

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Випуск 48

У збірнику вміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів та студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ
РЕДАКТОР

д-р філол. наук, проф. А.Д. Белова

РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ

д-р філол. наук, проф. В.Б. Бурбело; д-р філол. наук, проф. І.О. Голубовська; канд. філол. наук, проф. Н.Ю. Жлуктенко, д-р філол. наук, проф. В.І. Карабан; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України Н.Ф. Клименко; д-р філол. наук, проф. Н.М. Корбозерова; д-р філол. наук, проф. Г.Г. Крючков; д-р філол. наук, проф. О.С. Снитко; д-р філол. наук, проф. Л.В. Коломієць; д-р філол. наук, проф. Л.І. Шевченко; д-р філол. наук, проф. О.І. Чередниченко

Адреса
редколегії
Рекомендовано

01030, м. Київ, 6-р Тараса Шевченка, 14,
Інститут філології, тел.: 239-32-58
Вченою радою Інституту філології
09.12.2014 року (протокол № 5)

Зареєстровано

Постановою президії ВАК України
протокол №1-05/5 від 01.07.10

Засновник
та видавець

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет"
Свідоцтво про реєстрацію
друкованого засобу інформації
видано Міністерством юстиції України
серія KB № 16155-4627P від 11.12.2009 р
ДК № 1103 від 31.10.02

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2014

*На пошану доктора філологічних наук,
проф., член-кор. НАНУ **Н.Ф Клименко***

Клименко Н.Ф., д.філол.н., проф., член-кор. НАНУ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – ВИРАЗНИКИ ОЗНАК МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті проаналізовано семантику фразеологізмів двох зіставлених мов за їхнім семним складом, встановлено модифікатори домінантних дієслів синонімічних рядів говорити / казати – мовчати – слухати в пояснювальних частинах фразеологічних, тлумачних та перекладних словників, описано групи цих одиниць, орієнтованих на характеристику мовленнєвої поведінки людини, її станів, а також роль соматизмів в окресленні поля мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: *фразеологізм, мовленнєва діяльність людини, соматизми, семантичний простір фразеологізму.*

Фразеологізми-виразники мовленнєвої діяльності людини в сучасній українській мові значною мірою окреслюють простір цієї діяльності за допомогою соматизмів-назв частин людського тіла чи продукованих ними звукових сигналів. Об'єктом безпосереднього розгляду в нашому випадку є ті з них, у яких увагу звернуто на процес говоріння і стан мовчання, складником якого є слухання.

За умовами аналізу відібрані фразеологічні одиниці (ФО) містять здебільшого назви частин тіла, а в їхніх тлумаченнях трапляються лексеми *говорити, казати, мовити, питати, відповідати, вимовляти, гомоніти, кричати, галасувати, голосити, горланити* та інші подібні.

У значеннях таких фразеологічних словосполучень імпліцитно присутня семантика просторових орієнтирів, яку умовно можна окреслити питаннями *де?, куди?, звідки?* У самих фразеологізмах засвідчено дієслова зі значенням спрямованих перехідних дій, процесів, станів, а також іменники – найменування частин тіла, що найчастіше виражають значення

місця дій, але можуть бути і такі, які виступають об'єктами чи суб'єктами дій, процесів та станів. Перекладом ФО, в якій виражено не тільки просторове, але й об'єктне значення, є *спливати на язык* – на що? куди? або інструментальне значення: *плескати язиком*. У багатьох випадках синонімами розгляданих фразеологізмів стають одиниці, в яких органи мовлення та слухання виконують роль суб'єктів дії: *язык стає руба* – хто-небудь втрачає здатність говорити. Почасти ми їх залучаємо до аналізу для поглибленого пояснення їхньої семантики в світлі їхніх синонімічних та антонімічних зв'язків з членами ширшого фразеологічного поля мовленнєвої діяльності. Семантика фразеологізмів, відбита в їхніх поясненнях, засвідчує ознаки способів говоріння, мовчання-слухання.

Модифікації цих ознак у процесі говоріння можна типізувати за формулами словникових пояснень у таких групах **говорити** 1) прямо, відверто: *бити прямо в лоб*; 2) безпосередньо, в присутності когось: *говорити у вічі*; 3) гаряче, з великим заплом: *бити себе кулаком у груди*; 4) постійно, повторюючись: *на язиці, що в п'яного на язиці, те в тверезого на умі*; 5) невчасно: *чорт смикнув (потягнув) за язык (за языка)*; 6) необдуманно, все підряд, не задумуючись: *що на язык набіжить, що на рот налізе*; 7) щось нерумне, безглузде: *держати язык далеко від розуму, що на умі, те й на язиці, розпускати пащеку, розпускати (гнути, розводити, точити, городити, плести) теревені, плескати язиком, точити брехні, лясати, робити з губи (писки) халяву*; 8) улесливо, нещиро: *слати язык під ноги, з медом на вустах, як медом (салом) по губах (вустах) мастити, мазати медом (речі, слова)*; 9) повільно, спроквола: *витягувати (тягнути) слова*; 10) багато: *язык поза вухами теліпається, язык як помело (як лопатень), язык як млин меле*.

Десять названих груп окреслюють ознаки мовленнєвої поведінки людини, амплітуда оцінки якої коливається від позитивних характеристик (говорити відверто, в присутності особи, про яку мовиться, з великим запалом) до негативних (постійно повторюючись, невчасно, необдуманно, улесливо, спроквола, багато, казати щось безглузде).

У двох групах (11 та 12) зосереджено фразеологізми, які підкреслюють готовність щось сказати або сильне бажання

поговорити, порозмовляти. Переважна більшість модифікаторів способів говоріння виражена прислівниками в тлумачних частинах фразеологізмів.

Решту груп фразеологічних словосполучень зорієнтовано на адресата з негативними його характеристиками або вони стосуються наслідків дії: 13) повторювати чужі думки і з *чужого голосу*, 14) розпускати плітки: *брати (взяти) на язика* з синонімами *брати на зуби, перемивати кісточки; понести на язиках (осудити кого-небудь)*, 15) дошкульно критикувати *вхопити на зуби (на зубок, на кутні)*; 16) говорити грубо, багато зайвого: *розпускати губу (язика)*; 17) лаятися дуже голосно, кричати: *розпускати голос, розпустити морду (писок), дерти рота (пельку), дерти горло (горлянку), рвати горло*.

Групи 16 та 17 об'єднують розмовні, негативно забарвлені ФО, у поясненнях яких трапляються формули *не стримуючись у розмові, лаятися* на повну силу, казати зайве, грубо: *давати волю язикові*, тобто ганьбити когось. Синонімами нейтральних дієслів *говорити, казати, розмовляти* стають дієслова, що підкреслюють різке звучання голосу: *вигукувати, кричати, галасувати, горланити*.

Деяким фразеологізмам властивий ще й модальний відтінок значення мовленнєвої діяльності: *вкладати у вуста, тягти за язик*, тобто спонукати висловлювати думки, змушувати сказати щось. У декотрих ФО з'являється семантика дієслова *звучати*: *вимовлятися в голові, спливати на язик*, іноді з модальним відтінком "звучати мимоволі": *зриватися з вуст*, з синонімами *скопити з зубів, вуст, чути повсюди*, від однієї людини до іншої: *з уст в уста, від уст до вуст*. Про наслідки негативного сприйняття дуже сильного, гучного, занадто голосного, а тому неприємного звучання мовиться у фразеологізмі з соматизмом *вуха*: *аж у вухах лящить*.

З цими дієслівно-іменниковими фразеологічними словосполученнями споріднені за значенням іменниково-прикметникові одиниці: *довгий, лепетливий язик, проворний на язик* (про говірких, балакучих людей) та їх антонім *держкий на язик* – який уміє мовчати, не розголошувати таємниць.

У складі розглянутих фразеологізмів найчастіше трапляється іменник *язик* далі йдуть *рот, губи /вуста, зуби/кутні*. До інших використовуваних по одному разу соматизмів, відносно яких визначається простір мовленнєвої діяльності, належать *голова, горло, горлянка, груди, вуха, очі, кулак, кісточки, лоб* (експресивно забарвлені *пащека, паща, морда* (стосовно людини) *писок, пелька, ханьки*). Лише в деяких ФО використано лексеми, що називають наслідки мовленнєвої діяльності: *плітки, брехні, ляс, теревені, річ, слова*, дуже рідко назви дійових осіб: *чорт, біс* та предметів *мед, сало, халява*, а також знарядь дії: *лопатень, помело*, або місця дії *млин*.

До їхнього складу входять здебільшого дієслова конкретної фізичної дії: *бити, вхопити, гнути, городити, держати, дерти, мазати, мастити, перемивати, плескати, плести, понести, робити, розпускати, розводити, сіпати, слати, смикати, точити*.

Серед них нечисленні дієслова руху: *зриватися, набігати, налазити, скакати, спливати* та стану: *ставати, теліпатися* і поодинокі дієслова мовлення *казати, вимовлятися, говорити, ганьбити*, що трапляються по одному разу у фразеологічних одиницях.

Можемо дійти висновку, що саме перелічені дієслова фізичної дії та руху разом із соматизмами, які беруть участь у процесах говоріння, переважно формують образний, сприйманий людиною світ фразеологізмів мовлення, конкретизують процеси мовленнєвої діяльності. Завдяки їм і створюються орієнтири сприйняття цих процесів, як і загальної мовленнєвої характеристики людини з їх оцінкою.

Мовленнєва діяльність людини, конкретизована в певному просторі, обмеженому соматизмами, передбачає також стан мовчання у спілкуванні. До цієї частини семантичного поля фразеологізмів входять одиниці з лексемами *язик, рот, піднебіння, вуста/губи, зуби*, а також іменник *голос*, що характеризує звукопородження. Її одиниці сконцентровані семантикою дієслова *мовчати*, імпліцитно присутньою в їхніх значеннях. У них іменники-соматизми разом із дієсловами називають стан мовчання і відповідають на питання *де? куди? звідки?* Їм властиві також модифіковані значення поведінкових

характеристик людини: *забути языка в роті* – розгубившись, злякавшись, втрачати здатність говорити (у цей момент, на якийсь час), *держати (тримати) язык за зубами (на прив'язі, на зашморзі, на припоні)*. – бути обачним у розмові, у висловлюваннях, мовчати, не розголошувати чого-небудь. Останній фразеологізм представлено ще й у прислів'ї *Їж суп з грибами, держи язык за зубами* – змушувати себе мовчати. Фразеологізм *давати волю языкові, розпускати языка* є його антонімами. У них рух языка окреслено в невизначеному віртуальному просторі – без перешкод і обмежень. Унаслідок цього метафоризовано ознаку мовленнєвої діяльності індивіда, який дозволяє собі говорити зайве, не стримуючись у висловлюваннях. До них близький фразеологізм *язык розв'язується* – хтось починає говорити та *губи розкуються* – хто-небудь заговорить після тривалого мовчання.

Відповідь на питання куди? міститься у фразеологізмі *як (мов, ніби), язык приріс (присох, пристав) до піднебіння (до зубів, у роті)* – хто-небудь утратив з якихось причин здатність говорити. Його синонім *як води в рот набрати, язык стає руба (колом), язык дубіє*, хоча й мають різні синтаксичні структури і різні метафоричні порівняння, виражають те саме значення "на деякий час втрачати здатність говорити". У всіх них зафіксовано знерухомлене положення языка – органа мовлення і через це тривалого мовчання. Це процес замовкання, бо і вода знерухомлює язык і воно виникає від порівняння *язык стає руба (колом, кілком)*, що увиразнює образ языка знерухомленого, а через це нездатного брати участь у говорінні.

Модифіковане значення мовчання увиразнене за ступенем здатності *мовчати* іншими фразеологізмами. В одних із них *язык стає* об'єктом дії: *укуситися за язык* – утримуватися від висловлювання, раптово замовкати, в інших **рот:** і *рот (рота) не розкривати* – не розголошувати чогось, утаювати. У деяких ФО органи мовлення не є орієнтирами в просторі, а виступають об'єктами порівняння: *як (мов, ніби) заціпило рот (рота, язык); язык у петлю скрутило* – хто-небудь утратив здатність говорити від хвилювання. Вони так чи інакше характеризують процес, протилежний до говоріння. Проаналізовані варіанти ФО

засвідчують можливість співіснування ситуацій, охарактеризованих питаннями куди? та де?: *язик ніби приріс до зубів (у роті)* – хтось на деякий час утратив здатність говорити від хвилювання.

Просторовий орієнтир напрямку звідки? конкретизують ФО з іменниками *вуста/губи, язик і голос*. Одні з них підкреслюють стан повного мовчання, пор.: *не випускати пари з вуст, ні пари з вуст (губи), та проковтнути язика*, де язик є об'єктом дії. В обох випадках вони мають значення "затято мовчати, нічого не сказати".

Протилежні за значенням фразеологізми згруповані за ознаками стану мовчання та процесу говоріння.

В обох випадках охарактеризовано найближчі для людини просторові орієнтри, за допомогою яких співвідносяться перебування органу мовлення в певному процесі, русі чи стані з характеристиками мовленнєвої поведінки людини.

І це співвідношення відбувається на метафоричному підґрунті.

У тлумаченні фразеологізмів з ознаками стану мовчання найчастіше трапляється формула *втрачати здатність говорити*, що з'являється в різних умовах і з різних причин: розгубившись, злякавшись; ставати обачним у розмові через можливе розголошення таємниць; від сильного хвилювання. Деякі ознаки набувають модального відтінку значення: змушувати себе мовчати, утримуватися від висловлювання, раптово замовкати, затято мовчати.

Вони проектується на короткий проміжок часу мовчання; у цей момент, деякий час, якийсь час, під час розмови, на нетривалу часову ситуацію, яка виникла під впливом певних чинників.

Антонімічні їм фразеологізми засвідчують формули тлумачення: говорити без обмежень, зайве, не стримуватися у висловлюваннях, почати говорити, заговорити після довгого мовчання і апелюють до цих ФО часових ознак: якийсь час, після тривалого періоду мовчання, після початку розмови, отож до визначених або невизначених часових орієнтирів.

Характерною особливістю цього фразеологічного поля фразеологізмів є наявність синонімічних та антонімічних

зв'язків, основою яких є рух або знерухомлення органів мовлення: *язик розв'язується, губи розкуються – язик дубіє, стає рубя, приростає до піднебіння; на вустах – присохнути на язиці*, тобто лишитися невисловленим (про слова, думки), *розпускати вуха, розставляти вух* – з цікавістю, захопленням слухати кого-небудь – *затуляти вуха, розпускати язик – затикати, закривати пельку*. Останній фразеологізм містить ще й модальний відтінок грубого примусу, пор. ще *засупонити пельку (нащу, рота), затулити (замазати, зашити) рота*. Згадаймо принагідно Шевченкові слова "Либонь уже десяте літо, / Як людям дав я "Кобзаря", / А їм неначе рот зашито.

Частини поля мовленнєвої діяльності **говоріння** та **мовчання** перетинаються з підполем, зорієнтованим на процес **слухання**.

Його фразеологізми з іменником *вуха* та дієсловами стають характеристиками певних станів, що відбито в поясненнях тлумачних словників: уважно прислухатися до кого-небудь: *нагострювати (наставляти) вуха, обернутися на слух* – дуже уважно слухати, прислухатися до чогось; слухати з великим інтересом: *розвішувати (розпускати, розставляти) вуха*; слухати неуважно, побіжно: *слухати (чути) одним вухом*; слухати безпосередньо, особисто: *слухати на власні вуха (власними вухами)*; говорити тихо, щоб ніхто не почув: *говорити на вухо*. Про щось, що стає відомим, доступним для слухання, повідомляє фразеологізм *долітати до вух*.

Приведення до якогось стану – ознака ФО *не вірити вухам* – бути дуже здивованим, почувши щось. До нього за значенням протилежний *тішити вухо (слух)* – справляти приємне враження своїм звучанням. Намагання слухача не звертати увагу на когось /щось характерне для ФО *затикати вуха, пропускати повз вуха (повз слух)*. Серед них фразеологізми *вкладати у вуха, вносити, доносити до вуха* зі значенням передавати щось таємне, *натуркати у вуха (голову)*; наговорити багато про когось: *нагомоніти (наговорити) повні вуха*. Фразеологізм *вухом землі приймати* окреслює стан людини – бути насторожі, наготові.

Характерною ознакою наведених фразеологізмів є їхні асоціативні зв'язки з людиною, з її здатністю сприймати мовлення слухом і тому майже у складі їх усіх використано іменник *вуха*. У

фразеологізмах на вухо наступають: *ведмідь (слон, бик) наступив на вухо* – хтось зовсім не має музичного слуху, їх нагострюють, наставляють, настовбурчують, розвішують, розпускають, розставляють, їх тішать, щось вкладають у вухо, щось у них натуркують, вносять і доносять. І всі ці значення метафорично переосмислені у ФО. Дієслова мовлення досить рідко трапляються у складі фразеологізмів аналізованої групи. Це *говорити на вухо, наговорити (нагомоніти) повні вуха, прокричати (прогудіти) вуха*. Так само поодинокі ФО з дієсловами *чути (на одне вухо), чути власними вухами* та іменником слух: *обернутися на слух*. Натомість у пояснювальних частинах цих фразеологізмів частотні дієслова *слухати* (з похідними прислухатися та дослухатися), а також *чути*. Цікавий світ відкривається дослідникові фразеологізмів із соматизмами, що виражають побажання. Більшість із них належить до недобрих та лихих. Серед них є відверті прокляття *сіль тобі на язык, печина в зуби*, яке використовується як побажання невдачі, лиха. З приводу недоречних висловлювань кажуть: *тіпун тобі (вам, їй) на язык; тупоть, чиряк тобі на язык*. Для вираження великого незадоволення чимось (словами, розмовами) вдаються до фразеологізмів *хай язык (у роті) руба (колом, кілком) стане, щоб язык руба став, щоб язык відсох/ хай язык відсохне*. Реагування на голосні розмови, шум закінчується побажанням втратити здатність говорити: *бодай (хай, щоб) тобі (вам) заціпило*. Варіантом його є фразеологізм з самопобажанням мовця *щоб мені язык відсох, хай язык мій відсохне*, який звучить як каяття з приводу чогось, сказаного ним самим.

До фразеологізмів з більш лояльними побажаннями належать кілька одиниць цього семантичного поля: *сіль тобі в оці*, що вживається як усталена форма застереження від зурочення. Деякі ФО звучать як накази: *візьми вуха в руки*, що є примовкою для заохочення уважно слухати, *не клади пальця в рот (в рота)* – про когось такого, з ким треба бути обережним у розмові – бо він може скористатися твоєю помилкою.

Розглянуті фразеологізми сучасної української мови у ряді випадків виявляють різючий паралелізм семантики та форми з одиницями новогрецької мови, що стосуються мовленнєвої діяльності людини. Ідеться не лише про ті фразеологізми, що

стали інтернаціональними на зразок: ρωτώντας πας στην Πόλη
язык до Києва доведе, από το στόμα σου και στου Θεού τ'αυτί//
χείλη στου και στου Θεού твої слова та Богові у вухо, από παιδί,
τρελό και μεθυσμένο μαθαίνεις την αλήθεια що в п'яного на язиці,
те в тверезого на умі. У них виявляється не тільки книжне
джерело засвоєння – через перекладну художню: κατά τη φωνή
κι' ο γάιδαρος (вислів Езопа) – про вовка промовка, а він на поріг
(у хату) η γλώσσα κόκαλα δεν έχει, αλλά κόκαλα τσακίζει Язык без
кісток καλύτερα τ' αμίλητα παρά τα μιλημένα Сказане – срібло, а
несказане – золото або богословську літературу: από στόμα σε
στόμα з вуст в уста, τον έχουν στο στόμα бути на вустах
Більшість паралельних фразеологізмів цього різновиду має
розмовний характер і стосується ознак мовленнєвої поведінки
людини: δαγκώνω τη γλώσσα μου *прикусити* языка, що в
побажанні звучить як δάγκασε τη γλώσσα σου *прикуси* языка,
τίλυν тобі на язык, την έχω τη λέξη στο στόμα μου *крутитися*
(*вертиться*) на язиці, από ένα αυτί μπαίνει και από άλλο βγαίνει в
одне вухо влітає, в інше вилітає, λέει ό,τι του έρχεται στο στόμα
каже, що прийде (спаде) йому в голову. Частина окреслює стан
людини, її готовність до говоріння: με πιάνει η γλώσσα *язык*
заціпило, язык став руба, δεν κρατά τη γλώσσα του у нього язык не
вміщується в роті (з синонімами έχει μακριά τη γλώσσα у нього
довгий язык), με τρώει η γλώσσα μου *язык свербить*. Серед них два
фразеологізми, що характеризують перетворення когось на
об'єкт пліток, брехень: μπαίνω στο στόμα κάποιου потрапляти на
язык або ставати джерелом їх: βάζω κάποιον στο στόμα брати на
языка/ на зуби.

Зіставний аналіз фразеологізмів-виразників мовленнєвої
діяльності засвідчує паралелізм їхньої семантики та форми.
Їхній простір ословлений і обмежений соматизмами: у групі
говоріння це здебільшого язык, рот, губи/ вуста, зуби/кутні, в
групі мовчання це вже названі соматизми, у групі слухання це
вуха, рух яких і дії з якими створюють метафоричну основу для
характеристики ознак мовленнєвої поведінки людини, її стану. І
ця основа багато в чому подібна в двох зіставляваних мовах.

Клименко Н.Ф., д.филол.н., проф., член-кор. НАНУ

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ – ОПРЕДЕЛИТЕЛИ ПРИЗНАКОВ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ И НОВОГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассмотрена семантика фразеологизмов двух сопоставляемых языков, определён их семный состав и модификаторы доминантных глаголов синонимических рядов говорити / казати – мовчати – слухати в статьях фразеологических, толковых и переводных словарей, описаны группы этих единиц, ориентированные на характеристику речевого поведения человека, его состояния, а также роль соматизмов в поле речевой деятельности.

***Ключевые слова:** фразеологизм, речевая деятельность человека, соматизмы, семантическое пространство фразеологизма.*

Klymenko N.F.

PHRASEOLOGICAL UNITS AS DETERMINERS OF HUMAN SPEECH ACTIVITY FEATURES IN MODERN UKRAINIAN AND GREEK

The paper has studied the semantics of phraseological units in the two contrasted languages. It has also established their component structure and modifiers of dominant verbs of synonymic rows говорити / казати – мовчати – слухати in phraseological, explanatory and interlingual dictionaries entries. The groups of these units oriented towards describing characteristics of human speech behaviour, their condition, as well as the role of somatisms in the field of speech activity, have been described.

***Key words:** phraseological unit, human speech activity, somatisms, semantic space of phraseological unit.*

УДК 811.161.2

*Карніловська Є. А., д. філол.н, проф.,
Інститут української мови НАН України*

МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ ТА ЗАКОНИ В ПРАЦЯХ Н.Ф.КЛИМЕНКО

Запропоновано аналіз праць Н.Ф.Клименко, присвячених моделюванню морфемної будови українського слова. Продемонстровано ефективність формально-логічних моделей слова для встановлення закономірностей його формальної та семантичної

будови, а також застосування моделей як еталона для зіставно-типологічного вивчення мов і виведення мовних універсалій.

Ключові слова: *мовна універсалія, мовний закон, модель, морфемна структура слова*

22 жовтня цього року Ніна Федорівна Клименко, а з нею її колеги, учні, друзі в Україні й поза нею відзначатимуть її подвійний ювілей – 75-ий день народження і 50-річчя її невтомної плідної праці на мовознавчій ниві. Якщо вдатися до етимології слова *ювілей*, то друга дата – 50-річчя наукової діяльності Ніни Федорівни – дає нам цілковиті підстави не лише для урочистого привітання, а й для осмислення її внеску до теоретичного та методологічного апарату сучасного українського мовознавства, її ролі в його розвитку протягом такого показового періоду. Як для сіяча немає більшої втіхи, ніж щедрий врожай для людського добра, так і для науковця, вченого-дослідника найкращим дарунком долі є активне життя його ідей, гіпотез, знахідок, постійний інтерес до них наукового середовища. Працям Н.Ф.Клименко судилася така щаслива доля. Її ім'я вже півстоліття великою мірою визначає рівень і авторитет мовознавства не лише в Україні, а й далеко за її межами, адже спектр наукових пошуків Ніни Федорівни надзвичайно широкий: дериватологія, морфеміка, лексикологія, граматики, фразеологія, зіставно-типологічне й контрастивне мовознавство, структурна, математична, прикладна, комп'ютерна, когнітивна лінгвістика, мовна синергетика, перекладознавство. Упродовж років у її науковій творчості тісно переплітаються любов і увага до слова рідного, українського, й до слова грецького, яке стало рідним, яке вона віддано плекає і пропагує.

Незмінному інтересу колег до праць Ніни Федорівни різної тематики сприяють вирізняльні риси наукової позиції. Це передусім уміння виділити з розмаїття проблематики теоретичні й практичні завдання, які в певні періоди життя українського співноти, розвитку української мови та українського мовознавства набувають особливої суспільної ваги. Разом з тим це й її спромога за окремими фактами побачити, "вхопити" суть мовного явища або процесу, проникнути в їхню будову,

механізми становлення й функціонування. У такому вмінні систематизувати факти, з їхнього хаосу вишикувати порядок, встановити в них типове, стале й відмітне, змінне дається взнаки вишкіл Н.Ф.Клименко спершу як фахівця зі структурного аналізу мови й мовного моделювання. Нагадаю, що свій науковий шлях Ніна Федорівна розпочала в 1964 р. як аспірантка Інституту мовознавства ім.О.О. Потебні тоді ще АН УРСР з нової на той час в мовознавстві спеціальності 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика. Отже, саме підхід до мовних об'єктів як до системно-структурних утворень спонукав її до пошуку у формі, змісті, вживанні мовних знаків таких ознак, які вирізняють їх з-поміж інших, уможливають розуміння їхньої суті, а завдяки цьому й з'ясування їхнього місця в системі мови й ролі у мовній діяльності спільноти.

Наукову творчість Н.Ф.Клименко визначає ще одна риса, яка впадає в око уважного читача її праць різних років. Це її відданість певним мовним об'єктам і проблемам, проте не повторювання вже пройденого з певними незначущими новими деталями, не переписування себе самої, а повернення до улюблених тем і проблем на новому витку розвитку мови й мовознавства, намагання опрацювати їх по-новому, за новими науковими концепціями й методами. На шляху такого всебічного й глибинного вивчення мовного матеріалу Ніні Федорівні й вдається виявляти певні мовні універсалії та закони. У її працях різних років не лише доведено й підтверджено універсалії та закони, встановлені іншими вченими, перевірено їхню справедливість для системи української мови та для української мовної практики, когнітивного простору української мови, а й обґрунтовано їхні власні застосування.

До тих улюблених проблем Ніни Федорівни належить аналіз морфемної будови українського слова, з'ясування принципів його творення у пов'язанні з когнітивними та комунікативними потребами мовців. Праці цього циклу займають особливе місце в її науковому ужитку. Вона незмінно звертається до слова як до стрижневої одиниці системи мови, основи її корпусу, а отже, забезпечує мовну діяльність суспільства необхідними засобами номінації, предикації та оцінки. Саме в аналізі формально-

семантичної будови слова, чинників і механізмів його творення випробовує Ніна Федорівна різні методи, гіпотези, концепції сучасного мовознавства.

Початки цим багатолітнім науковим шуканням було закладено ще в кандидатській дисертації Ніни Федорівни "Система афіксального словотворення сучасної української мови", яку вона готувала під керівництвом фундатора школи академічної структурної, прикладної, математичної, а згодом і комп'ютерної лінгвістики професора В.С. Перебийніс і яку в 1970 році вона успішно захистила в Інституті мовознавства ім.О.О.Потебні. 1973 р. за матеріалами цього дослідження Н.Ф.Клименко опублікувала однойменну монографію, проте поглиблене вивчення морфемної структури слова тривало далі. Протягом 1970-х років світ побачила серія її праць, в яких було розглянуто принципи, способи й засоби творення українського слова, як простого (з одним коренем), так і складного, кількакореневого. Це стаття "Глибина слова сучасної української літературної мови" (1972), її розділи в колективних монографіях "Структурна граматики сучасної української літературної мови. Проспект" (1972), "Морфологічна будова сучасної української мови" (1975), "Морфемна структура слова" та "Словотвір сучасної української літературної мови" (обидві – 1979) та інших.

На цьому етапі своїх досліджень для з'ясування закономірностей побудови слова, передусім однокореневого як виразника типологічної риси української мови – її флективності, можливостей, способів і засобів його розростання з базової морфеми, осердя слова – кореня, Ніна Федорівна застосувала популярну тоді в структурному аналізі мови аплікативну породжувальну модель (далі – АПМ) російського дослідника С.К.Шаумяна [Шаумян, Соболева 1968]. Кілька слів про устрій і принцип дії цієї моделі, що великою мірою, як і інші типи породжувальних моделей, підготувала створення згодом автоматичних систем аналізу й синтезу мови. Базові складники АПМ становили аморфна (=неоформлена), несамостійна одиниця (корінь або основа слова), позначена як **0**, й засоби оформлення такого вихідного, ядерного елемента слова, показники його ускладнення на лінійній осі творення слова, так звані релятори, позначені як **R**. Релятором може бути морфема

або група морфем. Залежно від того, якого категорійного граматичного (=частининомовного) значення слову надає релятор, його в записі продуктів дії АПМ позначали, як **R₁** (дієслово), **R₂** (іменник), **R₃** (прикметник) та **R₄** (прислівник). Отже, для групи слів, наприклад, з коренем **-слід-** цей корінь слугуватиме основою для моделювання їхньої морфемної будови і буде в усіх її продуктах позначений **0**, а слово *слід*, безпосередньо утворене від нього й оформлене нульовою іменниковою флексією, буде позначено як **R₂0**. Структуру ж утвореного від цього іменника дієслова *слідити* буде записано вже як **R₁R₂0**. Такі інваріантні змодельовані за правилами моделі структури поійменовано в АПМ **R-словами**, оскільки кожне наступне слово має свій власний релятор, а кожна така структура – свій набір реляторів, що відображає шлях його творення.

Такі **R-слова** слугують не лише формалізованим записом будови окремих слів, а моделями, за якими творять класи слів з тим самим типом морфемної будови. За правилами АПМ на кожному кроці (=такті) її дії до попереднього R-слова додають лише один релятор. Завдання дослідника полягає в інтерпретації такої формально-логічної моделі, або ж у зіставленні її продуктів з реальними словами мови, засвідченими в словниках чи текстах. Отже, основу для побудови цієї моделі становили наявні у мові слова, а далі за її правилами можна було прогнозувати нові R-слова і перевіряти їх на ймовірність появи у мові. І саме завдяки такому співвіднесенню можливого, потенційного з реальним мовним матеріалом Ніні Федорівні вдалося виявити ті обмеження, які на дію АПМ накладає свідомість мовця, зокрема так званий обсяг його оперативної (робочої, короткотривалої) пам'яті. Наявність цих обмежень і доводить залежність функціонування мовного коду від когнітивних і комунікативних потреб мовців, тобто виявляє соціальний статус мовного знака. Можна за правилами АПМ вивести десятки R-слів, але реальна мовна практика засвідчує, які з них запитані або не запитані мовцями, відповідають на їхні потреби назвати певну реалію, дію, ознаку чи залишаються не запотребованими. Так, ще в одній з перших своїх публікацій обговорюваного циклу – статті "Про невикористані можливості

словотвору української мови", яка побачила світ 1968 р. в збірнику Інституту мовознавства ім.О.О.Потебні "Мовознавчі студії" [Клименко 1968], вона, зіставивши реальні слова мови з R-словами, одержаними за допомогою АПМ, виділила серед останніх можливі, але не здійснені слова (МНС). Наприклад, якщо *дослід* і *обслід* є реальними українськими словами, засвідченими в загальномовних нормативних словниках, то слово *наслід*, відсутнє в таких словниках, вона віднесла до можливих, але не здійснених, так само як слова *дослідок* і *обслідок* залишаються поки що в потенціалі мови на відміну від вже наявного у ній слова *наслідок*. У нижчеподаній таблиці з цієї праці Н.Ф.Клименко можна побачити й інші такі українські слова, не здійснені, але цілком можливі за правилами української морфотактики:

-ок	дослідок-МНС	обслідок-МНС	наслідок
-#	дослід	обслід	наслід-МНС
-ов-и-й	дослідовий-МНС	обслідовий-МНС	наслідовий-МНС (типу послідовий)
-н-и-й	дослідний	обслідний-МНС	наслідний-МНС
-н-ість	дослідність-МНС	обслідність-МНС	наслідність-МНС (підслідність)
-н-о	дослідно-МНС	обслідно-МНС	наслідно-МНС
-н-ик	дослідник	обслідник	наслідник
-н-иц-я	дослідниця	обслідниця	наслідниця
-н-ик+ськ-ий	дослідницький	обслідницький	наслідницький-МНС
-н-ик+ств-о	Дослідництво	обслідництво-МНС	наслідництво-МНС
-ств-о	дослідство-МНС	обслідство-МНС	наслідство

Які ж мовні універсалії та закони Ніна Федорівна змогла перевірити й вивести для українського слова за допомогою АПМ? Наприклад, у вже згаданій статті "Глибина слова сучасної української літературної мови" [Клименко 1972] було доведено справедливість гіпотези американського лінгвіста Віктора Інґве про залежність спроможності знака вищого рівня мовної системи вміщувати знаки нижчих її рівнів від обсягу оперативної пам'яті людини. Нагадаю, що в російському перекладі праця В.Інґве "Гіпотеза глибини" з'явилася друком у 1965 р. у 4-му випуску відомої серії "Нове у лінгвістиці" [Інґве 1965]. Вона зразу привернула пильну увагу дослідників з лінгвосеміотики, теорії інформації, структурної, математичної і прикладної лінгвістики, адже давала змогу пояснити певні переваги у формальній, семантичній будові мовних знаків, а також у їхньому вживанні. Її дієвість намагалися довести на матеріалі різних мов і різних типів мовних одиниць. Н.Ф.Клименко завданням свого дослідження поставила з'ясувати, чи виведене психологами й перевірене В.Інґве на матеріалі структури англійського речення магічне число 7 ± 2 , яке обмежує прийнятну для оперативної пам'яті людини кількість символів повідомлення, дієве для морфемної структури українського слова, кількості мінімальних значущих одиниць у ньому.

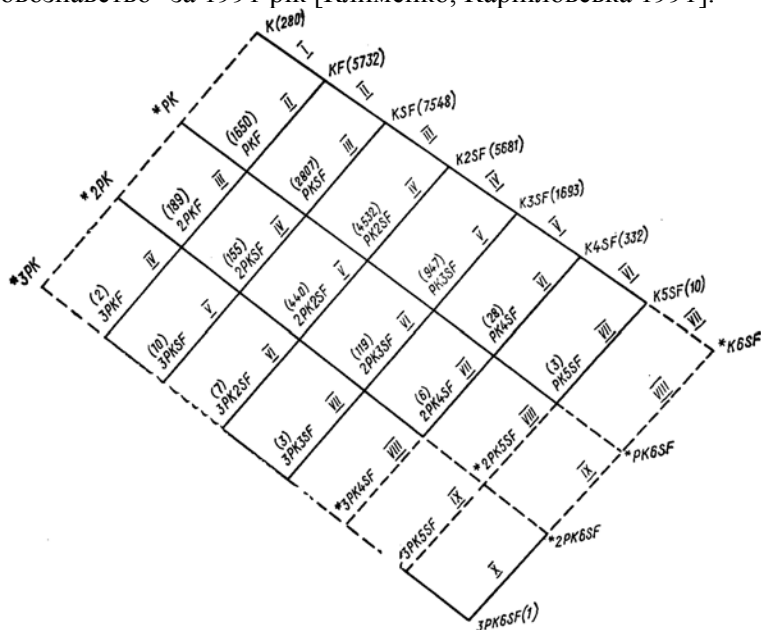
Для аналізу Ніна Федорівна відібрала 15 тис. префіксальних слів з 6-томного "Українсько-російського словника" (1953-1963), на час написання її праці найпоказовішого за своїм реєстром нормативного словника української мови, адже видання 11-томного тлумачного "Словника української мови" тоді ще тільки розпочалося (вийшли друком 1-2 його томи). Обстеження морфемної будови цього масиву слів показало, що максимальна теоретично можлива глибина українського слова, вимірювана кількістю морфем у його складі, становить 12 одиниць (4 префікси – корінь – 6 суфіксів – флексія). Проте вивчення реального мовного матеріалу довело, що найпоширеніші в мові одно-двопрефіксні слова, а на шостому місці в слові йдуть, як правило, максимально граматикалізовані морфеми. Що далі афікс роташований від кореня, то менша їх

кількість може займати такі граничні позиції і вужча, уніфікованіше їхнє значення, пор. **по**-на-з-до-ганяти або матер-і-ал-із-ува-ти-ся. Якщо суфікси можуть займати до шести позицій у слові, то для префіксів максимальною виявилася четверта позиція. Доведений також висновок В.Інгве про перевагу у структурі знака постпозиційних елементів над препозиційними відносно певного вихідного ядерного елемента. У простому слові – афіксів відносно кореня. Таке співвідношення засвідчує перевагу в будові простого українського слова асиметрії афіксів над їхньою симетрією.

Уже в цих перших працях з моделювання морфемної будови слова, які ґрунтувалися на апараті АПМ, Ніна Федорівна зауважила, що кількісні показники таких структур залежать від застосованих принципів морфемного аналізу слова й самого трактування морфеми як його найменшого значущого складника. Далше опрацювання цієї проблеми за допомогою вже інших формально-логічних моделей і на більшому за обсягом корпусі слів, утім, підтвердило вірогідність одержаних кількісних викладок і висунених принципових теоретичних положень щодо закономірностей породження слова з морфем.

Новий етап у вивченні будови українського слова ознаменувала поява комп'ютерів, а з ними й нових технологій опрацювання мови. 1988 р. під керівництвом Н.Ф.Клименко група співробітників відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім.О.О.Потебні у складі Л.І.Комарової, Н.В.Сніжко, Є.А.Карпіловської та Т.В.Іванової почала працювати над створенням комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду української мови. Його стрижнем став генеральний реєстр українських слів обсягом понад 170 тис. слів, зведений за матеріалами авторитетних різнотипних словників української мови другої половини ХХ століття. На такій показовій фактичній основі Ніна Федорівна та її колеги змогли перевірили універсалії та закони, встановлені за допомогою АПМ. Комп'ютерні технології не лише підтвердили їхню вірогідність, а й відкрили перед дослідниками нові можливості для моделювання формальної й семантичної будови слова. Завдяки запису слів, в якому були кодовані певні класи й

типи морфем (корені, префікси, суфікси, флексії, міжкореневі прокладки – інтерфікси), стало можливим автоматичне переведення структур реальних слів у символічні моделі їхньої морфемної будови. Одержаний корпус таких моделей становив надійне підґрунтя для моделювання механізму породження з морфем реальних слів окремих частин мови. Для такого аналізу слова ефективними виявилися орієнтовані графи, які свого часу для моделювання його фонемної й графемної будови запропонував німецький мовознавець Пауль Менцерат [Menzerath 1954]. Вони здобули назву *паралелограма*, або *сітки Менцерата*. Ніна Федорівна застосувала цю модель для аналізу морфемної будови слова. В її дослідженнях і в працях її учнів їх було названо *морфемними сітками*. Ось як виглядає така сітка простих іменників української мови, одержана внаслідок аналізу 32075 слів реєстру фонду й оприлюднена в нашій спільній з Н.Ф.Клименко статті "Морфемні структури слів у сучасній українській літературній мові" в 4-му номері журналу "Мовознавство" за 1991 рік [Клименко, Карпіловська 1991].

Символом **К** у сітці позначено корінь – вихідну, ядерну структуру простих українських іменників, а отже, становить точку відліку для розгортання морфемної структури слів цього класу. Така структура властива невідмінюваним українським іменникам на зразок запозичених *бра, кашне, табло*. Структура іменника може розгортатися на лінійній осі вправо від кореня за рахунок додавання суфіксів і флексій або вліво від нього завдяки приєднанню префіксів. На першому етапі побудови сітки на осях розгортання ядерної структури розташовують реалізовані слівні структури (їх на рисунку з'єднує суцільна лінія). На другому етапі в сітці пунктирними лініями побудовано нереалізовані, але можливі структури. Їх позначено зірочкою. Коло кожної структури вміщено кількісні показники її реалізації в аналізованій сукупності іменників. Побудована сітка беззастережно довела істинність тих положень, які Ніна Федорівна висловила за понад 20 років до цього дослідження. Найактивніші морфемні структури простих українських іменників, як і слів інших частин мови, вкладаються в межі "магічного числа" 7 ± 2 , причому $\approx 56\%$ всього проаналізованого масиву простих іменників становлять 3-5 морфемні слова. Глибина препозиційної, префіксальної частини іменників не перевищує 3 морфем (*спів-до-по-відь*), а постпозиційної, суфіксальної – 6 морфем (виявилося єдине таке слово *неоподат-к-ов-ува-н-ість*). Морфемна сітка переконливо відображає й перевагу асиметричних структур над симетричними. Наприклад, якщо структури типу **PKF** властиві 1650 словам, то структури типу **KSF** реалізовані в 7548 словах.

Морфемні сітки виявилися зручним і надійним інструментом для зіставно-типологічного аналізу мов, для виявлення типового й відмінного в "морфемних портретах" їхніх слів. Н.Ф.Клименко продемонструвала це в низці праць 1990-х років: статті "Морфемна структура слова як одиниця типологічного опису мови" у збірнику "Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія" (1993) на пошану професора Ю.О.Жлуктенка, нашій спільній доповіді "Морфеміка слов'янських мов як об'єкт типологічного вивчення" на XII Міжнародному з'їзді славістів у Кракові (1998), підручнику "Основи морфеміки сучасної української мови", що

витримав вже два видання (1998 і 2000), науково-популярній книжці для молоді "Як народжується слово" (1991) та інших. Завдяки такій формально-логічній моделі будови слова Ніні Федорівні вдалося довести дієвість встановлених кількісно-комбінаторних і позиційних закономірностей не лише для українського слова, й для слів інших слов'янських мов, для яких на сьогодні укладено показові морфемні словники: російської, білоруської, чеської, словацької, а отже, довести, що такі закономірності становлять мовні універсалії.

Уміння у формі вловити семантику, збагнути принципи й способи ословлення думки, образу вивели сьогодні Ніну Федорівну Клименко на моделювання когнітивних категорій у мові, на пошуки універсалій і законів у семантиці різних мовних одиниць. У її працях останнього десятиліття з категорійно-функціональної та зіставної граматики української, ширше, східнослов'янських, і новогрецької мови активно запрацювали вже не морфемні, а семантичні сітки як моделі мовної концептуалізації та категоризації знань людини про себе саму і світ. 5 років тому, на читаннях, присвячених 70-річчю Ніни Федорівни, вона виголосила доповідь, присвячену категорії кількості в українській та новогрецькій мовах. На цьогорічних ювілейних читаннях ми мали можливість познайомитися з результатами її аналізу реалізації категорії простору у фразеологічних системах української і новогрецької мов. А отже, невтомні наукові пошуки нашої вельмишановної Ювілярки тривають, збагачують нас новими цікавими фактами, глибоким, творчим, нетривіальним аналізом та осмисленням мовних явищ. Тож від імені вдячних учнів і колег по відділу структурно-математичної лінгвістики зичу Вам, вельмишановна Ніно Федорівно, на довгі роки здоров'я, снаги, миру й спокою для творчої праці! Ми з Вами, поруч і разом, вірно і незмінно!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.В. Ингве. Гипотеза глубины / Виктор Ингве // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1965. – Вып.4. – с.126-138; Н. Ф. Клименко. Глубина слова сучасної української літературної мови / Ніна Федорівна Клименко // Структурні рівні мови і методи їх дослідження. – К.: Наукова думка, 1972. – С.23-29; Н. Ф. Клименко. Про невикористані можливості словотвору української мови / Ніна Федорівна Клименко // Мовознавчі студії. – К.,

1968. – С. 10-20; Н. Ф. Клименко. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Ніна Федорівна Клименко. – К.: Наукова думка, 1973. – 186 с.; Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. Морфемні структури слів у сучасній українській літературній мові / Ніна Федорівна Клименко, Євгенія Анатоліївна Карпіловська // Мовознавство. – 1991. – № 4. – С.10-21; С. К. Шаумян. П. А. Соболева. Основания порождающей грамматики русского языка: Введение в генотипические структуры / Себастьян Константинович Шаумян, Полина Аркадьевна Соболева. – М.: Наука, 1968. – 372 с.; P. Menzerath. Die Architektonik des deutschen Wortschatzes / Paul Menzerath // Phonetische Studien. – 1954. – № 3. – 132 S.

Карпиловская Е. А., д. филол.н, проф.,
Институт украинского языка НАН Украины

ЯЗЫКОВЫЕ УНИВЕРСАЛИИ И ЗАКОНЫ В РАБОТАХ Н.Ф.КЛИМЕНКО

Предложен анализ работ Н.Ф.Клименко, посвященных моделированию морфемного строения украинского слова. Продемонстрирована эффективность формально-логических моделей слова для установления закономерностей его формального и семантического строения, а также применения моделей как эталона для сопоставительно-типологического изучения языков и выведения языковых универсалий.

Ключевые слова: языковая универсалия, языковой закон, модель, морфемная структура слова

Karpilovska E., D.Litt., Full Prof.,
Institute of the Ukrainian Language in NAS of Ukraine

LANGUAGE UNIVERSALS AND LAWS IN WORKS BY N. KLYMENKO

The article gives a detailed analysis of the works by N.F.Klymenko devoted to the modelling of the morphemic structure of the Ukrainian word. The effectiveness of the formal-logical models of the word for the determination of the laws of its formal and semantic structure has been demonstrated. The author also emphasizes the role of such models as the standards for comparative-typological study of languages as well as for the determination of language universals.

Keywords: language universal, language law, model, morphemic structure of word

ІНФОРМАЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТУ ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Вплив інформаційних характеристик вихідного тексту на реалізацію глобальної стратегії перекладу через локальні проаналізовано із застосуванням поняття ентропії тексту. Розглянуто характеристики художнього тексту, що зумовлюють можливість перекладацького вибору, а також приклади вибору стратегій, які призводять до викривлення характеристик оригіналу.

Ключові слова: стратегія перекладу, глобальна стратегія, локальна стратегія, ентропія тексту, переклад художнього тексту

Реалізація стратегії підпорядкована системним закономірностям і визначається комплексом об'єктивних та суб'єктивних чинників, з яких основної уваги в обраному нами ракурсі дослідження потребують об'єктивні чинники, що визначають можливість прояву стратегічного підходу, коли сам характер вихідного тексту або ж потенціал ресурсів цільової мови для передачі особливостей цього тексту становить проблему для перекладача. Спрямованість на виявлення об'єктивних чинників, що вмотивовують процес прийняття перекладацьких рішень, визначає **актуальність** цього дослідження. Властивості тексту щодо потенціалу його інтерпретації й перекладу відображують поняття ентропії мови й тексту, які розвинулися із поняття ентропії, що виникло в термодинаміці, і останнім часом привертають увагу дослідників перекладу [10; 23]. **Метою** статті є виявлення впливу ентропії тексту на реалізацію глобальної стратегії перекладу через локальні стратегії. **Матеріалом** дослідження були твори класичної англійської та американської прози і їх переклади українською та російською мовами. **Об'єктом** дослідження виступали інформаційні характеристики вказаних текстів, його **предметом** – інформаційні чинники, що визначають трансформацію глобальної стратегії перекладу в локальні.

Незважаючи на об'єктивний характер мовної складової будь-якого повідомлення, реальним фактом комунікації є множинність його можливих розумінь/інтерпретацій. Якщо для текстів інформативного типу множинність можливих прочитань є небажаною, то для художніх текстів, як і для деяких інших "креативних" текстів, багатозначність є їхньою характерною властивістю. Звідси можливість різних інтерпретацій і, відповідно, різних перекладів. Явище множинності перекладів зазначалося ще критиками перекладу, класиками теоретичного перекладознавства і воно до сьогодні привертає увагу науковців. Серед праць, які вперше порушують проблему можливості існування множинних перекладів – твори Х. Ортега-и-Гассета [24], К. Чуковського, А. Федорова [16] та інших. Р.Р. Чайковський вважає, що літературний твір потенційно політекстуальний, але індекс політекстуальності варіює залежно від різних чинників [15]. До таких чинників В.А. Разумовська зараховує інформаційну навантаженість тексту, використовуючи загальнонаукове поняття ентропії [10, с. 210].

Характерно, що множинність як поняття перекладознавства визначається переважно в теорії художнього перекладу: "переклад текстів інформаційного типу, який виконується переважно з метою отримання предметної інформації, не вимагає кількох варіантів перекладу на одну мову, за умови якісного виконання першого перекладу. Художній текст, який містить інформацію естетичного плану, від початку є неоднозначним і припускає існування багатьох варіантів його розуміння й інтерпретації як на етапі сприйняття й декодування оригінального художнього тексту в межах рідної культури, так і у разі перекодування тексту засобами інших мов і культур" [там само, с. 209] (тут і далі перекл. на укр. мову наш – Т.А.). Множинність інтерпретацій художнього тексту, на думку Ю. Лотмана, не є наслідком якихось зовнішніх причин, а органічно властива мистецтву: "Між розумінням і нерозумінням художнього тексту виявляється дуже широка смуга. Розбіжності у тлумаченні творів мистецтва – явище повсякденне..." [5, с. 36]. Надмірність інформації у тексті та ентропія є чинниками, які визначають можливість множинності інтерпретацій і

створюють проблему вибору стратегії перекладу. Надмірність вважається характеристикою мовного повідомлення, яка забезпечує його стійкість до шумів у каналі передавання та автоматизує сприйняття [14; 18]. Ентропія визначається як міра неупорядкованості, хаотичності стану системи [6]. Це поняття, яке виникло в природничих науках, у мистецтвознавстві, філології, і, зокрема, в перекладознавстві, протиставляється інформації і трактується як інформаційна неупорядкованість, невизначеність вибору [10; 14; 21; 23]. С. Ангріст і Л. Хеплер визначають ентропію як кількісну міру неупорядкованості системи [20, с. 4-5].

Поняття ентропії як якості мови/мовлення обґрунтував видатний російський математик А.М. Колмогоров. Він розрізняє "ентропію мовлення" (тобто міру кількості інформації, що передається мовленням) і "залишкову ентропію", яка забезпечує можливість надання мовленню "особливої художності" [2; Див. також: 12; 19]. Ентропія мовлення у розумінні вченого може бути розкладена на дві складових: 1) позамовну (сміслову, семантичну) інформацію та 2) власне мовленнєву інформацію.

Ентропія мовлення характеризує різноманіття, яке дозволяє передавати різними способами ту саму смислову інформацію; вона характеризується як "гнучкість мови", множинність засобів вираження. Наявність "залишкової ентропії" забезпечує надання мовленню особливої художньої, і зокрема, звукової виразності, для передачі задуманої смислової інформації [19, с. 67; 12, с. 128]. За результатами досліджень, проведених під керівництвом А.Н. Колмогорова, встановлено, що найменшу кількість інформації містять газетні тексти, "оскільки політична фразеологія штампується" [9, с. 484; 12, с. 149], тоді як поезія несе дуже багато інформації, оскільки слова у ній непередбачувані, незважаючи на жорсткі (порівняно із прозою) обмеження, що накладаються римою і ритмом [9].

Кількість інформації у тексті пов'язується із ймовірністю: що більш передбачуваний варіант, то менше у ньому інформації, і навпаки. В. Успенський підкреслює різну інформаційну вагу "нерівномірних варіантів": "у малоімовірному варіанті за наявності невеликої загальної кількості варіантів може

міститися більше інформації, ніж у високоймовірному варіанті за загальної великої кількості варіантів" [12, с. 151 – 152]. Головне, як підкреслює автор, це те, що кількість інформації визначається не лише об'єктом, що несе інформацію, а ще й тим, з якої множини ("из какого объемлющего множества") цей об'єкт вибирається, а у ймовірнісному випадку також тим, з якою ймовірністю цей об'єкт у цій множині зустрічається. Як наслідок, формулюється визначення ентропії як кількісної міри гнучкості мови, яка відображає кількість можливих варіантів тексту з урахуванням ймовірності цих варіантів [там само, с. 194]. Цікаво, що Іржи Леві, аналізуючи "посередні та погані переклади", однією з причин збіднення авторського стилю в перекладі вважає те, що перекладач обирає найчастотніший, найбільш ймовірний варіант перекладу, який зазвичай є самим передбачуваним і має найширше значення, внаслідок чого найменше передає специфіку авторської характеристики, сенсорики тощо [22, с. 64 – 65].

Аналіз ентропії як якості художнього тексту набув розвитку у працях Ю.М. Лотмана, який пов'язує ентропію художнього тексту з кількістю інформації у ньому, підкреслюючи, що йдеться саме про кількісну міру інформації, а не якісну – її цінність. Автор висловлює думку, що інформація організована у певну ієрархію рівнів у свідомості суспільства, й оцінка кількості доречна лише у межах рівнів [5, с. 24]. Розвиваючи колмогорівське розуміння ентропії (H) як загальної смислової ємності, Ю. Лотман представляє її як суму двох складових: здатності мови у тексті певної довжини передати певну смислову інформацію (h1) і гнучкості мови, тобто можливості передати ту саму смислову інформацію різними способами (h2): $H = h1 + h2$. Саме h2 вважається джерелом поетичної інформації: "мови з $h2 = 0$, наприклад, штучні мови науки, які принципово виключають можливість синонімії, матеріалом для поезії бути не можуть" [там само, с. 25].

Ентропія як міра невизначеності інформації є важливою характеристикою тексту, яка впливає на прийняття перекладацьких рішень і, зокрема, на визначення стратегії. Діяльність перекладача, з одного боку, об'єктивно детермінована,

зумовлена характеристиками тексту оригіналу, можливостями мови перекладу й відомими закономірностями і принципами перекладу, а з іншого боку – це творча діяльність, зумовлена суб'єктивними якостями та позицією перекладача, і різні перекладачі в конкретних умовах спілкування можуть розв'язати одну й ту саму проблему по-різному. Першочерговим чинником, який визначає прийняття перекладацьких рішень, вважаємо ентропію вихідного тексту, яку розуміємо як міру його інформаційної невизначеності (місткості), що складається з кількості інформації на одиницю повідомлення і кількості можливих варіантів вираження/інтерпретації того самого смислу.

Одне із перших спеціалізованих досліджень, присвячених практичному визначенню ентропії конкретного художнього твору – дослідження індійського філолога "Лінгвістична ентропія трагедії "Отелло" В. Шекспіра" [23] є спробою привнесення понять і моделей методів пізнання фізико-математичних наук, класичної і східної філософії до лінгвістично-літературознавчого аналізу тексту. Основною цінністю зазначеної праці для лінгвістичних та перекладознавчих досліджень є, на нашу думку, визначення мовних засобів, які характеризуються найвищим потенціалом створення ентропії тексту: до таких здебільшого належать стилістичні засоби різних рівнів, яким властива багатозначність і непередбачуваність.

Існуючі дослідження доводять, що рівень ентропії залежить від типу тексту: як тексти з низьким рівнем ентропії (високопередбачувані) характеризуються газетні [9, с. 484; 12, с. 149], а з найвищим рівнем ентропії – тексти поетів-авангардистів [14]. Кількісні дослідження мовної ентропії ґрунтуються здебільшого на кількості символів (літер в абетці відповідної мови) та ймовірності їх появи у тексті [8; 11; 12], хоча у корпусних дослідженнях одиницею обліку іноді виступає "слововживання" [4].

На нашу думку, підхід, заснований на кількості символів, повністю виключає аспект змісту повідомлення і призводить до аналізу кількісних показників у відриві від якісних. Вважаємо, що мовленнєву ентропію слід визначати через кількість

реалізованих інформативних виборів, і пропонуємо кількісну міру ентропії визначати як потенціал реалізації інформації через (1) кількість мовних одиниць, вживання яких не є передбачуваним з огляду на тип і структуру тексту, попередній контекст, стилістичні норми тощо (як вказує А.С. Монін, слово, яке можна вгадати за попереднім контекстом, не несе жодної інформації [9]), та (2) кількість мовних одиниць, що припускають інші варіанти вираження того ж смислу.

Згідно гіпотези дослідження, після інтерпретації вихідного тексту і формування його ідеального образу, перекладач, співвідносячи цей концептуальний образ з картиною світу цільового мовного колективу, створює його "проекцію", певний узагальнений образ майбутнього перекладу. Орієнтуючись на цей ідеальний образ, керуючись релевантними принципами перекладу і з урахуванням екстралінгвістичних чинників, перекладач вибирає стратегію перекладу всього тексту – глобальну стратегію.

Приступаючи ж до виконання перекладу, перекладач стикається з мовною реальністю тексту, яка розгортається як дискретний континуум. Ця текстова реальність представлена двома видами мовних фрагментів: передбачуваними, що припускають однозначне прочитання (щонайменше, в даному контексті і ситуації) і стандартний спосіб відтворення в перекладі, і непередбачуваними, тобто такими, що мають високий рівень ентропії. Такі фрагменти допускають неоднозначність трактування, множинність розуміння, різне втілення в перекладі. Саме наявність фрагментів, що припускають множинність вибору, відкриває перекладачеві можливість реалізації глобальної стратегії через локальні.

Наприклад, в наступному фрагменті лише одне слово допускає можливість стратегічного вибору перекладача. Численні безперекладні запозичення відображають специфіку ідеостилію Е. Хемінгуей, "переносячи" читача в атмосферу іншої країни. Глобальна стратегія очуження (форенізації) видається цілком адекватною задуму автора і концептуальному смислу оригіналу. Однак при синтагматичному розгортанні перекладу можливість трансформації глобальної стратегії в локальну можлива лише при

передачі запозичень з іспанської мови (в наступному прикладі – слово "*desencajonada*"): *They've never seen a desencajonada.*" (*Hemingway. The Sun Also Rises, p. 149*). Це слово, не будучи інтернаціоналізмом, для англомовного читача є непередбачуваним поєднанням графічних символів, значення якого залишається невідомим, тобто це слово має високий рівень ентропії, в той час як інші мовні одиниці досить передбачувано поєднуються в тексті і не допускають можливості істотно відмінних інтерпретацій або відтворення в перекладі:

Навіть одне слово відкриває перспективу трансформації глобальної стратегії перекладу в різні локальні стратегії. У перекладі на українську мову іншомовний елемент відтворено буквально, що дозволяє зберегти зв'язок з іншомовним середовищем, як це було задумано автором, а також авторський ідеостиль. Однак стратегія очуження в даному випадку "балансується" введенням підрядковий виноски з коментарем-перекладом з іспанської (прийом безперекладного запозичення з коментарем): *Вони ніколи не бачили desencajonada*¹.

¹*Вивантаження биків (ісп.) (Хемінгуей. Фієста (І сонце сходить)). Перекл. М. Пінчевський, с. 79).*

Таку локальну стратегію можна охарактеризувати як помірне очуження; завдяки її реалізації текст перекладу зберігає ефект перебування в чужій країні, але при цьому його сприйняття полегшується коментарем. За рахунок розширення обсягу тексту, який несе той самий зміст, знижується його інформаційна ентропія, а також потрібно менше когнітивних зусиль читача для сприйняття тексту.

У перекладі на російську мову іншомовне запозичення повністю замінено смисловим перекладом в основному тексті: *Они никогда не видели выгрузки быков.* (*Хемингуэй. Фiesta (И восходит солнце)*). Перев. В. Литвинов)

У цьому випадку локальна стратегія протилежна глобальній – її можна охарактеризувати як стратегію одомашнення, завдяки якій сприйняття читача автоматизується (не потрібні додаткові когнітивні зусилля для декодування даного фрагмента тексту), а задуманий автором художній ефект нейтралізується. Цільовий текст в підсумку характеризується значно нижчим рівнем

інформаційної ентропії, ніж авторський, інтерпретаційний потенціал звукується. За відсутності компенсуючих стратегій і прийомів, такий переклад може значно спотворити ідеостіль оригіналу, позбавити твір Хемінгуея характерної для нього смислової ємності, звернення до читача як співучаснику подій, "кінематографічного ефекту" [1, с. 10].

З подібним збідненням стилю автора стикаємося також в перекладах творів О.Генрі, наприклад, у випадку, коли перекладачі замінюють відтворений за допомогою графонів іншомовний акцент відповідною за змістом літературною вимовою: *Old Behrman, with his red eyes, plainly streaming, shouted his contempt and derision for such idiotic imaginings. "Vass!" he cried. "Is dere people in de world mit der foolishness to die because leafs dey drop off from a confounded vine? I haf not heard of such a thing.* (O. Henry. *The Last Leaf*)

У перекладі на українську мову відсутність художнього ефекту звукопису компенсовано лише частково введенням описового коментарю; в перекладі на російську мову характеристика вимови повністю втрачена: *Старий Берман з червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знуцаючись із таких ідіотських вигадок.*

– *Що, – кричав він з жасливим німецьким акцентом, – хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Вперше чую.* (О. Генрі. *Останній листок*. Переклад М. Дмитренка)

– *Что! – кричал он. – Возможна ли такая гупость – умирать оттого, что листья падают с проклятого плюща!...* (О. Генри. *Последний лист*. Перевод Н. Дарузес)

Перекладачі і на українську, і на російську мови в цьому випадку надали перевагу стратегії смислу перед стратегією форми, хоча для художнього перекладу стратегія відтворення форми має чи не першорядне значення, оскільки "установка на вибір форми" дозволяє досягти "поетичної" еквівалентності [17, с. 150]. Використані автором графони (відступ від орфографічної норми для передачі на письмі особливостей вимови) підвищують ентропію вихідного тексту, оскільки вони непередбачувані, і деавтоматизують прочитання оригіналу,

вимагаючи від читача додаткових когнітивних зусиль для розуміння, апелюючи до його слухового сприйняття, залучаючи його у процес співтворчості при створенні смислу. Значне зниження інформаційної ентропії внаслідок втрати художнього прийому помітно збіднює текст перекладу. На жаль, в досліджуваних перекладах новел О. Генрі подібні локальні стратегії "смислового" перекладу превалюють. Якщо застосувати методiku визначення глобальної стратегії через кількісне співвідношення локальних (см.: [25]), слід визнати, що від початку неправильно обрана глобальна стратегія смислу. Внаслідок цього в перекладі відтворювалися переважно сюжетно-композиційні характеристики творів, основний (часто – денотативний) зміст мовлення, а особливості художньої форми, в тому числі, гра слів, алюзії, мовленнєві характеристики персонажів, нерідко втрачалися.

Проведене дослідження доводить залежність реалізації глобальної стратегії перекладу від інформаційних властивостей тексту, зокрема, ентропії вихідного тексту, яка відкриває можливість здійснення перекладацького вибору й застосування локальної стратегії. Що вищий рівень ентропії вихідного тексту, то ймовірніше вплив суб'єктивної позиції перекладача на результат перекладу. Перспективою дослідження вважаємо виявлення ентропії нехудожніх текстів і дослідження її впливу на реалізацію перекладацької стратегії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Довганчина Р. Г. Відтворення ідіостилю Ернеста Гемінґвея в українських та російських перекладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 "Перекладознавство" / Р. Г. Довганчина. – К., 2011. – 23 с.
2. Колмогоров А. Н. Три подхода к определению понятия "количество информации" // Проблемы передачи информации. – 1965. – Т. 1. – № 1. – С. 3–11. <Перепечатано в [Колмогоров А. Н. Теория информации и теория алгоритмов / Отв. ред. акад. Ю. В. Прохоров. – М.: Наука, 1987], с. 213–223.
3. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода: Учебное пособие / Вилен Наумович Комиссаров. – М.: ЧеРо, Юрайт, 2000. – 136 с.
4. Кутузов А. Б. Частотные характеристики лексики как инвариант перевода (на материале перевода романа К. Воннегута "Бойня номер пять, или

Крестовый поход детей") / А.Б. Кутузов // Вестник Тюменского государственного университета, №1. – 2010. – с. 175–183. 5. Лотман Ю. Структура художественного текста / Юрий Лотман [Электронный ресурс] – Режим доступа до джерела: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_01.php. 6. Микешина Л.А. Философия науки. Современная эпистемология. Учебное пособие / Л. А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция, МПСИ, Флинта, 2005 – 464 с. 7. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода / Рюрик Константинович Миньяр-Белоручев. – М.: Московский Лицей, 1996 – 208 с. 8. Михайлов М.Н. Чем длиннее, тем лучше? Как сравнить длины исходного текста и перевода? / М. Н. Михайлов. // Математическая морфология. Смоленск: СГМА, 2003. Том 5. Вып. 1. <http://www.smolensk.ru/user/sgma/MMORPH/N-9-html/mihailov/mihailov.htm>. 9. Монин А. С. Дороги в Комаровку // Колмогоров в воспоминаниях учеников / Редактор-составитель А. Н. Ширяев. – М.: МЦНМО, 2006. - с. 174–185. 10. Разумовская В.А. Художественный текст в решетках культуры и переводе / В.А. Разумовская // Вестник Тюменского гос. ун-та. Сер.: Филология. – 2011. – № 1. – с. 206 – 213. 11. Ревзин И. И. Совещание в г. Горьком, посвящённое применению математических методов к изучению языка художественной литературы // Структурно-типологические исследования: Сб. статей/ Отв. ред. Т. Н. Молошная; Академия наук СССР: Институт славяноведения. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – с. 285–293. 12. Успенский В. Предварение для читателей "Нового литературного обозрения" к семиотическим посланиям Андрея Николаевича Колмогорова/ Владимир Успенский // "НЛО" 1997, №24 с. 123–215. 13. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учеб. пособие / Андрей Венедиктович Федоров. – 5-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО "Издательский Дом "Филология Три", 2002. – 416 с. 14. Цвигун Т.В. О преодолении энтропии в поэтическом тексте (К семиотической структуре текста в русском авангарде 10–30-х гг.) // Общие вопросы авангардоведения [Электронный ресурс : режим доступа до джерела – http://avantgarde.narod.ru/beitraege/ov/c_entropiya.htm]. 15. Чайковский Р.Р., Неисчерпаемость оригинала. 100 переводов "Пантеры" Р.М. Рильке на 15 языков / Р.Р. Чайковский, Е.Л. Лысенкова. – Магадан: Кордис, 2001. – 211 с. 16. Чуковский К.И., Федоров А.В. Искусство перевода / Чуковский К.И., Федоров А.В. – М.: АCADEMIA, 1930. – 222 с. 17. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / Александр Давидович Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 215 с. 18. Шеннон К. Предсказание и энтропия печатного английского текста // К. Шеннон. Работы по теории

информации и кибернетике / Пер. с англ. Под ред. Р. Л. Добрушина и О. Б. Лупанова. С предисл. А. Н. Колмогорова. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1963. – с. 669–685. 19. Ширяев А. Н. Андрей Николаевич Колмогоров (25.IV.1903–20.X. 1987): In Memoriam // Теория вероятностей и ее применения. – 1989. – Т. 34. – Вып. 1. – С. 5–118. 20. Angrist, S.W., Hepner, L.G. Order and Chaos: Laws of Energy and Entropy. N.Y.: Basic Books, 1967. 146 p. 21. Arnheim, R. Entropy and Art. An Essay on Disorder and Order. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1971. – 61 p. 22. Levý J. Will translation theory be of use to translators? / Jiri Levý// First printed in: Rolf Italiaander (ed.) Übersetzen: Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg 1965, Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 77–82. – Reprinted in: Scientia Traductionis, No11, 2012, p. 60–71. 23. Narashimha R.N. Linguistic Entropy in Othello of Shakespeare / N. Narashimha Ramayya. – New Delhi: M D Publications Ltd, 1994. – 101 p. 24. Ortega y Gasset J. The misery and the splendor of translation / José Ortega y Gasset [Translated by Elizabeth Gamble Miller] // The Translation Studies Reader [Ed. by Lawrence Venuti]. – London and New York: Routledge, 2004. – p. 49–63. 25. Zare-Behtash E. A Diachronic Study of Domestication and Foreignization Strategies of Culture-Specific Items: in English-Persian Translations of Six of Hemingway's Works / Esmail Zare-Behtash, Sepideh Firoozkoobi // World Applied Sciences Journal 7 (12): 1576-1582, 2009. – p. 1576–1582.

Оригінал статті надійшов до редакційної колегії 13.10.2014 р.

Андрієнко Т.П., к. філол. н., доц.,
 Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТА КАК ФАКТОР РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ПЕРЕВОДА

Влияние информационных характеристик исходного текста на реализацию глобальной стратегии перевода через локальные анализируется с применением понятия энтропии текста. Рассматриваются характеристики художественного текста, обуславливающие возможность переводческого выбора, а также примеры выбора стратегий, приводящих к искажению характеристик оригинала.

Ключевые слова: стратегия перевода, глобальная стратегия, локальная стратегия, энтропия текста, перевод художественного текста

Andrienko T.P., Associate Professor, PhD,
Institute of International Relations, Taras Shevchenko National
University of Kyiv

INFORMATION CHARACTERISTICS OF THE TEXT AS A FACTOR OF IMPLEMENTATION OF THE TRANSLATION STRATEGY

The influence of informational characteristics of the source text on the implementation of the global translation strategy through local strategies is analyzed with application of the concept of the text entropy. The characteristics of a literary text that open the possibility of translation choice, as well as examples of the selection of strategies that resulted in distortion of the characteristics of the original are discussed.

Keywords: translation strategy, global strategy, local strategy, text entropy, literary artistic translation.

УДК 811.161.2'367.2

Арібжанова І.М., к.філол.н., доц.,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КРИТЕРІЇ ПАРАДИГМОТВОРЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Стаття є спробою з'ясувати критерії парадигмотворення простого речення і визначити основні типи його парадигм. Парадигма простого речення розуміється як система варіантів однієї структурної схеми, які різняться за предикативністю. Виокремлено чотири парадигматичні типи простого речення в сучасній українській мові: персональний і імперсональний типи двоскладного речення та імперсональний і нульовий типи односкладного речення.

Ключові слова: варіантна парадигма, парадигма простого речення, структурна схема простого речення, предикативність, синтаксичний нуль, тип парадигми простого речення, персональний тип, імперсональний тип, нульовий тип.

Синтаксична парадигматика як учення започаткувалося в 60-і роки минулого століття, коли сформувався більш-менш окреслено понятійно-термінологічний апарат проблематики, пов'язаної з перетвореннями речень [Костинський, 106–107]. Основна увага дослідників була зосереджена на трансформаційних або синонімічних відношеннях речення як з іншими реченнями, так і з одиницями нереченнєвої природи (наприклад, словосполученнями), які об'єднувалися в одну парадигму за ознакою семантичної еквівалентності (здатності членів парадигматичного ряду позначати ту саму ситуацію). Це пояснюється засадничими постулатами генеративної граматики, яка й увела поняття синтаксичної парадигми для моделювання системної організації синтаксичного ладу мови.

Широке розуміння синтаксичної парадигми дозволяло включати до неї парадигматичні ряди з різними видозмінами вихідного речення: і зі внутрішньосхемними змінами речення (типу *студенти читають книгу*; *студенти читали книгу*; *студенти читатимуть книгу* і под.), і з трансформаційними перетвореннями, за яких вихідне речення і його трансформи характеризуються неоднаковими, різносхемними, структурами (типу *студенти читають книгу*; *книга читається студентами*; *читання книги студентами* тощо). Прикладом такого підходу є концепція синтаксичної парадигматики американського вченого Діна Стаддарда Уорта, проголошена ним на V конгресі славістів у 1963 році [Worth]. У наш час дослідження системних перетворень мовних реалій як різних форм, які відображають ту саму позамовну ситуацію, переросли в нову галузь синтаксичної науки, що дістала назву дериваційного синтаксису [див.: Городенська].

Останнім часом питання синтаксичної парадигматики (парадигми речення – простого, складного) почали розглядати в описовій граматиці [Вихованець, 158–180; Загнітко, 296–302; Тестелець, 235–247; Сучасна, 195–197, 306–307], що свідчить про входження її до лінгвістичної традиції.

Проте "проблема синтаксичної парадигматики до кінця не розв'язана" [Куц, 223], як і проблема загальнотеоретичної парадигматики, що стосується всіх рівнів мови [Мурясов, 109]. Зокрема, маємо суперечливі тлумачення самого поняття

"парадигма", неоднакове потрактування обсягів синтаксичної парадигми та критеріїв реченнєвого парадигмотворення.

Речення, зокрема просте, є мовною одиницею синтаксичного рівня. Тож у зміст поняття парадигми речення вкладається розуміння парадигми, як пише Ю. Степанов, "в середньому діапазоні ієрархії мови – стосовно до кожного рівня окремо" [Степанов, 227]. Суть його зводиться до того, що парадигма – це система, клас, групування, об'єднання **однопорядкових** (однорівневих) мовних одиниць.

У лінгвістиці поняття **парадигми мовних одиниць** трактується в обсязі двох значень. Перше розуміння пов'язане зі здатністю **тієї самої** мовної одиниці в неоднакових синтагматичних позиціях виявляти себе по-різному. З цього погляду парадигма є системою синтагматично зумовлених варіантів мовної одиниці. Наприклад: фонема – це парадигма алофонів, морфема – парадигма морфів, слово – парадигма словформ. Таким чином утверджується одна із фундаментальних властивостей існування та функціонування будь-якої мовної одиниці в її мовно-мовленнєвому, тобто інваріантно-варіантному (емічно-етичному) представленні. У цьому разі йдеться про парадигму інваріанта мовної одиниці (= абстрактне позначення одиниці), членами якої є варіанти (= конкретні вияви одиниці).

Друге значення поняття парадигми застосовують в аналізі **таких самих** мовних одиниць, об'єднаних в один клас (в одну парадигму) поза синтагматичним протиставленням їх. Мається на увазі групування, чи класифікування, однойменних одиниць як інваріантів за певною ознакою, в певному аспекті їхнього співіснування в мовній системі, тобто власне мовне протиставлення їх. У цьому випадку опозиційність одиниць визначають шляхом зіставлення (чи протиставлення) їх як членів парадигми в межах самої парадигми. Наприклад, "до словотвірних парадигм входять похідні різних частин мови", що мають "спільну твірну основу" [Козленко, 214]; "фонема об'єднуються у парадигми також за ознаками "голосні" – "приголосний", "м'який приголосний", "твердий приголосний", "шумний приголосний" і т.д." [Кочерган, 458].

Якщо парадигма в першому значенні включає варіанти тієї самої мовної одиниці (мовленнєві опозиції), то парадигма в другому значенні – інваріанти (мовні опозиції) таких самих мовних одиниць. Фактично, ідеться 1) про розуміння парадигми мовної одиниці як змінюваної величини, тобто **варіантну парадигму**; 2) про систематизацію мовних одиниць за типологічними характеристиками, тобто **класифікаційну парадигму** (= класифікацію, типологію, стратифікацію мовних одиниць).

Зазвичай поняття варіантної та класифікаційної парадигм не диференціюють, що й призводить до включення в один системний ряд різних мовних явищ.

У синтаксичній теорії поняття парадигми речення як мовної одиниці пов'язують із внутрішньоструктурними (у межах речення) змінами. Це так зване вузьке розуміння парадигми речення (на противагу широкому, що враховує, як уже зазначалося вище, крім внутрішньоструктурних перетворень, також і його дериваційні, найчастіше різновидні, відношення).

Російський лінгвіст Є. Седельников одним із перших здійснив спробу створити синтаксичну парадигму, уклавши у зміст поняття парадигми речення його внутрішньомодельні перетворення. За вченим, речення є членом кількох парадигматичних рядів. Члени ряду різняться за категоріями, які характеризують структуру речення і зумовлюють перетворення всередині моделі. До таких категорій лінгвіст відносить час, модальність, особу, число, рід і вид повідомлення [Седельников, 70].

Положення про тісний взаємозв'язок поняття парадигми речення з поняттям моделі (структурної схеми) речення стає базовим для сучасної синтаксичної науки. Цілком очевидним є розуміння того, що "<...> проблема визначення узагальненого синтаксичного зразка, структурного інваріанта, має своїм другим боком розробку парадигми структурної схеми" [Норман, 132–133], а поняття парадигми речення дає можливість представити його "об'ємно – як систему граматичних форм речення, в яких реалізується та сама модель" [Москальская, 96].

Взаємозалежність парадигматичних і структурних ознак речення дозволяє думати, що в основі визначення структурної

схеми речення та його парадигми лежать ті самі критерії. Отже, слід установити категорії, які б були за своєю суттю власне реченнєвими: реченнєвірними і парадигмотвірними водночас, тобто такими, які характеризують речення 1) як мовну одиницю (у тому числі зі властивою цій одиниці структурною схемою), 2) як змінну мовну одиницю (із властивим їй набором варіантів). Реченнєвірні ознаки категорій указують на речення як на окрему мовну одиницю, вирізняють його серед інших мовних одиниць; парадигмотвірні ознаки засвідчують "поведінку" речення – його здатність реалізуватися в різних формах залежно від потреб комунікативних (не забуваймо, що основна функція речення – комунікативна!).

З попередньо розведених значень поняття парадигми мовної одиниці – варіантна парадигма / класифікаційна парадигма – з парадигмотвірними категоріями речення пов'язана перша, варіантна. Варіантна парадигма речення, як і варіантна парадигма будь-якої мовної одиниці як змінюваної величини, має включати форми того самого інваріанта, а отже, варіанти того самого речення (= з тією самою структурною схемою).

У синтаксичній теорії зазвичай реченнєві категорії визначають у формально-граматичному плані: у зв'язку з морфологічними категоріями реченнєвірних членів, у позиції яких перебувають головно дві частини мови – дієслово й іменник. При цьому списки парадигмотвірних категорій речення в різних лінгвістів різні. Більшість, услід за Є. Седельниковим, вважає, що такими є час, модальність, особа, число, рід (окрім цього, називають ще вид (дієслова) [див., наприклад: Вихованець, 161].

Ряд лінгвістів зараховує до парадигмотвірних категорій речення також вид повідомлення (комунікативну настанову: розповідність, питальність і спонукальність) [Седельников, 70, Москальская, 8; Левицкий, 64] та ствердження/заперечення [Москальская, 8; Левицкий, 64]). Сюди ж, на думку окремих лінгвістів, належать ще і конвертованість (активний чи пасивний стан); означеність, неозначеність, узагальненість і формальність предмета; активність – деміактивність (співвіднесеність особових і безособових форм) [Ломтев, 112–

197]. Однак комунікативна настанова характеризує речення в аспекті комунікативного синтаксису як автономного щодо формального і семантичного синтаксису [Вихованець, 164], інші з названих категорій стосуються дериваційного синтаксису: указують на різноструктурність речень (різні структурні схеми) – ствердження / заперечення (*Бажання є – Бажання немає* = модель двоскладного речення – модель односкладного речення), конвертованість (*Студент прочитав книгу – Книга прочитана студентом* = модель субстантивно-вербумна – модель субстантивно-ад'єктивна); чи модифікують структурну схему, власне, є, за визначенням Н. Шведової, регулярними реалізаціями структурної схеми [Шведова, 67] – наприклад, фазова регулярна реалізація модифікує структурну схему введенням фазової зв'язки (*Студент читає – Студент продовжує читати*), а узагальнено-особова реалізація схеми полягає в незаповненні позиції субстантивного компонента (*Ти сім раз одмірай... – Сім раз одмірай, один раз відріж*).

І все ж: який набір категорій утворює варіантну парадигму речення? Чи можна вважати формами однієї реченнєвої парадигми структури з різними показниками часових, способових, видових та – особових, родових, числових категорій реченнєвірних компонентів, як вважає більшість лінгвістів?

Виходимо з того, що власне реченнєвою категорією є його предикативність: "Предикативність властива тільки реченню; без речення немає предикативності, як і без предикативності немає речення" [Кучеренко, 86].

Тому цілком логічним видається застосування в дослідженні парадигматики речення предикативного критерію.

Опору на найхарактернішу категорію речення робить у своїй парадигматичній концепції Н. Шведова. Мовознавець наголошує: парадигма речення – це "сукупність усіх регулярно існуючих в системі мови видозмін речення, пов'язаних із вираженням категорій об'єктивної модальності і синтаксичного часу" [Шведова 1967, 10]. Поняття предикативної парадигми набуло поширення і в україністиці. Вітчизняні лінгвісти, підкреслюючи значущість для речення зміни реченнєвірних компонентів, зокрема дієслівних, і тому кваліфікуючи

парадигми речення як морфолого-синтаксичні, до їх членів відносять способів-часові форми речень, або видо-часово-способові форми дієслів: індикативні форми (давноминулий, минулий, теперішній і майбутній час) та форми ірреальних способів (умовного, бажального, наказового, спонукального) [Загнітко, 298–299; Сучасна, 195–197; див. також: Слинко, 24; Вихованець, 162–163; Романюк, 4–5]. Звідси робиться висновок: "роль дієслова у структуруванні речення визначальна" [Вихованець, 162].

Водночас парадигматичні видозміни речення пов'язують ще з однією частиною мови в реченнєвірній (підметовій) позиції – іменником, категорії якого – особа (для особових іменників-займенників), рід і число утворюють, на думку дослідників, відповідно особову (*Я читаю вірш – Ти читаєш вірш – Він (вона, воно) читає вірш – Ми читаємо вірш – Ви читаєте вірш – Вони читають вірш*), родову (*Батько піклувався про дітей – Мати піклувалася про дітей – Хлоп'ятко піклувалося про батьків*) і числову (*Учень читає вірш – Учні читають вірш*) парадигми речення (приклади з підручника [Вихованець, 161–162]. Зважаючи на те, що для дієслівного компонента категорії особи, роду і числа є похідними від іменникового компонента і що за цими категоріями дієслово-присудок узгоджується з іменником-підметом, їх ще називають "категоріями предикативного узгодження" [Тестелец, 235].

Без сумніву, категорії предикативного узгодження для більшої за частотою вживання частини речень (двоскладних із підметом-субстантивом) є досить важливими в тому сенсі, що виступають одним із основних граматичних засобів реалізації предикативних відношень – відношень між дієсловом-присудком і іменником-підметом. Проте "кожна така узгоджувана категорія приймає в реченні по одному-єдиному значенню" [Тестелец, 240] і тому є по суті незмінною, непарадигмотвірною категорією. У трьох рядах речень *Я читаю вірш – Ти читаєш вірш; Мати піклувалася про дітей – Хлоп'ятко піклувалося про батьків; Учень читає вірш – Учні читають вірш* ті самі дієслова-присудки повторюють форми 1) особи/числа, 2) роду/числа, 3) тільки числа різних за

семантикою іменників-підметів. Тут спостерігаємо порушення принципів граматичного парадигмоутворення, "які передбачають тотожність денотативної ситуації інваріанта і його варіантів, однією з умов забезпечення якої є незмінність особи-виконавця, носія ознаки, стану" [Романюк, 6].

Слова в парах *я – ти, мати – хлоп'ятко*, навіть *учень – учні* позначають різні реалії, отже, є не формами однієї лексеми, а різними лексемами. В один ряд (пару) вони об'єднуються за "кваліфікацією названого іменником [у нашому випадку з узагальнено-вказівною семантикою – І.А.] суб'єкта в умовах процесу мовного спілкування"; за "уявленням про реальну статтю позначуваних осіб та істот"; за "кількісною визначеністю предметів і явищ матеріального світу, названих іменниками" [Кучеренко, 250, 162, 171], тобто є прикладами класифікаційних (ще називають – лексико-граматичних, несловозмінних), не варіантних, парадигм іменників – особової, родової, числової. Саме семантична відмінність підметів (а у випадку *Мати піклувалася про дітей – Хлоп'ятко піклувалося про батьків* ще й семантична відмінність додатків) указує на те, що перед нами не варіанти того самого речення, а різні речення, хоч і семантично (ситуативно) споріднені та побудовані за тим самим типом структурної схеми. За словами Н. Шведової, перетворення, які спираються на протиставлення за ознакою особи, числа, роду, є нерелевантними для характеристики структурної основи речення [Шведова, 9; див. також: Романюк, 5].

Попередні висновки в частині про категорію особи стосуються двоскладних речень з підметом, вираженим особовим займенником. Услід за І. Кучеренком, вважаємо, що категорія особи є однією з основних і для власне іменника (за термінологією вченого, іменника "визначеного змісту") [Кучеренко, 244–250]. Лінгвіст значення особи пов'язує із суб'єктною функцією іменника в реченні, тобто лише з прямими відмінками (називним і кличним): "суб'єкти, названі іменником у називному відмінку, мають значення третьої особи, а суб'єкти, названі іменником у кличному відмінку – значення другої особи" [Кучеренко, 247]. Категорія особи для дієслова-присудка при іменнику-підметі, як і у випадку його зв'язку з особовим

займенником, є залежною, узгоджуваною з цим іменником: *Студент читає* (узгодження в 3 особі однини), *Студенте, читай* (узгодження в 2 особі однини). Однак, якщо в реченнях з особовим займенником-підметом категорія особи є класифікаційною, то в реченнях з власне іменником-підметом, категорія особи виявляє себе як варіаційна, змінна: маємо номінативну (з 3 особою) і вокативну (з 2 особою) форми того самого речення.

Отже, враховуючи попередньо сказане, можемо сформулювати основні характеристики парадигми простого речення.

Парадигма простого речення – це:

Парадигма мовної змінної одиниці. Просте речення є змінною синтаксичною одиницею, якій властиві граматичні форми, що в сукупності становлять реченнєву парадигму.

Предикативна парадигма. Критерієм протиставлення форм речення є основна категоріальна його ознака – предикативність. Окрема форма парадигми речення має окреме граматичне значення, відмінне від граматичного значення іншої форми парадигми, що виявляється в засобах вираження предикативності, а саме: часово-способових формах реченнєвотвірних компонентів. Парадигма простого речення – система його форм, протиставлюваних за частковими граматичними значеннями (за предикативністю).

Морфолого-синтаксична парадигма. Оскільки предикативність речення реалізується у значеннях способу (модальності) і часу, а у двоскладних реченнях із підметом-іменником – ще й категорією особи, які виражаються морфологічними формами дієслів (у двоскладних реченнях – також формами іменників), то парадигму простого речення кваліфікують як морфолого-синтаксичну.

Варіантна парадигма того самого речення. Як парадигма слова означає систему форм (варіантів) конкретного слова, так і парадигма речення означає систему форм (варіантів) конкретного речення. Іншими словами, парадигма простого речення становить сукупність усіх його граматичних форм, тотожних за лексичною семантикою. Лексична тотожність

підкріплена структурно: тотожними синтаксичними позиціями структурних компонентів.

Внутрішньосхемна парадигма. На рівні мови парадигма простого речення – це видозміни в межах однієї структурної схеми; отже, є внутрішньосхемною парадигмою.

Прості речення, маючи різні структурні схеми (з різними індексами форм предикативності: **f, im, ø**)¹, характеризуються відповідно різними можливостями формозміни чи навіть її відсутністю.

Можна виокремити такі основні **мінімальні структурні схеми і типи парадигм** простих речень двоскладних:

I тип

- 1) $S_{\text{nom/voc}} + V_f$ – *Зайшов друг. Друже, заходь;*
- 2) $S_{\text{nom/voc}} + \text{Cop}_f \text{Adj}_{\text{nom/ins}}$ – *Весна тепла. Студенти, будьте уважними;*
- 3) $S_{\text{nom/voc}} + \text{Cop}_f S_{\text{nom/ins}}$ – *Сестра стала лікарем. Хлопче, будь козаком;*
- 4) $S_{\text{nom/voc}} + \text{Cop}_f \text{PrS}$ – *Двір був без криниці. Хлопче, будь за друга;*

II тип

- 5) $\text{Inf} + V_{\text{im}}$ – *Курити забороняється. Лишилося вивчити;*
- 6) $\text{Inf} + \text{Cop}_{\text{im}} \text{Inf}$ – *Творити – жити. Не прийти – означало образити;*
- 7) $\text{Inf} + \text{Cop}_{\text{im}} \text{Adv}$ – *Читати приємно. Дихати стало легше;*
- 8) $\text{Inf} + \text{Cop}_{\text{im}} S_{\text{nom/ins}}$ – *Любити є щастям*

¹ Тут і далі використані символи: S – nomen substantivum, іменник або субстантивована частина мови; V – verbum, дієслово; Adj – nomen adjectivum, прикметник; Adv – adverbium, прислівник; Pr – praepositiones, прийменники; nom – nominativus, називний відмінок; voc – vocativus, кличний відмінок; ins – instrumentalis, орудний відмінок; Cop – copula, зв'язка (допоміжне дієслово); Inf – verba infinita, неозначена форма дієслова; f – verba finita, відмінювана форма дієслова; im – verba impersonalia, безособова форма дієслова; imp – imperativus, наказовий спосіб; con – conjunctivus, умовний спосіб; pr – praesens, теперішній час; fut – futurum, майбутній час; past – минулий час; ø – синтаксичний нуль; mas – masculinum, чоловічий рід; neu – neutrum, середній рід; sing – singularis, однина; pl – pluralis, множина; 3 – третя особа; 2 – друга особа.

та односкладних:

III тип

- 1) V_{im} – *Світало. Щастить*;
- 2) $Cor_{im}Adv$ – *Затишно. Буде весело*;

IV тип

- 3) Cor_oInf – *Не рухатися! Знайти б*;
- 4) Cor_oS_{nom} – *Літо. Канікули*.

I тип парадигми. До цього типу належать парадигми двоскладних речень із номінативно-вокативним підметом та фінітним (змінним) присудком. Від усіх інших типів парадигм відрізняється ознакою персональності (особовості): підмет позначає певну особу/рід і залежний присудок, узгоджуючись із персональним підметом, має відповідну особову/родову (персональну) форму. У лінгвістиці за персональними формами присудків закріпилися назва "фінітні форми" (f-форми: V_f – для синтетичних, $Cor_f...$ – для аналітичних предикативних членів). Персональна парадигма двоскладних речень з підметом-іменником порівняно з парадигмами інших типів речень включає найчисленніший набір варіантів простого речення, які різняться 1) власне реченневими модально-часовими значеннями (час, модальність); 2) залежними від підмета, узгоджуваними з підметом особовими значеннями: 3-ої особи, якщо стосується підмета-номінатива, чи 2-ої особи, якщо стосується підмета-вокатива (інші узгоджувані форми – роду і числа – в усіх варіантах представлені в одному значенні).

Наприклад, структурна схема $S_{nom/voc} + V_f$ підпорядковує моделі з предикативними формами двох підтипів – в однині та множині:

I) в однині: 1) *Студент читає* – $S_{nom-3-sing} + V_{pr-3-sing}$; 2) *Студенте, читай* – $S_{voc-2-sing} + V_{imp-2-sing}$; 3) *Студент читатиме* – $S_{nom-3-sing} + V_{fut-3-sing}$; 4) *Студент читав / читав був* – $S_{nom-mas-sing} + V_{past-mas-sing}$; 5) *[Хай] Студент читав би* – $S_{nom-mas-sing} + V_{con-mas-sing}$;

II) у множині: 1) *Студенти читають* – $S_{nom-3-pl} + V_{pr-3-pl}$; 2) *Студенти, читайте* – $S_{voc-2-pl} + V_{imp-2-pl}$; 3) *Студенти читатимуть / будуть читати* – $S_{nom-3-pl} + V_{fut-3-pl}$; 4) *Студенти*

читали / читали були – $S_{\text{nom-mas-pl}} + V_{\text{past-mas-pl}}$; 5) *Студенти читали б* – $S_{\text{nom-mas-pl}} + V_{\text{con-mas-pl}}$.

Парадигма речень з підметами, вираженими особовими займенниками, для яких категорія особи є класифікаційною, включає лише варіанти з фінітними формами присудків, а підмет у всіх варіантах залишається з тим самим особовим значенням. Неоднорідна особово-родова і числова семантика особових займенників (різняться 1) за 1-ою, 2-ою, 3-ою особами; 2) як виразники спільного (*я, ти*) чи одиничного (*він, вона, воно*) роду; 3) за значенням однини/множини) визначає неоднакові парадигмальні набори фінітних форм для речень із цими займенниками.

II тип парадигми. Менше потенцій варіюватися мають двокomпонентні інфінітивні структурні схеми, в яких показник предикативності виражається безособовою, імперсональною, формою – V_{im} або Cop_{im} . Ідеться про двоскладні речення з підметом-інфінітивом та імперсональним присудком. Категорія предикативного узгодження своєрідно виявляє себе у випадках відсутності граматики особи, роду і числа в підметі: присудок вступає з підметом-інфінітивом у зв'язок умовно-граматичного узгодження, тобто набуває або форми 3-ої особи однини, або середнього роду однини. Наприклад, структурна схема $\text{Inf} + \text{Cop}_{\text{im}}\text{Adv}$ може бути деталізована у формах: 1) *Зустрітися приємно / буває приємно* – $\text{Inf} + \text{Cop}_{\text{pr-3-sing}}\text{Adv}$; 2) *Зустрітися буде приємно* – $\text{Inf} + \text{Cop}_{\text{fut-3-sing}}\text{Adv}$; 3) *Зустрітися було приємно* – $\text{Inf} + \text{Cop}_{\text{past-neu-sing}}\text{Adv}$; 4) *Зустрітися було б приємно* – $\text{Inf} + \text{Cop}_{\text{con-neu-sing}}\text{Adv}$.

На відміну від I типу, інфінітивні структури можуть варіюватися лише у формах однини. Також імперативна форма предикативного компонента в таких парадигмах неможлива: імперативна форма є там, де є вокативна форма підмета, тобто у двоскладних номінативно-вокативних структурах.

III тип. Рамками безособовості обмежується також варіювання односкладних речень дієслівного і прислівникового різновидів (порівняймо, наприклад: *Світало – Світає – Світитиме – Хоч би світало* та *Було затишно – Стає затишно – Буде затишно – Хай би стало затишно*).

IV тип. Однокомпонентні (односкладні) інфінітивні й іменникові структурні схеми характеризуються одним варіантом із предикативним (реченнєвим) показником **Сор_о**.

Отже, парадигмальні якості речення безпосередньо пов'язані з його структурними особливостями: речення, структуровані за різними типами моделей, характеризуються різними парадигмами; і навпаки – відмінність у парадигмальних можливостях речень указує на їхні структурні відмінності. Основним критерієм реченнєвого парадигмотворення є предикативність; членами реченнєвої парадигми є варіанти того самого речення (тієї самої структурної схеми). Загалом вирізняються чотири парадигматичні типи простого речення: персональний і імперсональний типи парадигм двоскладного речення та імперсональний і одноваріантний (нульовий) – односкладних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови: Синтаксис : Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
2. *Городенська К. Г.* Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
3. *Загнітко А. П.* Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис : Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. *Левицкий Ю. А.* Основы теории синтаксиса: Учебное пособие по спецкурсу Ю. А. Левицкий. – Пермь, 2001. – 236 с.
5. *Козленко І. В.* Словотвір / І. В. Козленко // Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка. – К., 2013. – С. 130–220.
6. *Костинский Ю. М.* Вопросы синтаксической парадигматики / Ю. М. Костинский // Вопросы языкознания. – 1969. – № 5. – С. 106–114.
7. *Кочерган М. П.* Парадигма / М. П. Кочерган // Українська мова: Енциклопедія. – Вид. друге, виправл. і доповн. – К., 2004. – С. 457–458.
8. *Куц О. В.* Проблема парадигми речення в лінгвістиці / О. В. Куц // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наук. праць / Відп. ред. М. Я. Плющ. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 220–223.
9. *Кучеренко І. К.* Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вид. друге, уточн. й доповн. / І. К. Кучеренко. – Вінниця: "Поділля-2000", 2003. – 464 с.

10. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории / Т. П. Ломтев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 198 с.
11. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) : Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. / О. И. Москальская. – М.: Высш. школа, 1981. – 176 с.
12. Мурясов Р. З. К теории парадигматики в лингвистике / Р. З. Мурясов // Вопросы языкознания. – 1980. – № 6. – С. 109–121.
13. Норман Б. Ю. Грамматика говорящего: От замысла к высказыванию. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Б. Ю. Норман. – Москва : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2011. – 232 с.
14. Романюк Т. М. Парадигматика простого речення в сучасній в сучасній українській мові: Автореферат ... канд. філол. н. / Т. М. Романюк. – Тернопіль, 1999. – 19 с.
15. Седельников Е. А. Структура предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений / Е. А. Седельников // Филологические науки. – 1961. № 3. – С. 66–77.
16. Слинко І. І. Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення) / І. І. Слинко // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 23–30.
17. Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка. – К.: Знання, 2013. – 238 с.
18. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М.: Российск. гос. гуман. ун-т, 2001. – 800 с.
19. Шведова Н. Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке (опыт типологии) / Н. Ю. Шведова // Русский язык: Грамматические исследования. – М.: Наука, 1967. – С. 3–77.
20. Worth D. S. The role of transformations in the definition of syntagm in Russian and other Slavic language / D. S. Worth // American contributions to the V International congress of slavists. – Sofia, 1963, The Haque (preprint).

Арибжанова И.Н., к.филол.н., доц.

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

КРИТЕРИИ ПАРАДИГМООБРАЗОВАНИЯ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье рассматриваются критерии парадигмообразования простого предложения и основные типы его парадигм. Парадигма простого предложения определяется как система вариантов одной структурной схемы, различающихся предикативностью. Выделяются четыре парадигматических типа простого предложения в современном украинском языке: персональный и имперсональный типы двусоставного предложения, имперсональный и нулевой типы односоставного предложения.

Ключевые слова: *вариативная парадигма, парадигма простого предложения, структурная схема простого предложения, предикативность, синтаксический нуль, тип парадигмы простого предложения, персональный тип, имперсональный тип, нулевой тип.*

Aribzhanova I., PhD., Assistant Professor
Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

CRITERIA FOR PARADIGMATIC ORGANIZATION OF SIMPLE SENTENCE

The sentence paradigm is defined as the system of variants of the same model which differ in predicativity. There are four paradigmatic types of the simple sentence in the modern Ukrainian language: personal and impersonal types of two-member sentence, impersonal and zero types of mononuclear sentence.

Key words: *variant paradigm, paradigm of simple sentence, model of simple sentence, predicativity, syntactic zero, type of simple sentence paradigms, personal type, impersonal type, zero-type.*

УДК 811.11'42=111

Бабице О.В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЕКОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей екологічного дискурсу, що зумовлені його гетерогенним характером. Модель екологічного дискурсу враховує тенденції його взаємодії з іншими типами дискурсів. Розглянуто мовні особливості зон перетину екологічного та наукового (природа як об'єкт), політичного (природа як ресурс) і поетичного дискурсів (природа як джерело натхнення).

Ключові слова: *екологічний дискурс; політичний дискурс; науковий дискурс; поетичний дискурс; кластер; поліфонічність; епістемічний модифікатор; поезія навколишнього середовища.*

Людський чинник стає надзвичайно важливим у дослідженні комунікації з екотематики, адже вивчення мови є адекватним лише у випадку аналізу її функціонування у процесі комунікації, що передбачає взаємодію мови та екстралінгвістичних (соціокультурних, психологічних, прагматичних) факторів. Зважаючи на значну роль соціокультурного контексту в комунікації на тему екології та проблеми навколишнього середовища, а також на "наявність взаємозалежних суджень" [Ишмуратов 1994, 171], де переплітаються "інтереси, цілі та стилі", можна стверджувати, що комунікація з екотематики є "складною комунікативною дією" [Дайк 1989, 202], тобто служить "матеріалом" для утворення окремого типу дискурсу – екологічного.

Для більшості дослідників екологічного дискурсу XX і XXI ст. [Alexander 2008, Cantrill, Oravec 2011, Dryzek 1997, Wood 2006] екологія – це "не просто річ, яку можна вийти на вулицю і знайти" [Herndl, Brown 1996, 3]. Вона стала концептом, набором певних культурних цінностей, створених людьми за допомогою мовних засобів. Іншими словами, у реальному світі екологія не існує незалежно від слів, які використовує людина для її презентації. У процесі обговорення питань екологічної проблематики "зростає кількість лексичних та фразеологічних одиниць, тематично пов'язаних з екологією", використовуються певні комунікативні стратегії в конкретних комунікативних ситуаціях [Балюта 2007]. В екологічній сфері важливим стає не лише те, що ми знаємо, персуазивність досягається і завдяки тому, як про це говорять та хто про це говорить. Можна стверджувати, що специфічні мовні засоби та конструкції, спосіб подання інформації відіграють у комунікації з екотематики чи не вагомішу роль, ніж самі факти.

Нині екологія – це вже не просто інформація про природу та світ навколо, це продукт дискурсу про навколишнє середовище, який утворився в межах таких дисциплін, як біологія, екологія (як наукова дисципліна), в урядових установах ("Environmental Protection Agency", наприклад) та їхніх постановах, у документальній літературі, у таких відомих книгах, як "Silent Spring" Рейчел Карсон (1962) та "The Population Bomb" Пола

Ерліха (1968), кампаніях екологічних організацій, на блогах, форумах тощо. Матеріал для формування екологічного дискурсу є обширним і різноманітним, адже тема екології наявна майже на всіх рівнях нашої соціальної чи інтелектуальної діяльності, стираючи кордони між академічними дисциплінами та соціальними інститутами.

Сила, з якою екологія втручається в комунікативну діяльність соціуму, робить цю науку необхідним предметом для вивчення в межах сучасної лінгвістики. Для лінгвістів, які досліджують "спосіб, у який люди використовують мову, щоб створити світ" (принцип лінгвістичної відносності) [Herndl, Brown 1996, 4], екологічний дискурс стає водночас цікавим і проблематичним, адже поліфонія різних контекстів, у яких обговорюються питання, пов'язані з навколишнім середовищем, ускладнюють комунікацію на тему екології.

І.О. Розмаріца у своєму визначенні екологічного дискурсу акцентує увагу на формі та функціональному аспекті екодискурсу: "Екологічний дискурс можна визначити як сукупність вербальних та невербальних актів, що використовуються для вербалізації знань про довкілля з метою впливу на суспільну думку" [Розмаріца 2004].

З визначення можна зрозуміти, що вербалізація знань про природу не лише відображає ставлення людей до неї, у процесі неймінгу здійснюється вплив на суспільство, орієнтування в певному напрямку. Акт неймінгу, на думку Крістін Оравек, – "це не лише спосіб, за допомогою якого ми конструємо і пізнаємо світ природи, він [неймінг] направляє нас і, таким чином, впливає на нашу взаємодію з цим світом" [Oravec 1981, 346]. Візьмемо для прикладу поняття *wilderness*. У сучасній комунікації з екотематики дика природа – це місце первісної краси, проте перші англійські поселенці у США сприймали ліси як темну, небезпечну територію, чужу людині, про що свідчить опис регіону пуританським письменником Майклом Вігглсвортом:

A waste and howling wilderness,
Where none inhabited
But hellish fiends, and brutish men
That Devils worshiped [Nash 2001, 36].

Отже, неймінг породжує специфічні екокультурні знання, у системі яких деякі природні об'єкти репрезентовані лексемами позитивної чи негативної конотації.

Важливо доповнити, що однією з суттєвих ознак екологічного дискурсу є його гетерогенний характер, сформований завдяки різноманіттю поглядів на екологію з різних ракурсів. Ураховуючи "неоднорідність" екологічного дискурсу, ми використали інструментарій риторики і створили модель екодискурсу на кшталт "семантичного трикутника", запропонованого Чарльзом Огденом та Айвором Річардсом. Основним критерієм стала специфіка сприйняття, або, за термінологією Кеннета Берке, "мотив" екотематики в різних стилях. Модель ураховує тенденції взаємодії дискурсів інших типів, які мають найвагоміший вплив на екологічний дискурс [Burke 1966].

Особливий інтерес у теорії К. Берке викликає твердження, що наше розуміння світу формується за допомогою символів, створених мовою. Спосіб, у який ми використовуємо ці символи для об'єктивації світу, визначається "мотивами". Модель екологічного дискурсу (рис. 1.1), яка допоможе краще зрозуміти зв'язки між текстом, автором і обставинами, у яких було написано текст, покликана виявити основні "мотиви" в тексті, що й визначатимуть специфіку екологічного дискурсу.

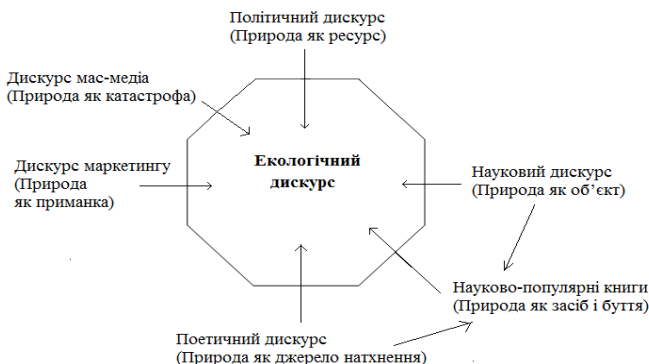

Рис. 1.1. Модель екологічного дискурсу.

У результаті дослідження було виявлено, що на екологічний дискурс як такий впливають інші його види. Особливо

важливими для формування екологічного дискурсу є дискурс маркетингу, дискурс мас-медіа, політичний дискурс, науковий дискурс, поетичний дискурс (останні два мають істотний вплив на стиль науково-популярних творів). **Предметом дослідження** цієї статті є особливості взаємовпливу політичного, наукового і поетичного дискурсів, з одного боку, та екологічного, з іншого.

Зона перетину екологічного і політичного дискурсу (*political discourse*) репрезентує дискурс інститутів влади, які відповідають за становлення екологічної політики та впровадження принципів сталого розвитку в життя суспільства на законодавчому рівні. Цей дискурс визначає природу як ресурс, один з основних засобів забезпечення соціального добробуту. З точки зору екології політичний дискурс є етноцентричним, тобто таким, який орієнтований на збереження ресурсів на власній території. У США, наприклад, показовим прикладом установ, які дотримуються принципів такої політики, є Міністерство внутрішніх справ, яке не раз піднімало питання про раціональне використання національних лісів, або природоохоронна група "Nature Conservancy" – найбільша недержавна екологічна організація, активи якої за даними 2012 року склали 547 млн. дол. Впливовість цього типу дискурсу зумовлена його інституційним контекстом, але персуазивним його можна назвати завдяки етосу, системі панівних цінностей і норм поведінки певної соціальної спільноти, до якого апелює представник владної структури. Невдача деяких управлінських рішень багато в чому зумовлена нерозумінням політиками специфічного етосу тієї чи іншої країни, що провокує спільноту на протест.

З позицій дискурсивного аналізу ознаками перетину політичного та екологічного дискурсу є:

- чітка структурно-композиційна будова, чому сприяють підзаголовки, серед яких часто можна побачити: "Extension of time", "Hearing of appeal", "Powers and duties of Board", "Costs", "Decision of Board", "Report to Minister", "Private clause" тощо [Climate Protection Act of 2013]. Вони визначають права, обов'язки та повноваження Ради та Міністра екології.

- Спеціальна лексика, терміни, що повторюються. Лексична реітерація є експліцитним засобом, що допомагає

розкрити тему повідомлення. У текстах з екотематики законодавчого типу найчастіше повторюються назви установ (Board) і посади відповідальних осіб (Director, Minister, Governor) та інших учасників (approval holder, applicant, holder of the certificate of qualification, person to whom the order is directed, directly affected і т.д.).

- Кластери, компонентом яких є спеціальна лексика:

Board + may + action verb: may confirm, may reverse, may vary, may order, may make, may stay, may award, may establish, may dismiss, may give, may convene, may extend, may require, may advance і т. д.;

Board + may + thought verb: may consider, may reconsider, may determine, may define, may fix.

Порівнюючи ці дві групи кластерів, бачимо, що в законодавчих документах відповідальні органи наділені повноваженнями, орієнтованими більше на дію.

Board + shall + action verb: shall hear, shall dismiss, shall give, shall discontinue, shall make, shall submit, shall publish, shall make available. За допомогою модального дієслова *shall* окреслюється коло обов'язків органу.

Коли компонентом кластеру стає особа, а не орган, то кластер не містить модального дієслова. Наприклад: Director issues, Director makes, Director refuses, Director cancels, Director suspends, Director amends, Director designates і т.д. (Director + action verb), що свідчить про "обов'язок діяти", а не про "можливість діяти". Дієслова у часі Present Simple набувають відтінку контекстуальної модальності.

- Протиставлення інклюзивних та ексклюзивних займенників (*us vs. them*), що представляють владну політичну структуру (*us*) і поєднуються з *action / thought verbs* у активному стані, з одного боку, та апелянтів (*them*), які вживаються в поєднанні з пасивним станом, з іншого. *Them* не мають таких повноважень, як *us*, і позначають індивідів, які не включені в законодавчий процес, проте виявляють інтерес до рішень з приводу питань екології.

Зона перетину екологічного і наукового дискурсу (*scientific discourse*) в нашій моделі представлена дискурсом

наук про екологію та навколишнє середовище (біоекологія, геоекологія, біосферологія, соціоекологія, інженерна екологія). У межах цього дискурсу природа сприймається як об'єкт дослідження, визначений завдяки науковій методології. Оскільки людина позиціонує себе поза межами наукового дискурсу, імпліцитно вважаючи себе "вищою" (вона – дослідник, а не об'єкт дослідження, на відміну від природи), цей дискурс є антропоцентричним. Він базується на вірі в те, що людина здатна сповна пізнати закони природи за допомогою наукових методів. Науковий дискурс є досить впливовим у суспільстві завдяки раціоналістичному погляду людини на світ. Персуазивність досягається завдяки логосу, апеляції до об'єктивних фактів та причинно-наслідкових зв'язків.

3 позицій дискурсивного аналізу ознаками перетину наукового й екологічного дискурсу є:

- логічність, об'єктивність, точність – характеристики дискурсу, які постулюються вже в постановці завдань наукової роботи, наприклад:

- provide the world with a clear scientific view on the current state of climate change and its potential environmental and socio-economic consequences;

- ensure an objective and complete assessment of current information [IPCC 2013].

- Типовою текстовою структурою наукової роботи за кордоном є: Introduction, Material / Method, Discussion, Results, Further research.

У документах, що торкаються проблем екології, порядок розділів може бути трохи зміненим, проте обов'язково містить перелічені компоненти. Так, наприклад, "Observed changes in climate and their effects" є "Результатами", "Causes of change" – "Матеріалом", "Projected climate change and its impacts" – "Обговоренням", "Adaptation and mitigation options" – "Результатами". Останній розділ найчастіше називається "The long-term perspective" і містить список ключових проблем, які можуть виникнути в майбутньому, тобто він представляє "Подальші дослідження".

- Поліфонічність голосів, у межах якої виокремлюємо експліцитну поліфонію (адресант приймає інші точки зору або позиції шляхом надавання слова іншим голосам) та імпліцитну поліфонію (неявний спосіб надати слово іншим голосам, що реалізуються за допомогою певних мовних маркерів).

Автори документів є офіційним колективним голосом наукових документів, проте в тексті не вживається займенник першої особи множини *we*, що робить текст безособовим. Експліцитна поліфонія реалізується за допомогою бібліографічних посилань, про неї свідчить, наприклад, твердження "differing viewpoints existing within the scientific community are reflected".

Маркерами імпліцитної поліфонії є аргументативні та поліфонічні коннектори *even if*, *however*, *nevertheless*, заперечна частка *not* (яка набуває відтінку полемічності) та сурядний протиставний сполучник *but* з концесивним значенням.

Прикладом уживання *not* є речення "The long time scales of thermal expansion and ice sheet response to warming imply that stabilisation of GHG concentrations at or above present levels would not stabilise sea level for many centuries". У формалізованому вигляді це можна подати так:

Точка зору (ТЗ) 1 – "stabilisation of GHG concentrations at or above present levels would stabilise sea level".

ТЗ 2 – ТЗ 1 не є правильною.

Отже, бачимо, що в підрядній частині наведено дві думки, причому якщо за другу відповідає адресант, то джерело першої не відоме і може бути ідентифіковане лише з контексту.

Щодо сполучника *but*, то він з'єднує два аргументи. Перший представляє концесію, з другим себе ідентифікує адресант, тобто знову є 2 точки зору: Such changes are projected to occur over millennial time scales, but more rapid sea level rise on century time scales cannot be excluded.

Прислівниковий коннектор *however*, подібно до наведених прикладів, також відображає 2 точки зору: More than 89% are consistent with the direction of change expected as a response to warming. However, there is a notable lack of geographic balance in data and literature on observed changes.

- Загальноживана наукова лексика, яка помітна вже в підзаголовках наукових текстів, що стосуються проблем довкілля, наприклад: "Observed changes in climate", "Causes of change", "Projected climate change". У самих текстах вона теж уживається: concise summary, consistency of evidence, a linear trend, interannual variability, coherence, data sets, linear regression, supplementary material, on a global scale, instrumental biases, potential instability, quantitative assessment і т. д.

- Специфічні для екології терміни: paleoclimate, climate models, cryosphere, tropospheric temperatures, robust medi-decadal warming, frequency or intensity of heavy precipitation events, grid boxes, annual accumulation calculated, regions of low salinity, ocean thermal expansion, tide-gauge and satellite altimeter data, terrestrial ecosystems, ocean acidification і т. д.

- Модальні дієслова *would*, *could*, *may*, *might*, епістемічна роль яких полягає в хеджуванні – зніманні з комуніканта відповідальності за власне висловлювання, наприклад: Without substantial investment flows and effective technology transfer, it may be difficult to achieve emission reduction at a significant scale.

- Епістемічні модифікатори, що додають відтінку невизначеності категоричному висловлюванню, *likely*, *unlikely*. Ці модифікатори можуть у свою чергу бути видозмінені завдяки інтенсифікаторам *very* і very likely та *more* у more likely than not. Іншими подібними комбінаціями є лексеми *medium*, *high*, *very high* у поєднанні з лексемами *agreement*, *evidence* і *confidence*. Цікаво, що вони репрезентують статистично ранжовані вираження невизначеності та достовірності: It is very likely that over the past 50 years: cold days, cold nights and frosts have become less frequent over most land areas... It is likely that: heat waves have become more frequent over most land areas...; Most of the observed increase in global average temperatures since the mid-20th century is very likely due to...; There is high confidence that...; There is medium confidence that...

До наукових даних та розробок часто звертаються можновладці, адже експериментальні дані та погляди науковців повинні бути основою для прийняття рішень у політиці. Однак випадок, відомий як кліматгейт (*climategate*), зокрема, показує,

що саме політичні погляди є тим фактором, від якого відштовхуються наукові "підтвердження", і явище "науки на замовлення", на думку ідеологічних скептиків чи деяких бізнесменів, стає звичним. Наукові роботи зазначають громадської критики і щодо обґрунтування можливості використання вугілля як "чистого" джерела енергії.

Під зоною перетину екологічного і поетичного дискурсу (*poetic discourse*) в моделі розуміють мову, яка використовується для опису краси, цінності, духовної сили природи. У цьому типі дискурсу природа сприймається як джерело натхнення, як духовне чи трансцендентне явище. Оскільки в поетичному дискурсі людина є частиною природи, яка намагається жити в гармонії з навколишнім середовищем, можна назвати цей дискурс екоетричним: екологія (грец. *Oíkos* – оселя, дім, дім; грец. *Logos* – наука), адже планета Земля – наш спільний дім. Поетичний дискурс має значний персуазивний потенціал: він апелює до пафосу, до почуттів і емоцій аудиторії. Найвизначнішими класичними творами цього типу є "Nutting" Вільяма Вордсворта (1799), "Song of Nature" Ральфа Емерсона (1836), "Walden: Or Life in the Woods" Генрі Девіда Торо (1854), "Birches" Роберта Фроста (1920), "The Outermost House" Генрі Бестона (1971) і сповнені емоційності та поетичності твори сучасної поетеси Діани Акерман ("Jaguar of Sweet Laughter: New Selected Poems", 1991; "Animal Sense", 2000; "I Praise My Destroyer", 2005) [Frazier 1999, 3].

За словами екокритика Джейн Фрейзер, американська традиція "екологічного письма" та особливо "поезії навколишнього середовища" (*ambient poetry*) ґрунтується на "намаганні відновити контакт з утраченим первинним світом, вільним від онтологічно острівної і фізично загрозливої сили індустріалізації та технологій" [Frazier 1999, 16]. Основними концептами сучасного екологічного поетичного дискурсу залишаються класичні для екодискурсу концепти NATURE та WILDERNESS. Тенденцією серед американських "екопоетів" стає наслідування японських традицій ліричного письма *Haiku* –

короткої асоціативної медитації на природі, що містить згадку про пору року, наприклад:

speaking out
my lips are cold
in autumn wind

Поети, серед яких Роберт Хасс, Гері Снайдер, Мері Олівер і Луїза Глюк, вдаються до поєднання східних та західних традицій у написанні "поезії навколишнього середовища". Гері Снайдер, наприклад, починає свій твір "Four Poems for Robin" у манері *Haiku*:

I slept under rhododendron
All night blossoms fell [Snyder 1968]

Зрозуміло, що існування певного типу дискурсу в чистому вигляді практично неможливе. Під впливом зовнішніх обставин та літературних традицій, які постійно змінюються, і завдяки особливостям авторського стилю дискурс набуває додаткових ознак, що й визначає його неповторність. Однак у деяких випадках ці "вкраплення" у сфері екології в цілому та захисту навколишнього середовища зокрема стають у процесі розвитку такою потужною тенденцією, що закріплюють статус "впливового" для екологічного дискурсу за **науково-популярним стилем**, у якому вдало поєднуються ознаки поетичного (емоційного) та наукового (логічного) дискурсів, тобто відбувається апеляція до пафосу й логосу одночасно. Крім того, людина в цьому випадку поєднує дві функції: вона аналізує зміни навколишнього середовища як ззовні (наука), так і зсередини (поезія). Унаслідок цього екологічна література такого типу набула надзвичайної популярності, саме вона відіграла одну з ключових ролей у формуванні екологічної свідомості людства.

Отже, розглянувши основні типи дискурсу, що впливають на ідеологічний і семіотичний простір екологічного дискурсу, треба зазначити, що їх функціональна специфіка, апеляція до етосу, логосу чи пафосу, поліфонія голосів модифікують екологічний дискурс. Як будь-яка інша модель, наша враховує лише домінантні тенденції і виконує функцію евристичної, тобто такої, що допоможе зорієнтуватися в різноманітті голосів

у комунікації з екотематики та краще зрозуміти персуазивні й маніпулятивні стратегії, які застосовуються адресантами, чий висловлювання мають вагомий вплив на фреймінг та рефреймінг екології як науки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балюта Е.Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні і функціональні параметри: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 [Електронний ресурс] / Емма Григорівна Балюта. – Одеса, 2007. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=natural_science&id=28&start=1. – Назва з екрану.
2. Дайк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ.: Сб. работ под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Ишмуратов А.Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса / А.Т. Ишмуратов // АНУ Институт Ф-и: сб. трудов. – К.: Наук. Думка, 1994. – 252 с.
4. Розмаріца І.О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / І.О. Розмаріца. – К., 2004. – 20 с.
5. Alexander R. Framing Discourse on the Environment: A Critical Discourse Approach / R. Alexander. – Taylor & Francis, 2008. – 240 p.
6. Burke K. Language as Symbolic Action / Kenneth Burke. – Berkeley: University of California, 1966. – 188 p.
7. Cantrill J.G., Oravec Ch.L. The Symbolic Earth: Discourse and Our Creation of the Environment / James J. Cantrill, Christine L. Oravec. – University Press of Kentucky, 2011. – 296 p.
8. Climate Protection Act of 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.govtrack.us/congress/bills/113/s332>. – Назва з екрану.
9. Dryzek J.S. The Politics of the Earth: Environmental Discourses / J.S. Dryzek. – New York: Oxford University Press, 1997. – 215 p.
10. Frazier J. From Origin to Ecology: Nature and the Poetry of W.S. Merwin / Frazier Jane. – Madison, WI: Fairleigh Dickinson UP, 1999. – 138 p.
11. Herndl C., Brown S. Green Culture: Environmental Rhetoric in Contemporary America / Carl G. Herndl, Stuart C. Brown. – Madison: University of Wisconsin Press, 1996. – 315 p. – P. 3-260.
12. IPCC. Climate Change 2013. Summary for Policymakers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipcc.ch/>. – Назва з екрану.
13. Nash R. Wilderness and the American Mind / Roderick Nash. – New Haven, CT: Yale University Press, 2001. – 426 p.
14. Oravec Ch. Conservationism vs. Preservationism: The "Public Interest" in the Hetch Hetchy Controversy / Christine Oravec // Quarterly journal of speech, 1981. – № 70. – P. 339-361.
15. Snyder G. Four Poems for Robin [Електронний ресурс] / Gary Snyder. – Режим

доступу: <http://www.poets.org/viewmedia.php/prmMID/15435>. - Назва з екрану. 16. Wood M.Ch. Nature's Trust: Reclaiming an Environmental Discourse [Електронний ресурс] / M.Ch. Wood. – Режим доступу: http://www.salmonnation.com/essays/natures_trust.html. – Назва з екрану.

Стаття надійшла до редакції 09.10.14.

Бабырэ Е.В., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В СОВРЕМЕННОМ КОММУНИКАТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Статья посвящена исследованию особенностей экологического дискурса, обусловленных его гетерогенным характером. Модель экологического дискурса учитывает тенденции его взаимодействия с другими типами дискурсов. Рассматриваются языковые особенности зон пересечения экологического и научного (природа как объект), политического (природа как ресурс) и поэтического дискурсов (природа как источник вдохновения).

Ключевые слова: экологический дискурс; политический дискурс; научный дискурс; поэтический дискурс; кластер; полифоничность; эпистемический модификатор; поэзия окружающей среды.

Babyre O.V., postgraduate student,
Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

ENVIRONMENTAL DISCOURSE IN MODERN COMMUNICATION

The article deals with the analysis of environmental discourse peculiarities due to its heterogeneous nature. The environmental discourse model considers tendencies of its interaction with other types of discourse. The verbal peculiarities of environmental and scientific (nature as object), political (nature as resource), poetic (nature as source of inspiration) discourse zone crossing are examined.

Key words: environmental discourse; political discourse; scientific discourse; poetic discourse; cluster; polyphony; epistemic modifier; ambient poetry.

Бардукова Г. О., к. філол. н., м. н. с.,
Інститут української мови НАН України

РОЛЬ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ В ОНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Досліджено участь морфем у розвитку фраземіки сучасної української мови. Визначено та докладно схарактеризовано вияви такої продуктивної взаємодії складників різних мовних підсистем. Джерелами ілюстративного матеріалу слугували художні твори сучасних авторів, мову яких вирізняє фразеотворчість.

Ключові слова: мовна система, фраземіка, фразема, фразеологізм, морфеміка, словотвір.

У працях з теорії мови А. О. Білецький свого часу підкреслював: мова – це надзвичайно складна гнучка й динамічна система знаків, що складається з кількох пов’язаних між собою релятивно фінітних і релятивно трансфінітних підсистем, або орбіт [Белецький 1974, 21–22; Белецький 2012, 529–530]. Саме тісний, взаємозбагачувальний міжорбітний зв’язок і специфічні відношення між складниками кожної орбіти утримують мову в стійкій і водночас плинній рівновазі, тобто забезпечують розвиток мови, саме її існування².

Активно взаємодіють між собою підсистеми морфем, лексем і фразем³. Морфемна підсистема функціонує завдяки перманентним ротаціям у класах кореневих і службових одиниць, тобто завдяки тому, що в процесі історичного розвитку одні морфеми переходять до розряду інших, розширюючи свою

² Мова повною мірою виконує свої функції й унаслідок зовнішніх контактів із системами інших національних мов, через постійне вливання різного виду запозичень, але в цій статті ми зосередили увагу тільки на внутрішньому мовному впорядкуванні та саморегулюванні.

³ Суфікс **-ем(а)** в найменуваннях мовних одиниць свідчить про їхню належність до системи мови. Емічні одиниці в мовній діяльності одержують вираження в етичних одиницях: морфеми – в морфах (аломорфах), лексеми – в словах, фраземи – у фразеологізмах (фразеологічних одиницях).

комбінаторику, напр.: морфема **пред-** у *постпред* – корінь і в *представник* – префікс [Клименко 2014, 464]. Морфеміку, з іншого боку, живлять лексеми, які стають морфемами, як-от прийменник / префікс **біля**: *білялітературний* [АРСУН 2013, 59–61]. Семантичну орбіту, або апосистему (А. О. Білецький так визначив лексику [Белецький 1974, 24–25]), поповнюють її власні ресурси: давно відомі лексеми набувають нових значень, пор. *жарг. глянець* – "синонім до *гламур* стосовно модних журналів, їхньої близькості до загальноприйнятих стандартів розкоші, шик, зовнішнього блиску" [АРСУН 2013, 78]. Важливу роль у збагаченні арсеналу лексем відіграють морфеміка й словотвір та фраземіка. Морфемі у функції словотворчих формантів слугують появі відлексемних і відфраземних⁴ новотворів на зразок *за + океан* → *заокеанець* [АРСУН 2013, 106], **ЛЯПАТИ** (*ляскати, махати і т. ін.*) **ЯЗИКОМ** → *язикомашайл(о)* [Колоїз 2007, 110]. Фраземи можуть згортатися в одне слово й без участі морфем: **РОБІТИ / ЗРОБІТИ З М҃ХИ СЛОНА́ (вола́, буга́й)** → *муха* "щось незначне, не варте уваги" [Колоїз 2007, 181]. Учені називають по-різному цей процес: відфраземним словотворенням у лексико-семантичний спосіб (М. Ф. Алефіренко), компресією (М. В. Жуйкова), фраземною універбацією (Ж. В. Колоїз).

Фраземіку, найвищу в аналізованій ієрархії орбіту мовних одиниць, забезпечує засобами до існування лексика та синтаксис: вільні словосполучення усталюються з часом у мові, здобувають узагальнено-переносного значення. З іншого боку, потужною підтримкою для фраземіки є її власні ресурси. Давно відомі, словникові одиниці нерідко більш або менш істотно розширюють мережу своїх значень, при цьому їхня форма лишається незмінною. Однак частіше за все фразеокomпоненти таки зазнають формальних перетворень – фонетичних, лексичних, граматичних, за типом використаних мовних засобів. Ці перетворення можуть позначатися на фразеосемантиці, а

⁴ М. А. Алексєнко, Т. П. Білоусова й О. І. Литвинникова в 2003 році видали "Словник відфразеологічної лексики сучасної російської мови". В українстиці такого кодексу ще бракує.

можуть її жодним чином не стосуватися. Серед таких видозмін увагу привертають заміни в морфемах компонентів.

Л. Г. Скрипник вважала, що фразеологізми, посталі внаслідок взаємодії складників, які різняться словотвірно, слід розглядати як граматичні, або формальні, варіанти [Скрипник 1969, 13], тобто як ідентичні за значенням одиниці. Однак сучасна українськомовна практика доводить, що морфемні й словотвірні зміни не можуть бути зовсім відстороненими від фразеологічної семантики. Іншими словами, слід розрізняти: 1) семантично не релевантні заміни в морфемах фразеокomпонентів; 2) семантично релевантні заміни в морфемах компонентів фразем; 3) оновлення значеннєвої фразеоструктури на тлі нетипового контексту й нерелевантних змін у морфемах компонентів.

1. Семантично не релевантні заміни в морфемах фразеокomпонентів.

Прикладом цього достатньо вичерпно описаного в лінгвістиці явища є фразеологізми **втрапляти на язик** і **втрапляти на очі** – текстові втілення фразем **ПОТРА́ПИТИ (попа́сти, попада́тися і т. ін.) НА ЯЗЫ́К** [СФУМ 2008, 551] і **ПОТРА́ПИТИ (попа́сти, наведе́тися і т. ін.) / ПОТРА́ПЛЯТИ (пада́ти, наведе́тися і т. ін.) НА О́ЧИ** [СФУМ 2008, 550–551]: *В селі знали: від народження кривоногого Василя, якій, не кричачись, прозивалися Кривою Качкою, володіє чимось більшим, ніж простим ворожбитством. Ото й намагалися на язик, а тим паче на очі їй не потрапляти* (М. Матіос). Ці некодифіковані фразеологізми передають значення своїх зразків – "стати об'єктом розмов, пересудів, дотепів, жартів і т. ін." і "з'явитися перед ким-небудь, зустрітися з кимсь", відповідно, – але різняться з ними формою, точніше, словотвірними префіксами стрижневих дієслів **по-** та **в-**.

2. Семантично релевантні заміни в морфемах компонентів фразем.

Способом порушення фраземних форми й значення є суфіксація, префіксація або постфіксація частіше за все одного з компонентів

фраземи⁵. Порушення системної норми щодо вживаної в значенні "пильно, уважно, з неприхованим інтересом оглядати кого-, що-небудь" фраземи **ОБМАЦУВАТИ (ма́цати) / ОБМАЦАТИ (помáцати) ОЧІМА (по́глядом, зо́ром і т. ін.)** [СФУМ 2008, 453] виявляється в творенні від компонента-дієслова **ма́цати** за допомогою суфікса однократної дії **-ну-** нового слова й у супровідному ускладненні семантики всієї одиниці, пор.: **МАЦНУТИ ПОГЛЯДОМ**. Мимохідь, не виявляючи великого інтересу, подивитися на кого-небудь (Г. Б.). *Але ці [міські] дівчата для нього [Шурки Кукси] ніби й чужі, до них інтерес виявляв хіба позірний: отак мацнув поглядом, та й усе; його більше хвилювали дівчата околичні, тобто простіші й не такі церемонні* (В. Шевчук). Уточнювальних нюансів у семантиці дістають фраземи **ЗАПЛЮЩУВАТИ (рідше закривáти, замика́ти і т. ін.) / ЗАПЛЮЩИТИ (рідше закрі́ти, замкну́ти і т. ін.) О́ЧІ** на що і **ТОПТА́ТИ РЯСТ**, які нормативно означають "навмисне не помічати чого-небудь, не звертати уваги на щось" [СФУМ 2008, 251] і "жити" [СФУМ 2008, 716], відповідно, унаслідок творення форми dokonаного виду від граматично незалежного компонента-дієслова завдяки його префіксації: **ПОЗАПЛЮЩУВАТИ О́ЧІ** на що. Навмисне не помічати чого-небудь, не звертати уваги на щось (про всіх або багатьох) (Г. Б.). *Генпрокурор закликає заплющити очі на те, що вона [леді Ю] жінка. По-моєму, вони всі вже там позаплющували очі на все* (Л. Костенко); **ПОТОПТА́ТИ РЯ́СТУ**. Вести активне, діяльне життя і мати наसолоду від цього ще якийсь час (Г. Б.). *Скільки йому [дідові] років, кажеш? Сімдесят чотири? Міг би ще потоптати рясту, звичайно, але через упертого внука "вишку" заробить* (Ю. Андрухович). Зміна відмінкової форми іменника **РЯСТ**, визначеної чинною фраземною нормою, на форму родового відмінка не впливає на зрушення в значенні системної одиниці. Додатковий значеннєвий відтінок "взаємності" стає набутокм семантики системної фразеологічної одиниці

⁵ У передмові до "Словника фразеологізмів української мови" його автори визначили це явище як деривацію – лексичну та семантичну. Деривати вони подали напівжирним шрифтом меншим кеглем після ілюстрацій у кінці словникової статті або в кінці значення полісемічного фразеологізму без тлумачення [СФУМ 2008, 7–9].

СВЕРДЛІТИ / ПОСВЕРДЛІТИ ОЧІМА (поглядом), уживаної в значенні "пильно, пронизливо дивитися на кого-, що-небудь" [СФУМ 2008, 630], у результаті словотвірних постфіксальних перетворень, яких зазнає її дієслівний складник, пор.: **СВЕРДЛІТИСЯ ПОГЛЯДАМИ**. Пильно, пронизливо дивитися один на одного (Г. Б.). ...*в кімнаті лишилися тільки ми утрюх – Римарук, та дівчина і я. І ніхто з нас не хотів залишити її з іншим. Так ми сиділи й сиділи, курили й курили, свердлилися поглядами, електризувалися, іскрили...* (Ю. Андрухович). Компонент **СВЕРДЛІТИ** стає твірною базою для зворотного дієслова *свердлитися*, що називає взаємні дії кількох суб'єктів, які одночасно є і об'єктами цих дій. Фразема **КІДАТИ (шпурляти, жбурляти і т. ін.) / КІНУТИ (шпурнути, жбурнути і т. ін.) КАМІНЦІ (камінець, грудкою і т. ін.) В ГОРІД** якісно змінює кодифіковане словником значення "зачіпати кого-небудь словами, розмовами, натякаючи на щось" [СФУМ 2008, 293], як-от: **КІНУТИ КАМІНЦЯ В ГОРІДЧИК який**. Позалицятися до кого-небудь, закрутити з кимось на боці роман (Г. Б.). *Це [кокетування з жінкою-кішкою] поправило йому [Колі-рибалці] настрій, і Коля тут-таки вирішив: коли відпочине сам та й коли уляжеться пух цієї історії, можна буде спробувати кинути камінця в той горідчик* (В. Шевчук). Цю семантичну зміну пов'язано з творенням похідного слова – вторинного демінутива – від компонента-іменника **ГОРІД** послідовним приєднанням двох зменшено-пестливих суфіксів: **город** → **город-ець** → **горід-ч-ик**. Демінутив пом'якшує значення фраземи, створює грайливий контекст.

3. Оновлення значеннєвої фразеоструктури на тлі нетипового контексту й нерелевантних змін у морфемах компонентів.

Відхід від норми в семантиці і супровідно у формі фразем інколи зумовлений передусім їхнім функціонуванням у новому, відмінному від відображеного словником контексті, напр.: **БІТИ ГОЛОВОЮ В СТІНИ**. Робити все, що тільки можливе й неможливе, докладати всіх зусиль, щоб зарадити чийомусь лиху (Г. Б.). *Юр'яна била би головою в стіни. Але діти... Боже, діти... Але що тепер діти, коли нема коло них господаря, її приятеля солодкого, поради й розради її втішної?! Як вона не допоможе Уласієві, то ніхто не допоможе* (М. Матіос). Стрижневий

компонент фраземи **БІТИСЯ ГОЛОВОЮ ОБ СТІНИ, БІТИСЯ ГОЛОВОЮ В МУР** – зворотнє дієслово, що позначає збіг суб'єкта і об'єкта дії, – втрачає словотвірний постфікс **-ся**, але це відхилення від норми у фраземній формі не має стосунку до порушення її нормативної семантики – "перебуваючи в стані розпачу, даремно докладати зусилля, щоб запобігти чомусь небажаному" [СФУМ 2008, 30]. Словотвірних змін, поза контекстом не позначуваних на фразеологічній семантиці, за участі суфіксів **-к-** і **-ист-**, відповідно, зазнають обидва складники фраземи **ІСКРА БОЖА**, що нормативно означає "талант, видатні здібності, природне обдарування" і "почуття благородного поривання; високі прагнення" [СФУМ 2008, 276], пор.: **БОЖИСТА ІСКОРКА**. Священний дар життя (Г. Б.). *...в країні велика нестача харчів, у зв'язку з чим демократія в небезпеці і вся надія на допомогу розвинутих країн Заходу. З хвилини на хвилину чекають прибуття цієї допомоги, а поки що доварюють останній бульйон з останніх костей, аби хоч якось підтримати серед цього промоклого люду божисту іскорку* – священний дар життя (Ю. Андрухович).

Морфеміка та словотвір одержують змогу підтримувати в діяльному стані фраземіку, зміцнювати її склад через специфічну природу самих фразем – одиниць кількаслівних за формою і різною мірою монолітних за значенням. Природно, лексика є опосередкованою ланкою в поповненні фраземіки за допомогою морфем. Через це появу переважної більшості фразеологізмів цілком можна спрогнозувати залежно від обсягів словозмінної і словотвірної парадигм їхніх опорних слів (проте не завжди можна наперед визначити фразеологічне значення, участь у створенні якого в окремих випадках бере тільки контекст). Зміни форми й семантики фразем пов'язані з вимогами до кодифікованих зразків виконувати нові пізнавальні та спілкувальні настанови мовців. Продукти істотних для фраземіки контактів з нижчими від неї мовними орбітами здебільшого одиничні в уживанні, авторські. Попри це деякі з таких текстових форм стають живильною підтримкою для сучасних українських загальномовних і аспектних фразеологічних словників, реєстри яких періодично оновлюють.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Активні ресурси сучасної української номінації : Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пузирева, Ю. В. Романюк ; [відп. ред. Є. А. Карпіловська]. – К. : ТОВ "КММ", 2013. – 416 с.

Алексеев М. А. Словарь отфразеологической лексики современного русского языка / М. А. Алексеев, Т. П. Белоусова, О. И. Литвинникова. – М. : Азбуковник, 2003. – 400 с. – (Серия "Филологические словари русского языка").

Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища шк., 1987. – 136 с.

Бардукова Г. О. Норма і девіація в сучасній українській фраземіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Г. О. Бардукова. – Донецьк, 2014. – 18 с.

Белецкий А. А. Система и несистема в естественном языке / А. А. Белецкий // Структурная и математическая лингвистика. – К. : Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1974. – № 2. – С. 20–31.

Белецкий А. А. Язык – динамическая знаковая система / А. А. Белецкий // Білецький А. О. Вибрані праці / [упоряд. Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, А. О. Савенко]. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 529–535.

Жуйкова М. В. Актуальні проблеми вивчення компресії сталих виразів / М. В. Жуйкова // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 60, Т. 3. – С. 92–98.

Клименко Н. Ф. Двоїстість одиниць морфемної підсистеми мови як ознака її плинної рівноваги / Н. Ф. Клименко // Клименко Н. Ф. Вибрані праці / [упоряд. Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко]. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2014. – С. 462–464.

Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація : [монографія] / Ж. В. Колоїз ; [відп. ред. В. С. Калашник]. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.

Петров А. В. Отфраземные гнезда в русском языке (на материале адъективных, адverbиальных и пропозициональных фразеологизмов) / А. В. Петров // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 100, Т. 2. – С. 74–81.

Попов Р. Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов / Р. Н. Попов. – М. : Высш. шк., 1976. – 200 с.

Скрипник Л. Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 3–13. – 1969. – № 6. – С. 12–19.

Словник фразеологізмів української мови / Уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Серія "Словники України").

Джерела фактичного матеріалу

Андрухович Ю. Московіяда. Роман жахів / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 152 с.

Андрухович Ю. Тасмунія.

Замість роману / Ю. Андрухович. – Харків : Фоліо, 2007. – 478 с. – (Література). Костенко Л. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / М. Матіос. – Львів : ЛА "ПІРАМІДА", 2007. – 176 с. Матіос М. Нація / М. Матіос. – Львів : ЛА "ПІРАМІДА", 2007. – 256 с. Шевчук В. Місяцева зозулька із Ластів'ячого гнізда / В. Шевчук // Вечеря на дванадцять персон : Житомирська прозова школа / [упор., передм., літ. ред. В. Даниленка]. – К. : Генеза, 1997. – 544 с. – С. 13–85.

Бардукова Г. А., к. філол. н., м. н. с.,
Інститут українського мови НАН України

РОЛЬ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ОБНОВЛЕНИИ УКРАИНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

В статье исследуется участие морфем в развитии фраземики современного украинского языка. Определяются и детально описываются проявления подобного продуктивного взаимодействия составляющих различных языковых подсистем. Источниками иллюстративного материала послужили художественные произведения современных авторов, чей язык отличается богатым фразеотворчеством.

Ключевые слова: языковая система, фраземика, фразема, фразеологизм, морфемика, словообразование.

Bardukova G., PhD, Junior Scientific Officer
The Institute of the Ukrainian Language of NAS of Ukraine

THE ROLE OF WORD FORMATION IN ENRICHING UKRAINIAN PHRASEOLOGY

The role of morphemes in the development of modern Ukrainian phrasemics has been examined. The author has identified and analyzed the facts of this productive interaction of components belonging to different language subsystems. The material analyzed includes the works by modern authors, whose language is rich in phraseological units.

Keywords: system of language, phrasemics, phraseme, phraseological unit, morphemics, derivation.

Svitlana Chornobay, Senior Lecturer at Taurida National
V.I.Vernadsky University, Simferopol

Jorge Baptista, PhD, Associate Professor at University of
Algarve, Faro, a researcher in CECL and INESC-ID Lisbon - L2F, Portugal

CONTRASTIVE RUSSIAN/PORTUGUESE STRUCTURING OF VERBAL IDIOMS FROM THE CONCEPTUAL DOMAIN OF 'DEATH'

The paper deals with the comparative scrutiny of semantics of Portuguese and Russian idioms which constitute the conceptual domain "death". On the material of distantly related languages the semantic structure of idioms, presenting one of the basic concepts of various linguistic cultures, is proposed. The facts of idiomatic asymmetry based on the peculiarities of connotative processes involved in the idioms decoding mechanisms are presented.

Key words: *idiom, semantics, connotation, concept, comparative analysis.*

The topicality of the research is determined by the growth of interdisciplinary linguistic studies as well as comparative ones. W. von Humboldt highlighted the importance of comparison of languages as it gives the opportunity to demonstrate "which various ways a human being created a language and which part of the world of thoughts he managed to transfer into it, how the individuality of the nation influenced the language and which reverse impact the language had on the people's individuality" [Гумбольдт 1985, 311]. In this respect the investigation of the information **obtained as** a result of human's cognition of the life's essence and its ontologically important aspects which are conceptualized and categorized in the mind and language according to geographical and cultural- historical peculiarities of the ethnos is of great importance. The concepts of {LIFE} and {DEATH} are the basic concepts of the core of the conceptual sphere of any linguistic culture. Being the archetypical images, {LIFE} and {DEATH} are ontologically interlaced and are able to reflect the peculiarities of the national consciousness presented in the idiomatic stock of the language [Каракевич 2009,

131]. The comparative scrutiny of the concepts {LIFE} and {DEATH} in French and Russian has been done [Грабапова 2005]. It is notable that idioms verbalizing the concept {LIFE} in Russian linguistic culture have negative connotation. It may be explained by the fact that, being born, a person has no right to choose: he is born at a definite time, at a definite place, in definite conditions, to a definite family; he is doomed to fight against his vicious traits and has to put up with such a situation [Грабапова 2005, 276]. The representation of the concepts {DEATH} and {LIFE} in the English and Ukrainian phraseological pictures of the world is described in the paper of K. Kytayhorods'ka [Китайгородська 2008]. The researcher highlights that in spite of cultural peculiarities there are some universals common for the humanity: "life is better than death", "death is inevitable", "death makes everyone equal", "nobody knows the time of death's coming" and "dead people are not remembered in a bad way". Linguocognitive characteristics of metaphoric representation of the concept {DEATH} in English have been prepared by L. Hnapovs'ka [Гнаповська 2008]. The current research is focused on the analysis of the concept {DEATH} in Russian and Portuguese idiomatics.

The goals of this paper are twofold: on the one hand, we propose a strategy to the semantic structuring of verbal idioms from the conceptual domain associated with {DEATH}, based on the connotative processes involved in the idioms decoding mechanisms; on the other hand, we assess the usefulness of this strategy by comparing data from two distantly related languages, Russian and Portuguese.

Verbal idioms can be defined, in the first approach, as a syntactic-semantic lexical-grammatical unit, composed of a verb and at least one main constituent (usually a complement, more rarely the subject) that is distributionally frozen with the verb; in most cases, the overall meaning of the idiom cannot be calculated by composition of the meaning of the individual elements of the expressions, as they are interpreted when used separately in other contexts. Hence, for example, in the idiom, *отбросить коньки* (compare English idioms *pop one's clogs*, *kick the bucket*) the meaning is not derived from the meaning of its lexical constituents.

The method of componential analysis and the comparative method is used in order to carry out this research.

Though several collections of idioms are available for the Portuguese language, including dictionaries, they usually do not distinguish verbal idioms from many other formal types of idiomatic expressions, including compound words. A survey of many of these sources [Baptista et al. 2004, 2005] resulted in the extensive encoding in tabular format (in view of its computational processing) of about 2,360 verbal idioms, organized in several formal classes, depending on the structure of the verbal idiom (one or more fixed complements, its relative position, transformations they accept, etc.)

The scrutiny of idioms in Russian and other European languages, namely English, German and French, their structure, semantics and problems of classification by the Russian scholars is quite numerous and goes back to the first half of the XX century. However the issues of defining and classifying idioms are still open for discussion. The review of the fundamental theoretical works on Idiomatics in Native and Foreign Linguistics has been done [Chornobay 2010, Чернобай 2010] along with the survey of different approaches to defining the term 'IDIOM' [Чернобай 2011] and the main trends in the current studies of idioms as well [Чернобай 2012].

The main idea supporting this paper proposes that it is possible to structure a semantic domain, in this case, the idioms associated with the concept of {DEATH} and obtain coherent subsets by relying on the tropological processes involved in the idiomatic interpretation of the these expressions. This approach has two advantages over a simple, flat, classification that would only rely on the generic concept, or even one that would distinguish features associated with the main concept, such as {CAUSE} (e.g. *send smb. into the bottomless pit*), {AGENT-VOLITION} (*Smb. put the horse/dog/etc. to sleep*), or even aspectual features, e.g. {unaccomplished – *глядеть в гроб (look into coffin)*}.

The adoption of this strategy has to do with the dual readings of many idioms: while their meaning is non-compositional, their insertion in discourse still holds a link with the non-idiomatic, literal meaning of the components, which must be accounted for in many situations.

For the structuring of the idioms associated with the conceptual domain of {DEATH}, the following subsets were found:

1. {DIE-GO}

This metaphor involves *verbs of movement*, among which one finds the basic equivalent to 'go' (PT: *ir*). An inchoative aspect is associated to other verbs of this type such as PT *partir* (depart) RU *отправиться, отойти*.

e.g. (RU) *отправиться на тот свет* (go to the other world)

(PT) *ir/partir para o outro mundo* (go to the other world)

This metaphor is related to joining the ancestors:

e.g. (RU) *отойти к праотцам* (go to the forefathers)

A causative value may be added to this basic metaphor. In Portuguese, this is carried out by verbs such as PT *mandar* (send), with a Human (agentive) or a non-constraint subject, properly a cause, e.g. PT *Isso/O Pedro mandou o João para o outro mundo* (*That/Pedro send João to the other world*). In Russian, the causative construction is expressed by the verb *отправить* (send), e.g. *Когда через несколько месяцев маленькая царица умерла, в народе пошли толки, что Борис отправил ее на тот свет* (*When some months later a young queen died, rumours spread that Boris had sent her to the other world*). However, some idioms resource to this construction with a reflexive suffix *отправляться* (go myself), here the subject and the direct object are the same: *Целые три года оставался он в самом жалком положении: и если бы он не получил от природы железного телосложения, то верно бы отправился на тот свет* (*For three years he stayed in a pitiful condition: if he had not been of a strong constitution, he would have gone to the other world*).

The locative-destination complement can be varied:

- PT: *o outro mundo*/RU: *мир иной, тот свет* (the other world); PT: *céu* / RU: *небеса* (heaven); PT: *paraíso* / RU: *рай* (paradise); and, with the same meaning but with a negative connotation, PT: *o inferno*/RU: *преисподняя* (go to hell; not an interjection)

One also finds metonymy-derived expressions of some of the above:

- RU: *райские кущи* (bushes of the paradise)

- RU: *омоїму к праотцям* (go to the forefathers) (to the forefathers =to the place where the forefathers are) (very rare in PT)

- PT: *mandar alguém para os anjinhos* (send smb to the angels = the place where the angels are)

A subtype of locatives involves the concept of *inhumation* with verbs such as PT: *baixar/descer* (descend)/RU: *сойти* and a variety of synonyms for ‘grave’ (the verb-locative noun combinations are quite idiosyncratic). PT: *O corpo do Pedro desceu à sepultura* (The body of Pedro descend into the tomb/grave). RU: *Он раньше времени сошёл в могилу* (He went untimely to the grave). The causative construction is also attested in PT: *Isso levou o Pedro à cova* (That led Pedro to the grave).

Another subtype involves several euphemistic or dysphoric designations for ‘graveyard’, e.g. PT: *a quinta das tabuletas* (the farm of the signs [=tombstones]), *a cidade dos pés juntos* (the city of the feet-together). As a locative-transference predicates, synonyms of ‘go’ are also used with source and destiny complements: PT: *O Pedro foi desta para melhor* (lit. go from this one (life?) to a better one (life?), go to a better place); the locatives are represented by a demonstrative and an adjective, the former in the feminine-singular, hence the proposed reconstruction of *vida* (life). With the locative-source complement only, one also finds PT: *abandonar este vale de lágrimas* (to abandon this valley of tear), an idiom with biblical consonances. Finally, one finds PT: *sair com os pés para a frente* (to leave with the feet first), where a verb with a locative-source has an adverbial modifier of manner.

2. {DIE-SLEEP}

The metaphor of {DEATH} as sleep is also a recurrent trope in several languages.

In Russian one finds: *Почивать/почить в бозе (бозе); Почить вечным сном* (rest in god; rest the eternal sleep); while in Portuguese there is PT: *O Pedro dorme o sono eterno* (Pedro sleeps the eternal sleep)

3. {DIE-Stretch Legs}

In this case, Russian has two verbs *протянуть* (stretch-unwind) and *вытянуть* (stretch-extend), both with the same frozen direct object. However, in Portuguese, only the first connotation is involved, in PT *esticar o pernil*. Besides, in PT, the noun *pernil* literally designates ham, so there is a pejorative connotation associated to this word in the idiom, which is absent in the Russian counterparts. Russian idioms imply ‘getting the horizontal position in order to relax’. Apparently, there is no exact equivalent in English.

4. {DIE-Surrender/Give-Spirit}

RU: *Отдать дух; Отдавать/ отдать душу; Отдавать/отдать богу душу* (give the spirit/soul to god)

PT: *O Pedro deu a alma ao criador* (Pedro surrender the (=his) soul to the maker)

The metaphor involved in these idioms identifies life with a token (the soul, the spirit), which is (implicitly) borrowed temporarily (by god) and must be given back. Most of these connotative constructs are present in both languages. The recipient (god, the creator) can often be omitted.

5. {DIE-Breathe Away}

PT: *exalar/soltar o último suspiro* (RU: *испустить последнее дыхание*)

This metaphor takes breathing as the manifestation of life so that dying corresponds to stop breathing; this metaphor introduces a terminative aspect (stop living). In PT, the construct associated to ‘breath’ is represented by the noun *suspiro* (sigh/moan), whose negative connotation, however, is absent from the idiom, as this is used as a euphemistic periphrasis, *exalar/soltar/ dar o último suspiro*: *O Pedro exalou/soltou/deu o último suspiro* (exhale, release/give the last breath).

6. {DIE - SACRIFICE}

The Russian idioms *отдавать/ отдать душу* (to give the soul), *отдавать жизнь за кого, за что* (to give life for smb/ smth), *класть/положить живот, класть/положить жизнь, класть душу и живот* (give (up) one's life/stomach for smth) express the idea of dying for the sake of others, the readiness to sacrifice the life

for other people, native land or ideology. Some Russian idioms highlight the importance and honour of sacrificing the life in the battle defending the Motherland: *пасть в боге* (lit. *fall in god*), *пасть смертью храбрых* (lit. *fall/perish the death of the courageous*), *пасть как герой* (lit. *fall/perish as a hero*). The usage of the verb ‘пасть’ (fall/perish) and of the noun ‘живот’ (stomach) in the meaning of ‘жизнь’ (life) in these idioms refers to the bookish style. As E. Grabarova remarks, having a separate verb for denoting the heroic death in a battle, probably, shows that defending the Motherland/Fatherland has a slightly different meaning for the Russians than for the Europeans, namely the French [Грабарова 2005, 283]. The idioms with such a meaning have not been identified in Portuguese.

7. Isolated metaphors

A certain number of idioms do not form paradigms or only present a short number of variants. These outliers require specific description that, for lack of space, we cannot enter into:

RU: *дать дуба* (lit. *give the oak*); *сыграть в ящик* (lit. *play the box*)

Taking as a basis the synonymic relations of these idioms, which show the specifics of a funeral in a coffin, it is possible to suggest that the usage of oak as a material for making coffins is the source of the idioms. Thus, the metonymic transference is observed here (object – material of the object produced) [Грабарова 2005, 284].

PT: *bater a bota/caçoleta* (lit. *kick/beat the boot/frizzen, kick the bucket*)

PT: (*estar a*) *fazer tijolo* (lit. *to be making brick*)

Unlike the previous idioms, this last example expresses a durative aspect (the state of being dead) and not the process/event of dying. Aspectual values associated with idioms may also be a valid dimension for structuring conceptual domains.

Classification of the semantics of verbal idioms can be approached from different perspectives. The first step is to try and build general, semantically course classes, such as the one here discussed, {DEATH}. We posit that the metaphoric processes underlying the idiomaticity these expressions convey can be a useful strategy, especially in a contrastive setting, such as the Russian/

Portuguese comparison here made. Detailed tropological analysis is required, but this paper showed it could be done. Extension to other semantic constructs, such as {BIRTH}, {MARRIAGE}, {DIVORCE}, etc. should provide a better perspective of this approach, especially if the contrastive setting is extended to other, not closely related languages, such as Ukrainian, English and Modern Greek, aspects that will be tackled in future work.

References:

1. Baptista Jorge. Frozen Sentences of Portuguese: Formal Descriptions for NLP/ Baptista Jorge, Correia Anabela, Fernandes Graça // Workshop on Multiword Expressions: Integrating Processing, International Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics, Barcelona (Spain), July 26, 2004. – ACL: Barcelona, 2004. – P. 72-79.
2. Baptista Jorge Léxico Gramática das Frases Fixas do Português Europeu / Baptista Jorge, Correia Anabela, Fernandes Graça // Cadernos de Fraseoloxía Galega 7, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia/Centro Ramón Piñero para a Investigación en Humanidades, 2005. – P. 41-53.
3. Chornobay S. The Main Tendencies of Idioms Research in Foreign Linguistics / Chornobay S. // Культура народов Причерноморья. – № 184. – Симферополь : ТНУ им. В. И. Вернадского, 2010. – С. 110 – 112.
4. Гнаповська Л. Лінгвокогнітивні ознаки англословної метафоричної репрезентації концепту "смерть" / Л. Гнаповська // Наукові записки. – Випуск 75 (4). – Серія: Фіологічні науки (мовознавство): 452. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – С. 55 – 58.
5. Грабарова Э.В. Концепт "savoir vivre" – "умение жить" / Э.В. Грабарова // Иная ментальность / И.В. Карасик, О.Г. Прохвачева, Л.В.Зубкова, Э.В. Грабарова. – М.: Гнозис, 2005. – С. 257 – 333.
6. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт; [пер. с нем. И. И. Левиной и др.]. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
7. Каракевич Р.О. Концептополя "LEBEN"/ "ЖИТТЯ" в німецькій та українській мовних картинах світу: асиметрія фразеологічних лінгвокультурем / Р.О. Каракевич // Матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції "Семантика мови і тексту" 21-23 вересня 2009 року. Ч.2. Івано-Франківськ, 2009. – С. 131 – 135.
8. Китайгородська К. Концепти "життя" і "смерть" у фразеологічних картинах світу англійської та української мов / К. Китайгородська // Наукові записки. – Випуск 75 (4). – Серія: Фіологічні науки (мовознавство): 452. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – С. 205 – 209.
9. Чернобай С.Е. Основные тенденции изучения фразеологии в отечественной и зарубежной лингвистике / С.Е. Чернобай // Культура народов Причерноморья. – № 182. – Симферополь: ТНУ им. В. И. Вернадского,

2010. – С.131 – 134. 10. Чернобай С.Е. Определение идиомы в современной фразеологии / С.Е.Чернобай // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія "Філологія. Соціальні комунікації". Том 24 (63). № 3. – Сімферополь: ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2011. – С. 317 – 322. 11. Чернобай С.Е. Изучение фразеологии в свете лингвокультурологической парадигмы / Чернобай С.Е. // Культура народов Причерноморья. – № 224. – Симферополь, 2012. – С. 181 – 184. 12. Фразеологический словарь русского литературного языка / Сост. А.И.Федоров. – М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 2001. – 720 с.

Стаття надійшла до редакції 8.10.2014 р.

С.Є. Чернобай, ст. викл., Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського, Сімферополь

Жорж Батишта, доктор лінгвістики, доцент Університету Альгарве, Фару, дослідник в лабораторії CECL and INESC-ID Lisboa - L2F, Лісабон, Португалія

КОМПАРАТИВНА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ДІЄСЛІВНИХ ІДІОМ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ "СМЕРТЬ" У РОСІЙСЬКІЙ ТА ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Статтю присвячено компаративному дослідженню семантики португальських та російських дієслівних ідіом, що входять до концептуального поля "смерть". На матеріалі неблизькоспоріднених мов запропоновано семантичну класифікацію ідіом, які представляють один з базових концептів багатьох лінгвокультур. Продемонстровано випадки асиметрії ідіом, які базуються на особливостях конотативних процесів механізмів декодування ідіом.

Ключові слова: ідіома, семантика, конотація, концепт, компаративний аналіз.

С. Е. Чернобай, ст. препод., Таврический национальный университет им. В.И.Вернадского, Симферополь

Жорж Батишта, доктор лингвистики, доцент Университета Альгарве, Фару, исследователь в лаборатории CECL and INESC-ID Lisboa - L2F, Лиссабон, Португалия

КОМПАРАТИВНАЯ СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ИДИОМ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ "СМЕРТЬ" В РУССКОМ И ПОРТУГАЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена компаративному исследованию семантики португальских и русских глагольных идиом, которые входят в

концептуальное поле "смерть". На материале неблизкородственных языков предлагается семантическая классификация идиом, которые представляют один из базовых концептов многих лингвокультур. Представлены случаи асимметрии идиом, которые основаны на особенностях коннотативных процессов механизмов декодирования идиом.

Ключевые слова: идиома, семантика, коннотация, концепт, компаративный анализ.

УДК 811.111-26: 81'42

Бистров Я.В., к. філол. н., доц.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ

ФРАКТАЛЬНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В АНГЛОМОВНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ НАРАТИВІ

У статті обґрунтовано роль фрактальної моделі концептуальної метафори для опису динаміки біографічного наративу. Фрактальну концептуалізацію життєвого досвіду досліджено із залученням концептуальної метафори LIFE IS A STORY.

Ключові слова: біографічний наратив, фрактальна модель, концептуальна метафора, фрактальний фрагмент, самоподібність.

Стискання емпіричних фактів, запаковування їх у штучні абстрактні метафоричні схеми сприяє впорядкуванню фрагментів дійсності і перетворює їх у функціональні елементи людської свідомості. Метафора як схемна структура "прив'язана" до реальних прототипів і сформованих уявлень, тому вона малочутлива до постійних змін своєї фактологічної бази. Заповнити цю прогалину, відновивши гнучкість метафори, перетворивши її із способу одноразової фіксації знання у спосіб змінної символізації реальності у свідомості, покликані фрактальні структури, подібні до тих, які застосовуються в синергетиці. Такі її поняття, як ітерація, самоподібність, дивні атрактори, дисипативні структури, фрактали і, звичайно, фрактальний аналіз, тільки починають закорінюватися у

когнітивній лінгвістиці та лінгвістиці тексту. Один із основоположників теорії текстових світів П. Верт ще на початку 90-х років ХХ століття стверджував, що "сама по собі концептуалізація є фрактальною за структурою, а людський мозок нагадує фрактальний об'єкт" [13, с. 337].

Синергетична парадигма передбачає розуміння тексту як складної, відкритої і нелінійної системи, що функціонує завдяки взаємозв'язку власних елементів та підсистем під впливом регуляторних механізмів самоорганізації [1, с. 12]. В рамках нашого дослідження одним із таких механізмів самоорганізації вважаємо концептуалізацію життєвого досвіду, яка маніфестується засобами концептуальної метафори як когнітивної моделі у межах біографічного наративу (БН).

Якщо наратив у найширшому його розумінні організовує, структурує та артикулює життєвий досвід людини, то в біографічному наративному дискурсі відтворюються співвідношення ключових фактів чи подій з життям окремого персонажа (наратора), які описуються із перспективи іншого персонажа (наратора). Висувається гіпотеза про те, що ступінь прояву концептуальної метафори залежить від багаторівневих (нелінійних) зв'язків, які вибудовуються за принципом подібностей і розбіжностей у вигляді багатовекторного фракталу.

Спроба поширити ідеї самоподібності на структуру наративу, а також переосмислити фрактальні форми та їх конфігурації у відношенні до когнітивного потенціалу метафори, становлять новизну цієї розвідки. Процес осмислення концептуальної метафори відбувається шляхом інтерпретації власного життєвого досвіду людини, яка тягне за собою процес накладання фрактальних форм або "патернів самоподібності" [3] на структурний фрейм БН.

У вітчизняному українському мовознавстві фрактальність з екстраполяцією на мовні явища почала застосовуватися зовсім недавно, в зв'язку з вивченням формотвірних параметрів художнього дискурсу (О.П. Воробйова [2]), суб'єктно-предикатних структур (Т.І. Домброван [3]), властивостей фреймів та процесом їх інтегрування (С.А. Жаботинська [4]), фрактальної семіотики мови емоцій (Ю.Ю. Шамаєва [8]) та ін.

Явні зрушення, які відбулися у вивченні метафори як мовної одиниці у бік визнання її одиницею свідомості, що є посередником між світом реальним і світом уявним, не викликають сумнівів, оскільки, за Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, "наша поняттєва система відіграє важливу роль у визначенні повсякденної реальності, вона носить переважно метафоричний характер, а наше мислення, повсякденний досвід і поведінка значною мірою зумовлені метафорою" [10, р. 4]. Однак, роль метафори у фрактальній концептуалізації текстових світів, ще чекає своїх дослідників. На перший план виходить одне із понять синергетики – чинник нелінійності (дискретності), за яким структура тексту актуалізуються залежностями самоподібності, рекурсивності, динамічності, роздрібненості, ізоморфізму, які беруть безпосередню участь у побудові моделі фрактальної метафори.

Мета статті – розкрити сутність фрактальної моделі концептуальної метафори в англомовному біографічному наративі.

Завдання статті: 1) обґрунтувати роль фракталів як організаційно-динамічних структур для концептуалізації життєвого досвід у біографічному наративі; 2) розробити алгоритм аналізу фрактальних конфігурацій сфери-джерела концептуальної метафори LIFE IS A STORY.

Матеріалом дослідження слугував роман "Chatterton" сучасного британського постмодерніста Пітера Акройда.

Сама по собі метафора як абстрактна схема для відображення дійсності, у якій "компактно розміщується складна сума фактів" [5, с. 75], перетворюється із штучного в евристичний засіб гуманітарної науки, оскільки вона може з'являтися, зникати, трансформуватися, розвиватися, уточнюватися і т.ін. Саме такі ознаки фрактальності метафори роблять її гнучкою і максимально наближеною до реальності, що призводить до зміни принципів її аналізу, і ширше – до формування "нової – фрактальної парадигми наукового світогляду" [там само, с. 78].

За допомогою фрактальних метафор відбувається рух крізь рівні складності процесу наукового пізнання тих чи інших явищ. З одного боку, пізнання передбачає нескінченність пізнаваності людиною природи, а з іншого – пізнаване завжди функціонує як

обмежене явище. Тому метафора як структура фрактальна містить ознаки самоподібності і моделюється концептуальними доменами цілі і джерела.

Фрактал як будь-яка математична модель стимулює ефект нескінченності, "генеруючи самоподібні елементи й імітуючи тим самим інтенціональну сторону явища. Однак кожен раз наочним результатом побудови фракталу є обмежена кількість самоподібних елементів та рівнів їх складності. Так, у фрактальній метафорі реалізується принцип граничності. Кожен новий рівень складності пізнання завжди є результатом пізнання попереднього рівня складності" [5, с. 79]. Звідси випливає, що креативними атракторами у відкритій нелінійній системі БН, які формують і впорядковують фрактальну модель метафори, є два концептуальних домени: інтенціональна сфера-джерело A STORY, яка прагне до генерування самоподібних структур, і гранична сфера-ціль LIFE.

Отже, фрактальний потенціал концептуальної метафори LIFE IS A STORY регулюється профілюванням інтенціональної сфери-джерела, яка, з одного боку, актуалізується вербальними і невербальними конструкціями, а з іншого, – вона становить основу для копіювання і подальшого тиражування фрактальних фрагментів БН, оскільки "множинність концептуалізацій є наслідком вибіркості людського сприйняття, яка закладена в основі когнітивної діяльності загалом" [6, с. 529].

На основі даних лексикографічних джерел, зокрема LDCE [14], виокремлюємо множину інтегральних та диференційних концептуальних ознак сфери-джерела A STORY, які актуалізують семантичну опозицію "правда – вигадка". Інтегральні концептуальні ознаки *'true or imaginary'*, *'an account of something which may not be true'*, *'one that you have invented'*, *'the events in someone's life'* становлять найзагальніші інтерпретаційні рамки БН. Диференційні концептуальні ознаки джерела метафоризації концептуальної сфери A STORY – *'a copy'*, *'like a real material or object'*, *'to make something seem real'*, *'copied illegally'*, *'from another person's work'*, *'a story that is not true'*, *'imaginary'*, *'not real'*, які виявляються в актуальному обсязі значення лексем *fake*, *forgery*, *plagiarism*, *imitation*,

invention, pretend, стають домінуючими у відношенні до метафоризації сфери-цілі A STORY.

Фрактальна структура метафори в найзагальнішому значенні відображає характерну для постмодерністського дискурсу установку на позбавлення лінійності, ієрархії та симетрії. Процес семантичного розгортання фрактальних фрагментів біографії Томаса Чаттертона (1752-1770) з однойменного роману П. Акройда відбувається шляхом представлення реальних біографічних фактів та накладання їх на вигадані факти. В зв'язку з цим, роман "Чаттертон" можна досліджувати з позицій автентичності творчої діяльності поета Чаттертона у трьох різних хронологічних періодах, які пов'язані з множинними інтерпретаціями його біографії: *The real world is just a succession of interpretations. Everything which is written down immediately becomes a kind of fiction* [13, p. 32], а міф, вигаданий Чаттертоном про своє життя і смерть, відновлюється у різного роду трансформаціях і повторях щодо біографічних фактів, до яких долучаються вже інші наратори: *There are so many different layers* [13, p. 158].

Ітеративні і рекурсивні конструкції у структурі БН дають можливість осмислити різного роду впливи у вигляді флуктуацій (фрактальних "блукань" системи), які, накопичуючись, призводять динамічну систему БН до невірноваженого стану, наближуючи її до точки поліфуркації (множинного розгалуження). При проходженні точки поліфуркації відбувається реалізація (змістове наповнення) креативних атракторів фрактальної метафори, які притягують (або до яких прилягають) нові мультивекторні фрактальні інтерпретації життєвого досвіду ($story_1$, $story_2$, $story_3$, $story_n$), а надлишки піддаються дисипації (руйнуються і скочуються в хаос). Більше того, П. Акройд установлює діалогічну гру між трьома різними історичними періодами, які можна поділити на такі фрактальні фрагменти:

Story₁. Наратив належить безпосередньо авторові, який подає деталі біографії "реального" Чаттертона у передмові до роману: *Thomas Chatterton (1752-1770) was born in Bristol; he was educated at Colston's School there and was for a few months*

apprenticed to a lawyer, but his education was less important than the promptings of his own genius. His father died three months before his son's birth, and from an early age Chatterton had been fascinated by the ancient church of St Mary Redcliffe.... He was seven years old when his mother gave him certain scraps of manuscript...[13, p. 1].

Story₂. Наратив, який датований 1856 роком, коли Генрі Волліс завершив роботу над зображенням на горищі тіла мертвого Чаттертона середніх років, моделлю для якого позує молодий поет Джордж Мередіт: *'Yes, I am a model poet,' Meredith was saying. 'I am pretending to be someone else.'*

Wallis put up his hand and stopped him. He twisted his own head to show him the movement he needed.

Meredith closed his eyes and flung his head against the pillow. 'I can endure death. It is the representation of death I cannot bear.'

'You will be immortalised.'

'No doubt. But will it be Meredith or will it be Chatterton? I merely want to know' [13, p. 2-3].

Story₃. Сучасна фейкова інтерпретація портрета Чаттертона, яка виконана вже у XX столітті бідним поетом Чарльзом Вічвудом: *Charles Wychwood sat with his head bowed. There was a young man standing beside him, gazing at him intently: he put his hand upon Charles's arm as if he were restraining him. 'And so you are sick,' one said. And the other replied, 'I know that I am'. Charles looked down again in despair and, when he glanced up, the figure of Thomas Chatterton had disappeared* [13, p. 3].

Три рекурсивні фрактальні фрагменти у передмові до роману П.Акройда беруть участь у фрактальній концептуалізації БН. Спочатку П.Акройд робить вступ про життя і кар'єру жадаючого поетичної слави Томаса Чаттертона. Вже посмертно ця мрія поета повторюється різними нараторами з більшим чи меншим ступенем подібності у формі розгалуженої тринаративної фрактальної структури. Мультирівневий біографічний портрет Томаса Чаттертона постає результатом дії "рекурсії, яка забезпечує нескінченну кількість довжин петлеподібної кривої, у той час як сама структура займає скінченний простір" [12, с. 159].

Кожен із трьох самоподібних наративів впливає на динаміку розвитку фрактальної моделі концептуальної метафори, якій може бути присвоєна формула числового ряду фрактальних наративів: $1 + 2 + 3 + \dots + (n)$. Оскільки просторово-часову залежність у системі не можна передбачити з абсолютною точністю, у формулу вводиться член f , який враховує флуктуації (відхилення) для кожного фрактального наративу. Отже, формула фрактальної моделі концептуальної метафори має такий вигляд: LIFE IS A STORY $f(1) + f(2) + f(3) + \dots + f(n)$.

Наратив про життєвий і творчий шлях Чаттертона від імені автора ($story_1$), зображення Чаттертона у XIX столітті, яке належить пензлю Генрі Волліса ($story_2$), і, нарешті, сучасний портрет Чаттертона, написаний Чарльзом Вічвудом ($story_3$) об'єднуються в одному романі на основі співвідношення фактів і припущень з віддаленими від реальності чи недостовірними (false) репрезентаціями, де реальність являє собою точку відліку творчого пошуку персонажа, а вигадка – це акт творчості, витвір мистецтва.

Схожість оригіналу і копії та неможливість їх диференціації є наслідком флуктуацій у БН. Постмодерністське поняття "епістемологічної непевності" стосовно історичних фігур, літературних героїв веде до визнання релятивізму істини. Залишаються сумніви щодо можливих причин, місця, часу смерті поета і будь-яких припущень, чи поет помер насправді, чи, можливо, він ще живий. Наприклад, у межах одного наративу ($story_3$), завдяки механізму рекурсії утворюються самоподібні мовні структури: *Thomas Chatterton **didn't die**. He **didn't kill himself**. He carried on writing in other poets' names. I mean **he did die**. But not when he was supposed to. Not when everyone thinks he did. And I've got proof* [13, с. 97]. *He would always be here, in the painting. He **would never die*** [13, с. 230].

Проводячи аналогію між періодами життя людини і етапами "життя" системи, акцентуємо на приналежності фракталу до синергетичної (самоорганізованої) системи, в якій виокремлюються три стадії еволюції [7]: початкова α (виникнення системи), середня ϕ (фрактальна еволюція системи) і кінцева ω (кінець системи). Початкова і кінцеві стадії

зорієнтовані на незмінні граничні стани фракталу. Середня (основна) стадія ф корелює з динамічною реальністю, у якій відбуваються перехідні і нестійкі процеси, що сприяють виникненню фрактальних наративів – подібних один до одного клаптиків системи, надаючи системі цілісності і гармонійності.

Думка про те, що в основі біографії як літературного жанру лежить метафора, належить З. Ковечешу, за словами якого, "форма розповіді про життя людини являє собою структуру на кшталт концептуальної метафори LIFE IS A STORY" [9, р. 65]. Концепція З. Ковечеша справджується не тільки для метафоричної репрезентації життя, але й для зображення процесу переходу від життя до смерті. Смерть Чаттертона також повторюється у різних часових відрізках (у XIX і XX століттях). Знову ж таки, повтори слів, синтаксичних конструкцій уживаються з різною стилістичною метою і так чи інакше пов'язані з рекурсією. Спочатку смерть поета постає у комічній текстовій формі з повторенням конструкції *the last time* п'ять разів: *At that instant of recognition he smiled: nothing was really lost and yet this was the last time he would ever see them, the last time, the last time, the last time, the last time* [13, р. 131], згодом заява Чарльза Вічвуда сприймається як комедія: *He didn't die. I'm serious. Thomas Chatterton didn't die* [13, р. 94].

Отже, фрактальний аналіз у межах міждисциплінарного підходу з новим поглядом на концептуальну метафору в художньому тексті зорієнтований на застосування фрактальної парадигми знання у когнітивній теорії метафори. Фрактальна модель метафори, в основі якої лежить сталий параметр самоподібності, вписується у коло сучасних інтерпретацій художнього тексту. В концептуальній метафорі, так само й у фрактілі, домен джерела проектується на домен цілі. Однак, у фрактальній метафорі домен джерела не є наперед заданою структурою, а, навпаки, структурою, що безперервно конструюється, динамічним утворенням людської свідомості, яка характеризується переходом із потенційного до актуального стану.

Перспектива подальших досліджень пов'язана з вивченням фрактальної (телескопічної) будови БН на основі структурно

ізоморфних наративних фрагментів, які є результатом дій ітерації та рекурсії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабелюк О.А. Стилістичні засоби і прийоми крізь призму лінгвосинергетики / О.А. Бабелюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2010. – Т.14. – № 1. – С. 7–21.
2. Воробьёва О.П. Словесная голография в пейзажной дискурсе Вирджинии Вулф : модусы, фракталы, фузии / О.П. Воробьёва // Когниция, Коммуникация, Дискурс. – 2010. – № 1. – С. 47–74.
3. Домброван Т.И. Фрактальность как фундаментальное свойство языковой материи / Т.И. Домброван // Записки з романо-германської філології. – Вип. 1(30). – 2013. – С. 57–67.
4. Жаботинская С.А. Геометрия смысла : концептуальные модели языка и фрактальные формы / С.А. Жаботинская // Первая российская конференция по когнитивной науке. Тезисы докладов. – Казань : Казанский гос. ун-т, 2004. – С. 85–87.
5. Жуков Д.С. Когнитивные аспекты использования метафор фракталов в исследовательском дискурсе / Д.С. Жуков, С.К. Лямин // Fractal Simulation. – 2011. – № 2. – С. 74–81.
6. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики / Елена Викторовна Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
7. Фрактальная картина мира как основание теории сложности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://famgroup.ru/studies/95> (дата звернення 12.09.2014 р.)
8. Шамаева Ю.Ю. Фрактальная семиотика языка эмоций : лингвокогнитивное измерение / Ю.Ю. Шамаева // Вісник ХНУ. – № 1003. – 2012. – С. 45–52.
9. Kövesces Z. Metaphor: A Practical Introduction / Zoltan Kövesces. – New York : Oxford University Press, 2002. – 285 p.
10. Lakoff G. Metaphors We Live by / George Lakoff, Mark Johnson. – London : The University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
11. Wenaus A. Fractal Narrative, Paraspaces, and Strange Loops : The Paradox of Escape in Jeff Noon's *Vurt* / A. Wenaus // **Science Fiction Studies**. – 2011. – Vol. 38 (1). – № 113. – P. 155–174.
12. Werth P. Text Worlds : Representing Conceptual Space in Discourse / Paul Werth. – London : Longman, 1999. – 390 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Ackroyd P. Chatterton / Peter Ackroyd. – London : Abacus, [1987]1991. – 234 p.
14. (LDCE) Longman Dictionary of Contemporary English. – Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.

06.10.2014

Быстров Я.В. к. филол. н., доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, м. Київ

ФРАКТАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ БИОГРАФИЧЕСКОМ НАРРАТИВЕ

В статье обосновывается роль фрактальной модели концептуальной метафоры для описания динамики биографического нарратива. Фрактальная концептуализация жизненного опыта исследуется с применением концептуальной метафоры LIFE IS A STORY.

Ключевые слова: биографический нарратив, фрактальная модель, концептуальная метафора, фрактальный фрагмент, самоподобие.

Bystrov Ya., PhD, Associated Professor
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

FRACTAL MODEL OF CONCEPTUAL METAPHOR IN BIOGRAPHICAL NARRATIVE

The article deals with the role of fractal model of conceptual metaphor to prove the dynamics of biographical narrative. The conceptual metaphor LIFE IS A STORY is used to study fractal conceptualization of life experience in biographical narrative.

Key words: biographical narrative, fractal model, conceptual metaphor, fractal fragment, self-similarity.

УДК 81'33

Бобкова Т.В., к.філол.н., доц.,
Київський національний лінгвістичний університет

ЕТАПИ РОЗРОБКИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО КОРПУСУ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ДОКУМЕНТІВ

У статті проаналізовано ознаки лексикографічного корпусу текстів як джерела для укладання корпусного словника. В ролі лексикографічного корпусу розглянуто підкорпус українських законодавчих документів, в основу укладання якого покладені ключові вимоги до корпусних ресурсів. Встановлено основні етапи й принципи побудови лексикографічного корпусу.

Ключові слова: корпус текстів, підкорпус, корпусна лексикографія, лексикографічний корпус, корпусний словник, колокація.

Актуальність дослідження пов'язана з активним впровадженням корпусного підходу в сучасній лексикографії. Це вимагає вирішення низки теоретико-методологічних питань, зокрема встановлення детермінативних ознак і принципів побудови лексикографічного корпусу текстів як джерела укладання словників нового типу. **Мета** статті – визначити основні етапи й принципи розробки лексикографічного корпусу текстів. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) окреслити основні теоретичні принципи й базові поняття корпусної лексикографії; 2) дати визначення лексикографічного корпусу текстів; 3) встановити основні етапи й принципи побудови лексикографічного корпусу текстів.

У сучасній лінгвістиці корпусна лексикографія визначається як дисципліна, яка вивчає теорію і практику укладання корпусних словників на підставі кардинально нового підходу до дослідження лексичної одиниці [13, р. 21; 7, с. 281]. Якщо у фокусі уваги традиційних лексикографів знаходяться в основному системні зв'язки лексичної одиниці, то для корпусного лексикографа основний інтерес становить її поведінка, значення в контексті, регулярні зв'язки, стильові й функціональні характеристики в автентичних текстах різних жанрів. Отже, корпусна лексикографія насамперед має справу з вивченням значення або вживанням лексичної одиниці в контексті, під дискурсом при цьому розуміється мова автентичних текстів корпусу.

Вважається, що теоретичні принципи корпусної лексикографії були закладені в 1990 рр., коли вже було накопичено певний досвід розробки корпусів й укладання на їх основі корпусних словників, вирішено ряд філософських, концептуальних і методологічних питань теорії корпусу [22, р. 214]. Однак слід зауважити, що ідея створення словника безпосередньо з тексту або колекції текстів не є новою, і в цьому розумінні корпусна лексикографія спирається на емпіричні

традиції текстоорієнтованих досліджень[9, р. 76]. Доелектронні колекції текстів на кшталт корпусів з середньовіччя використовувались для укладання різноманітних словників, зокрема конкордансів, укладених з метою вивчення тексту Біблії. Сучасний стан корпусної лексикографії кардинально відрізняється від традиційної внаслідок обмеженості останньої в обсязі, доступі до лексикографічного матеріалу й методах його обробки. Використання корпусів у якості інструменту опрацювання колекції текстів, прискорення систематизації великої кількості даних у реальному часі призвело до змін у методології лінгвістичного дослідження [22, р. 210].

Вперше електронний корпус текстів було використано для укладання частотного словника слівформ – Computational Analysis of Present-Day American English У. Френсисом і Г. Куцурою у 1967 р. Частотні словники такого типу укладаються в результаті нескладного алгоритму [9, с. 55] і є ілюстрацією найпростішого використання корпусу в лексикографії. У 1980-1990 рр. поєднання корпусної лінгвістики й лінгвостатистики призвело до появи нових типів корпусних словників у зарубіжній лексикографії: Collins Birmingham University International Language Database – проєкт Дж. Синклера і П. Хенкса (1987 р.) і Cambridge International Dictionary of English – П. Проктера (1993 р.). З часом у західноєвропейській лексикографії на позначення словника, укладеного на базі корпусу, закріпився термін **корпусний словник** [7, с. 282].

В українській лінгвістиці на позначення корпусних словників традиційно вживається термін **текстоорієнтовані** [9, с. 14], або текстозорієнтовані [6, с. 75]. За В. Перебийніс, на відміну від системоорієнтованих текстоорієнтовані словники відображають закономірності мовлення: частоту (частотні словники), сполучуваність (конкорданси) і позицію мовної одиниці (словопоказчики) [9, с. 14]. Зазначені властивості мовних одиниць залежать від характеру тексту, функціонального або авторського стилю. Як було вказано вище, відносна легкість укладання сприяла появі десятків частотних словників, створених групою Р. Піотровського "Статистика речи" (1968 р.) для російської, англійської, німецької, французької і молдавської мов, а в Україні –

колективом авторів на чолі з В.Перебийніс (1970-80 рр.) для української, англійської і російської мов[9, с. 53]. Традиції укладання текстоорієнтованих словників було продовжено виданням Частотного словника сучасної української художньої прози (1981 р.), створеного на вибірці обсягом у 500 тис. слів, як і всі доелектронні корпуси, вручну.

Незважаючи на суто корпусне підґрунтя окреслених лінгвостатистичних досліджень, слід відзначити пріоритет укладання частотних словників надрозробкою електронних корпусів в українській лінгвістиці. Корпуси текстів розглядали в основному як джерело досліджень з лінгвостатистики абостатистичної лексикографії. Фактично, використання в лінгвістичних дослідженнях обчислювальної методології і колекцій текстів були поштовхом для розвитку зарубіжної корпусної лексикографії, а в українському мовознавстві – статистичної лексикографії. І попри те, що підвалини корпусної лексикографії становить текстоорієнтований підхід, корпус і текст, як джерело даних, принципово відрізняється за якісними (цілісність, наявність ситуативного контексту, характер інформації) і кількісними параметрами (обсяг, кількість текстів) [22, р. 206]. Відмінність зазначених параметрів корпусу визначає напрямок аналізу й необхідність застосування методів дослідження мови, базованих на сучасних технологіях [22, р. 208]. Отже, корпусна лексикографія спирається на принципи текстоорієнтованого підходу вивчення мови та обов'язкового використання нових технологій. Саме поетапні технологічні зміни в практиці укладання словників покладено в основу розвитку сучасної корпусної лексикографії [7, с. 281]: 1) 1970–80 рр. – створення електронних і копій на мікрофішах; 2) середина 1980 рр. – впровадження комп'ютерних технологій у видавничій справі, збільшення фізичної та оперативної пам'яті; 3) 1980-90 рр. – нарощування потужності, мініатюризація і здешевлення комп'ютерів; 4) 1990 рр. – забезпечення вільного доступу й збереження великих обсягів даних корпусів.

Традиції емпіричних текстоорієнтованих досліджень і виникнення корпусної лінгвістики вплинули, насамперед, на методику лексикографічного аналізу, однак в українському

мовознавстві розвиток корпусної лексикографії гальмувався через відсутність мотивації до побудови корпусів і недостатній розвиток комп'ютеризації лексикографічної практики й видавничої справи. Революційні технологічні зміни не тільки призвели до вдосконалення методології, а фактично стали основою нового теоретичного прориву в сучасній лінгвістиці [20, р. 29].

Для формування концептуальних принципів корпусної лексикографії базовими є поняття лексикографічного корпусу й колокації. Витоки корпусного підходу дослідження колокацій коріняться в контекстуальній теорії значення Дж. Фьорза й обґрунтуванні "прийомів синтагматичного аналізу природної мови" [16, р. 75]. Основи теоретичних інновацій в корпусній лексикографії було закладено роботами Дж. Синклера "з перевизначення одиниці значення в аспекті корпусних даних" [22, р. 214]. Корпусний підхід передбачає визначення колокації як сумісної вживаності слів [21, р. 109], що регулярно й послідовно спостерігається в корпусі й дає можливість ґрунтовно переглянути традиційні лінгвістичні одиниці. Завдяки статистичній інтерпретації концепція колокації Дж. Фьорза набуває нового виміру в корпусній лінгвістиці.

Сучасна корпусна лексикографія ґрунтується на визначенні корпусу як "електронної колекції текстів, зібраної відповідно до екстралінгвістичного критерію оптимального представлення певної мови або її варіантів для подальших лінгвістичних досліджень" [19, р. 47]. Однак з розвитком лексикографічної практики наведене визначення потребувало певних уточнень, оскільки до 1980 рр. жоден з корпусів не планувався з метою укладання словників. З цією метою в науковий обіг вводиться поняття *лексикографічного корпусу*:

- корпус, використовуваний у якості лексикографічного або лексичного джерела з інструментарієм для укладання словника [19, р. 47],

- колекція текстів, зібрана безпосередньо з метою укладання певного словника [11, р. 54],

- сформований за певними правилами корпус текстів для застосування лексикографами з метою створення електронної

картотеки абовідбору необхідних цитат за допомогою конкордансу [9, с.18].

В українській лексикографії на позначення лексикографічного корпусу також використовується термін "бібліотека розписуваних текстів" [9, с. 7], який по суті є заміником терміна "анотований корпус текстів". Аналіз наведених вище дефініцій показує, що основною ознакою лексикографічного корпусу є зорієнтованість на практичне використання – слугувати джерелом укладання словників. Побудова корпусних словників ґрунтується на безпосередньому спостереженні корпусу й застосуванні програмних засобів опрацювання текстів. Загальна прагматична схема укладання корпусного словника [16, р.106] відображає основні етапи дослідницької діяльності лексикографа:

корпус → конкорданс → типова модель використання одиниці
→ словник.

Під типовою моделлю в поданій схемі розуміється колокація, або звичний для слова контекст, встановлюваний за конкордансом. Отже, в укладанні корпусного словника слід виділити два основні етапи: 1) створення лексикографічного корпусу текстів і 2) формування реєстру й словникової статті на основі статистичних і лексико-синтаксичних характеристик одиниць. Проаналізуємо принципи та етапи побудови лексикографічного корпусу на прикладі підкорпусу законодавчих документів, створеного для укладання Словника колокацій українського юридичного дискурсу. В сучасній корпусній лінгвістиці підкорпус текстів визначається як:

- мікроструктура в макроструктурі генерального корпусу [4, с. 83];
- статистична складова, або вибірка, організована в результаті онлайн аналізу цілісного корпусу [19, р. 36].

Підкорпуси розробляються з метою вивчення певної форми мовлення, функціонального стилю, різновиду мови й окремих мовних явищ, дослідження яких утруднено на матеріалі національного корпусу текстів [15, р. 20–21]. Безперечно, немає підстав вважати підкорпус (як складову частину певного корпусу) не корпусом, оскільки за допомогою інструментарію (такого як SARA в BNC) або відповідних пошукових

запитів можна виокремити підкорпус з більшого корпусу [18, р. 5]. Отже, підкорпус вважається релевантним, тобто достовірним й адекватним для дослідження мови. В даному дослідженні підкорпус законодавчих документів визначається як мікроструктура у складі Корпусу текстів української мови[3]. Основні етапи розробки корпусу текстів включають: загальне планування, збирання текстів, кодування й зберігання релевантних метаданих і лінгвістичне анотування корпусу [17, р. 241; 14, р. 127–128].

1. **Загальне планування** визначає дослідницьку мету лінгвістів-розробників й залежно від цього детермінативні параметри корпусу [17, р. 241; 7, с. 318]. Детермінативні параметри лексикографічного корпусу залежать від обсягу, тематики, призначення словників, необхідних людських і грошових ресурсів, а також потенційного адресанта. Адекватне планування підкорпусу передбачає встановлення розміру (загальної довжини, кількості складових елементів) і діапазону текстових категорій (жанрів). Це запобігає появі помилок двох типів – "випадкової помилки" і "помилки відхилення", загрозливих "зовнішній валідності" – обсягу, який дозволяє переносити характеристики вибірки на всю генеральну сукупність [12, р. 219]. Випадкова помилка виникає через недостатній обсяг вибірки, а помилка відхилення – при суттєвій відмінності організованої вибірки від генеральної сукупності. Мінімізація цих типів помилок дозволить досягти репрезентативності створюваного корпусу.

Підкорпус законодавчих документів є складовою частиною Корпусу текстів сучасної української мови і має **фіксований обсяг** у 1,25 млн. слів. Фіксований за обсягом підкорпус дозволяє заощадити зусилля при вивченні певної предметної галузі й детермінувати поріг її відображення, оскільки економніший корпус забезпечує вищий поріг відображення [1, с. 116–117; 4, с. 56; 7, с. 332]. Незручні в застосуванні "надвеликі текстові корпуси ускладнюють роботу користувача", тому ефективніше "працювати з підкорпусом або удосконалювати пошукову програму" [4, с. 56]. Метою розробки підкорпусу

законодавчих документів є укладання словника колокацій українського юридичного дискурсу.

На сьогодні виявлення колокацій на базі статистичних методів займає провідне місце в лексикографічній практиці, про що свідчить поява спеціальних словників [2; 16] і лексикографічних систем [10, с. 32]. За корпусним підходом, в основу якого покладено статистичну інтепретацію, під колокацією розуміється комбінація слів, що зустрілася в тексті принаймні двічі [19, р. 47; 16, р. 104]. При цьому обсяг текстового ресурсу обмежується 1 млн. слововживань, оскільки більший обсяг вимагає більшої кількості появ і обов'язкового зазначення, що це колокації, які зустрічаються разом частіше [16, р. 104]. У даному дослідженні під **колокацією** розуміються типові, регулярно відтворювані синтагматичні лексичні послідовності, що зустрілися в корпусі принаймні двічі внаслідок дії статистичних, семантичних і синтаксичних чинників. Відповідно до дослідного призначення в основу планування підкорпусу законодавчих документів покладено детермінативні параметри скінченності обсягу, репрезентативності, збалансованості, анотованості й повноти текстів, які становлять ключові вимоги до корпусних об'єктів.

2. Збирання текстів підкорпусу здійснено за встановленими експліцитними й імпліцитними принципами [14, р. 127–128; 17, р. 241; 7, с. 318]. Документальним джерелом підкорпусу є "Зібрання законодавства України". Вибір інформативно насичених законодавчих документів зумовлено метою розробки підкорпусу – укладанням словника колокацій: тексти офіційних документів характеризуються максимальною кількістю колокацій на тисячу слів [2, с. 17]. Стиль законодавчих документів вимагає чіткості, точності, стандартності формулювань, що виражається в частотності різного роду стійких сполучень: найменувань – *Паризька конвенція, асамблея союзу, Гаазька угода*; терміносполучень – *міжнародна реєстрація, промисловий зразок, юридична особа*; мовленнєвих формул і кліше – *перешкоджати застосуванню, в установленому порядку, дотримуватись положень*; похідних

прийменників і сполучників – у відповідності з, у зв'язку з, у силу того, що.

Укладений підкорпус законодавчих документів є одномовним й однорідним в аспекті функціонального стилівідібраних текстів. Результати аналізу текстів при відборі до підкорпусу свідчать, що значний відсоток "Зібрання законодавства України" становлять документи російською мовою. Зокрема, документи з грифом "*Секретно*", "*Цілком таємно*" й "*Для службового користування*" представлені в базі вихідними даними російською мовою за відсутності самого тексту. Не відповідають принципу лінгвістичної однорідності також тексти декларацій і договорів, окремі фрагменти яких представлені українською й російською мовою. У результаті відбору до тіла підкорпусу були включені законодавчі документи українською мовою, що відповідають **принципу лінгвістичної однорідності**.

Незначний згідно з сучасними корпусними вимогами обсяг підкорпусу вимагає дотримання **принципу збалансованості** текстів. При відборі законодавчих документів до підкорпусу виявлено, що довжина текстів різних жанрів є нерівномірною і коливається від 2 слів (*Цілком таємно*) до 44,020 тис. слововживань. Саме тому для дотримання принципу збалансованості при плануванні було вирішено використати діапазоном текстових категорій. На сьогодні лінгвістичний матеріал підкорпусу представлено всіма сорока п'ятьма текстовими категоріями "Зібрання законодавства України". Відповідно до кінцевої мети розробки підкорпусу – укладання словника колокацій у ході відбору текстів перевага віддавалася повнотекстовим документам обсягом не менше 2 тис. слововживань. Кожен з жанрових типів презентований найбільшими за обсягом тексту документами. У підкорпус включені повні тексти законодавчих документів, що забезпечує їхню структурну, лексичну й синтаксичну завершеність.

З метою дотримання **принципу хронологічної однорідності** вибірки й максимального представлення сучасного українського юридичного дискурсу було вирішено обмежити хронологічні рамки підкорпусу – з 1992 р. й по теперішній час. Це

пояснюється екстралінгвістичними факторами – проголошенням в 1992 р. державної незалежності України і, як наслідок цього – активного розвитку законодавства. Відібрані згідно до експліцитних та імпліцитних принципів тексти забезпечують адекватну "фіксацію закономірностей підмови" [23, р. 55] й дозволяють класифікувати розроблений підкорпус законодавчих документів як **репрезентативний** для дослідження сучасного стану українського юридичного дискурсу. При цьому під репрезентативністю розуміється необхідно достатнє й пропорційне представлення в діапазоні текстових категорій підкорпусу різних жанрових типів законодавчих документів.

3. **Метарозмітка** корпусу текстів передбачає кодування, редагування й зберігання релевантних метаданих [14, р. 127; 17, р. 241], необхідних для розв'язання різних лінгвістичних завдань. Парадигму корпусних метаданих становить інформація про конститутивні текстові дані – вміст електронного заголовка, основне призначення якого – інформувати якісно різного користувача про тексти на предмет їх авторства, стилістично-жанрової специфіки, тематики, дати й місця написання тощо [4, с. 89]. Надання інформації про тексти, що входять до складу корпусу, оптимізує використання корпусного ресурсу в лінгвістичних дослідженнях і програмних застосуваннях.

Процес метарозмітки становить приписування текстам і їхнім компонентам кодів бібліографічного й екстралінгвістичного опису [5, с. 7]. На сьогодні набір метаданих корпусу встановлюється стандартами метарозмітки за рекомендаціями Text Encoding Initiative, Open Language Archive Community і ISLE Metadata Initiative відповідно до призначення корпусу й потреб розробників, які вносять до стандарту додаткові ознаки. Набір метаданих, що зберігається як окрема від текстового масиву база даних, визначає дослідні можливості корпусу, його сумісність з іншими програмними продуктами.

Як було зазначено вище, включенню текстів до тіла корпусу також передують розробка системи категорій текстів різних типів. За загальною систематикою *категорії текстів* визначаються як типи джерел матеріалів корпусу (в даному випадку – нехудожні тексти); термін *жанр* використовують до предметних категорій

(законодавчі документи) в загальному сенсі, а термін *текстовий тип* – стосовно конкретних типів документів [7, с. 320]. Однак у вживанні окреслених вище термінів бракує узгодженості, зокрема щодо визначення жанру й типу текстів. Як складова Корпусу української мови підкорпус законодавчих документів забезпечено міжнародною метатекстовою розміткою (стандарт EAGLES Дж. Синклера з додатками С. Шарова) [3, с. 47]. Корпус української мови побудовано так, щоб користувач міг одержати різноаспектну інформацію про мовні одиниці, в тому числі:

– зовнішню – про анування тексту (автор, джерело, рік видання тощо);

– внутрішню – стосовно структуризації тексту (номер розділу, абзацу, речення, слова тощо), його жанрові особливості й тип тексту.

Підкорпус законодавчих документів, як категорія нехудожніх текстів супроводжується вказівкою на сферу функціонування, пов'язану з мовленнєвими особливостями, – *офіційно-ділова*, або жанр – *законодавчі тексти*, і визначенням типу тексту (*договір, інструкція, кодекс, коментар* тощо) [3, с. 47]. У даному дослідженні застосовано статистичний підхід до визначення колокації: генеральною сукупністю для зональної вибірки слугує однорідний масив текстів підкорпусу, а зоною – "сукупність одиниць, встановлена за певною ознакою" [8, с. 14], у даному випадку – за статистичним параметром частоти появи сполучення слів у текстах підкорпусу.

4. **Лінгвістична розмітка** корпусу полягає в приписуванні граматичних, лексичних та інших характеристик елементам тексту [14, р.128; 17, р. 241; 5, с. 3] й покликана забезпечити будь-які потреби користувача стосовно інформації про мову текстів.

Анування корпусу є необхідним підґрунтям сучасної лексикографічної практики, оскільки виконання запитів лексикографа краще забезпечується пошуковою системою лінгвістично анованого корпусу [14, р. 149]. Тип лінгвістичної розмітки детермінується аплікативним призначенням корпусу [4, с. 111]. Основною серед лінгвістичних типів вважається *морфологічна* – частиномовна розмітка, яка включає приписування кодів частин мови, їхніх граматичних категорій і

значень [5, с. 7; 4, с. 94]. Морфологічна розмітка слугує базою для синтаксичної і семантичної, а, отже, є обов'язковою для сучасних корпусів текстів. Результатом *синтаксичної розмітки* є опис синтаксичних зв'язків між лексичними одиницями й синтаксичних конструкцій [5, с. 7]. На сучасному етапі розвитку корпусної лінгвістики відсутнє єдине теоретичне підґрунтя для *семантичної розмітки*, протев загальному розумінні це–приписування кодів семантичних категорій і підкатегорій певній лексичній одиниці або словосполученню [5, с. 7].

Як складова Корпусу української мови підкорпус законодавчих документів забезпечується набором програм морфологічної, синтаксичної і лексико-семантичної розмітки. Наявність зазначених комп'ютерних програм опрацювання передбачає лінгвістичну розмітку тексту в автоматичному режимі з подальшим зняттям омонімії. Завдяки цьому користувач має змогу одержувати словники з морфологічною, синтаксичною, лексичною та енциклопедичною інформацією, укладати за текстом алфавітні й частотні словники, морфологічно індексувати текст або окреме слово й здійснювати синтаксичний аналіз речення [3, с. 46–47]. Анотація корпусних даних здійснюється шляхом введення формалізованої лінгвістичної інформації в аналізовані тексти, зокрема:

- *морфологічна розмітка* передбачає визначення частиномовної приналежності й категоріальних ознак кожної словоформи тексту;

- *синтаксична розмітка* – виділення й визначення типів словосполучень, видів синтаксичного зв'язку та семантичного відношення; представлення в автоматизованому режимі синтаксичної структури на рівні членів речення;

- *лексико-семантична розмітка* полягає в приписуванні інформації щодо розряду, типу за таксономічною класифікацією і дериваційних характеристик.

Окреслені вище функціональні можливості програм лінгвістичної анотації Корпусу української мови є інструментарієм для встановлення лексико-граматичних ознак вилучених з підкорпусу колокацій.

Завершальні етапи розробки лексикографічного корпусу текстів включають:

5. **Конвертування** зібраних розмічених текстів у структуру спеціалізованої лінгвістичної інформаційно-пошукової системи – корпус-менеджер, який забезпечує швидкий багатоаспектний пошук і статистичне опрацювання корпусних даних [5, с. 8]. Підкорпус законодавчих документів інтегрується в інформаційно-пошукову систему Корпусу української мови, яка забезпечує здійснення пошуку за параметрами словоформ, лем і граматичних кодів, а також збереження проміжних результатів опрацювання корпусних даних. Отже, дослідні можливості розробленого підкорпусу законодавчих документів визначаються метаописом, лінгвістичною розміткою даних і функціями вбудованого корпус-менеджера.

6. **Забезпечення доступу** до корпусу реалізується в межах дисплейного класу, поширення на CD і в режимі глобальної мережі, при цьому різним категоріям користувачів можуть надаватися різні права й можливості [5, с. 8]. Як складова частина Корпусу української мови розроблений підкорпус знаходиться в вільному для користувачів доступі, режим доступу: <http://www.mova.info/corpus2.aspx>. Практичне застосування даної роботи, в першу чергу, може бути знайдено в лексикографічній практиці й написанні лексичних граматик, а також у прикладній лінгвістиці для укладання онтологій, розв'язання завдань машинного перекладу, налагодження лінгвістичних процесорів та інформаційного пошуку.

Здійснена розвідка дозволяє дійти таких висновків: 1. Корпусна лексикографія ґрунтується на принципах текстоорєнтованого підходу, контекстуальної теорії значення і використання нових технологій опрацювання природно-мовного тексту. 2. Базовими поняттями корпусної лексикографії є лексикографічний корпус і колокація. 3. Лексикографічний корпус визначається як електронний текстовий ресурс, використовуваний у якості лексикографічного джерела укладання словника. 4. Під колокацією розуміються характерні, часто відтворювані синтагматичні лексичні послідовності, поява яких зумовлюється статистичними, семантичними й

синтаксичними чинниками. 5. Етапи розробки корпусу включають: планування, збирання текстів, кодування метаданих, анотування, конвертування в структуру корпус-менеджеру й забезпечення доступу. 6. Підкорпус законодавчих документів, побудований на принципах скінченності обсягу, репрезентативності, збалансованості й анотованості текстів, доцільно вважати представницьким для укладання Словника колокацій юридичної підмови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Баранов А.Н.* Введение в прикладную лингвистику: учеб. пособ. / А.Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.
2. *Борисова Е.Г.* Коллокации. Что это такое и как их изучать / Е.Г. Борисова. – М. : Филология, 1995. – 49 с.
3. *Дарчук Н.П.* Дослідницький корпус української мови: основні засади і перспективи / Н.П. Дарчук // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2010. – № 21. – С. 45–49.
4. *Демська-Кульчицька О.* Основи національного корпусу української мови: монографія / О. Демська-Кульчицька. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2005. – 219 с.
5. *Захаров В.П.* Корпусная лингвистика: учеб.-метод. пособ. / В.П. Захаров. – СПб. : РОПИ С.-Петербургского ун-та, 2005. – 48 с.
6. *Карпіловська Є.А.* Вступ до комп'ютерної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика : підручник / Є.А. Карпіловська. – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, ЛТД", 2006. – 188 с.
7. *Лендау С.І.* Словники: мистецтво та ремесло лексикографії / С.І. Лендау; [пер. з англ.]. – К. : К.І.С., 2012. – 480 с.
8. *Перебийніс В.І.* Статистичні методи для лінгвістів: посіб. / В.І. Перебийніс. – Вінниця : Нова Книга, 2002. – 171 с.
9. *Перебийніс В.І., Сорокін В.М.* Традиційна та комп'ютерна лексикографія: навч. посіб. / В.І. Перебийніс, В.М. Сорокін. – К. : В-во Київського нац. лінгвістичного ун-ту, 2009. – 218 с.
10. *Шкурко В.В.* Лексикографічний агент екстракції колокацій у природно-мовному тексті / В.В. Шкурко // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2012. – № 28. – С. 31–35.
11. *Atkins B.T.S., Rundell M.* The Oxford Guide to Practical Lexicography / B.T.S. Atkins, M. Rundell. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 552 p.
12. *Biber D.* Using Register-diversified Corpora for General Language Studies / D. Biber // Computational Linguistics, 1993. – Vol. 19 (2). – P. 219–241.
13. *Biber D.* Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use / D. Biber. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 310 p.

14. *Kilgarriff A.* Efficient Corpus Development for Lexicography: Building the New Corpus for Ireland / A. Kilgarriff // *Language Resources and Evaluation*. – Dordrecht : Springer, 2006. – Vol. 40 (2). – P. 127–152. 15. *Leech G.* The State of the Art in Corpus Linguistics / G. Leech // *English Corpus Linguistics*, eds K. Aijmer, B. Altenberg. – L. : Longman, 1991. – P. 8–29. 16. *Marcinkevičienė R.* Lietuvių kalbos kolokacijos: monograija / R. Marcinkevičienė. – Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010. – 212 p. 17. *McEnery T., Hardie A.* Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice / T. McEnery, A. Hardie. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 294 p. 18. *Meyer Ch.F.* English Corpus Linguistics. An Introduction / Ch.F. Meyer. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 168 p. 19. *Ooi V.B.Y.* Computer Corpus Lexicography / V.B.Y. Ooi. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 1998. – 243 p. 20. *Renouf A.* Corpus Development 25 years on: from Super-corpus to Cyber-corpus/ A. Renouf // *Corpus Linguistics 25 Years On. Language and Computers*, ed R. Facchinetti. – Amsterdam : Rodopi, 2007. – Vol. 62. – P. 27–49. 21. *Sinclair J.* Corpus, Concordance, Collocation (describing English Language) / J. Sinclair. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 200 p. 22. *Tognini-Bonelli E.* Corpus Classroom Currency / E. Tognini-Bonelli // *Darbai ir Dienos*. – Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2000. – No 24. – P. 205–243. 23. *Tognini-Bonelli E.* Corpus Linguistics at Work / E. Tognini-Bonelli. – Amsterdam : Benjamins, 2001. – 244 p.

Стаття подана до редакції 14.10.14

Бобкова Т.В., к.филол.н., доц.,

Киевский национальный лингвистический университет

ЭТАПЫ РАЗРАБОТКИ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОГО КОРПУСА УКРАИНСКИХ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ

В статье анализируются особенности лексикографического корпуса текстов как источника для составления корпусного словаря. В качестве лексикографического корпуса рассматривается подкорпус украинских законодательных документов, в основу составления которого положены ключевые требования к корпусным ресурсам. Определяются основные этапы и принципы составления лексикографического корпуса.

Ключевые слова: корпус текстов, подкорпус, корпусная лексикография, лексикографический корпус, корпусный словарь, коллокация.

UKRAINIAN LAW ACTS LEXICOGRAPHICAL CORPUS: STAGES OF COMPILING

The article deals with lexicographical corpus features as the source for corpus dictionary compiling. As an example of lexicographical corpus the Subcorpus of Ukrainian Law Acts is analyzed, which is compiled according to the requirements to the corpus resources. The main stages and principles of lexicographical corpus compiling are determined.

Keywords: corpus of texts, subcorpus, corpus lexicography, lexicographical corpus, corpus dictionary, collocation.

УДК 811.11: 81'42'2-83

Булкіна А.В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ДІАЛОГІЧНИЙ ЛЮБОВНИЙ ДИСКУРС: РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ В МОВЛЕННЄВОМУ ЖАНРІ "ЗНАЙОМСТВО" (на матеріалі творчості Т.Гарді)

Статтю присвячено розгляду особливостей реалізації стратегії ввічливості в межах мовленнєвого жанру "знайомство" любовного фікціонального дискурсу. Розкрито місце та роль жанру в континуумі любовного дискурсу. Виділено низку базових тактик, що сприяють реалізації стратегії та здійснено детальний аналіз кожної із них.

Ключові слова: діалог, знайомство, комунікативна стратегія ввічливості, комунікативна тактика, любовний дискурс, мовленнєвий жанр, позитивна ввічливість.

Сфера міжособистісної комунікації індивідів, її комунікативно-функціональні та прагма-когнітивні характеристики викликають значний інтерес з боку лінгвістичних досліджень в контексті антропоцентричного підходу до дослідження мовних явищ.

Особливості міжособистісної комунікації яскраво опроявляються в сфері любовного (романтичного) спілкування.

Любовний дискурс, що обслуговує сферу романтичного спілкування, реалізується за допомогою низки мовленнєвих жанрів: зізнання в коханні, пропозиція руки та серця, суперечка закоханих тощо. На нашу думку, особливої уваги в контексті романтичного спілкування заслуговує дослідження мовленнєвого жанру "знайомство", оскільки перша зустріч та спілкування майбутніх закоханих закладають основи розвитку їх любовних стосунків у майбутньому, містить вказівки на рольове та комунікативне позиціонування учасників романтичної діади.

Актуальність статті визначається загальною комунікативно-функціональною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень. Об'єктом дослідження статті виступає діалогічний любовний дискурс, а предметом – специфіка розгортання та реалізація стратегії ввічливості в межах мовленнєвого жанру "знайомство" любовного дискурсу в романах Томаса Гарді.

Мовленнєвий жанр "знайомство" реалізується в соціальних ситуаціях, що включають двох чи більше людей, які входять в безпосередню близькість один до одного та створюють спільний комунікативний простір для того, щоб мати можливість спостерігати один за одним [5, с. 18]. Базовими комунікативними стратегіями, що сприяють реалізації аналізованого мовленнєвого жанру в любовному дискурсі, на нашу думку, є стратегія самопрезентації, інтерогативна стратегія, стратегія позитивного оцінювання, стратегії інтенсифікації любовних стосунків тощо. Однією з основоположних стратегій жанру "знайомство" в межах різних типів дискурсів є стратегія ввічливості. Уваги потребує розгляд особливостей її реалізації під час знайомства в любовному дискурсі.

Розглядаючи комунікативні стратегії мовців під час знайомства та першої діалогічної інтеракції варто відмітити значну увагу дотриманню норм ввічливості, що загалом можна пояснити етикетністю та певною ритуалізованістю цього мовленнєвого жанру. Під ввічливістю, згідно з Дж.Томас, розуміємо стратегії, що використовуються мовцем для досягнення низки цілей, передусім для підтримки гармонійних стосунків" [18, с.8]. При цьому стратегія ввічливості накладає певні обмеження: який семантичний зміст варто виражати, а

який – ні; які мовленнєві акти доречні та яке стилістичне оформлення прийнятне" [2, с. 105].

Одним із першим важливість дотримання правил ввічливості постулював Г.П.Грайс, який виділив так званий принцип кооперації, що є запорукою успішної комунікації. Дослідник говорить про чотири розмовні максими, що складають принцип кооперації: якості (правдивість інформації); кількості (оптимальна кількість інформації); відношення (дотримання цілей спілкування); способу (лаконічність та точність викладу думок) [1, с.223].

Робін Лакофф, розглядаючи прагматичний аспект категорії ввічливості, виділяє три правила ввічливої поведінки: 1) не будь нав'язливим; 2) давай можливість вибору; 3) нехай бесіда буде невимушеною/будь дружнім [16, с. 303]. Класичне трактування принципу ввічливості знаходимо у концепції Дж.Ліча, на думку якого ввічливість втілюється в низці постулатів: такту (завдавай мінімум незручностей та надавай максимум зручностей іншому), великодушності (надавай мінімум зручностей собі та максимум зручностей іншому); схвалення (зведи до мінімуму негативну оцінку інших, прагни до максимально позитивної оцінки інших); скромності (мінімально схвалюй себе); згоди (уникай суперечностей з іншим, прагни до згоди); симпатії (зведи до мінімуму антипатію між собою та іншим) [17, с.132].

Однією з найбільш дієвих теорій ввічливості є теорія, розроблена П.Браун та С.Левінсоном [4], тісно пов'язана з концепцією "збереження обличчя", сформульованою Е.Гоффманом. На думку Гоффмана, "обличчя" – це своєрідне позиціонування людини себе у соціумі, яке може змінюватися залежно від аудиторії та умов спілкування. Він використовує термін *facework* на позначення зусиль, спрямованих на підтримку обличчя, створеного у ситуації спілкування [6, с.12]. При цьому обличчя може бути як позитивним (*positive face*), тобто визначатися бажанням сподобатися іншим, та негативним (*negative face*), тобто визначатися бажанням зберегти незалежність і свободу дій. Гоффман також говорить про так званий *face-threatening act* (FTA), тобто такий мовленнєвий акт,

який загрожує обличчю комуніканта та може призвести до "втрати обличчя".

Браун та Левінсон, відштовхуючись від концепції Гоффмана, розробляють теорію ввічливості, згідно з якою ввічливість виступає однією з базових потреб особистості, що реалізуються у вигляді стратегій, вибір яких визначається ступенем ризику втрати обличчя [3, с.170].

На їх думку, актами, що загрожують негативному обличчю, є прохання, накази та пропозиції. Погрозами позитивному обличчю є критика, скарги та незгода. При цьому ступінь загрози мовленнєвого акту залежить від трьох факторів: культурні умови; соціальна дистанція між мовцями; відносна влада мовців щодо один одного [4, с.74]. Виходячи із вищенаведених факторів, комунікант може прийняти рішення про те, якою стратегією для запровадження *FTA* йому скористатися:

1) пряма стратегія (*bald on-record*), під час якої мовець не робить нічого для зниження ризику втрати обличчя. Зазвичай вона застосовується у спілкуванні близьких людей;

2) стратегія позитивної ввічливості (*positive politeness*), що реалізується за умови бажання зберегти позитивне обличчя адресата та з метою підкреслення групової приналежності;

3) стратегія негативної ввічливості (*negative politeness*), що зорієнтована на негативне обличчя адресата та наголошує на уникненні посягань на нього. За цієї стратегії адресант все ж планує посягнути на обличчя адресата, хоча і прагне уникнути відкритої конфронтації.

4) непряма стратегія (*off-record*), що реалізується у формі натяків, іронії, імперсоналізації тощо.

Проведений аналіз діалогічних інтеракцій у межах мовленнєвого жанру "знайомство" на матеріалі творчості Томаса Гарді продемонстрував, що під час ініціації міжособистісних стосунків мовці переважно використовують стратегію позитивної ввічливості, оскільки прагнуть передусім встановити надійний мовленнєвий контакт зі співрозмовником та скоротити комунікативну та соціальну дистанцію із ним. Наші висновки підтверджуються і зауваженням Браун та Левінсона: "вияви позитивної ввічливості використовуються у

вигляді своєрідного метафоричного продовження інтимності, щоб вказати на спільну основу чи поділ бажань до певної міри навіть між незнайомцями, які сприймають одне одного, з метою спілкування, дещо подібними" [4, с.103].

Дослідники також зазначають, що лінгвістичні втілення позитивної ввічливості у багатьох аспектах є лише прикладом нормальної лінгвістичної поведінки між людьми, коли відбувається обмін, що охоплює інтерес та схвалення особистостей один одного, пресупозиції щодо спільних бажань та знань, імпліцитних посягань на взаємність обов'язків та бажань [4, с.101].

Користуючись класифікацією Браун та Левінсона, можемо виділити низку тактик позитивної ввічливості, які застосовуються мовцями в межах мовленнєвого жанру "знайомство".

1. Встановлення "спільної основи" (claim "common ground"), тобто спільних думок, тверджень, знань, групової приналежності з адресатом, що складається із низки тактик.

А. Приділення уваги адресату (його інтересам, бажанням, подіям у його житті, вияв турботи):

- ***"You had better come into the porch. It is not nearly night yet. The clouds make it seem later than it really is"*** [8]

(Прояв турботи чоловіка щодо жінки, що одночасно може відноситись і до стратегії залицяння);

- ***"Mr. Somerset, I am glad to welcome you here, both as a friend of Miss De Stancy's family, and as the son of your father—which is indeed quite a sufficient introduction anywhere."*** [7]

(Міс Пауер виявляє обізнаність щодо особистості Сомерсета, кола його знайомих та професії його батька, а також високо їх оцінює).

Б. Перебільшення зацікавленості адресатом та захоплення ним, що часто досягається завдяки використанню емоційних конструкцій, інструментів просодії, гіперболізації тощо.

- ***"Your triumph tonight was very great, and it was as much as a triumph to me as to you; I cannot express my feeling ... I cannot say half that I would. If I might only..."*** [11]

(Ледівел підкреслено емоційно описує письменницький успіх Етельберти, що також відноситься до стратегії залицяння).

В. Інтенсифікування інтересу до адресата, що проявляється у застосуванні інтерогативних мовленнєвих актів, активного вираження здивування, розпитуванні тощо.

- *"The staircase was choked with daws' nests and feathers, but I cleared them out."*

'I understood the column was always kept locked?'

'Yes, it has been so. When it was built, in 1782, the key was given to my great-grandfather, to keep by him in case visitors should happen to want it. He lived just down there where I live now.' [15]

(Адресант бачить захоплення адресата старою вежею, тому задає йому питання, що сигналізує йому про її інтерес до нього та його заняття).

Г. Використання групових ідентифікуючих маркерів, що свідчать про однакову групову приналежність співрозмовників та спільну основу для подальшого спілкування. В ролі таких маркерів можуть виступати як адресні звертання, діалект, сленг, так і еліптичні конструкції.

- *"A large farm?" [...]*

*"No; "No; not large. **About a hundred.**" (In speaking of farms the word "acres" is omitted by the natives, by analogy to such old expressions as "a stag of ten.")"* [9]

(Фермер Оук використовує місцеве скорочення, описуючи розмір своєї ферми, що є засобом включення його та адресата до однієї соціальної групи на основі географічного критерію).

Г. Пошук згоди з адресатом (пошук тем для розмови, які б виявили спільну думку співрозмовників, виловлення згоди з адресатом) та уникнення незгоди із ним з метою дотримання принципу кооперативності. Адресант може використовувати вибачення, а також удавану формальну згоду із адресатом.

- *"It is a long while before he returns past Trantridge Cross. Supposing we walk round the grounds to pass the time, my pretty Coz?"*

Tess wished to abridge her visit as much as possible; but the young man was pressing, and she consented to accompany him.

(З метою збереження позитивного обличчя Алекса Тесс погоджується на запропоновану ним прогулянку, навіть хоча вона і не бажає цього). [10]

Д. Попереднє припущення/віднаходження/ствердження спільної основи, що може набувати форми пригадування про спільних знайомих, пліток, світської бесіди, прямого твердження про спільність поглядів тощо.

• **"Widow Garland's daughter!—yes, 'tis! surely. You remember me? I have been here before. Festus Derriman, Yeomanry Cavalry."** [14]

(Фестус намагається віднайти спільну основу з Енн, пригадуючи, що вже був тут раніше та припускаючи, що вона його пам'ятає, окрім того, він підкреслює свою зацікавленість нею за допомогою того, що заздалегідь знає її ім'я та пізнає її).

Тактика жарту, що виділяється Браун та Левінсоном, не була зафіксована нами, оскільки знайомство та перша інтеракція чоловіка та жінки у вікторіанську епоху передбачали дотримання формальності спілкування та збереження комунікативної дистанції, у якій жартування було б недоречним.

2. Вираження того, що адресант та адресант є кооператорами, тобто кооперативно беруть участь у комунікативній інтеракції. Якщо співрозмовники кооперують, вони поділяють інтенції та цілі спілкування, що сприяє взаємному збереженню "позитивного обличчя".

Оскільки розглядається мовленнєвий жанр знайомства, то тактика твердження або припущення про те, що адресант знає, або піклується про бажання адресата, не була представлена у проаналізованих прикладах інтеракцій. Це можна пояснити тим, що комуніканти недостатньо добре знають один одного, аби вживати перформативи про бажання та прагнення співрозмовника. З цієї ж причини не вживається і тактика "оптимізму", згідно з якою мовленнєві акти адресанта містять імпліцитне припущення про те, що адресат поділяє його бажання.

А. Запитання щодо побажань та прагнень адресата допомагає не лише більше його пізнати, але й призводить до більшої кооперативності спілкування.

• **"But would you like to see it?" he recommenced. 'It is an event that is witnessed only about once in two or three years, though it may occur often enough.'** [15]

Астроном припускає, що його співрозмовниці буде цікаво подивитися на рідкісне явище на сонці, тому він запитує її про її бажання. При цьому спільна зацікавленість (у цьому випадку – астрономічними явищами) допомагає встановити кооперативність їх комунікативної діяльності.

Б. Включення як адресата, так і андресата у діяльність, що зазвичай досягається за рахунок вживання інклюзивних форм "we" та "let's".

• *"We must take shelter," said Jocelyn.*

"But where?" said she." [13]

(Джос використовує інклюзивний займенник we, що підкреслює необхідність його кооперативних дій із адресатом, а також наявність у них спільної мети.

В. Давати (або просити про) пояснення: за допомогою цього адресант прагне продемонструвати адресату аргументованість свого мовленнєвого акту, що загрожує його обличчю (FTA).

• *"His eyes lingered on her with great interest. "Do girls often play as mummies now? They never used to."*

"They don't now."

"Why did you?"

"To get excitement and shake off depression," she said in low tones." [12]

(Клим може повністю зрунувати соціальне "обличчя" Юстасії, якщо викриє її перевдягання у хопця. Саме тому він потребує від неї аргументації її поведінки).

3. Задоволення потреби/бажання адресата у чомусь. Ця стратегія включає тактику дарування "подарунків" адресату (предмети, співчуття, розуміння, спільна діяльність, виконання бажань тощо).

• *"I have never seen any planet or star through a telescope."*

"If you will come the first clear night, Lady Constantine, I will show you any number. I mean, at your express wish; not otherwise."

"I should like to come, and possibly may at some time. These stars that vary so much—sometimes evening stars, sometimes morning stars, sometimes in the east, and sometimes in the west—have always interested me." [15]

(Астроном хоче дізнатися про бажання співрозмовниці, зацікавленої у небесних тілах, та готовий його виконати. Це і буде його метафоричним подарунком з метою завоювання її симпатії).

Оскільки мовленнєвий жанр "знайомство" у любовному дискурсі передбачає прагнення співрозмовників до встановлення довірчих міжособистісних стосунків, максимального завоювання симпатій один одного та скорочення комунікативної та соціальної дистанції, стратегії негативної ввічливості майже не вживаються під час проаналізованих діалогічних інтеракцій. Міжособистісні стосунки високого рівня інтимізації загалом містять мінімальную кількість мовленнєвих актів, які несуть небезпеку "обличчям" комунікантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение/Г.П.Грайс // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. – Вып. XVI. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217—237.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
3. Свиридова Е.В. О принципе вежливости в аргументативном дискурсе/Е.В.Свиридова//Логико-философские штудии. 2010. №8 – С.167-175.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universale in Language Use/P.Brown, S.Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. - 345 p.
5. Goffman E. Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gartherings/ E.Goffman. – New York: The Free Press, 1963. – 248 p.
6. Goffman E. On face-work: an analysis of ritual elements in social interaction/E.Goffman // Laver, Hutcheson (eds.). Communication in face-to-face interaction. Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 319-346.
7. Hardy T. A Laodicean. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/3258/3258-h/3258-h.htm>.
8. Hardy T. Desperate Remedies. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/3044/3044-h/3044-h.htm>.
9. Hardy T. Far from the Madding Crowd/T.Hardy. – Modern Library edition, 2001 – 512p.
10. Hardy T. Tess of the d'Urbervilles. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/110/110-h/110-h.htm>.
11. Hardy T. The Hand of Ethelberta. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/3469/3469-h/3469-h.htm>.
12. Hardy T. The Return of the Native. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/17500/17500-h/17500-h.htm>.
13. Hardy T. The Well-Beloved. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/3326/3326-h/3326-h.htm>.
14. Hardy T. Trumpet Major. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/>

2864/2864-h/2864-h.htm. 15. Hardy T. Two on a Tower. – Режим доступа: <http://www.gutenberg.org/files/3146/3146-h/3146-h.htm>. 16. Lakoff R.T. The logic of politeness: or, minding your p's and q's // C. Corum, T.C. Smith-Stark & A. Weiser (eds.). Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1973. - P. 292-305. 17. Leech G.N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. - London-New York, 1983. - 217 p. 18. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics / J. Thomas. – London and New York: Longman, 1995. – 287 p.

Булкина А., асп.,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

**ДИАЛОГИЧЕСКИЙ ЛЮБОВНЫЙ ДИСКУРС:
РЕАЛИЗАЦИЯ СТРАТЕГИИ ВЕЖЛИВОСТИ В РАМКАХ
РЕЧЕВОГО ЖАНРА "ЗНАКОМСТВО"
(НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА ТОМАСА ГАРДИ)**

Статья посвящена рассмотрению особенностей реализации стратегии вежливости в пределах речевого жанра "знакомство" любовного фикционального дискурса. Раскрывается место и роль жанра в континууме любовного дискурса. Выделяется ряд базовых тактик, способствующих реализации стратегии и осуществляется подробный анализ каждой из них.

Ключевые слова: *диалог, знакомство, коммуникативная стратегия вежливости, коммуникативная тактика, любовный дискурс, речевой жанр, позитивная вежливость.*

Bulkina A., postgraduate student,

Kyiv National Taras Shevchenko University

**DIALOGIC LOVE DISCOURSE: THE IMPLEMENTATION OF THE
STRATEGY OF POLITENESS IN THE SPEECH GENRE
"ACQUAINTANCE" (ON THE MATERIAL OF WORKS BY T.HARDY)**

This article deals with the peculiarities of the strategy of politeness within the speech genre "acquaintance" in the fictional love discourse. It presents the role and place of the genre in the continuum of love discourse. It presents the basic tactics of politeness strategy and a detailed analysis of each of them.

Keywords: *acquaintance, communication strategy of politeness, communication tactics, dialogue, love discourse, speech genre, positive politeness.*

Бурбело В.Б., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

АКТ ДОВІРИ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Статтю присвячено аналізу поняття довіри в сучасних суспільних науках та визначенню лінгвокомунікативних перспектив його дослідження. Основну увагу звернено на виокремлення мовленнєво-актових складових довіри, основних семантичних доменів її розташування, а також епістемічних і моральних станів та психологічних модусів, які зумовлюють це явище. Суспільно-пракисна спеціалізація довіри розглядається в плані типологізації її видів та джерел.

Ключові слова: комунікація, довіра, мовленнєвий акт, інтеракція, семантичний домен, епістемічний стан, моральний стан, психологічний модус, суспільно-пракисна типологізація.

Дослідження мовлення як діяльності, зпочатковане ще В. фон Гумбольдтом та сформульоване Ф. дн Сосюрром як дихотомія системи мови та її реалізації в практиці спілкування, набуло в працях філософів, соціолінгвістів, мовознавців ХХ-ХХІ ст. неабиякого поширення. З одного боку, діяльнісну основу мовлення вивчали в термінах організації комунікативного обміну та лінгвопрагматики (Ш.Баллі, Е.Бенвеніст, Е.Гофман, Дж.Остін, Дж.Серль, К.Кербра-Орекійоні), з іншого – як основу дискурсотворення в сучасних школах аналізу дискурсу (М.Фуко, М.Пеше, Ж.-П.Бронкар, Д.Менгено та інші). Розгляд висловлення як мовленнєвого акту в працях Дж.Остіна та Дж.Серля та розроблені цими дослідниками типології іллокутивних актів дозволили відкрити нові підходи до вивчення діяльнісної основи мовлення у порівнянні з іншими видами діяльності. Поряд із цим, мовленнєві акти розглядалися в перспективі комунікативної співпраці (Р.Локофф, Ліч), взаємодії ролей і "лиць" (Е.Гофман), теорії ввічливості (П.Браун і С.Левінсон, К.Кербра-Орекійоні).

Водночас поряд із асертивами, езерситивами і т.п., які використовує мовець для здійснення певного впливу на адресата

та досягнення своїх цілей, або актами, що загрожують чи валоризують "лиця" співрозмовників, комунікативний процес засновується на актах установчого рівня, які забезпечують загальні принципи та загальне спрямування перебігу спілкування. До таких установчих актів ми відносимо акт довіри, який лежить в основі "комунікативної угоди" (термін, уведений П.Шародо) між співрозмовниками. Як зазначає Е.Фіа "Tout acte de parole promet la vérité, même – et surtout! – l'acte de parole qui ment et qui peut aller jusqu'à jurer qu'il dit vrai, alors qu'il ment. La société des hommes deviendrait vite infernale, si chacun devait se méfier de chacun. Je fais spontanément confiance au quidam auquel je demande mon chemin, perdu que je suis dans les rues de Metz ou de Bordeaux... Pourquoi ? Parce que tout se passe comme si me liait à lui une sorte de contrat de confiance, contrat antérieur à tous ceux que je pourrais un jour signer avec lui, et qui en est la condition de possibilité. Comme disent fort bien les Anglais, je n'aurais de relations humaines avec lui que si je peux supposer qu'il *"means what he says"*, qu'il est présent dans sa parole au moment où il me parle. Mentir, c'est violer l'essence même de la parole, laquelle devrait être le moyen d'expression de la pensée..." [Fiat 2001].

Слід зазначити, що феномен довіри ще не став окремим предметом дослідження в мовознавчих науках. З метою започаткування наукового пошуку в цій царині ми зупинимось в цьому дослідженні на праксисно-комунікативному форматі довіри як установчого акту конструювання співпраці між акторами на різних рівнях взаємодії, виходячи з аналізу сучасних підходів до вивчення феномену довіри та виділення його основних характеристик у сукупних науках та в перспективі комунікативних та лінгвопрагматичних досліджень.

Проблема довіри привертає наразі поглиблену увагу дослідників у різних наукових галузях – філософії моралі, етики, психології, соціології, менеджменту, економіки, PR технологій, конфліктології тощо – і відповідно розглядається у різних своїх аспектах. Серед дослідників цієї проблеми слід відзначити Б.Барбера, Дж.Коулемена, Е.Гіденса, Н.Лумана, Ф.Фукуяму, Д.Гамбетта, К.Лоренца, В.Манжматена, К.Тюдєроза, Л.Кере, Г.Зіммеля та інших. К.Тюдєроз зазначає, що досить довго увагу

дослідників у галузі суспільних наук привертати передусім поняття угоди, раціоналізації поведінки, інтерес до конфлікту, суспільного контролю, а не до вивчення довіри як діяльності (*l'activité de confiance*). Дослідник пропонує:

- у розвиток ідей Е.Дюркгайма зосередити увагу на всьому, що не є контрактним в угоді, зокрема на таких поняттях, як альтруїзм, відданість, порядність, безкорисливість, доброзичливість, взаємність тощо;

- зосередитись на евристиці поняття довіра в умовах глобалізації, тобто розширення горизонту різного роду обмінів та загрози для національної ідентичності;

- більш глибоко розглянути форми конструювання довіри, а також як і чому встановлюється довіра [Thuderoz 2001, p.98]

Визначення поняття довіри та його концептуалізація варіюються в залежності від галузі дослідження. У словнику *Petit Robert 2014* "confiance" визначається як: 1. *Espérance ferme, assurance de celui, celle qui se fie à qqn ou à qch.* 2. *Sentiment qui fait qu'on se fie à soi-même.* 3. *Sentiment de sécurité dans le public* [Le Petit Robert 2014, p.505]. У такому базовому визначенні виявляються основні кореляції ознак поняття довіри з поняттями "надія", "впевненість", "почуття", "безпека".

З погляду Л.Кере, концептуалізація поняття "довіра" ускладнюється через гетерогенність самого явища: "Le terme "confiance" a des significations multiples, variant selon les contextes d'usage du terme, et nous l'appliquons couramment à des objets très différents : des personnes, des objets, des artefacts, des systèmes, des institutions, des organisations, etc. Mais est-ce dans le même sens que nous disons nous fier à chacun de ces objets ? En outre, la confiance ne relève pas simplement d'un acte volontaire d'engagement individuel ; elle est aussi de l'ordre d'une attitude que nous adoptons spontanément dans l'organisation de notre expérience quotidienne, voire d'une adhésion première, non réfléchie, routinisée, à tout ce qui nous entoure, depuis les objets de l'environnement jusqu'à l'ordre institutionnel, en passant bien évidemment par autrui. Enfin, les discours par lesquels nous verbalisons nos actes et nos attitudes de confiance ne coïncident pas

avec nos pratiques de la confiance, et celles-ci sont elles-mêmes très diverses et très variables" [Quéré 2001b, p.11]

У цьому плані доцільним видається звернутися до етимології цього поняття, яку пропонує у своєму фундаментальному дослідженні "Словник індоевропейських соціальних термінів" Е.Бенвеніст. Аналізуючи семантичну й історико-культурну складову цього поняття, учений зазначає, що акт віри завжди включає впевненість у винагороді, а присвячення себе богу здійснюється для того, щоб отримати зиск від того, що віддається в заставу. "Tel est, apparemment, – вважає дослідник, – le fondement de la notion laïcisée de *créance*, *confiance*, quel que soit la chose fiée ou confiée. Le même cadre apparaît dans toute manifestation de confiance : confier quelque chose (ce qui est un emploi de *crēdo*), c'est remettre à un autre, sans considération du risque, quelque chose qui est à soi, qu'on ne donne pas, pour des raisons diverses, avec la certitude de retrouver la chose confiée" [Benveniste 1993, p.177]. У цій перспективі поняття довіри (*confiance*) пов'язується з поняттями *relation*, *attitude*, *créance*, *foi*, *dévotoin*, *fidélité*, *croyance*, *crédit*, *certitude*, *gage*, *don*, *offrande*, *engagement*, *confidence*, *bénéfice*.

У суспільних науках, соціології, юриспруденції, в економічній галузі, – менеджменті поняття довіри потрактовується наразі як основоположне. Так, Р.Хардін вважає, що довіра є пресупозицією теорій права, зокрема контрактного права [Les moments 2006, P.103]. Схожих поглядів дотримується і Н.Луман, на думку якого ідея довіри лежить в основі права, усіх його видів, як факт покладання на інших [Luhmann 2006, p. 37-39]. Дослідники наголошують на надзвичайно важливій ролі довіри в політичному і суспільному житті. За Н.Луманом, саме довіра виконує соціальну функцію редукції складності суспільного життя [там само, с.25-36]. Г.Зіммель вважає, що довіра є однією з тих сил, які об'єднують суспільство [Зіммель 2006, с. 127-128], а на думку Л.Кере, "La confiance apparaît ainsi comme un rouage de plus en plus indispensable dans une société où se développent les modes formels de régulation des interactions et des transactions sociales (lois, codes, règlements, etc.)" [Quéré 2001a, p.125].

У комунікативному плані ці міркування корелюють із поняттям комунікації як символічного обміну, в якому і на основі якого вибудовується регуляторна система організації суспільства. У феномені довіри виявляється сама сутність інтерактивної основи комунікації, адже комунікативний актор передбачає і конструює бажану, очікувану ним реакцію з боку комунікативного партнера. Відбувається своєрідна взаємодія ілюкутивних сил та перлюкутивних ефектів, яка має проєктивне спрямування і залучає обох комунікативних акторів до спільного конструювання моделей відповідності / невідповідності їх очікуванням та сподіванням. Таке проєктивне спрямування іде від минулого (набутий досвід, знання, практика спілкування, знайомство і т.п.) через теперішній стан (виникнення чи підтримання довіри) до очікувань у майбутньому.

До ілюкутивних сил, задіяних у цій взаємодії, слід віднести передусім експресиви / компортативи у їх вираженому чи латентному стані, адже довіра як ставлення (позитивне, валоративне) актора-1 (суб'єкта довіри) до актора-2 (об'єкта довіри) та очікування актором-1 певної сприятливої для нього дії від актора-2 базується на експліцитному вираженні чи імплікації "за умовчанням" валоративного акту, який вихваляє актора-2. Іншими ілюкутивними силами, які вступають в дію в акті довіри є промісиви і декларативи.

У разі вербалізації (чи ширше, семіотизпції) цього акту вихваляння на зразок *Je te fais confiance, c'est pourquoi...*, *Je te crois, c'est pourquoi...* або *Je te connais depuis longtemps, c'est pourquoi...* відбувається взяття на себе певних зобов'язань як позитивних очікувань актором-1 (промисив позитивного ставлення актора-1 до актора-2) і покладання певних зобов'язань як виконання очікуваного на іншого (очікування актором-1 промісива від актора-2). Таким чином вступає в дію декларативна та промісивна складова взаємодії, яку можна об'єднати в ангажувальний акт, адже при цьому промісивна складова стосується актора-2 і декларується актором-1. Сам перформатив *довіряти* та його варіанти (*вірити в когось, довіряти щось комусь, гарантувати* тощо) акумулює складну сутність акту ангажування та його інтерактивний характер.

У цьому виявляється асиметрична взаємооберненість векторів спрямування ілюктивних сил – вектору рефлексії та вектору транзакції. У сценарній схемі це виглядає так : я беру на себе певні зобов'язання щодо дій іншого відносно мене та щодо мене самого як довірителя, при цьому я ризикую і можу постраждати, якщо мій акт довіри не буде реалізований у відповідній реакції іншого, тобто якщо інший не буде залучений до взаємного зобов'язання, а саме – з мого боку, валоризація іншого, а з боку іншого – вчинення щодо мене сприятливих для мене дій або не вчинення несприятливих. Проте дуже часто акт довіри вербалізується лише частково, або як валоративний, або як ангажувально-декларативний акт. Досить часто довіра імплікується повністю і лише її результати знаходять експліцитне відображення у вираженні задоволення від справдженої довіри чи розчарування в разі її зради.

Акт довіри, як зазначалося вище, може бути разовим, але найчастіше йдеться про більш менш сталий реляційний вимір спілкування або, ширше, праксисної інтеракції, у якій дослідники виділяють та відділяють раціональне та ірраціональне, моральну і психологічну складові. Ці складові становлять семантичні домени інтерпретації поняття довіри. Так, найчастіше довіра визначається через поняття віри. В.Манжматен представляє довіру як "*une croyance particulière dans les actions ou le résultat des actions entreprises par autrui*" [Mangematin 1998, p.7]. За Е Брысо, "*La confiance est une croyance – une conjecture pour reprendre les propositions de Salmon (...) – dans le comportement de l'autre dont on suppose qu'il va être dicté par la poursuite d'un intérêt commun à long terme plutôt que par la volonté de maximiser l'intérêt personnel à court terme*" [Brousseau 2001, p.67].

Водночас довіру потрактовують як когнітивне явище, зокрема як віру у надійність (*fiabilité*) людини, або її наміри, налаштування. Так, К.Оффе розглядає довіру, як віру в дії, які очікуються від іншого. Цю віру зумовлено вірогідністю того, що інший здійснить або утримається від здійснення певних речей, які стосуються блага того, хто виявляє довіру. Отже, довіра є вірою в те, що інші, через свої вчинки або утримання від їх здійснення, сприятимуть моєму благу і утримаються від

нанесення мені шкоди. Якщо така довіра не справдиться, я не лише ризикую помилитися, але й ризикую отримати шкоду [Offe 1999, p.47]

Німецький соціолог Г.Зіммель вважає довіру когнітивним явищем, з огляду на те, що вона має статус гіпотези та супроводжується епістемічним ставленням – це гіпотеза щодо майбутньої поведінки, досить певна для того, щоб заснувати на ній практичну дію. При цьому людина не перебуває ні в стані сумніву, ні в стані цілковитої певності, але в стані проміжному, ближчому до впевненості, ніж до сумніву. Довіра є варіативною комбінацією знання і незнання, яку учений описує у такий спосіб: той, хто знає все, не потребує довіри, той, хто не знає нічого, не може довіряти. Саме з огляду на її когнітивний характер довіра відрізняється від віри, адже, як вважає Г.Зіммель, віра є поза знанням і незнанням, у той час як довіра поєднує обидва стани. [Zimmel 1999, p.355-356].

Довіра передбачає недостатність знання, інформації. З погляду Д.Гамбетта, довіра – це певний рівень суб'єктивної вірогідності, на якому агент вважає, що інший агент або група агентів здійснить певну дію [Trust 1988, p.217]. Мислення, рефлексивна складова довіри може бути різною в залежності від ризиків та непевності, з якими стикається людина. Найчастіше довіра реалізується без рефлексії, як рутинна практика : "Réduisant l'incertitude et la complexité, la confiance constitue ainsi un fond routinier des interactions quotidiennes qui rend le monde social prédictible et fiable. La confiance peut ainsi être comprise comme un *habitus*, c'est-à-dire, comme l'entend Pierre Bourdieu, comme un système de dispositions intériorisées et durables qui fonctionnent comme des principes inconscients structurant la perception et l'action. Проте, якщо непевність досить висока і людини стикається з новою для неї ситуацією, довіра надається більш осмислено, після вірогіднісного прорахунку ризиків. Таким чином, вважає Ф.Лебуте, довіру можна визначити "comme la croyance plus ou moins réfléchie que, dans une situation de risque, les attentes à l'égard d'actions de personnes ou de systèmes qui conditionnent ma propre décision ne seront pas déçues." [Le Bouter 2014].

З іншого боку, довіра має моральний вимір. За Г.Зіммелем, вона є результатом вільного вибору того, хто довіряє, і ніколи не є чимось належним: ми не можемо вимагати від іншого довіри. Крім того, довіра залучає як того, хто довіряє, так і того, кому довіряють. Цей останній має моральне зобов'язання у зв'язку з тим, що його вшанували довірою [Simmel 1999, p.382] і, якщо знову звернутися до історико-етимологічних розвідок Е.Бенвеніста, відчуватиме потребу повернути наданий йому "кредит довіри".

Іще однією стороною довіри є ризик. Саме з ним у першу чергу пов'язує поняття довіри теорія вибору. Дж. Коулмен вбачає в довірі стратегію максимізації корисності в ситуації ризику [Le Bouter 2014], крім того дослідник розглядає довіру як складову соціального і людського капіталу [Coleman 1988, p.101]. Частково це зумовлено площиною майбутнього, а отже деякою непевністю, у якій розташовується довіра. Водночас, за Н.Луманом, складність майбутнього редукується самим актом довіри.<http://www.cairn.info/revue-reseaux-2001-4-page-125.htm> - по20 Саме в персональній довірі дослідник вбачає найбільший ступінь ризику [Luhmann 2006, p. 20]. До часових параметрів довіри слід віднести і той факт, що довіра формується поступово і виявляється у непередбачуваній часовій, а також психологічній перспективі.

Поняття довіри тісно пов'язано з поняттям очікування. Як зазначає Ф.Лебуте, "la confiance ne concerne que les attentes qui ont des répercussions sur ma propre décision. C'est ce qui distingue la confiance du simple espoir. Dans la confiance, l'attente à l'égard des libres sélections d'autrui conditionne mon propre agir. Il n'y a de confiance que lorsque, pour déterminer mon propre agir, je dois savoir quelles actions je peux attendre d'autrui." Таким чином, дослідник робить наступний висновок: "Une personne est digne de confiance si on estime que la probabilité que son comportement ne corresponde pas à nos attentes est relativement faible" [Le Bouter 2014].

У психологічній площині довіра є необхідною для психологічної стабільності та розвитку особистості, починаючи з довіри між дитиною і батьками. Саме вона надає відчуття

онтологічної безпеки, що дозволяє жити без постійного страху та тривоги, на чому наголошував Н.Луман [Luhmann 2006, p. 1].

Е.Гідденс, окреслюючи поняття довіри, включає в нього як раціональні, так і ірраціональні складові. З його погляду: довіру пов'язано з відсутністю в часі і просторі; довіру пов'язано не з ризиком, а з випадковістю; довіра не те ж саме, що віра в надійність людини або системи, вона є тим, що виникає з цієї віри; довіра до символічних знакових або експертних систем спирається на віру в правильність невідомих принципів, а не на віру в "моральну стійкість" (добрі наміри) інших; отже, довіру можна визначити як впевненість в надійності людини чи системи відносно певної даної множини очікуваних результатів чи подій, де ця впевненість виражає віру в добре ім'я або любов іншого чи в правильність абстрактних принципів; ризик і довіра переплітаються, при цьому довіра слугує для мінімізації небезпеки [Гідденс 2011, с.149-152].

Як уже зазначалося, довіра є феноменом асиметричним. Асиметричність довіри виявляється в часовому плані, адже довіряємо ми зараз, але справдитися наша довіра може в майбутньому [Le Bouter 2014]. Крім того, виходячи з реляційної основи довіри, можна говорити і про асиметрію стосунків, розподілу відповідальності, адже той, хто довіряє, певним чином бере на себе відповідальність за вчинки іншого відносно себе, та стає вразливим, делегуючи свої сподівання та очікування іншій особі. Л.Кере наводить такі міркування: "La confiance traduit une sorte de délégation de pouvoir et, corrélativement, l'acceptation d'une subordination et une réciprocité des engagements : A délègue à B un pouvoir d'action sur un aspect de sa vie qui a plus ou moins d'importance ; il attend de B qu'il agisse comme " son agent " dans l'obtention d'un résultat visé. Du même coup, il se place dans un état de dépendance à l'égard de la compétence et de la bonne volonté de B et accepte d'être vulnérable (il offre à B une occasion éventuelle de lui nuire). Cette délégation (qui confine à l'abandon sans résistance) et cette subordination peuvent s'avérer malheureuses ou fatales. La subordination volontaire de A crée par contre une contrainte sur B, en fonction d'une norme sociale (avec des sanctions assorties) qui exige que la

confiance soit honorée : d'une part B se sent obligé d'assurer la continuité d'une conduite, ou d'un mode général de comportement, qui a suscité la confiance de A ; d'autre part, sachant que A lui a fait confiance, il se sent obligé d'honorer cette confiance. A peut du coup compter sur le sentiment d'obligation morale qu'éprouvera B pour estimer la probabilité de la conduite qu'il attend de lui." [Quéré 2001a, p.130].

Таким чином, у дослідження довіри як комунікативного явища слід вирізняти епістемічні стани віри, знання, незнання, модуси, які розташовуються від стану упевненості до сумніву, недовіри, які конфігуруються у ситуації ризику, при цьому слід брати до уваги різні суспільно-історичні контексти та конфігурації спільнотних утворень, типи взаємодії за проксимальними ознаками. Цікаво відмітити, що ангажувальні акти, які покликані знизити ступінь сумніву, ризику і посилити гарантії, наголошуючи на їх взаємооберненості, набувають форму макроактів або мовленнєвих жанрів, таких як угода, контракт, присяга і т.п.

З огляду на суспільно-праксісні контексти та комунікативні ситуації, у яких виявляється довіра, можна виділити, з одного боку, різні види довіри, а з іншого – різні підстави або джерела, які зумовлюють виникнення довіри. Цим питанням сучасні дослідники приділяють значну увагу. Так, зокрема, Л.Зукер виділяє такі види довіри:

- міжособистісна довіра (*intuitu personae*), яка пов'язана з певною особою з огляду на її власні характеристики, такі як належність до сім'ї, етносу, групи. Така довіра не може бути предметом обміну, але може зникнути в результаті зради, що загалом має наслідком вигнання з групи, етносу, корпусу.

- реляційна довіра, яка засновується на минулих чи очікуваних обмінах з огляду на репутацію чи дарування/дарування у відповідь. Підтримання відносин, стабільність партнера чи організації, спільна культура, спільне світобачення є сприятливими для підтримки довіри умовами. Така довіра не може бути об'єктом передачі чи транзакції на ринку, отже, не можна говорити про ринок довіри, але частково

це може відбуватися в рамках однієї організаційної структури, де актори добре знають один одного.

– інституційна довіра, яка пов'язана з певною офіційною структурою, яка гарантує специфічні атрибути індивіда чи організації. Інституційна довіра є реконструкцією локально продукованої, тобто міжособистісної довіри у міжсуб'єкту, зовнішню до даної ситуації, як частину загального світу, об'єктивну, адже її можуть знову і знову використовувати інші особи і при цьому спільне розуміння дій кожного залишається незмінним. Л.Зукер виділяє два типи інституційної довіри – довіра до певної особи чи фірми та довіра до посередників. [Zucker 1986, p. 60-63].

Н.Луман виділяє різні форми довіри, серед яких довіра, що включає ризик (*trust*), довіра, заснована на обізнаності (*familiarity*) та довіра, заснована на впевненості або нехайна (*confidence*) [Trust 1988, p.94-107]. Е.Гідденс піддав критиці цю типологію, висунувши такі аргументи: учений пропонує розділити віру в надійність особи (*reliability*) та власне довіру; він наголошує на амбівалентності відносин довіри, що засновуються на незнанні та обережності, та підкреслює рутинний характер довіри [Гидденс 2011, с.147-149].

А.Тіран пропонує свою типологію довіри на основі опозиційних відношень: 1) довіра пряма / непряма; 2) довіра горизонтальна / вертикальна; 3) довіра екстенсивна / інтенсивна; 4) довіра активна / пасивна; 5) довіра короткострокова / довгострокова; 6) довіра близька / віддалена; 7) довіра часткова / загальна; 8) довіра приватна / публічна; 9) довіра формальна / неформальна; 10) довіра таємна / прозора; 11) довіра стабільна / нестабільна; 12) довіра безперервна / переривчаста; 13) довіра частини індивіда / цілісності; 14) довіра борг [Tiran 1997]. До джерел довіри відносять передусім досвід та категоріальну належність. Досвід спілкування та знання інших надає інформацію про їх характер і звичайний спосіб поведінки та дозволяє сформулювати очікування щодо майбутньої поведінки та розрахунки щодо шансів пошанування виказаної довіри. У другому випадку угода про довіру засновується на знанні рис, якими звичайно наділяються члени певних груп чи категорій, або

цінностей та норм, які регулюють їх поведінку. Взаємна довіра є результатом справдження цих очікувань [Quég  2001a, p.141].

Більш детальна класифікація джерел довіри розподіляє їх на прямі і непрямі. Так, до прямих джерел довіри відносять такі умови чи факти, які безпосередньо впливають на рівень довіри одного актора до іншого. До непрямих відносять такі умови і факти, які мають наслідком заохочення чи примус адресата довіри до дотримання обіцянки, що "рикошетом" викликає довіру іншого актора. Отже, до прямих джерел довіри включають *компетентність*, а саме не лише бажання дотримуватись слова, а й здатність це виконати; *минулі чи очікувані обміни*; *валідаційні елементи*, наприклад, підписані угоди; *пам'ять*; *досвід*; *психологічну еволюцію*. Непрямі джерела включають: *бажання встановити довготривалі стосунки*; *"заручників"* (випробувальний період, гарантійний лист); *підтримання репутації*; *спільні інтереси*; *асиметрію влади*; *зобов'язання*; *норми*.

[Vall  2006].

Такі класифікації викликають інтерес і з комунікативної точки зору. Передусім, доцільно поділити види довіри на виражені і приховані, а також прив'язати їх до відповідних суспільних практик та комунікативних ситуацій. Це дозволить здійснити функціонально-комунікативну, а також праксисно-когнітивну типологізацію цього явища. Отже, виходячи з того, що ефективність та кооперативний характер комунікації зумовлено такими чинниками, як взаємність, інтерактивність, зацікавленість, феномен довіри потребує усестороннього вивчення в комунікативному, лінгвопрагматичному, когнітивному аспектах. Саме в цьому вбачаємо подальші перспективи дослідження цього складного та надзвичайно важливого в житті суспільства явища.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гидденс Э. Последствия современности / Энтони Гидденс. – М.: Праксис, 2011. – 352 с.
2. Зиммель Г. Избранные работы / Георг Зиммель. – К.: Ника-Центр, 2006, – 440 с.
3. Benveniste E. Le vocabulaire des institutions indo-europeennes. T.1 Economie, parenté, société / Emile Benveniste. – P. : Editions de Minuit, 1993. – 380 p.
- 4.

Brousseau É. Confiance ou Contrat, Confiance et Contrat / Éric Brousseau // Confiance et Rationalité. – P.: INRA Edition, 2001. – P. 65-80.

5.Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman // The American Journal of Sociology. – Vol. 94, 1988. – P. 95-120.

6.Fiat E. Le mensonge, du point de vue de l'éthique / Eric Fiat // Soins Pédiatrie-Puériculture n°201 - août 2001) – Режим доступу:<http://philo.pourtous.free.fr/Articles/Eric/mensongeethique.htm>

7.Le Bouter Flavien. Formes et fonctions de la confiance dans la société moderne / Flavien Le Bouter //Dossier 2014 – la confiance. – Режим доступу : <http://www.implications-philosophiques.org/actualite/une/formes-et-fonctions-de-la-confiance-dans-la-societe-moderne/>

8.Le Petit Robert. – P. : Le Robert, 2014. – XLII, 2837 p.

9.Luhmann Niklas, La confiance. Un mécanisme de réduction de la complexité sociale / Niklas Luhmann. – P.: Economica, 2006. – XII – 123 p.

10.Mangematin Vincent La confiance : un mode de coordination dont l'utilisation dépend de ses conditions de production / Vincent Mangematin // Confiance et entreprise. – Gaetan Morin, 1998. – Режим доступу: <http://hal.grenoble-em.com/hal-00424495>

11.Les moments de la confiance. Connaissance, affects et engagements. – P.: Economica, 2006. – 232 p.

12.Offe C. How can we trust our fellow citizens / Claus Offe // Democracy and Trust. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P. 42-88.

13.Quéré L. La structure cognitive et normative de la confiance / Louis Quéré // Réseaux. № 108, 2001/4. – P. 125-152.

14.Quéré L. Présentation / Louis Quéré // Réseaux. – № 108, 2001/4. – P. 9 – 12.

15.Simmel G. Sociologies. Etudes sur les formes de la socialisation / Georg Simmel. –P. : PUF, 1999. – 780 p.

16.Thuderoz Ch. Quelques remarques à propos de la notion de confiance / Christian Thuderoz // Cahiers Ramau. –№ 2, 2001. – P.95-106.

17.Tiran André. Confiance sociale confiance primordiale en partant de Georg Simmel / André Tiran // La construction sociale de la confiance. – P.: AEF / Montchrestien, 1997. – Режим доступу:<https://halshs.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/117799/ filename/ confiance-Simmel-ATiran.pdf>

18.Trust. Making and Breaking Cooperative Relations / Ed. by D.Gambetta. – Oxford : Basil Blackwell, 1988. – XII, 246 p.

19.Vallée P.-H. La confiance. Sa nature et son rôle dans le commerce électronique /Pierre-Hugues Vallée et Ejan Mackaay // Lex Electronica. – Vol. 11 n° 2 (Automne / Fall 2006). – Режим доступу : http://www.lex-electronica.org/articles/v11-2/vallee_mackaay.pdf

20.Zucker L. Production of trust : institutional sources of economic structure :1840- 1920 / Lynne Zucker. – Research in Organization Behaviour. – № 8, 1986. – P. 53-111.

Бурбело В.Б.,

**АКТ ДОВЕРИЯ В КОММУНИКАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ
(К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ)**

Статья посвящена анализу понятия доверия в современных общественных науках и определению лингвокоммуникативных перспектив его исследования. Основное внимание уделено выделению речевых составляющих доверия, основных семантических доменов ее расположения, а также эпистемических и моральных состояний и психологических модусов, которые определяют это явление. Социально-пракисная специализация доверия рассматривается в плане типологизации ее видов и источников.

Ключевые слова: коммуникация, доверие, речевой акт, интеракция, семантический домен, эпистемическое состояние, моральное состояние, психологический модус, социально-пракисная типологизация.

Burbelo V.B.,

**THE ACT OF TRUST IN THE PROCESS OF
COMMUNICATION (TO THE STATEMENT OF PROBLEM)**

This article analyzes the notion of trust in the modern social sciences and defines linguistic and communicative prospects for its research. The article focuses on the identification of speech act elements of trust, basic semantic domains of its location, as well as epistemic and moral states and psychological modes that define this phenomenon. Social and praxis specialization of trust is considered in terms of the typology of its kinds and sources.

Key words: communication, trust, speech act, interaction, semantic domain, epistemic state, morale state, psychological mode, social and praxis typology.

УДК 81'25(091)"03/04"

Головач У.В., к. філол. н., доц.,
Український католицький університет

**БІЛЯ ВИТОКІВ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ:
ЄРОНІМ СТРІДОНСЬКИЙ
ПРО НАЙКРАЩИЙ СПОСІБ ПЕРЕКЛАДУ**

У статті розглядається перекладацька техніка Єроніма Стрідонського (бл. 346–420) в контексті формування

християнської літератури латинською мовою. Увагу зосереджено на теоретичних міркуваннях Єроніма про переклад як особливу форму літературної діяльності, проакцентовано його внесок у визначенні основних перекладознавчих категорій.

Ключові слова: історія і теорія перекладу, вільний і буквальний переклад, мовний узус.

Кожне покоління намагається знайти в працях попередників те, що суголосне його часові або підтверджує його власне бачення досліджуваних предметів чи явищ. Цим, мабуть, і пояснюється звернення сучасних дослідників до праць мислителів минулих віків, навіть якщо досягнення останніх в тій чи іншій ділянці людського знання виглядають, м'яко кажучи, наївними. Старі поняття, якими "від Ціцерона до Беняміна"⁶ оперує будь-яка дискусія про переклад, суть точність і свобода – свобода відтворення смислу і підпорядкована їй вірність слову, не втратили своєї актуальності і понині. Відтак цікаво поглянути, як ці поняття зароджувалися і в якій площині відбувалася розумова діяльність, що їй ми завдячуємо першими спробами вербалізації та теоретичного обґрунтування перекладознавчої проблематики.

У цьому контексті привертає увагу знакова для історії перекладу постать Єроніма Стрідонського, пресвітера і Учителя Церкви, який на віки віків прославив себе перекладом Святого Письма латинською мовою і за це заслужив собі велику шану серед нащадків. Варто лише згадати, що перекладачі мають св. Єроніма за небесного покровителя, а 30 вересня, день його смерті, проголошено Міжнародним днем перекладачів.

У величезному корпусі літературного доробку Єроніма ми знаходимо роздуми про переклад, перекладачів, а також теоретичні міркування, які свідчать про те, що Єронім не лише

⁶ "De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions" — назва книги відомого французького теоретика перекладу М. Балляра, навіяна, за його ж словами, періодизацією перекладу Дж. Стейнера, згідно з якою перший період, що охоплює вісімнадцять століть, починається перекладознавчими міркуваннями Ціцерона і закінчується коментарем Ф. Гельдерліна до його власних перекладів Софокла (1804 р.) [Ballard, с. 17–18].

перекладав, а й серйозно осмислював проблеми перекладацької діяльності. Основним джерелом, що засвідчує внесок Єроніма в теорію перекладу, є лист *До Паммахія*, що відомий під назвою *De optimo genere interpretandi*, а також передмова до його перекладу *Хроніки* Євсевія Кесарійського, листи *До Вігіланція* та *До Паммахія і Океана*. Аналізуючи ці античні джерела і розглядаючи на їх основі вклад Єроніма в еволюцію теоретичних поглядів на переклад, можна з певністю сказати, що Єронім був одним із перших, хто, усвідомивши складність, суперечність і різноманітність цього виду творчої діяльності, був серед тих, хто закладав основи теорії перекладу, і чимало доклався до визначення її основних категорій.

Єронім був одним із найосвіченіших людей свого часу. У другій половині IV століття, коли латинська мова активно входила в усі сфери християнського життя Західної Римської імперії, він за проханням римського єпископа Дамаса здійснює редагування текстів Євангелій і Псалтиря і згодом береться за переклад Священного Писання. Оскільки на цей час навіть освічені римляни перестають володіти грецькою мовою, він поряд з іншими визначними літераторами — такими, як Руфін Аквілейський, Марій Вікторин, Іларій Піктавійський, Амвросій Медіоланський, береться за перекладацьку працю, щоб ознайомити латиномовну публіку з християнською літературою, що на початках творилася грецькою мовою, а тепер ставала дедалі менш доступною для широкого кола громадян Римської імперії [Аверинцев, с.15–19].

До 380–382 років належить перша велика праця Єроніма в царині літератури. Йдеться про Єронімов переклад і продовження *Хроніки* Євсевія Кесарійського. У цьому тексті коментатори відзначають численні огріхи і неточності в перекладі окремих фраз. Критики Єроніма схильні бачити причину цих неточностей в недостатньому знанні мов та історії, а також у поспішності перекладача. У передмові до видання латиномовної *Хроніки*, адресованій друзям Вінцентію і Галлієну, Єронім і сам визнає за собою цю провину: "Отож, мій любий Вінцентію, і ти, Галлієне, часточко моєї душі, прошу вас, перечитайте цей нашвидкуруч зладжений труд не як судді, а як друзі: тим більше, що і

переписувачу, як ви знаєте, я диктував у великому поспіху. А свідченням труднощів завдання є божественні книги: створені сімдесятьма перекладачами, вони не зберігають того ж смаку в грецькомовному викладі" (*non eundem saporem in Graeco sermone custodiunt*)⁷. Вжите тут слово *saporem*, в якому прочитується термінологічне значення, засвідчує народження в перекладацькому мисленні Єроніма прагматичної інтуїції, що пізніше окреслиться в прагматиці перекладу як комунікативний ефект. Якщо Єронім говорить, що цільовий текст не зберігає того самого смаку, то це можна розуміти, що він не досягає бажаного, тобто рівнозначного оригіналові комунікативного ефекту чи враження. Прагматично зумовлені лексичні і прагматичні трансформації, що сприяють досягненню найкращого комунікативного ефекту, розглядаються у сучасному перекладознавстві як *conditio sine non* всякого перекладу. "Важко, ідучи чужими рядками, десь не відхилитись; нелегко зробити так, щоб гарно сказане іншою мовою зберегло свою красу в перекладі. Щось, наприклад, виражено одним особливим словом, а я не маю чим його замінити; коли ж я намагаюся виразити думку довгим зворотом, то з великими труднощами долаю короткий відрізок шляху. До цього додається плутанина, спричинена роз'єднанням суміжних слів, різниця у вживанні відмінків, різноманітність фігур, і врешті, я би сказав, природна своєрідність мови (*vernaculum linguae genus*). Якщо я перекладаю слово в слово, це звучить неадекватно; якщо з необхідності щось зміню в порядку чи способі вислову, то буде здаватися, що я відступив від обов'язків перекладача"⁸. Отак від початків перекладацької діяльності

⁷ Itaque, mi Vincenti charissime, et tu Galliene, pars animae meae, obsecro, ut quicquid hoc tumultuarii operis est, amicorum, non iudicum animo relegatis: praesertim cum et notario, ut scitis, velocissime dictaverim, et difficultatem rei etiam divinatorum voluminum instrumenta testetur, quae a LXX Interpretibus edita, non eundem saporem in Graeco sermone custodiunt (Praefatio // MPL, т. 27).

⁸ Difficile est enim, alienas lineas insequentem non alicubi excidere; arduum, ut quae in aliena lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent. Significatum est aliquid unius verbi proprietate, non habeo meum quod id efferam; et dum quaero implere sententiam, longo ambitu vix breviter spatia consumo. Accedunt hyperbatorum anfractus, dissimilitudines casuum, varietates figurarum; ipsum postremo suum, et, ut ita dicam, vernaculum linguae genus. Si ad verbum

накреслюється і теоретично осмислюється тенденція балансувати між Сциллою і Харибдою вільного і буквального перекладу.

Водночас Єронім добре усвідомлював, що яким би віртуозним не був перекладач, втрати при перекладі неминучі: "Якщо хтось думає, що краса мови не губиться в перекладі, нехай дослівно перекладе латиною Гомера — скажу більше — нехай перекладе його рідною мовою прозові, — і ти побачиш смішний набір слів і найкрасномовнішого поета, який заледве вміє говорити"⁹.

Цю головну в теоретичних міркуваннях про переклад думку Єронім ще глибше розвиває в листі *До Паммахія*, на цей раз посиляючись на визнаний еталон риторичної майстерності Ціцерона: "Я ж не тільки допускаю, а й відкрито визнаю, що в перекладах з грецької мови <...> я передаю не слово словом, а смисл смыслом (nec verbum verbo, sed sensum exprimere de sensu)¹⁰. А за вчителя у цьому я маю Ціцерона, який переклав Платонового *Протагора* і *Про господарство* Ксенофонта, а ще дві знамениті промови Есхіна і Демосфена спрямовані одна проти одної. Скільки він у цих перекладах пропустив, скільки додав, скільки змінив, щоб особливості чужої мови передати особливостями своєї — про це зараз не впору говорити. Для мене достатньо авторитету самого перекладача, який в передмові до цих промов говорить так: "Я вважав, що маю взятися за працю корисну для тих, хто вчиться, хоч мені самому зовсім непотрібну. Я переклав з аттичного діалекту знамениті промови двох найвизначніших риторів — Есхіна й Демосфена, у яких вони себе взаємно поборювали; переклав не як товмач, а як оратор — пристосовувавши самі думки та їх вираження, тобто фігури і слова, до нашого звичного способу вислову. Я не вважав за необхідне передавати їх слово в слово, але зберіг

interpretor, absurde resonat; si ob necessitatem aliquid in ordine, vel in sermone mutavero, ab interpretis videbor officio recessisse (Praefatio // MPL, т. 27).

⁹ Дві останні цитати Єронім наводить також в листі *До Паммахія* "De optimo genere interpretandi" (гл. 5).

¹⁰ Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor, me in interpretatione Graecorum <...> non verbum verbo, sed sensum exprimere de sensu (Ep. 57 // MPL, т. 22).

характер і силу слів. Вважав, що для читача має значення не підрахунок слів а, так би мовити, їхня вага". І ще на закінчення передмови: "Якщо їхні промови — маю надію — я передам, зберігши всі позитивні якості, тобто думки, фігури і порядок викладу, а самі слова настільки, щоб не розходилися з нашими смаками; і якщо не будуть вони перекладом кожного грецького слова, то ми однак потрудилися, щоб зберегти їхній характер"¹¹. Також Горацій, мудрий муж і вчений, у *Поетичному мистецтві* радить досвідченому перекладачеві перестати "товкти слово в слово, мов дріб'язковий товмач"¹² (гл. 5). Звернення в пошуку аргументації до Ціцерона і до Горація виразно свідчить, що у підході до перекладу Єронім, як і його великі попередники в латиномовному письменстві, сповідує риторичний підхід. І Ціцерон і Горацій дають настанови тим, хто прагне навчитися мистецтву слова, а не вмінню перекладати. Обидва використовують порівняння з перекладачем буквалістом (*fidus interpres*) — антиподом красномовного оратора або поета, щоб продемонструвати, як не потрібно робити. Для оратора, для літератора переклад — це корисна вправа, завдяки якій вивільняється лінгвістична і естетична енергія мови перекладу, що до цього існувала потенційно. Саме на цьому наголошує з дистанції пройденого за тисячоліття шляху Поль Рікер, який вбачає у перекладі засіб для розширення горизонтів цільової мови, а для перекладача — нагодою формувати себе і займатися самовихованням, тобто освітою [Ricoeur, с. 16].

Єронім, учень і послідовник Ціцерона, радше зачислав себе до касти літераторів, ніж тлумачів. Тому і в перекладі, важливому для нього виді літературної діяльності, він прагнув сам і закликати інших дослухатися до порад своїх учителів

¹¹ Putavi mihi suscipiendum laborem utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium. Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter seque contrarias, Aeschinis et Demosthenis; nec converti ut interpres, sed ut orator, sentiis isdem et earum formis tamquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis. In quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omne verborum vimque servavi. Non enim ea me adnumerare lectori putavi oportere, sed tamquam appendere (Cicero. *De optimo genere oratorum* 23)

¹² Nec verbum verbo curabis reddere, fidus interpres (Horatius. *Epistula ad Pisones* 133)

почувати себе у перекладі вільно, не сковувати своєї мови і стилу рамками вихідного тексту, тобто не бути буквалістом. "Теренцій, перекладав Менандра, Плавт і Цецилій — давніх комедіографів. Хіба вони трималися, немов в'язні, слів і не намагалися зберегти красу і вишуканість вислову?"¹³ (гл. 5). Це риторичне запитання Єронім підсилює докором його критикам, які закликали сповідувати принцип вірності перекладу оригіналові. Єронім доволі гостро заперечує їм, називаючи вірний переклад невмілим наслідуванням, какоζηλίαν. Гострота, що межує з грубістю, полягає в тому, що всіх таких критиків, які дорікали Єроніму за відхід від букви оригіналу, він протиставляє освіченим людям: "Що ви називаєте вірністю перекладу, те люди освічені вважають нерозумним наслідуванням, що не знає ні такту, ні міри"¹⁴ (гл. 5). Для Єроніма, як і для його попередників, саме слово *interpretes* було позначене негативною конотацією, бо вказувало на букваліста, який, не маючи таланту до слова, тримався букви оригіналу.

Свій основний принцип перекладу — відхід від дослівності і націленість на відтворення не значення окремих слів, а смислу вислову (*non verbum verbo, sed sensum exprimere de sensu*),¹⁵ Єронім підкріплює посиланнями на інших авторів. "Дня мені було б замало, якби я спробував навести свідчення всіх, хто перекладаючи віддавав перевагу смислу. Зараз досить назвати Іларія Сповідника, який переклав з грецької мови латиною *Гомілії на книгу Йова* і численні тлумачення на *Псалми*, і не тримався мертвої букви, не мучив себе марудним перекладом, як роблять неосвічені простаки, але немовби

¹³ Terentius Menandrum, Plautus et Cecilius veteres comicos interpretantur sunt. Numquid haerent in verbis: ac non decorem magis et elegantiam in translatione conservant? (Ep. 57 // MPL, т. 22).

¹⁴ Quam vos veritatem interpretationis, hanc eruditi какоζηλίαν nuncupant (Ep. 57 // MPL, т. 22).

¹⁵ Слід пам'ятати, що у Цицерона ця теза присутня тільки імпліцитно: Цицерон, що би йому не приписували, говорить про збереження характеру і сили слова, що в сучасних термінах і поняттях треба розуміти як націленість на комунікативний ефект, тобто прагматику перекладу: *non verbum pro verbo necesse habui reddere: sed genus omne verborum vimque servavi*.

за правом переможця переклав полонений смисл своєю мовою"¹⁶ (гл.6). Це новаторське розуміння відношення між оригіналом і перекладом, Єронім виражає в мілітарних термінах. Воно містить ідею "завоювання", коли перекладач виступає в ролі "завойовника", а авторський текст — в ролі "полоненого", який має пристосуватися до нових умов існування, тобто до узусу цільової мови.

У листі *До Вітіланція*, вказуючи на позитивний досвід своїх попередників Іларія Піктавійського і Євсевія Верчеллійського і виступаючи апологетом їхнього способу перекладу, Єронім пише: "Якщо це злочин, нехай звинувачують Сповідника Іларія, який *Коментар на Псалми* і *Бесіди на Книгу Йова* з його [тобто Орігена] книг переклав з грецької мови на латинську. Нехай винен буде в тому ж самому Євсевій Верчеллійський, який переклав нашою мовою *Коментар на Псалми* єретика Євсевія Кесарійського, хоч і пропускаючи єретичне, все краще зберіг"¹⁷ (гл. 2). Цей досвід Єронім вербалізує, бо для нього це ще й апологія його власного методу перекладу Орігена. У цьому ж листі *До Вітіланція* він, зокрема, пише: "Невже, якщо я все, що є добре, переклав, а погане або скоротив, або поправив, або замовчав, то мене треба звинувачувати в тому, що завдяки мені латиняни мають те, що в нього [в Орігена] є доброго, а поганого не знають?"¹⁸ (гл. 2).

У листі *До Паммахія і Океана*, виявляючи підхід до перекладу Марія Вікторина та Іларія Піктавійського, Єронім ніби підсумовує

¹⁶ Dies me deficient, si omnium qui ad sensum interpretati sunt, testimonia replicavero. Sufficit in praesenti nominasse Hilarium Confessorem, qui *Homilias in Iob*, et in *Psalmos* tractatus plurimos in Latinum vertit e Graeco, nec assedit litterae dormitanti, et putida rusticorum interpretatione se torsit: quasi captivos sensus in suam linguam, victoris iure transposuit (Ep. 57 // MPL, т. 22).

¹⁷ Si hoc crimen est, arguatur Confessor Hilarius, qui *Psalmorum* interpretationem, et *Homilias in Iob* ex libris ejus, id est, ex Graeco in Latinum transtulit. Sit in culpa ejusdem confessionis Vercellensis Eusebius, qui omnium *Psalmorum Commentarios* haeretici hominis (Eusebii Caesariensis) vertit in nostrum eloquium: licet haeretica praetermittens, optima quaeque transtulerit. (Ep. 61 // MPL т. 22).

¹⁸ Si igitur quae bona sunt, transtuli, et mala vel amputavi, vel correxii, vel tacui; arguendus sum cur per me Latini bona ejus habeant, et mala ignorent? (Ep. 61 // MPL т. 22).

викладені вище міркування: "Вони переклали праці Орігена не як перекладачі, а як творці власного твору"¹⁹ (гл. 7).

Такий підхід виправдовувався, зокрема тим, що в ту епоху було відсутнє поняття авторського тексту. Це й приводило до того, що твори, які вже вийшли з-під пера автора, належали ніби усім. Тому перекладачі, а часто й переписувачі, відчували себе співавторами і залишали за собою право втручатися у текст. Складається враження, що Єронім взагалі відмовляє перекладові у специфіці, пропонуючи сприймати його як самостійну творчість серед інших видів літературної діяльності.

Отож ми бачимо, що спостерігається типологічна подібність між двома етапами історії латиномовної літератури: як в античний період латинські автори брали сюжети, жанри, віршові розміри грецької літератури і створювали авторські тексти, збагачуючи власну мову і літературу за допомогою чужого матеріалу і поєднуючи фрагменти вірного перекладу з вкрапленням своїх авторських пасажів, так і в перші століття поширення християнства, коли виникали перші латиномовні християнські твори, різні літературні жанри (послання, проповіді, коментарі, житія, апології, шестидневи) перекладались латинською мовою і сприймалися як автентичні [Stanula, с. 9].

Викладені у працях Єроніма міркування щодо перекладу засвідчують, що Єронім пов'язує вибір способу перекладу з функціональною характеристикою тексту. В сакральних текстах треба бути особливо уважним до кожної деталі. При перекладі біблійних текстів синтаксичні, морфологічні і навіть фонематичні структури цільової мови мають уподібнюватися структурам мови джерела, адже тут перекладач у прямому сенсі слова виступає герменевтом волі Бога. У листі *До Паммахія* Єронім недвозначно стверджує, а, може, правильніше буде сказати, повторює усталений погляд, що тексти Святого Письма, де навіть "порядок слів є таїнством"²⁰ (гл. 5), потребують іншого, максимально близького до джерельного тексту перекладу. Але весь подальший виклад насправді заперечує цю

¹⁹ Ejus tractatus non ut interpretes, sed ut auctores proprii operis transtulerunt (Ep. 84 // MPL т. 22).

²⁰ ubi et verborum ordo mysterium est (Ep. 57 // MPL, т. 22).

тезу про таїнство чи, інакшими словами, цей постулат залишається витісненим під тінь фігури замовчування. Адже конкретні приклади, які розглядає Єронім в листі *До Паммахія*, ставлять євангелістів і апостолів, власне інтерпретаторів пророчих слів і навіть Слова Господнього в один ряд з перекладачами несакральних текстів: "Довго треба було б зараз переповідати, скільки Сімдесят перекладачів додали від себе, скільки опустили"²¹ (гл.11). Однак, переконаний Єронім, "єдність духу згладжує різницю у словах"²² (гл. 7).

Загалом Єронім наполягає на праві давати у перекладі старозавітного канону іншу інтерпретацію (незважаючи на визнання перекладу Сімдесятох перекладачів Церквою). Свій підхід він мотивує тим, що творці грецького тексту перекладали ще до появи Христа і часто не могли зрозуміти істинного смислу пророків; ми ж зараз знаючи, про що мова, маємо справу не з пророцтвом, а з історією. І оскільки ми краще розуміємо смисл тексту, то й можемо краще від попередників перекласти його. Саме тому творець латинської Біблії часто вважав за потрібне не зважати на старі переклади, а виходити від єврейського джерела, завдяки якому в перекладі набудуть правильного звучання слова і значення, а також те, що народжується в їх поєднанні.

Підсумовуючи сказане, можна відзначити, що хоч в Єроніма ще відсутня рефлексія стосовно самого предмета дослідження і філологічно ще не осмислені критерії вірності перекладу оригіналові, однак сформульовані ним на основі емпіричного досвіду принципи і підходи до перекладу зберігають історичну вартість. Його основна перекладацька максима — перекладати не слово словом, а смисл смислом, вказує на розуміння, що переклад — це не підрядник, в якому кожному слову оригіналу має відповідати слово в перекладі. Перекладач передає смисл оригінального твору, не дбаючи про збереження його форми; втрати при перекладі неминучі, вони можуть бути на шкоду формі, але в жодному разі не на шкоду смислові. Велика заслуга Єроніма в тому, що він сформулював це твердження ще задовго

²¹ Longum est nunc revolvere, quanta Septuaginta de suo addiderint, quanta dimiserint (Ep. 57 // MPL, т. 22).

²² Et tamen sermonum varietas, spiritus unitate concordat (Ep. 57 // MPL, т. 22).

до соссюрівської революції в мовознавстві, після якої в інтерпретаційній теорії перекладу цю максиму можна було сформулювати гранично чіткою формулою, що стала аксіомою в сучасному перекладознавстві: смисл тексту не зводиться до простої суми значень мовних одиниць.

Перекладений текст, вважає Єронім, має підпорядковуватися узусу цільової мови, авторський текст, потрапивши в полон до перекладача-завойовника, має пристосуватися до нових умов існування. Ця теза Єроніма через тисячоліття перегукується з блискуче висловленою метафорою, що розкриває суть перекладацького акту і належить Хосе Ортезі-і-Гассету: "Писати добре означає постійно порушувати граматику, усталений узус і загальноприйняті норми мови. Це акт постійного бунту проти суспільного середовища, акт підривної діяльності. Писати добре означає якоюсь мірою вдаватися до радикальних методів боротьби, що потребує мужності. Чудово, але перекладач зазвичай людина нерішуча. Через свою боязливість він якраз і обрав такий скромний вид діяльності. І ось він опиняється перед лицем поліційного апарату, який уособлюють граматика і безликий мовний узус. Що він робитиме з бунтівним текстом? Чи не занадто сподіватися від нього, щоб він і собі став бунтівником заради чужого тексту? Мабуть, над ним візьме верх боязливість і замість того, щоб боротися з граматичними обмеженнями, він вчинить якраз навпаки: ув'язнить автора тексту у в'язницю нормативної мови, тобто зрадить його: *Traduttore, traditore*" [Ortega y Gasset, с. 94]²³

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аверинцев С. С.* Римский этап античной литературы / С. С. Аверинцев // Поэтика древнеримской литературы: жанры и стиль. – Москва: Наука, 1989. – С. 5–21.
2. *Ballard M.* De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions / M. Ballard. – Lille, 1992.
3. *Ortega y Gasset J.* The Misery and Splendor of Translation / J. Ortega y Gasset // Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dreden to

²³ Вперше цю працю Хосе Ортеги-і-Гассета "La Miseria y el esplendor de la traducción" було опубліковано іспанською мовою у "La Nación" (Buenos Aires), May–June 1937 (запропонований тут переклад здійснено автором статті з англійської версії).

Derrida. – The University of Chicago Press, 1992. – P. 93–126. 4. Ricoer P. On translation / P. Ricoer. – London and New York, 2006. 5. Stanula E. Twórcza rola tłumaczy / E. Stanula // *Święty Hieronim. Apologia przeciw Rufinowi*. – Warszawa, 1989. – С. 7–19.

Головач У. В., к. філол. н., доц.,
Український католицький університет

У ИСТОКОВ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА: ИЕРОНИМ СТРИДОНСКИЙ О ЛУЧШЕМ СПОСОБЕ ПЕРЕВОДА

В данной статье рассматривается переводческая техника Иеронима Стридонского (ок. 346–420) в контексте формирования христианской литературы на латинском языке. Внимание сосредоточено на теоретических размышлениях Иеронима о переводе как особом виде литературной деятельности, подчеркивается его вклад в определение основных переводоведческих категорий.

Ключевые слова: история и теория перевода, вольный и буквальный перевод, языковой узус.

Holovatch U. V., Ph. D., Associate Professor,
Ukrainian Catholic University

THE ORIGINS OF TRANSLATION THEORY AND PRACTICE:

ST. JEROME ON THE BEST METHOD OF TRANSLATING

The article examines the translation technique of St. Jerome (c. 346–420) in the context of the formation of Latin Christian literature. Attention is focused on the analysis of theoretical thoughts of St. Jerome about translating that is treated by him as a special kind of literary authorship. Jerome's contribution to delineating the main categories of translation is underscored.

Key words: history and theory of translation, literal and loose translation, linguistic usage.

УДК 811.161.2'42:004

Дарчук Н.П., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ІДЕОГРАФІЧНОГО ТЕЗАУРУСА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено моделюванню ідеографічного тезауруса української мови на матеріалі іменників. Запропоновано методуку

й описано принципи укладання ідеографічного словника іменників на матеріалі Частотного словника української публіцистики [мовний портал www.mova.info].

Ключові слова: *поняття, значення, онтологія, концепт, тезаурус.*

До ідеографічного опису лексики та класифікації мовних даних можна застосувати два основні підходи: індуктивний і дедуктивний. Індуктивний метод (побудова, наприклад, тезаурусу) полягає у моделюванні семантичних відношень у лексиці і у вигляді ієрархії (від більш загального до часткового), і у вигляді семантичної мережі, в якій відсутнє мотивоване розташування лексем. Дедуктивний підхід базується на апіорній класифікації понять, наприклад, у сфері філософії, логіки, психології, а лексикографу залишається лише адаптувати її до мовного матеріалу. Для більшості тезаурусів, які активно почали укладатися з середини ХХ ст., характерним було прагнення їх розробників знайти і теоретично обґрунтувати якусь одну систематизацію лексики. Пошуки у цьому напрямку не припиняються [2]. Але будь-який лексикограф, знайомий зі складністю мовних феноменів, до того ж пов'язаною з особливостями мовної картини світу мовців, усвідомлює неможливість створення універсальної систематизації лексики у вигляді такої ієрархічної мережі відношень, яка може бути "накладена" на будь-яку мову. Однак це не означає, що пошуки у цьому напрямку слід припинити.

У наших дослідженнях ми застосували обидва принципи: індуктивний метод – для побудови інформаційно-пошукових тезаурусів (ПТ) термінів [8] і дедуктивний – для побудови ідеографічного словника української публіцистики. І якщо ПТ термінів описує певну предметну галузь, ідеографічний словник, навпаки, містить інформацію про загальномовну лексику, тому ми вважали доцільним здійснити спробу з укладання ідеографічного словника дедуктивним способом. Одиницею опису ідеографічного словника є не множина слів, а поняття, які відображають класи суспільно значущих сутностей, розрізняваних людьми, а **лексеми** у словнику відіграють роль **вербалізаторів понять**.

Відомо, що значення слова включає, крім поняттєвого змісту – сигніфікативно-денотативного компонента значення, стилістичний, оцінний тощо. Характерним є й те, що значення слова обов'язково позначає лише дистинктивні риси об'єктів, тому в тлумачному словнику стільки різних значень, скільки слів, – поняття ж відображають глибші, істотніші семантичні властивості слів. Але, коли йдеться про протиставлення загальної і термінологічної лексики, такі вчені, як Ю. Апресян, О. Герд, підкреслюють протиставлення поняттєвого – наївність, побутовість загальної лексики і пізнавальну глибину, науковість термінологічної [1; 3]. Тому, коли аналізують терміносистеми термінологи, вони розглядають її з позицій чітко визначених понять, а лексикологи – з позицій мовного вираження.

Припущення, що розроблений нами ідеографічний словник є одним із варіантів словників саме такого типу, мотивоване тим, що з позицій загальної теорії систем, системного підходу як методу пізнання будь-яка система та її модель, створена людиною, людиною і коригується. Для будь-якого складного об'єкта можлива побудова кількох систем і моделей, які відображають бачення його з різних позицій, з різних точок зору. Запропонована модель не вважається універсальною, але є лише однією з можливих.

Метою моделювання ідеографічного словника є створення методики й опис принципів укладання ідеографічного словника іменників на матеріалі Частотного словника (ЧС) української публіцистики [мовний портал www.mova.info]. Цей словник у подальшому моніторингу газетних текстів виконуватиме роль матриці, яка накладатиметься на ЧС публіцистичного стилю Корпусу текстів української мови. У перспективі це допоможе створити базу даних для аналізу "мовної картини" суспільно-політичного життя України.

Перед нами стояли такі завдання: 1) побудувати онтологічну класифікацію для іменників; 2) автоматизовано поповнювати її на основі семантичного аналізу визначень слів у тлумачному словнику, енциклопедії; 3) програмно забезпечити весь цикл роботи над ідеографічним словником, зокрема, побудову його за частотними списками лексем конкретних текстів.

Ідеографічний словник створювався у три етапи. На **першому етапі** – укладався список онтологій. На **другому** – на базі корпусу газетних текстів автоматично створювався Частотний словник сучасної української публіцистики, який відтворює лексичний склад мови періодичних видань із повним набором статистичних характеристик уживаності кожного реєстрового слова (абсолютна частота (f), середня частота (x), міра коливання середньої частоти (дисперсія), коефіцієнт стабільності абсолютної частоти (D). За статистичними даними можна визначити шар лексики, характерний для публіцистичного стилю. На **третьому етапі** автоматизовано укладається **ідеографічний словник**, в якому поняття репрезентовано лексемами ЧС, що при аплікації до тексту засвідчує, як носії мови членують смисловий континуум, відображений в лексичі. Словник іменників ЧС публіцистики включає **13166 лексем**.

Побудова онтологій іменників

У визначенні онтологій сформувалося два напрямки. Перший пов'язаний із представленням онтологій як формальної системи, побудованої на математично точних аксіомах із різними формалізмами математичної логіки, що характерно для праць зі штучного інтелекту. В роботах другого напрямку застосовують онтології для комп'ютерного опрацювання тексту, тому вони повинні відображати такі знання про світ, які можна було б використати відповідно до завдань машинного перекладу, реферування, індексування тощо, що, у свою чергу, вимагає створення адекватної методики укладання списку онтологій [4, с. 101].

Визначимося щодо термінологічного апарату.

1) Серед великої кількості визначень онтології ми використовуємо дефініцію Н. Лукашевич: **онтологія** – це система, яка складається з набору понять і набору тверджень про ці поняття, на основі яких можна створювати класи [4, с. 101].

2) Основними компонентами онтології є: а) поняття; б) атрибути (описують внутрішні властивості об'єктів, у даному випадку – значення багатозначної лексики); в) відношення (зв'язок між типами класів, напр., рід – вид, частина – ціле) [4, с. 101].

3) Залежно від змісту поняття представляється концептами 1-го, 2-го...рівня, тому зміст та обсяг концептів – це основа ієрархії відношень у логічній моделі онтологій. Концептуалізація – це структура реальності, яку дослідник аналізує незалежно від словника і конкретної ситуації.

4) Логічною моделлю систематизації знань обрано фрейм, оскільки через терми, слоти можна структурувати представлення знання і водночас прояснити позицію дослідника у членуванні позамовної дійсності. Фрейм – це статична модель знання, яка унаочнює будову й ієрархію ідеографічного словника [5; 9; 11].

Ідеографічний словник будується способом "зверху донизу". Очолують його 5 онтологій: **Абстрактні відношення; Природа; Людина; Суспільство; Матерія**. На наш погляд, ці онтології є фундаментальними, оскільки вони відображають найістотніші поняття буття.

Абстрактні Відношення. Будь-яке пізнання пов'язане з процесами абстракції. Без них є неможливим розкриття сутності, виокремлення істотних сторін об'єкта пізнання, проникнення в глибину дослідження предмета. Абстракція – результат гносеологічної діяльності. Всі властивості, характерні для того чи іншого процесу або речі, виявляються тільки в їх відношеннях до інших речей і процесів [10]. Результатом процесу абстрагування є фундаментальні поняття: **Буття; Відношення; Кількість; Якість; Дія (Стан) матерії (безвідносно до істоти); Звук. Дії щодо утворення звуку (безвідносно до істоти); Рух. Перешкода в русі; Час; Простір.**

Природа. Це об'єктивна реальність, незалежна від діяльності людей, сукупність особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу тощо [10]. Ця онтологія передається поняттями: **Всесвіт. Погода. Стихія; Земля. Земна поверхня; Водоймище; Рослини; Істоти; Мінерали.**

Людина. Цю онтологію можна охарактеризувати як суб'єкт історичного процесу, розвитку матеріальної й духовної культури на Землі, біосоціальну істоту у складній взаємодії соціальних і біологічних факторів [6], що знаходить відбиття у таких поняттях, як: **Людина як фізична істота; Людина як психічна істота; Людина як розумна істота; Взаємодія особи із соціальним середовищем.**

Суспільство. Люди живуть у суспільстві. Людина як жива істота повинна їсти, пити, мати житло, захищатися від ворогів тощо. Задоволення її потреб передбачає органічний зв'язок людини із суспільством. Зміст цієї онтології такий: це соціальний устрій з його інститутами, а також певний економічний лад та відповідна надбудова [7]. Сюди відносяться об'єкти, створені трудовою діяльністю людини (машини, споруди, дороги тощо). Передається поняттями: **Соціальна система; Держава; Транспортні засоби; Будівлі. Споруди; Діловодство. Документи; Виробництво; Фінанси. Гроші. Платежі; Творчість, Культура; Книга. Книгодруку; Наука; Релігія. Релігійні обряди. Релігійні свята; Місцевість; Спорт; Господарство; Заклади. Організації; Володіння; Населені пункти. Їх частини; Заходи. Події. Церемонії; Предмети побутового укладу; Ігри. Розваги; Продовольство; Невиробнича сфера (Інфраструктура); Установи; Підприємство; Звичаї; Зв'язок. Журналістика. Комп'ютер; Комерція. Товари.**

Матерія. Онтологія "Матерія" – це об'єктивна реальність, що існує поза людською свідомістю й незалежно від неї. Дана людині в її відчуттях, копіюється, фотографується, відображується відчуттями, існуючи незалежно від них. Вербалізується у понятті **Речовина**.

Безперечно, поданий варіант онтологій та їх вербалізація через поняття може обговорюватися, редагуватися і через онторедактор зазнавати перетворень – у цьому ми вбачаємо позитивний фактор існування подібних електронних ресурсів.

Значну роль у формуванні логічної моделі поняття відіграє його фрейм. Наведемо кілька зразків.

Фрейм "Рух"

Рух – це зміна взагалі, будь-яка взаємодія матеріальних об'єктів. Антиподом руху вважається спокій – нерухливість матеріального об'єкта у просторі. Поняття зміни має смисл лише у зв'язку з поняттям відносно стійкого, такого, яке перебуває у певному стані [6].

Шлях за тезаурусом: **Абстрактні відношення/Рух//Форми руху/Види руху/Стан руху/Фази руху/Особливості руху/Джерело руху**

(див. Табл. 1)

Таблиця 1.

Фрейм "Рух"

Терм	Слот	Зміст слота
Рух	Форми руху матерії	У неорганічній природі; живій природі
	Види руху	Переміщення у просторі; швидкість руху
	Конкретні прояви дії	Стан; звукові коливання; вплив; процеси
	Розвиток	Спрямованість, фази, етапи
	Особливості	По спіралі; по прямій лінії; стрибкоподібний рух; регулярність
	Зміна	Спокій, стійкість.

Фрейм "Кількість"

У міру того, як пізнання переходить від одного предмета до багатьох і в процесі порівняння можна встановити їх подібність (тотожність) або розбіжність, починають проявлятися кількісні характеристики [6].

Шлях за тезаурусом: **Абстрактні відношення /Кількість//Визначення кількості/Ціле/Частина/Розмір/Ступінь/Вимір/Дії з числами/Назви одиниць**

(див. Табл.2).

Таблиця 2.

Фрейм "Кількість"

Терм	Слот	Зміст слота
Кількість	Точна кількість	
	Певне розчленування множини	Місткість, вага
	Невизначена кількість	Частина / Ціле
	Міра кількості	Збільшення. Зменшення
	Ступінь вияву кількості	Дорівнює нормі; більше норми; менше норми
	Вимірювання кількості	Сумірність; такий, що вимірюється в одиницях

Наведено приклади змісту лише двох категорій пізнання з-поміж багатьох інших, які вдалося осмислити в результаті аналізу філософських, енциклопедичних словників у вигляді фреймових структур. Цей етап роботи над ідеографічним словником нам видається обов'язковим перед початком роботи з лексичним матеріалом Частотного словника. Як і в процесі встановлення системи онтологій, вивчення змісту лексем через поняття відбувається під певним кутом зору, а саме – з позицій того, якими концептами передаються основні семи цього змісту, що дає можливість формалізації їх значень. Поняття, концепти, структура їх змісту є реальною допомогою в осмисленні словникових тлумачень і забезпечує поєднання лексем, які вербалізують те чи інше поняття.

Онтології, будучи надто широкими, фундаментальними поняттями, відображаються не тільки в істотних ознаках предметів і явищ як будь-яке поняття, але також у їхніх зв'язках і відношеннях. Поряд з тотожністю, включаються й розбіжності. Конкретність концептів – це теоретичне осмислення, яке узагальнене даною онтологією. У межах онтологій виокремлені загальні поняття і концепти складають лише схему наповнення першого концептуального порядку ідеографічного словника. Вони дають

поштовх до подальшого осмислення і можливого розвитку схеми за рахунок концептів 2-го і 3-го рівнів, але це відбуватиметься за умови аналізу **лексичного значення** іменників, якими наповнюватиметься концептуальна схема.

Ми свідомі того, що семантична якість словникових тлумачень бажає кращого, але це не повинно зупиняти роботи у цьому напрямку. Якби визначення були структуровані, цю процедуру можна було б спростити, застосувавши, наприклад, автоматичну процедуру наповнення концептів. Але як би там не було, визначення і в тлумачних, і в енциклопедичних словниках являють собою частково структуровані тексти. У більшості випадків визначення/тлумачення відповідає стандартній схемі: рід – вид. Номінальне визначення майже завжди локалізоване у першому реченні словникової статті. При цьому логічно найважливіша частина визначення, яка вказує на родові поняття, граматично актуалізована іменною групою з головним словом – іменником у називному відмінку.

У тексті визначення наявні типові елементи опису, які вказують на функціональність, принцип дії, сферу використання тощо. Завдання полягало в розробленні принципів автоматизованого створення ідеографічного словника за рахунок і цих додаткових елементів опису, а саме: виокремлюємо ознаку; застосовуємо її до класу об'єктів; онтології інтерпретуємо на основі лексики української мови, фіксуємо тричленну відповідність: ПОНЯТТЯ – КОНЦЕПТ – СЛОВО.

Необхідно встановити різноманітність лексичної реалізації концептів. Алгоритмічно ідеографічна класифікація створювалася таким чином: 1) шукалося опорне слово (іменник у наз. в.) – ідентифікатор; воно має загальне значення 'іменування', 'приналежність до класу'; 2) шукалося наступне слово – конкретизатор; 3) всі лексеми частотного списку супроводжувалися частотою реалізації у стилі (одержуємо два словники – Ідеографічний словник понять на корпусі текстів певного стилю і Частотний словник лексем конкретного тексту); 4) лінгвіст, за потреби, може виключити і підключити до іншого вузла лексему або лексичний куш, в якому вербалізоване значення концепта. Це відбувається за допомогою двох кнопок: Додати в кишеню // Вийняти в кишені (Рис. 1).

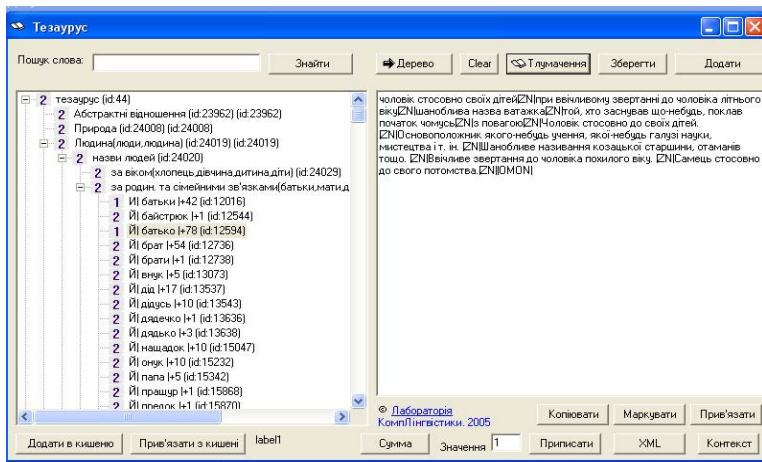

Рис. 1. Інтерфейс робочої програми з автоматизованої побудови ідеографічного словника іменників (на матеріалі публіцистичних текстів)

При активізації номера значення відбувається запам'ятовування, і лексема разом із номером й уточненою абсолютною частотою "підв'язується" до певного концепту словника на тій підставі, що у процесі функціонування слова в його значенні формується ядро, постійне для всіх його вживань. Цим ядром є логічне поняття. Поняття, пов'язані, але не тотожні словам, живуть відносно самостійним життям, що обумовлює можливість їх класифікації в ідеографічному словнику. По-друге, нами передбачено автоматизоване встановлення семантичних відношень: рід-вид, частина-ціле, синонімія, корелятивне відношення, але ця робота ще не завершена.

Модель словника подається як цілісне утворення, першим параметром якої є категорії пізнання (Онтології і Поняття) – гносеологічний параметр, другий – сфера буття (Лексика) – онтологічний параметр. Вони утворюють загальну, концептуальну схему моделі семантичних груп у лексиці. Ми обмежили уявну безмежність слів гранично загальними, категорійними орієнтирами, "накинули" на цю "безмежність" загальну понятійну сітку.

Матеріали другого, концептуально-предметного рівня можуть бути розширені, доповнені, включати нову деталізацію; їх не можна представити "**всі**", як і не можна подати у переліку **весь Світ**. Ми подали той варіант Ідеографічного словника іменників, який є основою співвіднесення із тим колом значень, які прийняті нами як інструмент опису семантичного простору; це один з можливих варіантів ієрархії семантичних об'єднань значень слів даного семантичного континуума іменників публіцистичного стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Баранов А. Н.* Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – 2-е изд., испр. – М. : УРСС, 2003. – 358 с. – (Новый лингвистический учебник).
2. Термін у лінгвістичній інформатиці / Дарчук Н., Сорокін В. – К. : Київ. ун-т, 2013. – 143 с.
3. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика : синоним. средства яз. / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
4. *Герд А. С.* Прикладная лингвистика / А. С. Герд. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та. – 2005. – 266, [1] с.
5. *Лукашевич Н. В.* Тезаурусы в задачах информационного поиска /

Н. В. Лукашевич. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2011. – 512 с. 6. *Минский М.* Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с. 7. *Филлмор Ч.* Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – С. 52—92. 8. *Шингарева Е. А.* О двух направлениях семантики текста : (тезаурус и фрейм) / Шингарева Е. А. // Научно-техническая информация. Серия 2. – 1982. – № 8. – С. 1—8. 9. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с. 10. *Словник української мови : в 11 т.* / редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970—1980. – 11 т. 11. *Новейший философский словарь* / сост. и гл. ред. Грицанов А. А. – 3-е изд., испр. – Минск : Кн. дом, 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).

Дарчук Н.П., к. филол. н., доц.,
Інститут філології КНУ ім.Т.Шевченка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ИДЕОГРАФИЧЕСКОГО ТЕЗАУРУСА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена моделированию идеографического тезауруса украинского языка на материале существительных. Предлагается методика и описываются принципы составления идеографического словаря существительных на материале Частотного словаря украинской публицистики [языковой портал www.tova.info].

Ключевые слова: понятие, значение, онтология, концепт, тезаурус.

Darchuk N., PhD, Associate Professor
Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

THEORETICAL ASPECTS OF MODELLING OF THE IDEOGRAPHICAL THESAURUS FOR THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the modelling of the ideographical thesaurus for the Ukrainian language on the basis of nouns. There is a description of the new approach and new principles for compilation of the ideographical thesaurus for nouns on the basis of the Frequency dictionary of the Ukrainian journalism.

Keywords: notion, meaning, ontology, concept, thesaurus.

АВАРИ ТА ЇХ ВЗАЄМИНИ З ВІЗАНТІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ У ПРАЦІ МЕНАНДРА ПРОТЕКТОРА

У статті представлений переклад і коментарі двох фрагментів праці ранньосередньовічного історика Менандра Протектора. У них описуються два посольства від Аварського каганату до Візантії. Наведені описи висвітлюють справжні мотиви відправлення дипломатичних місій та демонструють ставлення ромеїв до цієї держави аварів. Ми поставили перед собою мету не просто перекласти текст українською мовою, але через його аналіз дослідити процеси міжцивілізаційних взаємодій з точки зору учасника однієї зі сторін цих взаємин. Подивитись на кочовиків очима ромея, розкрити суб'єктивний погляд на деякі елементи чужої і незрозумілої культури, розпізнати, де щирість, а де просто намагання вигідно себе презентувати перед послами могутньої держави – ось ті завдання, які ми ставимо перед собою, працюючи над перекладом фрагментів твору Менандра.

Ключові слова: Менандр Протектор, Візантійська імперія, Аварський каганат, раннє середньовіччя, міжцивілізаційна взаємодія.

Після розпаду держави гунів наприкінці V ст. у європейських степах залишилися кочувати численні племена, серед яких помітно виділяються авари. За усталеною історичною традицією, авари походять з Північного Китаю, де вони були відомими під іменем жуань-жуанів. На початку VI ст. вони займали велику територію на схід від Каспійського моря (область в басейні річок Сирдар'ї й Амудар'ї). Після того, як аварів підкорили тюрки, частина їх втекла на захід у прикаспійські степи. Протягом 561-562 авари почали масово розселятися по Нижньому Дунаю.

У джерелах згадки про аварів з'являються у 555 р. у зв'язку з тюркськими завоюваннями. Менандр Протектор описав посольство аварів до візантійців 558 р., метою якого було прохання дозволити їм селитися в межах імперії. Імператор

Юстиніан відмовив їм у цьому, але між сторонами був укладений союзний договір, за яким кочовики зобов'язувались охороняти дунайський кордон Візантії в обмін на виплату їм щорічної данини.

Пізніше авари об'єдналися з кутрігурами і становили загрозу Константинополю. Вони висували нові й нові претензії: їх вже не влаштовував розмір данини, вони прагнули добитись права селитися на території імперії. У 562 р. аварський каган Баян надіслав посольство до Юстиніана з проханням надати йому землі в Подунав'ї, на що імператор відповів відмовою, побоюючись, що авари скористаються прикордонними територіями і почнуть нападати на Візантію.

У 568 р. в Паннонії була створена держава аварів – Аварський каганат. Його володіння простягались до Константинополя на півдні, до території сучасної Австрії на заході. Аварський каганат являв собою типовий зразок так званої кочової імперії [Кляшторний 2009, 24; Golden 1991, 135]. Кочовики захищали себе фізичними та ідеологічними засобами, шляхом підтримки збройних сил і налагодження зв'язків з іншими собі подібними народами. Після успішного періоду правління кагана Баяна та його нащадків, розпочався етап занепаду військової могутності Аварського каганату. У каганаті мешкало багато різних народів, основу яких складали гунські племена. Зважаючи на постійну ворожнечу аварів з ромеями, цілком зрозумілим є негативне ставлення візантійських авторів до цих племен.

Візантійський історик і політичний діяч VI ст. Менандр Протектор жив і працював у досить складну й водночас неймовірно цікаву епоху. Про життя Менандра майже нічого невідомо. Ми знаємо про нього тільки те, що він сам написав у передмові до своєї праці. Він народився в Константинополі в середині VI ст., точна дата народження, як і дата його смерті, не відомі. В юності Менандр отримав юридичну освіту, став адвокатом, але робота за спеціальністю йому швидко набридла. Окремі факти, зокрема, його прізвище, свідчать про те, що він певний час перебував на службі при дворі, адже "протектор" означає чин в імператорській гвардії.

У 582 р., після приходу до влади імператора Маврикія, Менандр розпочав роботу над великою історичною працею, котра була задумана як продовження твору Агафія. Хронологічні рамки його роботи охоплюють період від 558 по 582 рр. Завдяки своїй посаді Менандр мав доступ до офіційних документів. З великою долею достовірності можна стверджувати, що у своїй праці він використовував тексти сучасних йому дипломатичних місій, подекуди просто цитуючи окремі фрагменти. Тож достовірність наведених Менандром свідчень про сучасні йому події не викликає сумніву. Інша справа, наскільки вони є об'єктивними. Сам термін "об'єктивність" в історичній науці є дуже умовним. Кожен історик, як би він не намагався неупереджено оцінювати ту чи іншу подію, подає її крізь призму свого власного світосприйняття, симпатій чи антипатій (іноді навіть несвідомо), інтелектуальної та професійної підготовки.

У Менандра, на відміну, наприклад, від Євсевія Кесарійського, присутня певна особиста неупередженість, але кидається у вічі сильна громадянська позиція ромея, візантіяця. Описуючи варварські народи, він говорить про них як про щось чуже, подекуди незрозуміле і часто вороже, іноді вживає зневажливі епітети, ставиться поблажливо. Тобто, у всьому тексті ми можемо спостерігати яскраво виражену провізантійську позицію. Звичайно, емоційну забарвленість можна відкинути і звертати уваги виключно на факти, документальні свідчення. Але, на мою думку, цінність роботи з історичним джерелом полягає саме у акцентуванні на необ'єктивності, аналізі сприйняття явища очима певної соціальної або етнічної групи людей.

Праця візантійського історика VI ст. Менандра Протектора являє собою цінне джерело для дослідження взаємин Візантійської імперії і варварських народів. Період, який описує автор, охоплює останні роки правління імператора Юстиніана I та часи Юстина II і Тиберія I (558-582 рр.). Твір Менандра зберігся у кількох фрагментах, які є досить цінними для нас, тому що дають можливість досліджувати відносини Візантії з сусідніми їй кочовими народами.

В основу нашого перекладу фрагментів було покладено видання грецькою мовою, опубліковане у збірнику "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" у 1829 р. [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 1829] У 1860 р. у Санкт-Петербурзі був опублікований російський переклад цього тексту [Византийские историки 1960]. Автор перекладу, письменник-еллініст Спірідон Юрійович Дестуніс (1782-1848), розпочав роботу над збіркою "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" ще 1838 р. Він переклав чотири частини, але за життя перекладача друком вийшов лише один невеликий фрагмент праці. Усі інші частини перекладу, в тому числі й праця Менандра, були опубліковані сином С. Дестуніса вже після його смерті.

Переклади окремих фрагментів, що стосуються історії слов'ян були зроблені сучасними російськими дослідниками С. Тохтасьєвим та І. Левінською [Свод древнейших письменных известий о славянах 1994, 311-356]. Вони подали детальний аналіз тексту, зробили цінні коментарі до окремих фрагментів. Але повного перекладу твору Менандра з ґрунтовними науковими коментарями досі, на жаль, не існує. Українською мовою він ще взагалі не був перекладений. Хоча для розвитку української науки нам просто необхідні переклади творів ранньовізантійських авторів українською мовою, адже свідчення, що містяться там, події, описані давніми істориками, дуже часто стосуються територій нашої держави. Великий Степ і міжцивілізаційні процеси там є невід'ємною частиною нашої історії. Тому ми вважаємо тему вивчення та інтерпретації взаємин між Візантійською імперією та варварами кочовиками Великого Степу надзвичайно актуальною і такою, яка потребує ширшого використання джерел.

Посольство аварів до римлян 558 р. [Menander. Exc. De leg. gent. P. 99.]

Авари, після великих мандрів, прийшли до аланів¹ і просили бути прийнятими Сарозієм, гегемоном аланів, щоб він їх з римлянами познайомив.

[Περὶ Ἀβάρων.] ὥς πολλὰ περὶ νοστήσαντες ἦκον ἐς Ἀλανούς, καὶ ἰκέται ἐγένοντο Σαρωσίου τοῦ Ἀλανῶν ἡγουμένου, ὥς ἂν δι' αὐτοῦ γνώριμοι ἔσονται Ῥωμαίοις.

Юстин², Германів [син], який у той час мав владу над військом у Лазіці³, про аварів доніс василевсу Юстиніану⁴.

Ὁ δὲ Ἰουστίνῳ τῷ Γερμανοῦ, κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῶν ἐν Λαζικῇ καταλόγων ἐξηγουμένῳ, τῶν Ἀβάρων πέρι ἐδήλωσεν, ὁ δὲ Ἰουστίνος Ἰουστινιανῷ βασιλεῖ.

І наказав василевс стратигу⁵ надіслати посольство у Візантію від народу [аварів].

Καὶ δὴ ἐνεκελεύσατο ὁ βασιλεὺς τῷ στρατηγῷ στέλλειν ἐς Βυζάντιον τὴν πρεσβείαν τοῦ ἔθνους.

Кандіхом іменувався перший посланець, призваний від аварів, який прийшов і сказав імператору, що явився найбільший і найхоробріший з народів і що плем'я аварів непереможне. Вони будь-яких ворогів легко можуть відганяти і винищувати, і тому василевсу слід бути з ними товаришами у військовому союзі, мати хороших захисників. Але вони тільки тоді будуть милостиві до римської держави, якщо щорічно отримуватимуть великі коштовні дарунки і гроші та будуть поселені тобою на родючі землі.

Καὶ οὖν Κανδίχ ὄνομά τις ἡρέθη πρεσβευσόμενος ὑπὲρ Ἀβάρων πρῶτος, ὅς ἐσφοιτήσας ἔλεξε τῷ αὐτοκράτορι, ὡς πάρεστι τό μέγιστόν τε καὶ ὀλκιμώτατον τῶν ἐθνῶν, καὶ ὡς τό φύλον οἱ Ἀβαροι ἀκαταμάχητοί τέ εἰσι καὶ τό ἀντιστατοῦν οἷοί τε ῥαδίως ἀπώσασθαι τε καὶ διαφθεῖρειν, καὶ ὡς προσῆκόν ἐστι τῷ βασιλεῖ ἐς ὁμαιχμίαν σφᾶς ἐταιρίσασθαι, ἀλεξητῆράς τε ἔχειν ἀγαθοὺς, καὶ ὡς οὐκ ἄλλως εὐνούστατιον ἔσονται τῇ Ῥωμαϊκῇ πολιτεία ἢ δώροις ἐς τά μάλιστα τιμωτάτους καὶ χρήμασιν ἐτησίοις καὶ γῆς εὐφορωτάτης οἰκήσει.

Так сказав Кандіх імператору, але зараз тіло [імператора] не було таким квітучим, сповненим сили, як тоді, коли він, як був молодим, полонив Гелімера Банделона і Утігіна Готтона. Він був уже старим і його мужній дух та любов до війни змінились безтурботністю.

Ταῦτα τῷ αὐτοκράτορι ἐπειδὴ ἡγγειλεν ὁ Κανδίχ, αὐτίκα - οὐ γάρ ἐσφρίγα οἱ τό σῶμα, οὐδὲ ἠκμαζεν ἡ ἀλκί, ὥσπερ ἀμέλει, ἥνικα Γελίμερά τε τόν Βάνδηλον καὶ Οὐίττιγιν τόν Γότθον ἄμφω ἐτι νεάζων ἔθετο δορυάλωτον• ἀλλ' ἤδη χηραλέος τε ἦν, καὶ τό ἀνδρεῖον ἐκεῖνο φρόνημα καὶ φιλοπόλεμον μετεβέβλητο ἐς τό ῥαθυμότερον.

Отже, він вирішив іншим способом, а не війною, відбити варварську силу.

Ταῦτα ἔγνω ἑτέρῳ τρόπῳ καὶ οὐχὶ πολέμῳ τὴν βαρβαρικὴν ἀποκρούσασθαι δύνανμιν.

Він оволодів би аварами повністю, знищив би не війною, але розсудливістю, якби першим сам не загинув децю пізніше.

Και κατηγωνίσατο ἅν καὶ ἄρδην ἠφάνισεν, εἰ καὶ μὴ πολέμῳ, ἀλλ' οὖν εὐβουλία, εἴ γε μέ τῷ ἀφειλομένῳ τέλει πρότερον ἠφανίσθη αὐτός• οὐ γάρ πολλῷ ὕστερον ὄχρετο ἐκεῖσε.

Після того, як був менш за все в змозі перемогти неприятеля, він повернув його на свій бік.

Ἐλεῖ οὖν ἡκιστα ἦν οἷος τε περιεῖναι, τὴν ἑτέραν ἐτράπετο.

Через десять років після описаних подій, у 568 р., каган Баян знову відправив своїх посланників до Візантії з вимогою віддати їм місто Сирмій. Цьому передували події, пов'язані з приходом до влади нового імператора, Юстина II (565-578 рр.). Він не став продовжувати політику свого попередника щодо аварів і відмовився виплачувати їм данину. Авари, звичайно, були невдоволені таким поворотом у відносинах, тому вони почали шукати підтримки своєї антивізантійської позиції у західно-римських варварів. Спершу вони вступили в союз з франками, а потім з лангобардами. У 567 р. союзні війська аварів і лангобардів розгромили гепідів, яких підтримувала Візантія. Наступного року лангобарди разом з підкореними гепідами оселились в Італії. Авари в цей час захопили Паннонію, за винятком міста Сирмій – найважливішого стратегічного пункту на р. Саві. Сирмій був візантійським містом, відвойований ромеями у гепідів. Територія Задунав'я, захоплена аварами, стала вигідним плацдармом для нападів на Візантійську імперію. Тепер основним завданням аварів стало встановлення контролю над містом Сирмієм. Насамперед, проблему спробували вирішити дипломатичним шляхом

Посольство аварів до ромеїв 568 р. [Menander. Exc. De leg Rom. 154-156]

Баян, вождь аварів, прийняв рішення відправити послів і говорити про мир.

Ὅτι ὁ Βαϊανὸς ὁ τῶν Ἀβάρων ἡγεμὼν ἐν βουλῇ ἐποιήσατο πρεσβεύσασθαι καὶ περὶ σπονδῶν λόγους προσαγαγεῖν.

Від Віталіана він прагнув золота, дозволяючи собі натомість не вимагати не грабувати впродовж терміну перемир'я.

Τὸν δὲ Βιταλιανὸν ἐζήτει χρυσίον οἱ παρασχεῖν, ὥς ἂν μὴ λεηλασία χρήσοιτο κατὰ δὴ τὸν τῆς ἐκεχειρίας καιρόν.

Іобулід, коли отримав від єпарха⁶ Іллірії не менше 800 монет, віддав їх Баяну.

Ὁ δὲ Ἰοβουλῆδας, καὶ εἰληφῶς ἐκ τοῦ τῆς Ἰλλυρίδος ὑπάρχου νομίσματα οὐ' μείον ἢ ὀκτακόσια, παρέσχετο τῷ Βαϊανῷ.

Правитель аварів відправив Таргітія разом з перекладачем Віталіаном до василевса з розмовою про те, щоб віддали Сирмій⁷ і гроші, які кутрігури⁸ й утігури⁹ приймали від василевса Юстиніана. Обидва ж племені були розбиті, також [вимагав видати] й гепіда¹⁰ Усдібада

Ταύτη τοι καὶ ἔστειλε τὸν Ταργίτιον ὁ τῶν Ἀβάρων ἡγούμενος, ζύν τῷ καὶ Βιταλιανὸν τὸν ἐρμηνέα, τῷ βασιλεῖ λέξοντας ὥστε τό Σιρμιόν οἱ ἐνδοθῆναι, καὶ τά συνήθη χρήματα, ἃ Κουτρίγουροι καὶ Οὐτίγουροι πρὸς Ἰουστινιανοῦ ἐκομίζοντο βασιλέως, οἷα δὴ αὐτοῦ ἄμφω τὸ φύλῳ τούτῳ καθελόντος• πρὸς τοῖς καὶ Οὐσδίβαδον τὸν Γήπαιδα.

Він говорив, що усі гепіди належать йому, тому що він розбив їх.

Ἐφασκε γὰρ τοὺς Γήπαιδας ἅπαντας αὐτῷ ἀνήκειν, ἅτε δὴ καὶ αὐτοὺς πρὸς αὐτοῦ καταπολεμηθέντας.

Прибувши у царське місто¹¹, послаи постали перед імператором, Таргіт промовив: "О, василевсе, я прийшов до тебе як твій син, бо ти справжній батько для Баяна, нашого господаря.

Ἀφικομένων δὴ οὖν τῶν πρέσβεων κατὰ δὴ τὴν βασιλίδα πόλιν, παρελθύντων τε ὥς τὸν αὐτοκράτορα, ἔφη ὁ Ταργίτης• "ὦ βασιλεῦ, πάρειμι σταλείς ὑπὸ τοῦ σοῦ παιδός• πατήρ γὰρ αὐτὸς ἀληθῶς Βαϊανοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς δεσπότης.

Переконаний же, що показуючи свою любов своєму сину, подаруєш йому те, що йому належить.

Πέποιθα δὴ οὖν, ὥς ἐπιδείξασθαι προθυμηθείης τὴν περί τὸν παῖδα στοργὴν τῷ διδόναι τὰ τοῦ παιδός.

Тому, маючи приязнь між вами і нами, невже ти не надаси йому нагороди?

Οὕτω τοίνυν ἐχόντων ἡμῶν, τάχα δὲ σοῦ καὶ ἡμῶν, ἄρα οὐχὶ παραχωρήσεις αὐτῷ τῶν γερόν;

Володіння дарунками не перейде ані чужому, ані ворогу, а повернеться до твого сина, якщо тільки даси те, за чим я прийшов: місто Сирмій і гроші, які кожен рік василевс Юстиніан давав кутрігурам і утігурам, тому що тепер Баян, без сумніву, володіє цими народами.

Οὐ γὰρ ἐς ἀλλότριον οὔτε μὴν πολέμιόν τινα τὰ δοδόμενα μεταθήσεις σχεδόν• οὐδὲ μεταβήσεται τῶν παρεχομένων ἡ κυριότης, ἢ πάλιν εἰς σὲ ἀναδραμεῖται διὰ τοῦ παιδός, εἴγε παράσχοις αὐτῷ τὰ ἐφ' οἷς ἤκω, τὴν τε πόλιν τὸ Σίρμιον καὶ τὰ χρήματα κατ' ἔτος, ὅσα βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τοῖς Κουτριγούροις καὶ Οὐτιγούροις ἐδίδου, Βαϊανοῦ τήμερον δεσπόζοντος τούτων γε δήπου τῶν ἐθνῶν.

Ще й гепіда Усдібада і його людей: бо ніхто навіть не сперечатиметься, що вони народились рабами Баяна".

Ἔτι καὶ Οὐσδιβαδὸν τὸν Γήπαιδα καὶ τοὺς περὶ αὐτόν• οὐδέ γὰρ περὶ τούτων ἀντερεῖ τις, ὥς οὐχὶ πεφύκασιν ἀνδράποδα Βαϊανοῦ.

Так говорив Таргіт.

Ταῦτα ὁ Ταργίτης ἔλεξεν.

Також і василевс [мовив]: "не схоже, що ти прийшов як посланець, Таргіте, а більше маєш намір ознайомити нас з норовом аварів, який нам невідомий.

Ατὰρ ὁ βασιλεὺς " οὐ πρεσβευσόμενος ἤκεις, ὥς ἔοικεν, ὃ Ταργίτα• μᾶλλον μὲν οὖν πρὸς ἀγνοοῦντας ἡμᾶς τεκμηριώσασθαι βουλόμενος τῶν Ἀβάρων τοὺς τρόπους.

13. Ваша розмова, що ми будемо вам давати те, що нещодавно Юстиніан давав гунам, жаліючи їх, а не через страх і небажання проливати кров,. Але ж смішно не протиставляти тих, кому хочемо виявити своє милосердя і таких, як нещасні кутрігури й утігури?

Εἰ γάρ, ὥς φατε, δοίμεν ὑμῖν τὰ ὅσα τοῖς πρώην Οὕννοις, οἷκτω μᾶλλον καὶ οὐ φόβῳ, τῷ μὴ ἐθέλῃν αἷμα ἐκχεῖν, Ἰουστινιανὸς ἐδίδου, γελοῖόν γε ἂν εἴη, καὶ οἷς τό φιλόφθονον ἀ'πονέμειν δεῖ,

καὶ οἷς ἀντιτάττεσθαι φανῶμεν οἱ αὐτοί• ὅποτε οἱ δέιλαιοι
Κουτρίγουροί τε καὶ Οὐτίγουροι;

Які, як ви стверджуєте, від нас отримували гроші, частина з
них втекла від нас, частина виявилась повністю знищена нами.

Οὓς διαβεβαιούσθε πρὸς ἡμῶν κομιζεσθαι χρήματα, τοῦτο μὲν
φυγόντες ἡμᾶς, τοῦτο δέ πεπτωκότες ὑφ' ἡμῶν τυγχάνουσιν ἄρδην
ἠφανισμένοι.

Навіщо ж давати вам те, що підкореним належало?

Τί οὖν παράσχοιμεν ὑμῖν τὰ τῶν ἡσσωμένων;

Суперечить здоровому глузду перемагати і, разом з тим, за
переможених платити іншим.

Ἀλλ' οὐ τῇ φύσει ξυνάδει τῶν πραγμάτων καὶ κρατεῖν ἅμα, καὶ
ὑπὲρ τῶν κεκρατημένων ἑτέροις χρήματα καταθεῖναι.

Чи не достатньо того, що ми вже колись показали свою
нездатність мислити?

Οὐ γάρ ἀποχρῶν, εἰ φανείμεν ἅπαξ τοῦ τὰ δέοντα φρονεῖν
ἐστερημένοι, ἅλλὰ γάρ καὶ εἰς συνήθειαν ἔλκειν τὴν ἀφροσύνην
οἶεσθε δεῖν;

Як щодо Усдібада?

Τί οὖν ποιοῦμεν τὸν Οὐσδίβαδον;

Вам його віддати?

Ὑμῖν ἀποδοίμεν;

Хіба ми народились несповна розуму, щоб наше подарувати
варварам, які шкодять нашій державі.

Οὐχ οὐτω πεφύκαμεν ἡλίθιοι, ὥστε τὰ ἡμέτερα καταπροέσθαι,
καὶ ταῦτα βαρβάροις καὶ λυμαινομένοις τῇ καθ' ἡμᾶς πολιτεία.

Той, у кого царська влада була раніше, прийшлих гепідів
зробив своїми і переселив їх на землі поблизу Сирмія, і під час
війни проти лангобардів¹² ми самі були у небезпеці.

Ὁ γάρ πρό ἡμῶν τό βασιλείον ἀναδεδεγμένος κράτος Γήπαιδας
ἐπήλυδας ὄντας εἰσεποίησατο, καὶ χώραν αὐτοῖς ἀπένειμε τὴν περὶ
τό Σίρμιον, εἶτα καὶ πολέμου κινηθέντος αὐτοῖς ὡς Λογγοβάρδους,
ὥσπερ εἰκός, ξυνεπελαβόμεθα τοῦ κινδύνου τοῖς οἰκείοις.

Гепіди перемогли би рукою римлян, якби тільки підлістю і
лукавими думками не засмутили своїх благодійників.

Καί ἄν ἐκράτον οἱ Γήπαιδες τῇ Ῥωμαίων χειρί, εἶγε μὴ ἀνδραποδώδεις ὤφθησαν καὶ τῷ τῆς γνώμης δολερῷ τοὺς εὐεργέτας ἐλύπησαν.

Проти нас вони чатували немилосердно, але римляни не подумали використати несправедливість, рівносильну покаранню, а скоріше обійти тих, хто помилився, щоб вони були повністю знищені іншими.

Ἀνθ' ὧν ἐπιβουλευσάντας ἡμῖν ἀσύγγνωστια οὐ Ῥωμαίοις ἔδοξε μετελθεῖν τοὺς ἀγνωμονήσαντας, οἷς ἔνεστι μὴ ἀντιτιθέναι τὰς τιμωρίας ἰσορρόπους τοῖς πλημμελήμασι, μᾶλλον μὲν οὖν περιυδεῖν, ὥς ἂν ὑφ' ἐτέρων ἐς τὸ παντελές δοαφθαρῇσιντο.

Якщо це так і якщо ви спонукаєте нас докоряти вам тим, що ви підкорили гепідів, які належать нам, то докори повертаються вам самим.

Εἰ τοίνυν ἄλλως οὐκ ἔχει ταῦτα, ἐπεὶπερ ἡμεῖς ἐπεγκαλεῖν ἄξιοι καθεστήκαμεν, ὅτι τοὺς ἡμῖν ἀνήκοντας ἔχετε Γήπαιδας, ἀντέστραπται καθ' ἡμῶν τὰ τῶν ἐγκλημάτων.

Ви ж бо Усдібада, а ми від вас вимагаємо усіх інших гепідів.

Ὑμεῖς μὲν γάρ τόν Οὐσδίβαδον, ἡμεῖς δέ καὶ τοὺς Γήπαιδας ὑμᾶς τοὺς λοιποὺς εἰσπράξομεν.

Римляни здавна були [схильні] стримувати нерозсудливість, а не мати самим безумство у звичці.

Ῥωμαῖοι γάρ ἀνωθέν τε καὶ ἔξ ἀρχῆς σωφρονίζειν ἐτάχθημεν τὸ ἀνόητον, οὐ μὲν ἀνόητοί τινες εἶναι νομίζεσθαι.

Але хіба ми передамо Сирмій варварам?

Ἀλλὰ τὸ Σίρμιον ἐγχειρίσωμεν βαρβάροις;

Чи не стримує вас те, що ви залишаєтесь живими, поки римляни не бажають підняти зброю.

Οὐκ ἀρκέσει γάρ ὑμῖν τὸ περιεῖναι μέχρις ὅπλα κινεῖν οὐ βούλοιντο Ῥωμαῖοι.

Ти говориш, о Таргіт, що каган Істр¹³ перейде, потім і Евр¹⁴, і що увійде у міста Фракії¹⁵ при першому ж нападі.

Ἀλλ' ἐρεῖς, ὦ Ταργῖτα, ὅτι διαβήσεται Ἰστρον ὁ Χαγάνος, ἔτι γε μὴν καὶ τὸν Ἑβрон• καὶ ὅτι τὰς ἐπὶ Θράκης αὐτοβοεὶ παραστήσεται πόλεις.

Але він буде попереджений римськими силами і вони його надії позбавлять, і скоріше самі аварів переселять.

Аλλά προφθάσουσιν αἱ Ῥωμαϊκαὶ δυνάμεις, καὶ τῆς ἐλπίδος αὐτόν ἀφαιρήσονται, καὶ μᾶλλον αὐτοὶ σκεναγωγήσουσι τὰ Ῥάβρων.

Ми не припинимо руйнувати й підкорювати, поки варвари знущаються.

Καὶ οὐ παυσόμεθα καταβάλλοντές τε καὶ χειρούμενοι, ἕως ἄν ἐφυβρίση τό βάρβαρον.

Вигідніша для римлян замість миру війна.

Λυσিতেλήσει δέ Ῥωμαίοις ἀντὶ τῆς εἰρήνης ὁ πόλεμος.

Аварів же, кочових і прийшлих, тримати за друзів важче, ніж ворогувати з ними, якщо їх дружба ґрунтується на підступності.

Ῥάβρων γάρ τῶν νομάδων τε καὶ ἐπλύδων καθεστάναι φίλους τῆς ὥς αὐτοὺς δυσμενείας βαρύτερον, ἄλλως τε καὶ φιλίας ὑπούλου καθεστώσης.

Краще мати рани на тілі, аніж у душі.

Κρεῖσσον ἐν τοῖς σώμασι καὶ οὐχί ταῖς ψυχαῖς φέρειν τὰ τραύματα.

Таргіте, і стрілки з лука, і кіннота, і велика кількість сильних піхотинців будуть споряджені (напоготові) у нас, але спокій не повинен бути кращим за сусідство.

Πρὸς ταῦτα, ὃ Ταργῖτα, καὶ τόξα καὶ ἵπποι καὶ μυρίαὶ δυνάμεις ὀπλιτῶν ἔστωσαν ἐν παρασκευῇ• οὐ γάρ ἡσυχία τοῦ συνοίσοντος αἰρετώτερον."

Так говорив імператор, багато похваляючись, відпустив послів аварських, спершу полководцю Бону сильно дорікнувши за те, що взагалі з Візантії відправити вимагав; також наказав йому за діло взятися і приготувати усі військові знаряддя (усю зброю), знаючи точно, що негайно війна з аварами розпочнеться.

Τοσαῦτα εἰπὼν ὁ αὐτοκράτωρ, μεγαληγορία τα χρησάμενος πολλῇ, τῶν Ῥάβρων ἀφῆκε τοὺς πρέσβεις, πρότερον Βώνω τῷ στρατηγῷ ἐν γράμμασι πλεῖστα ἐπιμεμνῆσάμενος, ὅτι γε ὅλως ὥς αὐτόν τοιάδε προῖσχομένους ἔστειλεν ἐς Βυζάντιον• πρὸς γε καὶ σημήνας ἔργου ἔχεσθαι καὶ πάντα τὰ πολεμιστήρια ὄργανα ἐπισκευάζειν, σαφῶς ἐπιστάμενον, ὥς ξυγκροτηθήσεται ὁ πρὸς Ῥάβρους πόλεμος καὶ μάλα αὐτίκα.

Бонос, прочитавши листа від василевса, споряджався на війну.

Καί δὴ ὁ Βῶνος, ἐπεὶ τὸ βασίλειον ἀνελέξατο γράμμα, τὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἐξηρτύετο.

Василевс ораторствував, священні збори схвалювали його кмітливість, зараз же були надіслані дарунки: інкрустовані золотом ланцюжки і ложа, шовковий одяг та багато інших речей, які пом'якшили б душі, сповнені зарозумілості. До них відправили посланця Валентина (він був одним з василевсових зброєносців), щоб схилити плем'я до військового союзу з римлянами та готовності озброюватись проти неприятелів. Гадаю, що така передбачуваність василевса була розумною, бо чи переможуть авари, чи будуть переможені - в обох випадках положення римлян буде однаковим.

Ὅτι δημηγορήσας ὁ βασιλεὺς, τοῦ τε ἱεροῦ ξυλλάγου τὸ ἀγχίνουν τε καὶ βουλευτικόν τοῦ βασιλέως ἐπαινέσαντος, παραχρῆμα τὰ τε δῶρα ἔστελλε, σειρώς τε χρυσῷ διαπεποικιλμένας καὶ κλίνας, ἐσθῆτάς τε σηρικὰς καὶ ἕτερα πλεῖστα ἐκμαλθακῶσαι οἶα τε ὄντα ἀλαζονείας ἀνάπλεα φρονήματα, πρὸς τοῖς καὶ πρεσβευσόμενον Βαλεντίνον• (εἷς δὴ οὗτος τῶν βασιλικῶν μαχαιοφόρων•) καὶ προὔτρεπετο τὸ φύλον ὁμαιχμίαν ἐσάγειν Ῥωμαίοις καὶ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ὀπλίζεσθαι, ἐμφονέστατα οἶμαι προμηθευσάμενος ὁ βασιλεὺς, ὡς ἢ νικῶντες οἱ Ἄβαροι ἢ καὶ ἡσώμενοι ἐς ἀμφοῖν περιθῶσι Ῥωμαίοις τὸ συνοῖσον.

Коли Валентин прибув туди, він віддав дари і все те, що хотів передати василевс. Спочатку почали воювати з утігурами, потім з гунським плем'ям залів, а також розбили саварів¹⁶.

Τοῦ δέ βαλεντίνου ἐκεῖσε ἀφικομένου καὶ τὰ δῶρα παρασχομένου, καὶ ὅσα ἀσήμηνεν ὁ βασιλεὺς ἐξειπόντος, πρῶτον μὲν ἐξεπολεμήθησαν Οὐτιγούροις, εἶτα Ζάλοις, Οὐννικῷ φύλῳ• καὶ Σαβεΐρους δέ καθεῖλον.

Вожді антів перебували у тяжкому становищі, внаслідок чого втратили усіляку надію; авари ж одразу стали грабувати й спустошувати їхні землі.

Ὅτι ἐπεὶ οἱ ἀρχοντες Ἀντῶν ἀθλίως διетέθησαν καὶ παρὰ τὴν σφῶν αὐτῶν ἐλπίδα ἐπεπτώκεσαν, αὐτίκα οἱ Ἄβαροι ἐκειὸν τε τὴν γῆν καὶ ἐληΐζοντο τὴν χώραν.

Пригноблені війсьними набігами [анти] відправили послом до них [аварів] Мезамира Ідарізового [сина], брата Келагаста.

Посли просили для себе можливості викупити кількох полонених свого племені.

Πιεζόμενοι δ' οὖν ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιδρομαῖς ὡς οἶον τε, ἐπρεσβεύσαντο ὡς αὐτοὺς Μεζάμηρον τὸν Ἰδαριζου, Κελαγαστοῦ ἀδελφόν, ἐπὶ τὴν πρεσβειάν χειρονήσαντες• ἐδέοντό τε πρίασθαι τῶν τινας τοῦ οἰκείου φύλου δορυαλῶτων.

Посол Мезамир, балакучий і хвалькуватий, коли прибув до аварів, закидав їх гордовитими і навіть зухвалими промовами.

Καὶ τοῖνυν Μεζάμηρος ὁ πρεσβευτής, στωμύλος τε ὦν καὶ ὑψαγόρας, ὡς Ἀβάρους ἀφικόμενος ἀπέρριψε ῥήματα ὑπερήφανά τε καὶ θρασύτερά πως.

Тоді Котрагір, родич аварів, який про антів неприязно говорив, коли почув, що Мезамир сказав гордовитіше, ніж належить послу, тоді промовив до Хагана: "цей чоловік має великий вплив у антів, який може діяти проти всіляких його ворогів.

Ταῦτά τοι ὁ Κοτράγηγος ἑκεῖνος, ὁ τοῖς Ἀβάροις ἐπιτήδειος, ὁ κατ' Ἀντῶν τά ἔχθιστα βουλευσήμενος, ἐπεὶ ὁ Μεζάμηρος ὑψηλότερον ἢ κατὰ πρεσβευτὴν διελέγετο, εἶπεν ὡς τὸν Χάγανον• "οὗτος ὁ ἀνὴρ μεγίστην ἐσὺτι περιβέβληται δύναμιν ἐν Ἄνταις, οἷός τε πέφυκε κατὰ τῶν ὅπως οὖν αὐτῷ πολεμίων ἀντιτάττεσθαι.

Тому необхідно його змусити замовкнути назавжди, а потім без страху напасти на чужих".

Δεῖ τοιγαροῦν ἀπακτανθῆναι τοῦτον, καὶ τό λοιπόν ἀδεῶς ἐπιδραμεῖσθαι τὴν ἀλλοτρίαν".

Авари підкорились, відштовхнули достойного поваги посла, знехтували правами і вбили Мезамира.

Τούτῳ πεισθέντες οἱ Ἄβαροι παρῳσάμενοι τὴν τῶν πρέσβεων αἰδῶ, ἐν οὐδενί τε λόγῳ θέμενοι τὴν δίκην, ἀναιροῦσι τὸν Μεζάμηρον.

З тих пір повніше, ніж раніше, стали нищити землі антів і не переставали грабувати та підкорювати мешканців.

Ἐξ ἐκείνου πλέον, ἢ πρότερον, ἔτεμνον τὴν γῆν τῶν Ἀντῶν, καὶ οὐκ ἀνίσταν ἀνδραποδιζόμενοι καὶ ἄγοντές τε καὶ φέροντες.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Ed. B.G. Niebuhrii. – Pars I.: Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, Olympiodori, Candidi, Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae, Procopii et

Prisciani Panegyrici. – Bonnae, 1829.; Golden P. The Qipcaqs of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation in the Steppes. // Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery. / Edited by Garry Seaman and Daniel Marks. – Los-Angeles, 1991. – P. 135.; Menander. Exc. De leg.gent. P. 99. // Menander Protector. Fragmenta. // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Ed. B.G. Niebuhrii. – Pars I.: Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, Olympiodori, Candidi, Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae, Procopii et Prisciani Panegyrici. – Bonnae, 1829. – P. 380.; Menander. Exc. De leg Rom. (154-156) A.C. 568. Menander Protector. Fragmenta. // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Ed. B.G. Niebuhrii. – Pars I.: Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, Olympiodori, Candidi, Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae, Procopii et Prisciani Panegyrici. – Bonnae, 1829. – P. 385-389.; Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпидор, Малх, Петр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, переведенные с греческого Спиридоном Дестунисом. – СПб., 1860.; Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы Евразийских степей: от древности к новому времени. – СПб., 2009. – С. 9.; Менандр Протектор. (И.А. Левинская, С.Р. Тохтасьев) // Свод древнейших письменных известий о славянах. - Том I (I-VI вв.) – Москва, 1994. – С. 311-356

¹Алани – союз сарматських іраномовних кочових племен, відомі в джерелах з I ст. н.е.

²Юстин – державний діяч і воєначальник, син двоюрідного брата імператора Юстиніана I, Германа, впливового чиновника при дворі імператора. Юстин був одним з двох претендентів на імператорську владу. Його суперником став ще один племінник Юстиніана I, майбутній імператор Юстин II. Обидва Юстина уклали угоду, що той з них, хто опиниться на престолі, зробить іншого другою особою в імперії. Коли помер Юстиніан, Юстин, Германів син, перебував з військом на півночі імперії, охороняючи кордон від аварів. Інший Юстин скористався цим і сам сів на престолі. Юстина, сина Германа, відкликали з посади командувача дунайською армією до Константинополя і позбавили особистої дружини. Згодом його призначили на посаду префекта августула Єгипта, таким чином, віддалили від столиці, а пізніше вбили.

³Лазіка (місцева назва - Егрісі)– назва області в Західній Грузії, 3 VI ст. територія Лазіки була ареною боротьби між Візантією і Сасанідською Персією. За договором 562 р. Лазіка перебувала в

залежності від Візантії. У VIII ст. область увійшла до складу Абхазького царства.

⁴Юстиніан I – візантійський імператор (527-565).

⁵Стратиг – намісник і головнокомандувач військово-адміністративного округу у Візантійській імперії.

⁶Епарх – один з вищих чиновників Візантійської імперії, міський голова. Посада була заснована 359 р. у Константинополі. До цього часу у Пізній Римській імперії функції епарха виконував префект.

⁷Сірмій – найважливіший стратегічний пункт на р. Саві. У 568 р., коли авари стали претендувати на нього, місто перебувало під візантійським контролем.

⁸Кутрігури – плем'я гунського походження, кочували на просторах Степу між Доном і Дунаєм. Деякі дослідники вважають їх, разом з утігурами, предками сучасних болгар.

⁹Утігури – гунське плем'я, кочувало між річками Дон і Кубань з V по VII ст. У середині VI ст. разом зі спорідненими утігурами стали інструментом так званої візантійської дипломатії: роменські імператори шляхом підкупу вождів зіштовхували ці два племені між собою у своїх власних інтересах.

¹⁰Гепіди – германське плем'я, споріднене з готами.

¹¹Константинополь, столиця Візантійської імперії.

¹²Лангобарди – германське плем'я, котре в середині VI ст. на території Північної та Центральної Італії заснували Лангобардське королівство.

¹³Істр – Дунай.

¹⁴Евр – давня назва сучасної ріки Маріци. Одна з найбільших річок на Балканському півострові, впадає в Егейське море.

¹⁵Фракія – провінція Візантійської імперії, розташована на південному сході Балкан.

¹⁶Савіри – плем'я гунського походження.

Жданович О., к.истор.н., научн.сотр.,
Институт истории Украины НАН Украины

АВАРЫ И ИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С ВИЗАНТИЙСКОЙ ИМПЕРИЕЙ В ТРУДЕ МЕНАНДРА ПРОТЕКТОРА

В статье представлен перевод и комментарии к двум фрагментам труда историка раннего средневековья Менандра Протектора. В них описываются два посольства от Аварского каганата в Византию. Приведённые описания раскрывают истинные мотивы отправки дипломатических миссий и демонстрируют отношение ромеев к

этому государству аваров. Мы задались целью не просто перевести текст на украинский язык, а посредством его анализа исследовать процессы межкультурного взаимодействия с точки зрения участника одной из сторон данного взаимодействия. Посмотреть на кочевников глазами ромей, раскрыть субъективный взгляд на некоторые элементы чуждой и непонятной культуры, распознать, где искренность, а где просто стремление выгодно себя представить перед послами могущественного государства – вот те задания, которые мы ставим перед собой, работая над переводом фрагментов произведения Менандра.

Ключевые слова: Менандр Протектор, Византийская империя, Аварский каганат, раннее средневековье, межкультурное взаимодействие.

Zhdanovych O., PhD., Scient. officer
Institute of the Ukrainian History of NAS of Ukraine

THE AVARS AND THEIR RELATIONSHIPS WITH THE BYZANTINE EMPIRE IN THE WORKS BY MENANDER THE GUARDSMAN

*The article contains the translation of two fragments from the work by Menander the Guardsman, an early medieval historian, as well as the author's comments on these fragments. The fragments in question describe two diplomatic missions sent by the authorities of the Avar Khaganate to Byzantium. The descriptions show the true goals of the above diplomatic missions and demonstrate the attitude of the Greeks to the Avar state. The aim of the present article is not just to translate the text in question into Ukrainian but also to analyze the peculiarities of the **interciviliation** interaction as viewed by one of the participants of this dialogue.*

Key words: Menander the Guardsman, the Byzantine Empire, the Avar Khaganate, the Early Middle Ages, **interciviliation** interaction.

СТИЛЕМЕТРИЧНІ ОЗНАКИ МОРФЕМНИХ СТРУКТУР СЛІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ Т. ШЕВЧЕНКА (на матеріалі Корпусу української мови)

У статті подано результати статистичного аналізу морфемних структур слів у поетичному мовленні Т. Шевченка. Дослідження здійснено за даними Електронного частотного словника морфемних структур, автоматично укладеного на матеріалі текстів Т. Шевченка у Корпусі української мови (www.mova.info).

Ключові слова: Корпус української мови, електронний частотний словник, статистична структура тексту, стилеметричні ознаки морфемних структур слів.

Мова ідіолекту Т. Шевченка була об'єктом досліджень численних лінгвістичних та літературознавчих студій як в україністиці, так і за її межами. Серед праць лінгвостилістичного характеру цього циклу необхідно відзначити дослідження П.Д. Тимошенка [11], в яких системно використані кількісні характеристики мовних одиниць в аналізі лексичних та морфологічних особливостей ідіостилю Т. Шевченка.

Розвиток статистичної стилістики ознаменований в українському мовознавстві виходом у світ монографії "Статистичні параметри стилів" [10], написаної колективом відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України. Фундаментальні статистичні дослідження цього колективу представлено низкою відомих праць: "Вопросы статистической стилистики" [2], "Частотний словник сучасної української художньої прози" [13], "Частотні словники та їх використання" [9] та ін.. Пізніші праці науковців цього відділу: "Система афіксального словотворення сучасної української мови" [6], "Морфемна структура слова" [8], "Словник афіксальних морфем української мови" [7], "Основи морфеміки сучасної української мови" [5], "Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація" [4], демонструють застосування статистичного аналізу з

використанням комп'ютера в дослідженні морфемної системи української мови.

Хоча дослідження статистичних параметрів основних стилів української мови на морфемному рівні було започатковано ще у монографії "Статистичні параметри стилів" [10], морфемні структури слів не стали предметом спеціального вивчення в аспекті параметризації стилю чи ідіостилу окремого автора. Причиною цього є "ручний" морфемний та статистичний аналіз слів у тексті – така робота навіть на текстах одного автора, на базі найменшої репрезентативної вибірки у 1000 словоформ, є дуже трудомісткою. Стилеметричні дослідження такого спрямування стали можливими із розвитком корпусної лінгвістики.

В Україністиці Корпус української мови був створений колективом лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології КНУ ім. Т.Шевченка [3]. Цей Корпус оснащений пакетами програм, що забезпечують автоматичний та автоматизований аналіз текстів на морфемному, лексичному і синтаксичному рівнях організації та автоматичне укладання різноманітних частотних словників.

Одним із модулів автоматичного аналізу тексту Корпусу є морфемний модуль, який виконує функцію автоматичного морфемного сегментування словоформ тексту. Морфемний сегментатор – це система, на вході якої знаходяться лексеми (початкові словоформи) аналізованого тексту, представлені у вигляді алфавітного реєстру, а на виході – ті ж самі лексеми, проіндексовані граматичними кодами частини мови, з приписаними моделями морфемних структур слів, в яких латинські літери символізують функціональні типи морфем: Р – префікс, R – корінь, S – суфікс, F – флексія, I – інтерфікс, X – постфікс, наприклад: RIRSF – *льод-о-різ-Ø-Ø*. Автоматичне визначення морфемної структури слова у Корпусі здійснюється за процедурою автоматичного зіставлення з лінгвістичною моделлю морфемної структури слова у Морфемно-словотвірній базі даних (МСБД) [1], [3], де за загальноприйнятими теоретичними принципами методики морфемного аналізу І.Т. Яценка [14] в автоматизованому режимі просегментовано $\approx$ 190 тис. початкових словоформ і визначено модель морфемної структури кожного слова.

Автоматичний морфемний аналіз у Корпусі української мови – це зручний комп'ютерний інструмент, який на базі великого масиву текстового матеріалу може здійснювати різноманітні завдання: 1) автоматичне морфемне сегментування початкових словоформ; 2) автоматичне групування лексики у спільнокореневі та спільноафіксальні вибірки; 3) автоматичне групування лексики за моделями морфемних структур слів у спільноструктурні вибірки; 4) автоматичні статистичні обчислення одиниць морфемного рівня тексту. На сьогодні у Корпусі укладено два типи морфемних частотних словників поетичного мовлення Лесі Українки, Л. Костенко, В. Стуса та Т. Шевченка: 1) Частотні словники кореневих та афіксальних морфем; 2) Частотні словники морфемних структур слів. Такі словники можуть бути укладені для всіх авторів і тестів Корпусу української мови за запитом користувача, якому необхідно отримати статистичну інформацію для різноманітних стилеметричних досліджень.

Пропоноване дослідження кількісних та статистичних характеристик морфемних структур слів проводиться за Частотним словником морфемних структур поетичного мовлення Т. Шевченка (www.mova.info). Цей словник укладений на базі ≈ 80 тис. слововживань поетичних текстів Т. Шевченка і структурований на три зони, які поєднані зручною навігацією: **1.** Інвентар морфструктур з інформацією про абсолютну частоту вживання; **2.** Реалізація морфструктури у словах тексту за такими характеристиками: а) лексичне наповнення морфструктури: інвентар і кількість слів (лексем) кожної морфструктури; б) частиномовна характеристика слова; в) абсолютна частота вживання слова (кількість слововживань лексеми у текстах); г) кількість текстів (творів), у яких вживається слово; г) середня частота слова; д) середньоквадратичне відхилення; е) коефіцієнт стабільності; **3.** Контексти вживання аналізованого слова.

За допомогою описаної методики автоматичного моделювання морфемна структура кожної початкової словоформи представлена у реєстрі Частотного словника кількісно-функціональною моделлю (PPRSF *не-с-по-ви-т-ий*), що є послідовністю різних функціональних типів морфем. Яку

лінгвістичну цінність у стилістичному дослідженні мають статистичні характеристики моделей морфемних структур слів? Досліджувати семантичну структуру слова і морфеми як знакових одиниць тексту, особливо поетичного, статистичними методами дуже важко, тому що слово і морфема становлять кількісно нечітку множину сем. Семантика слова і морфеми залежить від екстралінгвістичних чинників, які формують денотативний, десигнативний, конотативний компоненти лінгвістичного знака, що є індивідуальними у різних мовців, у різних мовних ситуаціях і в різних авторських стилях. Зважаючи на це, застосування математичних методів у лінгвістиці вимагає спрощення об'єкта дослідження – слова. Тому моделювання як метод математичної експлікації мовного знака (спрощення), дає можливість виявити морфемну структуру слова, яка розглядається як інваріантна модель його семантичної структури на найвищому рівні узагальнення. Морфемні структури слів є типовими структурними одиницями мови, які відображають будову інваріантної семної структури слова, що розуміється всіма мовцями однаково і є відтворюваною, і повторюваною у мовленні. Застосовуючи метод моделювання морфемних структур, можна аналізувати різні кількісні параметри семантичної структури слова на морфемному рівні: 1) морфемну довжину слова; 2) морфемну глибину слова; 3) складність і напрямки ускладнення морфемної будови слова за функціональними типами морфем. Ці аспекти у стилістичних дослідженнях набувають статусу стилеметричних ознак тесту. З іншого боку, необхідно визначити, як такі параметри моделювання морфемної будови впливають на лексичну реалізацію цієї моделі та на частоту слововживань, описуваних моделлю, у тексті окремого стилю мови чи ідіостилу.

Методика стилеметрії передбачає дослідження статистичних параметрів стилів або у порівнянні різних стилів, або у порівнянні з якимось еталоном, із яким порівнюють стилі і який є незалежним від цих стилів. У випадку дослідження ідіостилу одного автора – Т. Шевченка, визначальним є другий методичний підхід. Як еталонний у стилістичних зіставленнях може бути прийнятий: 1) стилістично нейтральний штучно створений текст – нульовий стиль, який відображає закони

мови, а не мовлення; або 2) система мови: "...статистичні показники мови (мовні константи, встановлені на протилежність мовленню)" [10; 30]. У дослідженні кількісних характеристик морфемних структур поетичного мовлення Т. Шевченка зіставним еталоном було обрано систему мови, а саме – дані Морфемно-словотвірного фонду української мови (далі МСФ) про закономірності організації морфемних структур слів та їх статистичні характеристики, які проаналізовано Н.Ф. Клименко у праці "Основи морфеміки сучасної української мови" [5]. У Частотному словнику морфемних структур поетичного мовлення Т. Шевченка було використано ті ж символи моделювання морфемної структури слова, що й у Н.Ф. Клименко, але з такими відмінностями у визначенні функціональних типів посткореневих афіксів: І – інтерфікс у нашому дослідженні визначається не тільки як міжкоренева сполучна морфема в складних словах, а і як афіксальна морфема у простих словах; Х – постфікс у нашому дослідженні моделюється окремим символом, а в МСФ він визначається як суфікс – S; афікс інфінітива у МСБД визначається як флексія – F, а в МСФ – як суфікс S. Таким чином, варіативність моделей морфемних структур слів у двох системах моделювання відрізняється, але морфемно-кількісна характеристика цих моделей збігається, оскільки сегментація у двох системах здійснювалася за морфемним словником І.Т. Яценка. Це дозволяє провести зіставний аналіз морфемних структур в аспектах: 1) морфемної довжини слова; та 2) префіксального ускладнення морфемної структури слова.

За даними МСФ українська морфеміка нараховує 418 моделей морфемних структур слів, ідіолект Т. Шевченка – всього 65 типів морфемних структур. Із 54 однокорневих морфемних структур, властивих українській мові, у поетичному мовленні Т. Шевченка встановлено 41 морфструктуру, реалізовану у 5127 словах, що становить $\approx 97,12\%$ лексику мови Т. Шевченка. Із 314 кількакорневих морфструктур української мови, у поетичних текстах Т. Шевченка було виявлено 23 двокореневі й 1 трикореневу морфструктуру, що мають лексичне наповнення – 152 слова і становлять $\approx 2,88\%$ лексику мови Т. Шевченка.

**Таблиця 1. Продуктивні моделі морфструктур слів
поетичного мовлення Т. Шевченка**

№	Морфемна структура		Приклад реалізації	Лексичне наповнення			Абсолютна частота у тексті	
				Кількість слів	Питома вага у %	Рейтинговий номер за спадом питомої ваги	Кількість слово-вживань	Рейтинговий номер за спадом частоти
1	RF	75,68 %	<i>мій</i>	1216	23,03	19	16323	19
2	RSF		<i>плакати</i>	1206	22,85	18	7482	18
3	PRSF		<i>співати</i>	1012	19,17	17	3804	16
4	PRF		<i>ніхто</i>	293	5,55	16	1631	15
5	RSSF		<i>дівчина</i>	268	5,08	15	898	14
6	PRSFX	94,09 %	<i>подивитися</i>	213	4,03	14	771	13
7	RSFX		<i>дивитися</i>	116	2,20	13	683	12
8	PRSS		<i>вранці</i>	105	1,99	12	254	7
9	PRSSF		<i>наймичка</i>	100	1,89	11	212	6
10	R		<i>де</i>	91	1,70	10	6605	17
11	PRS		<i>знову</i>	79	1,49	9	499	10
12	RSS		<i>тяжко</i>	77	1,46	8	359	8
13	RIRSF		<i>чорнобривий</i>	61	1,16	7	178	4
14	RS		<i>добре</i>	60	1,14	6	604	11

15	PPRSF		<i>заспівати</i>	57	1,08	5	186	5
16	PR		<i>нехай</i>	37	0,70	4	491	9
17	RSSSF		<i>пташечка</i>	31	0,59	3	77	1
18	PRFX		<i>довестися</i>	28	0,53	2	150	3
19	RFX		<i>дітися</i>	19	0,36	1	110	2

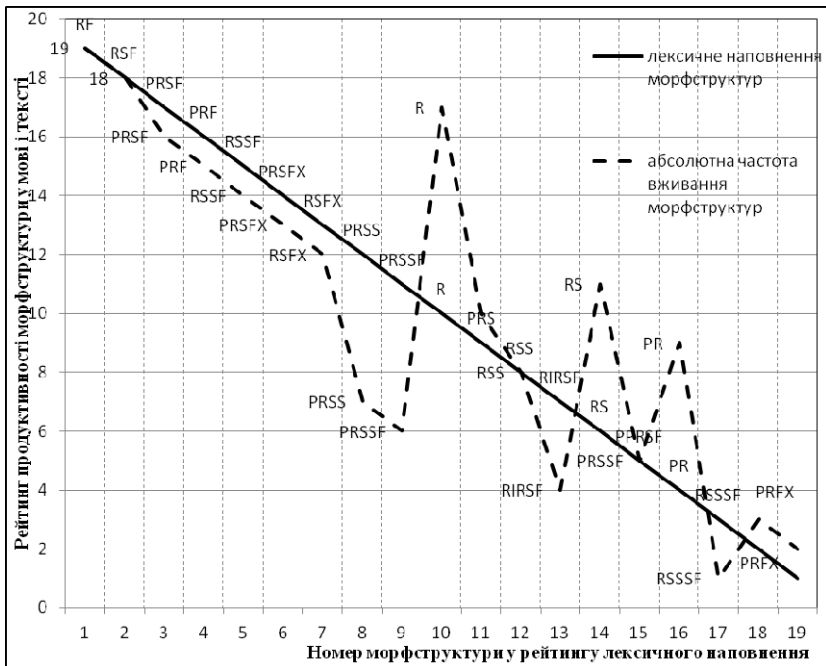
Наведена у таблиці інформація показує, що $\approx 75,68\%$ лексику поетичного мовлення Т. Шевченка моделюються за 5-ома моделями морфемних структур із найвищою питомою вагою у лексичному реєстрі: RF (*мії*²⁴) $\approx 23,03\%$; RSF (*плакати*) $\approx 22,85\%$; PRSF (*співати*) $\approx 19,17\%$; PRF (*ніхто*) $\approx 5,55\%$; RSSF (*дівчина*) $\approx 5,08\%$. Саме ці структури формують ядро морфеміки поетичного мовлення Т. Шевченка. Ще $\approx 19\%$ лексики описуються 10-ма нижчими за питомою вагою моделями морфемних структур, які разом із ядровими формують основу морфемної системи, оскільки продукують слова, що входять до 90% ($\approx 94,09\%$) лексики. Ці 19% морфемних структур належать до ближньої периферії морфеміки поетичного мовлення Т. Шевченка: PRSFX (*подивитися*) $\approx 4,03\%$; RSFX (*дивитися*) $\approx 2,20\%$; PRSS (*вранці*) $\approx 1,99\%$; PRSSF (*наймичка*) $\approx 1,89\%$; R (*де*) $\approx 1,7\%$; PRS (*знову*) $\approx 1,49\%$; RSS (*тяжко*) $\approx 1,46\%$; RIRSF (*чорнобривий*) $\approx 1,16\%$; RS (*добре*) $\approx 1,14\%$; PPRSF (*заспівати*) $\approx 1,08\%$. Усі інші морфемні структури – 27 однокорених, 22 двокореневі, 1 трикоренева – характеризуються продуктивністю меншою одного відсотка і реалізуються у 6% лексики. Такі структури належать до периферії морфеміки поетичного мовлення Т. Шевченка.

²⁴ Для прикладу наводяться слова, які у межах вибірки слів однієї морфемної структури мають найвищий показник абсолютної та середньої частоти.

Зіставлення статистичних даних лексичного наповнення морфемних структур (4-та колонка) з їх абсолютною частотою вживання в текстах (5-та колонка) показує деяку невідповідність активності морфемних структур у лексиці (реалізація у системі мови Т. Шевченка) й у мовленні (текстах ідіостилу). Керуючись визначенням Р.М. Фрумкіної [12; 78 - 81], зіставлення цих двох статистичних параметрів формує поняття "статистичної структури тексту", що визначається нею на лексичному рівні організації тексту. Поняття статистичної структури тексту можна застосовувати й у вивченні морфемного рівня його організації. Статистична структура тексту на морфемному рівні – це співвідношення між кількістю слів однієї морфструктури (кількістю реєстру слів визначної морфемної моделі) та абсолютною частотою цих морфструктур у тексті (кількістю слововживань визначної морфемної моделі). Статистична структура тексту на морфемному рівні виявляє залежність, що існує у цьому тексті між кількістю слів однієї морфструктури та ймовірністю появи у тексті таких слів. "Статистична структура реального тексту розуміється як його кількісна організація, як його модель. Статистична структура тексту, як певна рівнодіюча, дає можливість віднести той чи інший текст до певного функціонального стилю, визначити автора, період написання тощо" [9; 130]. Визначення статистичної структури тексту на рівні морфемних структур демонструє вищий рівень узагальнення кількісної моделі тексту, ніж на рівні лексики, тому що кількість моделей морфструктур у тексті набагато менша, ніж кількість слів тексту.

Для аналізу статистичної структури тексту було взято 19 морфемних структур слів, які є найчисленнішими за лексичним наповненням та найчастотніші за абсолютною частотою вживання у текстах (див. Табл.1). Як показує таблиця, морфемні структури були розташовані за зниженням питомої ваги у лексиці і кожній структурі було приписано: 1) рейтинговий номер від 19 до 1 за показником лексичного наповнення (колонка 4); 2) рейтинговий номер від 19 до 1 за абсолютною частотою вживання (колонка 5). Зіставлення рейтингових показників продуктивності морфструктур у двох

вимірах (лексичне наповнення та абсолютна частота) змодельовано на графічній діаграмі (див. Графік 1).

Графік 1. Продуктивність морфструктур у реєстрі словника та у текстах поетичного мовлення Т. Шевченка

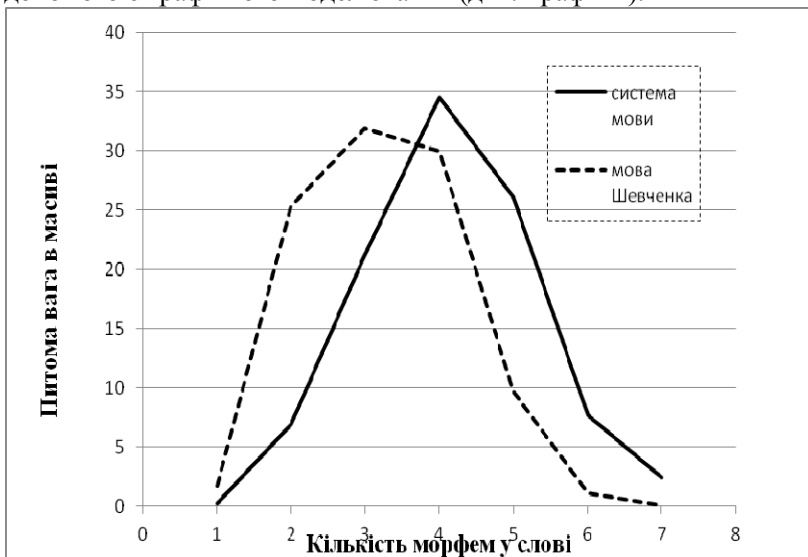
Як демонструє графік, якщо розташувати морфструктури за рейтингом зниження питомої ваги у лексиконі, то вони формують спадну пряму. Рейтинг зниження абсолютної частоти морфструктур від 19 до 1 визначає іншу продуктивність цих морфемних структур і формує ламану лінію, що відображає підвищення або зниження абсолютної частоти морфструктур, порівняно з їх активністю у лексиконі. Зіставлення двох ліній графіка показує невідповідність продуктивності морфструктур у мові (словах реєстру) та у мовленні (слововживаннях тексту) і дозволяє описати деякі особливості морфемної моделі статистичної структури тексту Т. Шевченка.

Статистична структура тексту поетичного мовлення Т. Шевченка на морфемному рівні організації має такі особливості: морфструктура R (*де*) з питомою вагою $\approx 1,7\%$ (91 слово) реалізується у словоформах тексту з абсолютною частотою 6605; морфструктура RS (*добре*) $\approx 1,14\%$ (60 слів) має абсолютну частоту – 604; морфструктура PR (*нехай*) з питомою вагою $\approx 0,70\%$ (37 слів) має абсолютну частоту – 491. Ці морфемні структури не належать до ядрових морфемних структур лексику Т.Шевченка, але за абсолютною частотою вживання входять до множини продуктивних у поетичному мовленні Т. Шевченка, що демонструють 3 піки ламаної графа абсолютної частоти вживання. Активною за абсолютною частотою вживання (150), порівняно з лексичним наповненням, є периферійна морфструктура PRFX (*довестися*) $\approx 0,53\%$ (28 слів), що формує четвертий пік ламаної графа абсолютної частоти. Особливої уваги заслуговує морфструктура RISFX, яка реалізована лише в одному слові – *сміятися* /*смі-ї-а-ти-ся*/ з питомою вагою 0,02 %, але має абсолютну частоту 57 текстових слововживань. Нижні піки ламаної абсолютної частоти вживання демонструють зниження продуктивності морфструктур у текстах, порівняно із лексичним наповненням у реєстрі: RSSF(*співати*) $\approx 19,17\%$ (268 слів) – абсолютна частота 3804; PRSS (*вранці*) $\approx 1,99\%$ (105 слів) – абсолютна частота 254; PRSSF (*наймичка*) $\approx 1,89\%$ (100 слів) – абсолютна частота 212; RIRSF (*чорнобривий*) $\approx 1,16\%$ (61 слово) – абсолютна частота 178; RSSSF (*пташечка*) $\approx 0,59\%$ (31 слово) – абсолютна частота 77. Усі інші морфемні структури з високим відсотком питомої ваги та низькопродуктивні, з питомою вагою менше одного відсотка, характеризуються корелятивними відношеннями при зіставленні кількості утворюваних слів та їх активності у покритті тексту.

Таким чином, модель статистичної структури тексту, яка будується на порівняно невеликому реєстрі кількісно-функціональних моделей морфемних структур слів (у текстах поетичного мовлення Т. Шевченка – 65 моделей морфструктур) може виступати як типологічна модель певного

функціонального стилю чи ідіостилу у порівняльних стилістичних дослідженнях.

Статистичний аналіз показує, що 65 моделей морфемних структур лексики Т. Шевченка реалізуються у словах різної морфемної довжини, регульованої певними закономірностями кількісного обмеження. За даними МСФ [5; 150 – 153], морфемна довжина українського слова обмежена інтервалом 1– 13 морфем: простих слів інтервалом 1 – 11, складних слів – 2 – 13. Морфемна довжина слова лексики Т. Шевченка обмежена інтервалом 1 – 7 морфем: простих слів – 1 – 6, складних – 2 – 7. Крім того, морфемна довжина слова по-різному впливає на ступінь реалізації морфеструктури у словах системи української мови та лексики Т. Шевченка. Закономірність такого впливу зручно описати за допомогою графічного моделювання (див. Графік 2).

Графік 2. Розподіл морфемної довжини слова у лексиці системи української мови та лексики поетичного мовлення Т. Шевченка

Найчисленнішими в українській мові є 3- ($\approx 21,24\%$), 4- ($\approx 34,5\%$), 5-морфемні слова ($\approx 26,13\%$), що складають ядро морфемної системи мови і становлять $\approx 81,9\%$ лексики. На графіку ці слова формують вершину ламаної "система мови".

У лексиконі поетичного мовлення Т. Шевченка найчисленнішими (вершина ламаної "мова Шевченка") є 2- ($\approx 25,35\%$), 3- ($\approx 31,85\%$), 4-морфемні слова – $\approx 29,99\%$, які становлять $\approx 87,29\%$ лексики. 5-морфемні структури, на відміну від системи мови, становлять лише $\approx 9,75\%$, натомість 2-морфемні структури є активними, хоча у системі мови вони становлять лише $\approx 7\%$. 1-морфемні структури в лексиконі Т. Шевченка мають питому вагу – $\approx 1,7\%$, а в системі мови – $\approx 0,22\%$, 6-морфемні – $\approx 1,1\%$ (у мові – $7,67\%$), 7-морфемні – $\approx 0,08\%$ (у мові $\approx 2,46\%$). Як показує ламана мови Т. Шевченка, зі збільшенням морфемної довжини слова до п'яти морфем їх питома вага у лексиконі Т. Шевченка різко зменшується, а в 6-морфемних структурах падає до 1% . 7-морфемні структури представлені лише чотирма складними словами (*богобоязливий, новобранець, великомученик, великомучениця*) і не характерні для простих слів. Зменшення продуктивності морфструктур зі збільшенням морфемної довжини слова до 5 морфем проявляє дію закону простоти і переваги у морфемній будові слова лексикону Т. Шевченка. Натомість у системі мови межею простоти морфемної будови слова є його довжина із 6 морфем [5; 157].

Кількісне зменшення морфемної довжини слова у лексиконі Т. Шевченка підтверджується і зіставленням показників середньої морфемної довжини слова. За даними МСФ [5; 150 – 153] середня морфемна довжина українського слова обмежується інтервалом 4 ± 1 , адже пік зростання морфемної довжини припадає на 4-морфемні структури. У лексиконі Т. Шевченка найвищу продуктивність мають 3-морфемні ($\approx 31,85\%$) та 4-морфемні структури ($\approx 29,99\%$), показники яких відрізняються одним відсотком. Вирахувавши середню морфемну довжину слова лексикону Т. Шевченка за формулою

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i \cdot n_i}{\sum n_i}$$
 (x_i – кількість морфем морфструктури, n_i – кількість слів, в якій реалізована ця морфструктура), можна з достовірністю визначити, що $\bar{x} = 3,24$. Таким чином, середня морфемна довжина слова поетичного мовлення Т. Шевченка входить до інтервалу 4 ± 1 , але Т. Шевченко використовує

морфемно коротші слова із середньою довжиною 3,24. Така статистика підтверджується стилістичними дослідженнями середньої фонемної довжини слова та довжини слова у складах

[10; 178]: у поетичних текстах вживаються найкоротші слова, порівняно із іншими стилями.

Дослідження статистичних параметрів морфемного рівня організації поетичного тексту Т. Шевченка показує, що кількісні та статистичні характеристики морфемних структур слів, які формують відносно невеликий інвентар одиниць, виявляють закономірності будови тексту ідіостилу поета. Статистичний аналіз морфемних структур демонструє лише один із аспектів стилістичних досліджень, які можуть проводитися на базі морфемних частотних словників Корпусу української мови. Використання статистичних параметрів морфемного рівня текстів у Корпусі української мови, відкриває широкі можливості і перспективи для глибоких стилеметричних розвідок у дослідженні різних функціональних стилів та ідіостилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексієнко Л.А.* Методика створення автоматизованої системи морфемно-словотвірного аналізу (АСМСА) слів української мови / Л.А. Алексієнко, Н.П. Дарчук, О.М. Зубань // Наукова спадщина професора С.В.Семчинського. Збірник наукових праць. – К., 2001, - Ч. 1. – С. 38 – 49.; 2. Вопросы статистической стилистики // Сб. ст., - К., 1974. – 329 с. 3. *Дарчук Н.П.* Комп'ютерне анотування тексту: результати і перспективи: монографія / Н.П. Дарчук. – К., 2013. – 543 с. 4. *Карпіловська Є.А.* Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація: монографія / Є.А.Карпіловська. – К., 1999. – 297 с. 5. *Клименко Н.Ф.* Основи морфеміки сучасної української мови: навч. посіб. Н.Ф. Клименко. – К., 1998. – 182 с. 6. *Клименко Н.Ф.* Система афіксального словотворення сучасної української мови: монографія / Н.Ф. Клименко. – К., 1973. – 186 с. 7. Словник афіксальних морфем української мови / за ред. Н.Ф. Клименко; [уклали: Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, В.С. Карпіловський, Т.І. Недозим]. – К., 1998. – 434 с. 8. Морфемна структура слова: монографія / Т. О.Грязнухіна, Н.Ф. Клименко, Л.І. Комарова та ін.. – К., 1979. – 327 с. 9. *Перебийніс В.С.* Частотні словники та їх використання: монографія / В.С.Перебийніс, М.П. Муравицька, Н.П. Дарчук. – К., 1985. – 203 с. 10. Статистичні параметри стилів: монографія / Від. ред.

В.С. Перебийніс. – К., 1967. – 259 с. 11. *Тимошенко П.Д.* Студії над мовою Тараса Шевченка / П.Д. Тимошенко. – К., 2013. – 224 с. 12. *Фрумкина Р.М.* Статистическая структура лексики Пушкина / Р.М. Фрумкина // Вопросы языкознания: сб. науч. ст, 1960, - № 3. – С. 78 – 81. 13. Частотний словник сучасної української художньої прози. – К., 1981. – Т. 1 – 2. 14. *Яценко І.Т.* Морфемний аналіз: Словник-довідник / І.Т. Яценко. – К., 1980 – 1981. Т. 1–2.

Зубань О.М., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ ім. Т. Шевченко

СТИЛЕМЕТРИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ МОРФЕМНЫХ СТРУКТУР СЛОВ В ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ Т. ШЕВЧЕНКО (НА МАТЕРИАЛЕ КОРПУСА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА)

В статье представлены результаты статистического анализа морфемных структур слов в поэтической речи Т. Шевченко. Исследование проводилось по данным Электронного частотного словаря морфемных структур, созданного автоматически на материале текстов Т. Шевченко в Корпусе украинского языка (www.mova.info).

Ключевые слова: Корпус украинского языка, электронный частотный словарь, статистическая структура текста, стилеметрические признаки морфемных структур слов.

Zuban O., Ph.D., Associate Professor
Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

THE STYLISTIC AND STATISTIC SIGNS OF MORPHEMIC STRUCTURE OF WORDS IN TARAS SHEVCHENKO'S POETIC SPEECH (BASED ON CORPUS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE)

The article presents the results of statistical analysis of morphemic structure of words in Taras Shevchenko's poetic speech. The research is based on the data of Electronic dictionary of frequency of morphemic structures which was automatically constructed based on texts by Taras Shevchenko in the Corpus of the Ukrainian language (www.mova.info).

Key words: Corpus of the Ukrainian language, Electronic dictionary of frequency, the statistical structure of text, the stylistic and statistic signs of morphemic structure of words.

Ліаді О. І., д. філол. н., проф.,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка

СЛОВ'ЯНО-ІРАНСЬКІ СЛОВОТВІРНІ ПАРАЛЕЛІ: ІМЕНА-КОМПОЗИТИ

*Статтю присвячено кільком слов'яно-іранським лексико-словотвірним паралелям з основами слов'ян. *bog- : іран. *baga-. Оцінка паралелізму в творенні слів від генетично споріднених коренів здійснюється за такими параметрами, як повний етимологічний збіг обох компонентів двоосновних лексем в іранських і слов'янських мовах і типологічна спільність семантичної структури іранських і слов'янських похідних. Відсутність іранських відповідників слов'янських імен в етимологічному гнізді *bog- : *baga- пояснюється утворенням деяких слов'янських форм у добу, коли іранський вплив на слов'янське мовлення припинився, і подібні лексеми утворювалися за аналогією до старих похідних.*

Ключові слова: етимологія, праслов'янський, іранський, похідне, словотвір.

Розвиток теорії етимологічних досліджень слов'янських та іранських мов за останні п'ятдесят років дозволив сформулювати нові наукові проблеми, вирішення яких у перспективі дозволить закласти фундамент порівняльної граматики слов'янських та іранських мов. Її завдання полягає в узагальненні наших знань про: 1) ступінь генетичної спорідненості цих мов; 2) рівень збереженості в них спільної індоєвропейської архаїки; 3) специфіку слов'яно-іранської мовної взаємодії різного часу в різних ареалах. Багато в чому створення подібної граматики залежатиме від накопичення емпіричного матеріалу – етимологічних (у першу чергу) й типологічних збігів на всіх рівнях мовної системи (про першу спробу систематизації відомого сьогодні матеріалу див.: [Едельман 2002]).

У пропонованій розвідці йтиметься про деякі результати пошуку етимологічних і типологічних аналогій у словотворенні, які свідчать про характер слов'яно-іранських мовних контактів (див. вище завдання № 3). Обидва типи аналогії ми розуміємо як: 1) використання в обох групах мов генетично спільної словотвірної моделі (навіть за умови діхронічних змін у дериваційній семантиці відповідного афікса); 2) утворення слів із однотипною семантичною структурою від етимологічно тотожних основ; 3) повний етимологічний збіг у структурі похідних лексем в обох мовних групах; 4) творення слів за типологічно близькою чи тотожною схемою, яка визначається специфікою її компонентів та їхнім порядком.

Як матеріал для спостереження була використана іменна лексика, утворена складанням основ, однією з яких є псл. **bog-* 'бог' : іран. **baga-* 'доля (= рос. участь, судьба)', 'бог'. Її залучення зумовлене очікуванням значної кількості слов'яно-іранських збігів саме в цьому словотвірно-етимологічному гнізді, оскільки давня слов'янська сакральна термінологія (і похідні від неї антропоніми) із ключовими термінами **bogъ*, **mirъ* формувалася під іранським впливом [див.: Топоров 2006; Иванов 1988]. Фактично, двоосновні імена із цими компонентами являють собою згорнуті формули, фразеологізми сакрального й ідеологічного змісту [Топоров 2006: стосовно псл. **mirъ*]. Відповідні "незгорнуті" формули зберігаються й нині або ж простежуються за писемними пам'ятками, і це дозволяє у деяких випадках перевірити правильність і доцільність порівнянь, з'ясувати логіку поєднання частин композитів.

1. Псл. **bogomirъ*/**bogumirъ* ~ мід. **bagamihir*, авест. *miθra^h bayā^h*, согд. *mušyu byu*.

Серб., хорв. *Bogomir*, словн. *Bochmir*, рос. *Богомиров* (наведені за: [Топоров 2006, 26, 91]), чес. *Bohumír* [Miklosich 1927, 34: богъ], словц. давнє *Bogomer*, пор. у документах 1263 і 1267 pp. "Béla IV. dává *Bogomeriovi*, synu Laurenovu" [Šmilauer 1932, 36, 43] – особові імена, яким відповідає мід. **bagamihir* (відоме в аккад. записі *ba-ga-a'-mi-ḫi-i'*, *ba-ga-a'-mi-ḫa-a'*, *ba-ga-a'-miḫ-a'*) < **bagamiθra-* [Hinz 1975, 57].

Цей слов'яно-іранський збіг доповнюється інвертованими іранськими формами на зразок авест. *miθra^h bayā^h*, согд. *tušyū* *byūu* – назви бога, пор. ще вед. *mitra-bhaga-* [Bartholomae 1183: "mām a^hura^hmazdā utā °θra^h бага^h pātuv"; Топоров 2006, 26, 115]. Слов'янські *апелятивні* еквіваленти цих іран. назв мають аналогічний порядок компонентів, пор. серб., хорв. *mirobožje* 'привітання', рос. *мир да Бог* – побажання [Топоров 2006: 115; див. ще **bože-mirъ*, **boži-mirъ* на с. 27].

2. Псл. **bogomъžь* ~ іран. **baga* ~~mir~~ *ira-*.

Слов'янський відповідник відзначено у складі похідного ст.-сл. і д.-рус. ад'єктива богом@жнь, богомижньи у контекстах "такo ибw и богом@жнои дѣтѣли х[ристо]с[о]во житие изъ"снит с#" [ССЯ 2006, I, с. 127], "Богомижное подоби~ Христово" [Срезневский 1989, I, с. 133]. Іран. форма відома з еламських і аккадських документів як (елам.) *ba-qa-mi-ra*, *ba-ku-mi-ra*, (аккад.) *ba-ga-a'-mi-i-ri*, *ba-ga-a'-mir-ri*, *ba-ga-u-mi-ri* = 'боголюдина' [Hinz 60: **bagavīra-*]. Другою частиною іран. лексема пов'язана із назвою аналогічного поняття в латинській мові, пор. *deivirilis*.

3. Псл. **bogorodъ* ~ мід. Μεγασιδρας, Μεγασιδρης (**bagačiθra-*).

Сх.-слов'ян. *Богород*, *Богородов* – суч. прізвища, що зрідка трапляються у громадян Росії, України й Польщі, де відзначена форма *Bogorodź* (SNP 2003, 802), імовірно, вторинна до **Bogorod*. Утім, упевнено можна говорити лише про рос. і пол. форми, оскільки в укр. мові це слово вимовлялося б як **Богорід* із закономірним розвитком *o > i* в новозакритому складі. Навряд чи це утворення належить до прізвищ, які походять від прізвищ, що давалися народженим у день шанування когось із християнських святих: адже в цьому разі воно би мало суфікс відносності *-ск-*, пор. *Богородицкий*, *Успенский*, *Кузьмодемьянский* (*Козьмодемьянский*), *Крестовоздвиженский*, *Покровский*, *Борисоглебский* та ін. Порівняння зі спільнокореневими дериватами на зразок рос. діал. *свердл. богорódка* 'чебрець звичайний (богородська трава)', урал. 'рослина із родини гречкових', волог. *богарáдник*, *богорáдник* 'жебрак, прошак' і под. [СРНГ 1968, 3, с. 42, 53] проблематичне: у першому випадку, навіть за умови близькості структури

згаданого прізвища із рослинною назвою, все-таки лишається незрозумілим мотив номінації, у другому ж ми маємо справу зі зрощенням *бога ради*, оформленим суф. комплексом *-н-ик* (пор. відповідний прикм. на *-н-* у: [СРНГ 1968, 3, с. 42]).

Досліджуючи історію перелічених прізвищ, потрібно враховувати, що деякі слов'ян. імена-композиції з основою **bog-* 'бог, божество' з'явилися як кальки чи були прямими запозиченнями з давніх іран. мов (пор. **bogo-danъ/*bogъ-danъ* ~ мід. *Baga-dāta-* 'дарунок Бога', **bogu-xvalъ* ~ іран. **Baga-xvarna-*, пор. перс.-мід. *Baga-farna-* 'ушавлений перед Богом' [ЕССЯ 1975, 2, с. 159, 161: услід за Т. Милевським]), тому в *Богород* та ін. антропонімах за відсутності більш правдоподібного пояснення можна вбачати псл. **bogo-rodъ* – кальку з **Baga-čitra-/Baga-čitra-*, пор. мід. Μεγασίδρης (в араб. фіксації *bgštr*; [Hinz 1975, 54]: тлумачить **bagačitra-* як 'божественної крові'), Μεγασίδρας (у Геродота) – батько Дотоса (букв. – 'з божественного роду' [Justi 1895, 57]: **Bagačipra* (?) порівнюється з пехл. *mīnōčitrē*) із другою частиною, що позначала 'сім'я; рід, плем'я; походження' [див.: ЕСИЯ 2, с. 259].

В архаїчних антропонімічних традиціях інших і.-є. мов аналогічна модель номінації використовувала інший апелятивний матеріал, пор., напр., герм. рун. *As-KunR* і галл. *Esu-genus* < **Ansu-ġen-* ([Топорова 1996, 215]: пояснюється як 'Богом народжений').

4. Псл. **bogorōkъ* ~ д.-перс. Μεγαβάζης (**Bagabāzu-*).

Рос. *Богорук*, *Богоруков* – суч. прізвища. Як і в попередньому випадку, може йтися про кальку з іран. оригіналу, яким могло бути особове ім'я **Bagabāzu-*, пор. Μεγάβαζος (у Геродота), д.-перс. Μεγαβάζης, букв. – 'хто є рукою Бога' чи 'хто має владу від Бога' [Justi 1895, 56], аналогічний д.-перс. антропонім відзначено в еламських джерелах – **baga-bāzu-*, **baga-bā*u-* [ЕСИЯ 2003, 2, с. 161: як 'рука Бога']. Географія зазначених прізвищ не виходить за межі Росії та України, й на тлі цієї обставини виділяються два аспекти історії законсервованого в суч. іменах композита: 1) ареальний, який спонукає до висновку про належність антропоніма до слідів слов'яно-перської взаємодії (пор. тезу про важність свідчень контактів перської

мови зі слов'янськими діалектами в: [Эдельман 2002, 14: із посиланням на праці В. М. Топорова]), яка охопила лише частину сх.-слов'ян. (проторуських?) племен, що, здається, знаходить підтримку в іран. матеріалі, представленому саме перс. формами; 2) хронологічний, на підставі якого сума перських і хорезмійських елементів у духовній, релігійно-етичній сх.-слов'ян. лексиці виникла в період ранніх давньорусько-іранських контактів (див., напр.: [Топоров 1995: 508–531]), у зв'язку з чим вік калькування може виявитися порівняно пізнім.

У принципі, ситуацію можна представити й по-іншому: коментар до слов'ян. слів у частині, що стосується ареалу їхнього поширення, уточнюється, коли припустити відображення псл. **bogorǫkъ* також і в д.-чес. *Bohoryuka*, 1440 р. [Морошкин 1867, 15: *Богорука*], що тягне за собою зміну вектора орієнтації на незахідноіранське джерело калькування й віднесення **bogorǫkъ* до прошарку більш давніх слідів Irano-Slavica.

5. Псл. **boguslavъ*, **bogoslavъ* ~ мід. **bagasravah-*.

Про репрезентанти псл. лексем (пор. болг. *Богослав*, д.-чес. *Bohuslav* та ін.) див.: [ЭССЯ 1975, 2, с. 161; Miklosich 1927, 34: богъ]. Сюди ж чес. *Božislav*, д.-пол. *Bodzislaus*, пол. *Bożysław* [Miklosich 1927, 34]. Їхнім найближчим структурно-етимологічним відповідником є мід. **bagasravah-* 'божа слава' чи 'хто має славу від Бога', відоме з арамейських джерел, пор. *bgsrw*, а також аккад. *ba-ga-(ʿa)-sa-ru-ú*, *ba-ak-ka-su-ru-ú*, *ba-ag-sa-ru-ú* [Hinz 1975, 58–59].

6. Псл. **bogusǫdъ* ~ авест. *baγō.baxta-*.

Чес. стар. *Bohusud*, *Bogusud* – особові імена, *Bohusudov* – топонім [Miklosich 1927, 34: богъ]. Антропонімічне поєднання **bogъ* & **sǫdъ*, що містить згорнуту синтагму '[той, хто] призначений/хто є пожертвою Богу' (букв. – 'присуджений Богу'), досить імовірно, оформлене під впливом іранського зразка, пор. авест. п. *baγō.baxta-* 'присуджений Богом, богами' [ЭСИЯ 2003, 2, с. 53] із теофорною основою в суб'єктній функції, а також елам. особове ім'я *ba-qa-da-u-šá* (**bagaḍauša-*) = 'божа жертва', 'жертва Богу' [Hinz 1975, 55], '[той, хто] жертвований Богу'. Пор. ще близькі з погляду номінації іран. антропоніми: парф. *mtrdt/Mihrdāt*,

Μιθριδάτης < *Miθra-dāta ‘присвячений Мітрі’ (або ‘створений Мітрою’), а також (в арамейському записі) *dmtr* < іран. *Dāta-miθra- [Лившиц 2010, 111].

7. Псл. *boževojь ~ іран. *baga-spāda-.

Слвц. стар. *Božvoj* – особове ім’я [наведене за: Majtán 208]. Архаїчне антропонімічне поєднання основи *bog-/*bož- із *vojь, не виключено, оформлене під впливом іран. імен на зразок *baga-spāda- (пор. мід. в еламській передачі *ba-qa-āš-ba-da*, *ba-qa-iš-ba-[da]*, букв. ‘той, хто з військом Бога’ [див.: Hinz 1975, 58]) у період слов’яно-іранських культурних контактів.

Ця сама модель номінації в германських мовах виражена за допомогою інших компонентів, пор. *Guda-harjaz: в.-гот. *Gut-erius*, д.-англ. *God-here*, д.-в.-н. *Gode-har* [Топорова 1996, 28: тлумачить як ‘хто має військо Бога’].

8. Ст.-сл. "тphб@ богоу творити", "жртва божьска" ~ мід. *bagayāza-.

Певний інтерес становлять випадки збігів слов’ян. формул із сакральним терміном *bogъ, які описують ритуал жертвопринесення, із деякими іран. антропонімами-компози́тами з основою *baga-, що являють собою згорнуті формули сакральної мови. Пор., з одного боку, ст.-сл. "тphб@ богоу аполоноу творимъ", "рьци ми ты кто ~си льст-и многы# -и отьврашта# # оть жртвъ божьскихъ" [ССЯ 2006, I, с. 133; IV, с. 508], а з іншого – мід. *bagayāza- (відоме з аккад. *ba-ga-ya-a-zu*, *ba-gi-ya-a-zu*) ‘божа жертва’ як ім’я, що давалося народженому в день свята жертвопринесення [Hinz 1975, 61].

Звісно, розглянутими вище випадками проблема лексико-словотвірних збігів у слов’яно-іранському генетичному гнізді з етимонами *bog- : *baga- не вичерпується. Проте попередні спостереження за цією лексичною групою показують, що місце *bog- : *baga- у структурі композитів не було фіксованим, тобто ці основи могли стояти як у препозиції щодо іншого кореня, так і в постпозиції. Різниця полягає в тому, що послідовність компонентів іран. імен із *baga- не змінювала морфологічного статусу іншого компонента, який, як і *baga-, завжди вживався у формі іменної основи (навіть за наявності спільнокореневого дієслова) як перед *baga-, так і після нього. У слов’ян.

утвореннях із **bogъ* другий компонент, співвідносний із дієсловами, вживався саме у формі дієслівної основи (imper.), якщо передував **bogъ* (пор. **sōdi-bogъ*, **xvali-bogъ*, а не **sōdo-bogъ*, **xvalo-bogъ*), що протиставляє слов'ян. композити з **bogъ* композитам із **mirъ*, серед яких спостерігаємо **slavi-mirъ* (imper. до **slaviti*) і **slavo-mirъ* (subst. **slava*) поряд із **miro-slavъ*; **terbi-mirъ* і **terbo-mirъ* та ін.

На завершення відзначимо, що слов'янський антропонімікон містить чимало імен із основою **bogъ*, які не мають іранських аналогів. Частина таких імен – новоутворення доби, коли тісні контакти слов'ян з іраномовним світом лишилися в минулому, і продукування *нової* лексики з коренем **bog-* відбувалося вже без стороннього впливу за аналогією до *старих* форм. Однак існує ряд слов'ян. лексем і співвідносних із ними фразеологізмів, для яких пошук іран. відповідників досі лишається актуальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Эдельман – *Эдельман Д. И.* Иранские и славянские языки: Исторические отношения / Д. И. Эдельман. – М.: Вост. литература, 2002. – 230 с.
2. ЭСИЯ – *Расторгуева В. С.* Этимологический словарь иранских языков / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М.: Вост. литература, 2000–2011. – Т. 1–4.
3. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М.: Наука, 1974–2012. – Вып. 1–38.
4. Иванов – *Иванов Вяч. Вс.* Проблемы изучения славяно-иранских связей / Вяч. Вс. Иванов / Славяне и их соседи. Место взаимных влияний в процессе общественного и культурного развития. Эпоха феодализма: Сб. тезисов. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР, 1988. – С. 5–7.
5. Лившиц – *Лившиц В. А.* Парфянская ономастика / В. А. Лившиц. – СПб.: Петерб. лингвист. общество, 2010. – 400 с.
6. Морошкин – *Морошкин М.* Славянский именослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Морошкин. – СПб.: Типогр. Второго отделения собств. Е. И. В. канцелярии, 1867. – 213 с.
7. Срезневский – *Срезневский И. И.* Материалы для Словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М.: Книга, 1989. – Т. I–III.
8. СРНГ – Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова]. – Л.; С.-Петербург: Наука, 1965–2013. – Вып. 1–45.
9. ССЯ – Словарь старославянского языка. Репр. изд.: В 4 т. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. – Т. I–IV.
- 10.

Топоров 1995 – *Топоров В. Н.* Святость и святые в русской духовной культуре / В. Н. Топоров. – М. : Гнозис, 1995. – Т. 1: Первый век христианства на Руси. – 875 с. 11. Топоров 2006 – *Топоров В. Н.* Праславянская культура в зеркале собственных имен (элемент *mir-) // Исследования по этимологии и семантике. – М. : Языки славян. культуры, 2006. – Т. 2, кн. 2. – С. 11–141. 12. Топорова – *Топорова Т. В.* Культура в зеркале языка: древнегерманские двучленные имена собственные / Т. В. Топорова. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 253 с. 13. Bartholomae – *Bartholomae Chr.* Altiranisches Wörterbuch / Chr. Bartholomae. – Strassburg : Verlag von Karl J. Trübner, 1904. – 2000 s. 14. Hinz – *Hinz W.* Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen / W. Hinz. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1975. – 303 S. 15. Justi – *Justi F.* Iranisches Namenbuch / F. Justi. – Marburg, 1895. – 526 s. 16. Majtán – *Majtán M.* Chronologické a geografické rozvrstvenie zložených slovanských osobných mien / M. Majtán // Slovenská reč. – 1986. – Roč. 51, č. 4. – S. 206–210. 17. Miklosich – *Miklosich F.* Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen / F. Miklosich. – Heidelberg : Carl Winter, 1927. – 354 p. 18. SNP – *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* / [oprac. K. Rymut]. – Kraków : PAN, 2003 (електронна версія). 19. Šmilauer – *Šmilauer V.* Vodopis starého Slovenska / V. Šmilauer. – Praha; Bratislava : Státní tiskárna, 1932. – 564 s.

Илиади О. И., д. филол. н., проф.,

Кировоградский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

СЛАВЯНО-ИРАНСКИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ: ИМЕНА-КОМПОЗИТЫ

*Статья посвящена нескольким славяно-иранским лексико-словообразовательным параллелям с основами слав. *bog- : иран. *baga-. Оценка параллелизма в образовании слов от генетически родственных корней проводится по таким параметрам, как полное этимологическое совпадение обоих компонентов двусловных лексем в иранском и славянском и типологическая общность семантической структуры иранских и славянских производных. Отсутствие иранских соответствий славянским именам в этимологическом гнезде *bog- : *baga- объясняется образованием некоторых славянских форм в эпоху, когда иранское влияние на славянскую речь прекратилось, и подобные лексемы образовывались по аналогии со старыми производными.*

Ключевые слова: *этимология, праславянский, иранский, производное, словообразование.*

SLAVONIC-IRANIAN WORD-FORMATION PARALLELS IN COMPOUND WORDS

*The article is dedicated to several Slavonic-Iranian lexical and word-formation parallels with the Proto-Slavonic component *bog- : Proto-Iranian *baga-. The evaluation of the analogy in the word coinage on the basis of genetically related roots is made with the help of such parameters as the full etymological coincidence of the both components of the compounds in the Iranian and Slavonic languages and the typologically common semantic structure of the Iranian and Slavonic derivatives. The absence of the Iranian equivalents of the Slavonic anthroponyms in the etymological cluster with the basis *bog- : *bag- can be explained by the decrease of the Iranian impact when some Slavonic lexemes were formed by analogy with the old derivatives.*

Key words: etymology, Proto-Slavonic, Iranian, derivative, word-formation.

УДК 811.581.11

Ісаєв С., асист.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЇ "ГНІВ" У КИТАЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (на матеріалі соматичної лексики)

У статті розглянуто особливості репрезентації емоції "гнів" у китайській мовній картині світу на матеріалі соматичної лексики. Окрему увагу приділено психологічним та культурологічним особливостям китайського етносу з огляду ставлення до гніву.

Ключові слова: емоція, гнів, метафора, соматизм.

Емоційний стан людини, власне її емоції, завжди були предметом підвищеної уваги дослідників у багатьох галузях наукових знань, перш за все психології, фізіології, філософії. З посиленням антропоцентричних стратегій гуманітарних наук,

вивчення емоцій посіло одне з ключових місць і в сучасному мовознавстві.

Психологи та лінгвісти мають один спільний об'єкт дослідження: емоції і почуття, але підходи до їх вивчення відрізняються. Один із засновників наукової школи лінгвістики емоцій В. І. Шаховський сформулював сутність лінгвістичного підходу до вивчення емоцій: "Фіксація емоційних процесів проходить за допомогою психічного механізму їх відображення в семантиці слів, які використовуються для вербалізації емоційних відносин. Відображення видового досвіду емоційного стану локалізується у смисловій структурі відповідних слів – образів тих об'єктів, з якими вони співвідносяться. Це відображення кодується в слові специфічними компонентами його семантики, які й формують емотивність слова. Так емоції "проникають" у слова, закріплюються в них, "зберігаються" в них і за необхідності маніфестуються, висловлюються і пізнаються за допомогою цих слів" [4, с.5].

Емоційна система є однією з найскладніших систем людини. Відомий психолог К. Ізард, аргументує цю складність рядом проблем: перша з них полягає в тому, що емоцій багато, і кожна з них проявляється по-своєму, а, крім того, емоції – надзвичайно складний феномен, який активізує нейронні, когнітивні та моторні процеси. Отже, за К. Ізардом, "емоції – це щось, що переживається як почуття, яке мотивує, організовує і направляє сприйняття, мислення і дію" [1, с.27]. Вчений виділяє 10 базових емоцій: інтерес-збудження, радість, здивування, страждання, гнів, відраза, презирство, страх, сором, вина. Водночас перелік базових емоцій, що запропонував Пол Екман у 1972 році, включав 6 базових емоцій: гнів, огида, страх, щастя, журба, здивування. Існують інші теорії, де основою для відбору беруться різні підстави і кількість базових емоцій різниться від 2 до 11. Питання про кількість емоцій, їх класифікацію залишається і досі відкритим, проте ідея щодо існування базових емоцій не викликає сумнівів.

Емоції становлять значний фрагмент картини світу, багато вчених підкреслюють необхідність вивчення мовних репрезентацій емоцій. Такі репрезентації представлені цілою

низкою найменувань, характеристик і відтінків. У запропонованому дослідженні ми зупинимось лише на прикладах вербалізації негативної емоції "гнів".

У першу чергу нам необхідно дати визначення емоції "гнів", тобто вивчити психологію даної емоції і виявити біологічні зміни в організмі (візуалізовані і невізуалізовані), що відбуваються з розвитком гніву в тілі людини, що дозволяють розглянути розвиток цієї емоції по вертикалі.

Гнів – емоційний стан, негативний за знаком і сприйняттям. Гнів викликає підйом, хоча і короточасний, життєвих сил, він є свого роду їх мобілізатором. Обмеження фізичної свободи – універсальний активатор гніву. Це можуть бути фізичні перешкоди, правила, закони або ж особиста безпорадність. Якщо перешкоди незначні і невизначені, безпосередня реакція може у гніві не виражатися. Однак, якщо певний бар'єр дійсно заважає досягненню бажаної мети, гнів рано чи пізно обов'язково виникне. Інші причини гніву полягають в особистій образі [1, с.240-267].

Прояви емоції гніву та способи її репрезентації у мові зазвичай мають етнопсихологічне та культурологічне підґрунтя. Представники кожної національної спільноти часто по-різному демонструють своє ставлення до гніву. Китайці – люди спокійні і врівноважені. Для них характерні знижена реактивність і зважений характер вчинків. Їх дії супроводжуються стриманістю у прояві своїх почуттів та емоцій. Знаменитий китайський вчений, філософ, письменник Лінь Юйтан (1895-1976) у своїй книзі "Китайці. Моя країна і мій народ" у характері співвітчизників виділяє такі риси, як терпіння, миролюбність, задоволення життям і гумор. Терпіння є основною складовою конфуціанської морально-етичної норми. У звичайних життєвих ситуаціях китайці, зазвичай, не йдуть на конфлікт, а намагаються знайти всілякі способи, щоб його уникнути. Багато китайців уже в ранньому дитинстві вміють притамовувати гнів. У неоконфуціанському канонічному пропедевтичному збірнику "三字经" ("Трислів'я"), яке було настільною книгою багатьох поколінь юних китайців, одним з фундаментальних положень є вислів: "人之初 性本善" *Люди народжуються на світ з доброю природою* [8, с.5]. Цей постулат

був і є одним з основних у житті китайців. Релігія здорового глузду є невід'ємною частиною конфуціанського гуманізму. Саме цей дух, який породив доктрину "золотої середини" – центральну доктрину конфуціанства – означає вирішення проблем за допомогою поміркованих підходів. Для китайців мало того, що якась пропозиція буде "логічно правильною", набагато важливіше, що це буде "відповідати людській природі" [5, с.107].

Також конфуціанство велику увагу приділяє таким поняттям, як 仁 (людинолюбство) та 礼 (церемонії), які означають, що люди повинні бути дружніми і доброзичливими і жити в гармонії. У разі, коли в особистому спілкуванні виникає конфліктна ситуація, китаєць зазвичай пожертує своїми інтересами заради інтересів інших. Відповідно, китайці з малку навчаються максимально намагатися стримувати гнів.

У своїй книзі "Китайці. Особливості національної психології" М.О.Спешнев, порівнюючи ставлення європейців та китайців до пряву гніву, зазначає: "Китайцю з дитинства говорять, що треба бути стриманим і вміти терпіти. Навіть вищий ступінь гніву бажано не показувати на обличчі, а зберігати посмішку. Якщо є можливість, то найкраще поговорити з людиною. Якщо немає таких умов, то і в цьому випадку не треба демонструвати свій настрій. Про таку людину скажуть, що вона не зріла, не може приховувати свої почуття" [3, с.306].

Дослідники емоційних станів людини відзначають той факт, що у багатьох випадках емоції репрезентуються відповідно до моделі метафоризації. Оскільки ці явища не доступні для безпосереднього спостереження, Дж. Лакофф вважає, що метафоричне уявлення є "типовим для концептів емоцій, що не визначені чітко нашим безпосереднім досвідом прямої взаємодії з об'єктами, а тому повинні в основному розумітися опосередковано, через метафору" [2, с. 119].

Розглянемо мовні особливості ідіоматичних виразів типу чен'юй, пов'язаних з висловленням гніву в китайській мові.

Однією з найбільш поширених концептуальних метафор у китайських ідіомах є фізіологічна реакція гніву. Ця реакція передається за допомогою частин людського тіла. У порівнянні з європейськими мовами, у китайській гнів пов'язаний з

обмеженою кількістю частин тіла людини, ідіоми не такі динамічні. Адже навіть тоді, коли китайці втрачають терпець, вони зазвичай спочатку намагаються приховати свої справжні почуття. Потім, коли почуття виходять з-під контролю, вони виражають їх на обличчі, і найчастіше – через брови і очі. Коли гнів переповнює людину, задіюються кінцівки. Китайці прагнуть створити ідіоми, щоб передати гнів пасивним способом, тому що лагідність і послух вважалися і вважаються у суспільстві великими чеснотами.

Найчастіше у фразеологізмах фігурують такі частини тіла: брови, зуби, очі, волосся, обличчя, груди і руки:

Брови:

柳眉倒竖 liǔméi dǎo shù (підняти брови у гніві),

横眉立目 héngméi lì mù (з насупленими бровами і злими очима),

直眉瞪眼 zhí méi dèngyǎn (випрямити брови, вирячитися в гніві).

Зуби:

咬牙切齿 yǎo yá qièchǐ (стискати зуби та скреготати зубами від злості).

Груди:

义愤填膺 yìfèntiányīng (справедливий гнів наповнює груди).

Очі:

怒目而视 nù mù'érshì (дивитися на когось очима, сповненими гніву),

横眉怒目 héngméi nù mù (випрямлені брови й роздратовані очі),

目光如炬 mùguāngrújù (погляд як смолоскип).

Волосся на голові:

令人发指 lìng rén fāzhǐ (в запалі гніву піднімаються волосся),

怒发冲冠 nùfāchōngguān (розлютитися так, що волосся шапку підняло).

Обличчя:

勃然大怒, 勃然变色 bó rán dà nù, bó rán biànsè (моментально розлютився; зненацька змінився в обличчі (від гніву)),

疾颜厉色 jí yán lìsè (зі злістю й ненавистю в обличчі),

怒形于色 nù xíng yú sè (з гнівом подивився),

怫然作色 (спотворене гнівом обличчя).

Руки:

拍案而起 pāi'àn ér qǐ (вдарити по столу рукою і раптово піднятися),

拂袖而去 fúxiù ér qù (махнути руками (аналог грюкнути дверима) і піти),

戟指怒目 jǐ zhǐ nù mù (лаятися, вказуючи пальцем і гнівно дивлячись на когось).

У метафоричному механізмі емоційні зміни відображаються через фізіологію емоцій. Коли людина злиться, її тіло (насамперед голова) стає гарячим, тиск підвищується, судини набухають і стають добре помітними зовні. Окрім зазначених є й інші реакції організму, такі як тремтіння, стиснення зубів, тупання ногами, тощо. Зрештою органи чуття змінюються, наприклад: 两眼发黑 (в очах потемніло); 头昏眼花 (в голові запаморочилося, круги попливли перед очима) тощо.

У китайській мові, подібно до європейських, гнів порівнюється з чимось гарячим у контейнері. Але в європейських мовах, зокрема, англійській, гнів – частіше гаряча рідина (кров), наприклад: You make my blood boil (ти доводиш мене до того, що кров кипить); I had reached the boiling point (я досягнув "точки кипіння"). Проте китайською мовою концептуальна метафора "кипляча кров" у більшості випадків – це ентузіазм: коли китаєць відчуває, що його кров гаряча й кипить (热血沸腾 rè xuè fèi téng). У китайській мові більш поширеною концептуальною метафорою гніву є нагріте у контейнері повітря, що ілюструється наступними ідіомами:

气势汹汹 qì shì xiōng xiōng (повітря клекоче, бурлить) гарячкувати, виходити з себе;

怒气冲冲 nùqì chōngchōng (гнівний дух виривається), бути розгніваним;

杀气腾腾 shāqì téngténg (вбивчий дух піднімається вгору), кровожерливий, лютий;

气冲牛斗 qì chōng niú dòu ([гнівний] дух піднімається до зірок), несамовито гніватися;

气急败坏 qìjíbàihuài (від гніву задихатися) стан несамовитого гніву.

На відміну від європейського погляду на основи Всесвіту, де вода є його першоджерелом, у традиційній китайській культурі, джерелом Всесвіту поряд з водою виступає 气 ("ці" – повітря). У китайській класичній філософії, "ці" є основною формою фізичного існування і джерелом життя. У давньому китайському медичному трактаті "Внутрішній канон Жовтого імператора" ("黄帝内经"), зазначалося, що усі хвороби походять від проблем з "ці" (百病生于气也 bǎi bìng shēng yú qì yě ("усі хвороби від "ці"), 怒则气上 nù zé qì shàng ("гнів виганяє "ці" назовні"), 喜则气缓 xǐ zé qì huǎn ("від радості "ці" теплішає"), 悲则气上 bēi zé qì shàng ("від горя "ці" піднімається"), 恐则气下 kǒng zé qì xià ("від жаху "ці" опускається") [6, с. 88].

Філософ Ван Чун, який жив під час Східної династії Хань (27-прибл.97) сказав: "усі речі у Всесвіті походять від ці" ("Лунь Хен")[7, с. 28].

Одним з найбільш вживаних слів на позначення гніву у сучасній китайській мові є "生气". Воно складається з ієрогліфів зі значенням "народження" та "ці" (повітря, газ, енергія), що, на нашу думку, означає, що енергія "ці", першоджерелом якої є Всесвіт, починає утворюватися всередині організму, тобто там, де вона не мала б утворюватися, і таким чином є надлишковою і негативно впливає на людину. Цей негативний вплив поширюється на весь організм, викликає:

气得身体疼 qì dé shēntǐ téng (біль у всьому тілі),

气得头疼 qì dé tóu téng (головний біль),

气得胸口痛 qì dé xiōng kǒu tòng

气得胃疼 qì dé wèi téng ,

气得肚子疼 qì dé dù zi téng (біль у шлунку),

气得肝疼 qì dé gān téng (біль у печінці),

气得肺疼 qì dé fèi téng (біль у легенях),

气得难受 qì dé nán shòu (викликає нестерпний біль),

气得受不了 qì dé shòu bù liao,

气得不得了 qì dé bù dé liao,

气得很厉害 qì dé hěn lì hai,

气得严重 qì dé yán zhòng (гнів доходить до вищої міри),

气得不想活 qì dé bù xiǎng huó,
气得想跳楼 qì dé xiǎng tiào lóu,
气得要死 qì dé yào sǐ,
气得想自杀 qì dé xiǎng zì shā,
气得 (要命) qì dé (yào mìng) (викликає суїцидальні мотиви).

Крім того, гнів призводить до захворювань та порушення функціонування окремих органів:

气得病了 qì dé bìng le (захворіти від гніву),

气坏了 qì huài le (зле стало від гніву),

气得疯了 qì dé fēng le,

气得我失去理智 qì dé wǒ shī qù lǐ zhì (з глузду з'їхати від гніву),

气得心脏病发 qì dé xīn zàng bìng fā (від гніву розвилася хвороба серця),

气得喘不过气 qì dé chuǎn bù guò qì (від гніву відбулося порушення роботи органів дихання),

气得睡不着 qì dé shuì bù zhào (від гніву відбулося порушення функцій сну),

气得睡不着觉 qì dé shuì bù zhào jiào,

气得喷血 qì dé pēn xuè (гнів викликав кровохаркання),

气得吐血 qì dé tǔ xuè (від гніву зник апетит),

气得吃不下饭 qì dé chī bù xià fàn (гнів викликав тремтіння в усьому тілі),

气得我哆嗦 qì dé wǒ duō suo,

气得牙齿打哆嗦 qì dé yá chǐ dǎ duō suo (гнів викликав скрегіт зубів),

气死 qì sǐ (від гніву наступила смерть),

气糊涂 qì hú tú (від гніву втратилася здатність тверезо мислити),

气得眼冒金星 qì dé yǎn mào jīn xīng (від гніву перед очима зірки попливли),

气得头晕眼涨 qì dé tóu yūn yǎn zhǎng (від гніву голова закружилася, очі набрякли).

Відомий медик доби Тан Ван Бін (710-805), досліджуючи вплив гніву на стан здоров'я людини, зазначав: "虽志为怒,甚则自伤" *Якщо довго перебувати у гнівному стані, то можна зашкодити власному здоров'ю* [6, с. 188]. Згідно до постулатів китайської традиційної медицини, викладених у трактаті "Внутрішній канон Жовтого імператора" (прибл. III ст. до н.е.), гнів шкодить у першу чергу печінці: "怒伤肝" nù shāng gān [6, с. 189].

Ще одне пояснення, чому в китайській мові віддається перевага 气 у метафоричній репрезентації гніву, можна знайти в одній з базових теорій китайської класичної філософії – теорії Ін-Ян. Відповідно до цієї теорії, усі речі Всесвіту розподіляються за двома категоріями: Ін і Ян. "Ці" (енергія, повітря) і вогонь відносяться до категорії Ян, яка корелюється з поняттям "гаряче"; вода та інші рідини відносяться до категорії Ін, яка корелюється з "холодним". Таким чином, стає зрозумілим, чому китайці вибирають вогонь і "ці" (повітря) як метафори гніву.

У китайській мовній картині світу чітко визначено місце локалізації гніву – це печінка і легені, наприклад:

他肝火很旺 tā gān huǒ hěn wàng (його вогонь у печінці розпалився),

他肺都气炸了 tā fèi dōu qì zhà le (його легені від [гарячого] ці вибухнули),

肝气郁结 gān qì yù jié (дух [гнівний] у печінці застоюється).

Представники різних культур по-різному ставляться до різних емоцій, що підкреслює важливість того, як правильно інтерпретувати і давати вірне тлумачення прояву емоцій у співрозмовника.

У китайській традиційній культурі скромність, лагідність і послух розглядалися як великі чесноти протягом тисячоліть. Так китайці достатньо стримані у повсякденному житті і зазвичай приховують свої почуття. Набагато більше уваги китайці приділяють внутрішньому психологічному стану, і виражають свої емоції рухами дрібних частин тіла, таких як брови, зуби, волосся та реакцією внутрішніх органів, і навіть невидимої душі і життєвої енергії. В уявленні китайців зміна людських настроїв

завжди пов'язана з внутрішніми органами, що здавна мотивується постулатами традиційної китайської медицини.

Оскільки у китайців демонстрація гніву є неприйнятною, навпаки його прийнято приховувати, відповідно, співрозмовники вдаються до евфемістичних засобів висловлення емоцій, часто використовуючи метафори, що і було проілюстровано на прикладі ідіом китайської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Изард Кэрролл Эллис Психология эмоций : перев. с англ. / Кэрролл Эллис Изард; [Пер. с англ. А. Татлыбаева]. – СПб. : Издательство "Питер", 1999. – 464 с. - ("Мастера психологии"). - ISBN 5-314-00067-9.
2. Лакофф Джордж. Метафоры, которыми мы живём : перев. с англ. / Лакофф Дж., Джонсон М. [Пер. с англ. А.Н.Баранова и А.В.Морозовой]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. - 256 с. ISBN: 5-354-00222-2.
3. Спешнев Николай Алексеевич. Китайцы: особенности национальной психологии. / Н.А.Спешнев. – СПб.: КАРО, 2011. – 336 с. ISBN: 978-5-9925-0634-1.
4. Шаховский Виктор Иванович. Лингвистическая теория эмоций: монография / В.И.Шаховский. М. : Гнозис, 2008. - 416 с. ISBN: 978-5-94244-019-0.
5. Lin Yutang. My country and my people. / Yutang Lin. – Beijing. : Foreign Languages Teaching & Research Press, 2009. – 370 p. ISBN 10: 7560081355 ISBN 13: 9787560081359.
6. 王冰注.黄帝内经. - 北京. : 中医古籍出版社, 2003. - 316 页. ISBN : 7801742044.
7. 王充. 论衡全译. - 贵阳. : 贵州人民出版社, 1993. - 1920 页. ISBN: 9787221028402.
8. 三字经全集. - 北京. : 海潮出版社, 2010 年. 255 页. ISBN: 9787802139114, 7802139112

Надійшла до редколегії 21.10.14

Исаев С., ассистент

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко, Киев

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЭМОЦИИ "ГНЕВ" В КИТАЙСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ СОМАТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ)

В статье рассматриваются особенности репрезентации эмоции "гнев" в китайской языковой картине мира на материале соматической лексики. Отдельное внимание уделяется психологическим и культурологическим особенностям китайского этноса, учитывая отношение к гневу.

Ключевые слова: эмоция, гнев, метафора, соматизм.

S.Isayev, Lecturer
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

REPRESENTATION OF THE EMOTION "ANGER" IN THE CHINESE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD (BASED ON SOMATIC VOCABULARY)

The article deals with the peculiarities of representation of the emotion "anger" in the Chinese language picture of the world on the material of somatic vocabulary. Special attention is paid to the psychological and cultural characteristics of the Chinese ethnic group, considering the attitude to anger.

Keywords: *emotion, anger, metaphor, somatism.*

УДК 811.161.2

Кам'янець А. Б., к. філол. н., доц.,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПЕРЕКЛАД ІРОНІЇ В МЕДІЙНОМУ ТЕКСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ РЕЛЕВАНТНОСТІ

У статті досліджено імплікатури іронічних висловлювань в україномовному публіцистичному тексті й проаналізовано, як саме ці імплікатури відтворено в англійському перекладі. Для аналізу іронії використано теоретичну модель, запропоновану авторами теорії релевантності Д. Спербером і Д. Вілсон. Виявлено, що спектр імплікатур іронічних висловлювань в оригіналі і перекладі повністю не збігається. Натомість незмінними залишаються оцінні судження й цінності, на яких ґрунтується іронія. Ці цінності є важливим компонентом контексту, який уможливорює інтерпретацію розглянутих іронічних висловлювань.

Ключові слова: *іронія, імплікатура, контекст, переклад, оцінні судження, цінності.*

Вагома частка досліджень у сучасному перекладознавстві спирається на прагматику. Автори таких праць загалом намагаються пояснити переклад "з точки зору того, що саме автор оригіналу (потенційно) зробив у тексті або за допомогою тексту, що саме перекладач (потенційно) зробив у перекладі,

реагуючи на оригінал, як і чому це зроблено саме так у такому контексті" [6:4]. У зазначених дослідженнях в аналізі перекладу застосовують здебільшого прескриптивний підхід. Як пояснює упорядник збірника статей із назвою *Прагматика перекладу* Л. Гікі, перекладознавець-прагматик вважає, що "якщо текст-оригінал, приміром, інформує, розважає, вимагає оплати боргу чи вибачається за якусь помилку, то переклад мав би не тільки виконувати такі самі дії, але й робити це таким самим способом, як оригінал: він має передавати ту саму, а не якусь іншу інформацію, розвага в обох текстах має бути така сама (історію про кошлатого пса не можна перекладати коротким афоризмом), вимога оплати має стосуватися того самого боргу і вибачення має бути за ту саму помилку, що й в оригіналі" [6:4-5].

Ця розвідка належить до такого типу досліджень і має на меті визначити **імплікатури** іронічних висловлювань в україномовному медійному тексті, проаналізувати, які саме елементи **контексту** є ключовими для розуміння цих імплікатур, а також розглянути **стратегії**, застосовані перекладачем у перекладі цього тексту англійською мовою.

Для аналізу іронії використано теоретичну модель, запропоновану авторами теорії релевантності Д. Спербером і Д. Вілсоном. Ці науковці стверджують, що, іронізуючи, мовець завжди натякає на якусь думку, яку приписує комусь іншому, і водночас неявно від цієї думки дистанціюється [7: 60]. Тобто іронія незмінно виражає деяке несхвалення чиєїсь позиції – від легенького кепкування до злого висміювання [ibid].

У багатьох випадках мовець-іроніст дистанціюється від конкретного твердження через те, що вважає його хибним, – у такому разі смисл висловлювання протилежний тому, що сказано буквально, і таке висловлювання відповідає традиційному визначенню іронії [7:61]. Однак цим іронія не вичерпується. Приміром, у випадку іронічного цитування, на думку Д. Спербера і Д. Вілсон, мовець дистанціюється від цитованого твердження не тому, що воно хибне, а тому, що висловити його в конкретній ситуації було б "явно абсурдно" [ibid]. Точніше це можна сформулювати так: цитата, ужита в новому контексті, набуває іронічного звучання завдяки тому, що

зберігає свій попередній смисл і конотації, пов'язані з її первинним контекстом, і цей смисл і конотації контрастують із новим контекстом [див. 1:30]. Власне, саме такий висновок впливає і з аналізу Д. Спербера і Д. Вілсон [7:55]

Отже, іронія завжди передбачає якийсь незбіг між тим, що мовець чи автор стверджує буквально, і тим, що насправді має на увазі. Тобто іронічні висловлювання мають імплікатури, що зазвичай містять оцінку якихось подій чи вчинків. Ця оцінка може бути етичною, тобто пов'язаною з цінностями, що їх сповідує мовець-іроніст. Імплікатури можуть бути сильними і слабкими, тобто більш очевидними і менш очевидними [7:73]

Іронію не завжди легко розпізнати. Буває, що думка, на яку мовець, іронізуючи, натякає, ніколи не озвучувалась явно; ця думка може приписуватись не конкретній особі, а радше якомусь типові людей чи людям загалом; це може бути просто якийсь культурний стереотип або ж норма [7:60]. Тобто іронія нерозривно пов'язана з контекстом.

Д. Спербер і Д. Вілсон стверджують, що адресат розпізнає іронію та її імплікатури завдяки так званому **принципу релевантності**, який полягає в тому, що будь-яке висловлювання, адресоване комусь, автоматично містить презумпцію своєї релевантності – тобто здатності спричинити якісь "контекстуальні ефекти" [7:68]. Відтак адресат інтуїтивно шукає таку інтерпретацію висловлювання, яка сумісна з принципом релевантності, причому кожне висловлювання має лише одну таку інтерпретацію [7:67-70]. Б. Гейтім та І. Мейсон, коментуючи пояснення Д. Спербера і Д. Вілсон, коротко підсумовують, що розпізнавання іронії вимагає "інтерпретації другого рівня" (second-degree interpretation), яка передбачає розуміння, що мовець цитує якесь (реальне чи уявне) джерело, від якого імпліцитно дистанціюється. Ця інтерпретація виникає, по-перше, в результаті зіставлення буквального змісту конкретного висловлювання із загальною ідеєю тексту, а по-друге, в результаті зіставлення буквального змісту цього висловлювання із загальноприйнятими уявленнями (спільним когнітивним середовищем) [5:98-99].

Загальноприйняті уявлення, як відомо, дещо різняться від культури до культури – це важливо, коли йдеться про переклад висловлювань з імплікатурами. Як слушно зауважують Б. Гейтім та І. Мейсон, читачі оригіналу й перекладу мають неоднакові можливості для розуміння імплікатур, оскільки перебувають у різних когнітивних середовищах: те, що зрозуміло з широкого контексту для читача оригіналу, може не бути зрозумілим для читача перекладу[5:93]. Відтак, перекладачеві доводиться визначати, що саме є необхідним для реалізації конкретної комунікативної мети в культурному середовищі цільової мови [ibid]. І перекладач може вважати за потрібне створити в цільовому тексті додаткові підказки, які б допомогли адресатові розпізнати іронічну інтенцію [5:99].

Матеріалом для дослідження слугує стаття з тижневика *Український тиждень* та її переклад англійською мовою. *Український тиждень* – суспільно-політичний україномовний журнал, що висвітлює ключові події та проблеми країни й розрахований за змістом на інтелектуальну аудиторію ліберальних та демократичних поглядів [2]. За словами співзасновника журналу Ю. Макарова, "читач *Українського тижня* поділяє європейські цінності, такі як демократія та лібералізм, проте є завжди відкритим до діалогу" [3].

Деякі матеріали журналу щомісяця виходять друком англійською мовою. Англomовну друковану версію розповсюджують зокрема на міжнародних авіалініях, серед послів і прес-служб посольств і консульств, у чотири- та п'ятизіркових готелях тощо [2]. Журнал має також інтернет-версію українською та англійською мовами. Отже, можна вважати, що цільова аудиторія англomовного видання – це англomовні іноземці, які цікавляться політичним життям України.

Досліджувана стаття була опублікована в номері від 18 липня 2014 року в рубриці *Світ* і має назву *Європа і РФ: убогство філософії* (Тиждень.ua). Її автор – Ігор Лосєв. Головна ідея статті полягає в тому, що всяка держава, яка претендує на домінування у світі чи великому регіоні, не може обійтися без потужної політичної філософії, привабливої для мільйонів людей. Тим часом Росія з її геополітичними амбіціями такої

філософії сьогодні не має і тому рекрутує собі прибічників на Заході за допомогою "банального підкупу". "Путін експортує корупцію на Захід і робить це доволі успішно, як раніше Російська імперія, а Захід, як і раніше, охоче корумпується", – пише автор. І. Лосєв засуджує безпринципність Заходу і робить це, поміж іншим, за допомогою іронії.

Іронію можна зауважити вже в самому заголовку, що містить алюзію до відомої праці К. Маркса *Misère de la philosophie* (в українському перекладі *Злидні філософії*). Назва праці К. Маркса сама по собі іронічна, адже ця книга – критична відповідь на книгу П. Ж. Прудона *Система економічних протиріч, або Філософія злиднів*, і її назва натякає на хибність теорії Прудона. Заголовок статті І. Лосєва не є дослівною цитатою з українського перекладу праці Маркса – можливо, це зумовлено тим, що в силу історичних умов в Україні відоміша назва російського перекладу – *Нищета философии*; І. Лосєв міг перекласти цитату або з оригіналу (французьке слово "misère" цілком можна перекласти українською як "убозтво", і власне саме таке тлумачення в конкретному випадку видається правильнішим), або ж із російського перекладу. Алюзія до праці Маркса в заголовку статті І. Лосєва достатньо впізнавана в українському контексті і зумовлює його іронічність. І. Лосєв цим заголовком натякає передусім на недолугість сучасної "політичної філософії" Росії. Це можна зрозуміти з подальшого тексту, зокрема з такого речення: "Нині відчувається драматичний для Росії вакуум ідей... Максимум можливого – убого-провінційний вузьконаціональний концепт "Русского міра", з яким навіть не до кожного етнічного росіянина можна достукатися, а що вже казати про Балтію, Центральну Азію, Закавказзя, Україну..." (Тиждень.ua).

Іншою – дещо слабшою – імплікатурою заголовку може бути натяк на девальвацію "філософії", тобто демократичних цінностей на Заході, який "охоче корумпується". Обидва ці смисли не суперечать один одному і повністю узгоджуються з ідеологічною позицією *Українського тижня*.

В англійському перекладі заголовок статті звучить так: *Russia and Europe: The Splendour of Money and the Misery of Philosophy* (The Ukrainian Week) (дослівно: *Блиск грошей і*

убозтво філософії). У цьому заголовку алюзія до праці Маркса, практично, зникає, а натомість з'являється алюзія до іншого твору – відомого роману Оноре де Бальзака *Splendeurs et misères des courtisanes* (в англійському перекладі *The Splendours and Miseries of Courtesans*, українського перекладу немає). Утім варто зазначити, що фразу *splendours and miseries* цитують так часто, що вона вже, по суті, втратила свої первинні конотації і перетворилась на фразеологізм, а отже не створює в кожному новому контексті якихось виразних імплікатур. Можна припустити, що перекладач вирішив замінити в перекладі алюзію частково тому, що в сучасному західному світі назви праць К. Маркса менш впізнавані для загалу, ніж на теренах колишнього СРСР. З іншого боку, англійський заголовок *The Splendour of Money and the Misery of Philosophy* дещо розширює смисл оригінального українського заголовка – але не завдяки своїй алюзивності, а завдяки тому, що містить чіткий натяк на корупцію (блиск грошей) і безпринципність (гроші могутніші від філософії).

Наступну іронічну фразу читаємо в підзаголовку статті: *Підкуп західних інтелектуалів та експорт специфічної ідеології – давня забава російських правителів* (Тиждень.ua). Називаючи відповідну діяльність російських правителів "забавою", автор натякає на те, що своїх цілей ті зазвичай домагаються легко – західні інтелектуали не сильно опираються.

Англійською мовою це речення звучить так: *Bribing Western intellectuals and exporting Russia's peculiar ideology have long been a favourite diversion of Russian rulers* (The Ukrainian Week). У перекладі іронічний натяк дещо підсилено: підкуп західних інтелектуалів – не просто "забава", а "улюблена забава" російських правителів. Очевидно, що в цьому випадку іронічна імплікатура однаково доступна читачам українського та англійського тексту – адже, забава/diversion в обох когнітивних середовищах вважається чимось приємним і нескладним.

Розповідаючи про минулі "етапи теоретичного обґрунтування експансіоністської хтивості" в історії Росії і зокрема про те, як Росія "приватизувала" комуністичну ідеологію, І. Лосев пише: *Справді, пропаганда соціальної*

справедливості, влади, що нібито належить трудящим, такого собі Царства Божого на Землі, вітчизни пролетарів цілого світу дала Москві мільйони щирих "корисних ідіотів" (за висловом Леніна) у багатьох іноземних країнах.... (Тиждень.ua).
Нижче автор пише, що після придушення радянськими танками Празької весни 1968 року в цих колах почалося розчарування, і додає: *Проте "корисних ідіотів" (і необов'язково лівих) там і дотепер вистачає* (Тиждень.ua).

"Корисний ідіот" – термін, яким у політичному жаргоні називали прибічників Радянського Союзу на Заході. Малось на увазі, що корисний ідіот наївно пропагує комуністичну ідеологію, тимчасом як Радянський Союз таких людей просто цинічно використовує. Авторство цього терміна часто приписують Леніну, однак у надрукованих працях Леніна його не виявлено[4: 76]. З часом значення цього терміна дещо розширилось, і сьогодні "корисними ідіотами" часто презирливо називають тих, хто підтримує якусь погану справу, наївно вважаючи її доброю.

Отже, очевидно, що термін "корисний ідіот" сам по собі має іронічні конотації. Варто зазначити, що ці конотації зумовлені насамперед буквальним змістом цього словосполучення і відчутні, навіть якщо адресат не знає історичного значення цього терміна. "Корисний ідіот" – це, за означенням, хтось, хто поводить нерозумно для самого себе, тимчасом як хтось інший цим користується. У першому зацитованому реченні смисл цього терміна повністю збігається з традиційним (наївний прибічник Радянського Союзу на Заході). У другому реченні автор називає "корисними ідіотами" – уточнюючи, що вони "необов'язково ліві", – людей на Заході, які сьогодні симпатизують Росії, "попри диктатуру спецслужб і фюрерську автократію Путіна". Називаючи цих людей "корисними ідіотами", автор натякає, що вони поведуться, м'яко кажучи, нерозумно, а Росія їх використовує.

Термін "корисний ідіот" має абсолютний відповідник в англійській мові, відтак зазначені імплікатури повністю відтворено в англійському перекладі: *Indeed, the propaganda of social justice, power for workers, a kind of God's kingdom on earth*

and a homeland for proletarians across the world gave Moscow millions of sincere "useful idiots", to quote from Lenin, in many foreign countries... However, "useful idiots" (not necessarily left-leaning) are in large supply even now (The Ukrainian Week).

Далі в статті автор пише, що з крахом "комуністичної утопії" настав кінець і глобальному впливу Кремля. І продовжує: *Нині відчувається драматичний для Росії вакуум ідей, який аж ніяк не можуть заповнити наближені до російської влади "міські божевільні" на кшталт Дугіна і Проханова з їхнім ідеологічним шаманством (Тиждень.ua).*

Міський божевільний – це людина, що веде асоціальний, маргінальний спосіб життя і часто має якісь психічні або фізичні вади. Завдяки своїм особливостям ці люди достатньо відомі в конкретній місцевості і є її живою "окрасою". Сьогодні "міським божевільним" часто називають ще й того, чий погляд на якусь проблему кардинально відрізняється від загальноприйнятих. Обстоюючи власну позицію, такі люди бувають непохитні й наполегливі і зазвичай не думають про наслідки, не зважають на громадську думку й усталені правила. Вжитий у цьому останньому значенні, термін "міський божевільний" набуває позитивних конотацій.

О. Дугін і О. Проханов – російські інтелектуали, відомі своїми праворадикальними, ультранаціоналістичними та імперськими поглядами. Перший – професор факультету соціології МДУ та лідер міжнародного євразійського руху. Другий – письменник, головний редактор російської ультраправої газети *Завтра*. Називаючи їх "міським божевільними", автор натякає, по-перше, на очевидну безглуздість їхніх ідей, а по-друге, на епатажність цих осіб навіть у російському суспільстві. З іншого боку, іронія може бути зумовлена ще й тим, що самі ці особи, очевидно, вважають себе "міськими божевільними" в позитивному сенсі – тобто людьми, що непохитно й наполегливо обстоюють свою позицію, не озираючись на громадську думку. Щоправда, ця остання імплікатура тут радше слабка.

Англійською мовою це речення перекладено так: *There is now a perceptible vacuum of ideas, critical for Russia, which cannot be*

filled even by the Kremlin's "court lunatics" like the ideologue of the International Eurasian Movement, Aleksandr Dugin, or writer Aleksandr Prokhanov with their ideological shamanism (The Ukrainian Week). У перекладі додано коротке пояснення про Дугіна з Прохановим, точніше про їхню політичну філософію ("the ideologue of the International Eurasian Movement"). Без такого пояснення друга частина речення могла б виявитися для англомовної аудиторії – що, об'єктивно, менш обізнана з особливостями політичного дискурсу в Росії, ніж українська – взагалі нерелевантною, тобто нездатною спричинити жодних контекстуальних ефектів – ані підсилити чи спростувати якихось уже існуючих уявлень, ані створити нових. Замість "міських божевільних" (приблизний англійський відповідник – "village idiot") у перекладі з'являються "court lunatics" – "придворні божевільні". Цей англійський вислів може бути алюзивною грою слів: "Lunatic Court" в популярній англомовній комп'ютерній грі – це двір божевільного й деспотичного короля Торна, казкового персонажа, який буцімто не зміг знайти спокою навіть після смерті й відродився як "дух Гелловіну". Називаючи Дугіна з Прохановим "court lunatics", перекладач натякає не лише на безглуздість їхніх ідей та на їхню наближеність до влади, а й на божевілля та деспотизм російського правителя. З іншого боку, вислів "court lunatics", на відміну від "міських божевільних", не має позитивних конотацій у жодному контексті; відтак іронічний натяк на те, що Дугін і Проханов, мабуть, вважають себе відважними людьми, що непохитно обстоюють власну позицію всупереч суспільній думці, в англійському перекладі зникає.

Згідно з теоретичною моделлю, що використана в цьому дослідженні, іронізуючи, автор завжди натякає на якусь позицію, яку приписує комусь іншому, і водночас неявно цю позицію не схвалює. Простежмо, як це правило справджується в розглянутих прикладах. Отже, в першому з висловлювань ("убозтво філософії") автор натякає, по-перше, на відсутність у політичного керівництва сучасної Росії будь-якої переконливої ідеології, яка б виправдовувала його експансіоністську політику, а по-друге, на девальвацію демократичних цінностей на Заході,

де Росія, попри свою відверту недемократичність, сьогодні таки знаходить прихильників – за допомогою "банального підкупу". Другий натяк відчутніший в англійському варіанті заголовку (*The Splendour of Money and the Misery of Philosophy*). Автор імпліцитно **глузує** з "убогості" сучасної російської політичної філософії і **засуджує** безпринципність Заходу щодо Росії.

У другому випадку ("підкуп західних інтелектуалів ... – давня забава російських правителів") автор натякає на продажність західних політиків та громадських діячів, водночас **засуджуючи** таку позицію.

У третьому іронічному висловлюванні ("корисних ідіотів" ... – там і дотепер вистачає") І. Лосєв натякає на те, що на Заході і сьогодні є люди, які симпатизують Росії усупереч власним стратегічним інтересам, а Росія цим користується. Автор **глузує** з нерозважливості і безвідповідальності західних симпатиків Росії і водночас **засуджує** їх.

У четвертому випадку ("міські божевільні") автор натякає на те, що для створення і пропагування нової політичної філософії російська влада використовує епатажних осіб, яких не сприймає поважно навіть російське суспільство. В англійському перекладі ("court lunatics") міститься ще й натяк на божевільня й деспотизм російського правителя. Автор **глузує** з ідеологічної політики російської влади.

Отже, всі розглянуті іронічні висловлювання імпліцитно містять морально-етичну оцінку. В основі цієї оцінки лежать певні **оцінні судження**, зокрема такі: аморально виправдовувати експансіоністську політику за допомогою фальшивої ідеології; аморально продавати політичні принципи за гроші. Ці судження, своєю чергою, ґрунтуються на певній системі цінностей, до яких зокрема належить чесність, принциповість і відповідальність. Аби зрозуміти імплікатури розглянутих іронічних висловлювань, очевидно, треба поділяти ці цінності.

Дослідження засвідчило, що перекладач поставився до відтворення іронії в цільовому тексті з належною ретельністю, креативністю та з урахуванням ролі контексту: імена маловідомих на Заході російських діячів у перекладі супроводжуються коротким поясненням їхнього місця в

політичному житті Росії; у перекладі іронічних висловлювань двічі з'являються нові алюзії – достатньо відомі в культурному середовищі цільової мови, – які створюють додаткові імплікатури. Відтак весь спектр імплікатур іронічних висловлювань в оригіналі і в перекладі не збігається повністю – здебільшого це стосується слабких імплікатур. Тим часом оцінні судження й самі цінності, на яких ґрунтується іронія в оригіналі, в перекладі залишаються незмінними. Ці цінності є важливим компонентом контексту, який уможливило інтерпретацію іронічних висловлювань у розглянутому тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кам'янець А. Інтертекстуальна іронія і переклад /Анжела Кам'янець, Тетяна Некряч. – Київ: Видавець Карпенко В. М., 2010. – 176 с. 2. Реклама у журналі *Український тиждень*. – [Електронний ресурс]. – [Цит. 16.10.2013]. – Режим доступу: <http://img.tyzhden.ua/Content/Reklama/2012/reklama/Present01.12.pdf> 3. Юрій Макаров / Новий журнал "Український ТИЖДЕНЬ" спрямований посісти нішу вдумливого українського тижневика //Арт-Вертеп. – [Електронний ресурс]. – [Цит. 16.10.2013]. – Режим доступу: <http://artvertep.com/print?cont=4293> 4. Boller P. They Never Said It: A Book of Fake Quotes, Misquotes, and Misleading Attributions / Paul F. Boller Jr. & John George. – New York: Oxford University Press, 1989. – 192 p. 5. Hatim B. Discourse and the Translator / Basil Hatim, Ian Mason. – London and N.Y.: Longman, 1990. – 258 p. 6. Hickey L. Introduction /Leo Hickey //Pragmatics of translation. – Clevedon: Multilingual Matters, 1998. – P. 1-9. 7. Wilson D. On verbal irony / D. Wilson, D. Sperber //Lingua. – 1992. – Volume 87. – P. 53-76.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Європа і РФ: убожество філософії //Тиждень.ua. – [Електронний ресурс]. – [Цит. 10.09.2014]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/114256>. 2. Russia and Europe: The Splendour of Money and the Misery of Philosophy //The Ukrainian Week. – [Electronic resource]. – [Cited 2014, 10 Sep.]. – Mode of access: <http://ukrainianweek.com/World/117204>

Камянец А. Б., к. филол. н., доц.,
Львовский национальный университет имени Ивана Франка

ПЕРЕВОД ИРОНИИ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРИИ РЕЛЕВАНТНОСТИ

В статье исследуются импликатуры иронических высказываний в украиноязычном публицистическом тексте и проводится анализ того, как именно эти импликатуры воссозданы в английском переводе. Для анализа иронии используется теоретическая модель, предложенная авторами теории релевантности Д. Спербером и Д. Вилсон. Проведённое исследование позволило обнаружить, что спектр импликатур иронических высказываний в оригинале и переводе не совпадает полностью. Зато неизменными остаются оценочные суждения и ценности, на которых основана ирония. Эти ценности являются важным компонентом контекста, обеспечивающего интерпретацию рассматриваемых иронических высказываний.

Ключевые слова: ирония, импликатура, контекст, перевод, оценочные суждения, ценности.

Kamyanets A., Ph. D., Associate Professor,
Ivan Franko National University of Lviv

TRANSLATING IRONY IN A MEDIA TEXT: A RELEVANCE THEORY PERSPECTIVE

The focus of the article is on implicatures of ironic statements in a Ukrainian media text and its English translation. The theoretical framework underpinning the text analysis is Sperber and Wilson's account of verbal irony as echoic allusion to an attributed utterance or thought from which the speaker tacitly dissociates him/herself. The findings suggest that the range of implicatures in the source and target texts does not coincide completely. Instead, the value judgments and values themselves underlying the irony in the original remain unchanged in the translation. These values are an important component of the context that triggers ironic interpretations of the statements.

Key words: irony, implicature, context, translation, value judgments, values.

ЯВИЩЕ АНАЛІТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СЛОВОТВІРНІЙ НОМІНАЦІЇ

У статті розглянуто складні слова як один із виявів аналітизму в словотворенні. Проаналізовано юкстапозити як аналітичні за змістом і формою та композити й аббревіатури як аналітичні за змістом та синтетичні за формою одиниці.

Ключові слова: аналітизм, словотвірна номінація, композит, юкстапозит, аббревіатура.

Теоретики українського мовознавства визнають, що "морфологічну будову української мови потрібно кваліфікувати в типологічному плані як синтетичну в основних виявах, але з виразними елементами аналітизму" [Вихованець 2004, 42]. "В українській мові витворилися три різновиди аналітичних форм: морфологічні, синтаксичні і словотвірні" [Вихованець 2000, 23]. Утворення аналітичного типу формуються постійно, зауважують дослідники, оскільки вони є найпрозорішим способом вираження додаткових значень, зокрема словотвірних. У словотвірній номінації виразниками аналітизму є складні слова, які "виникають на ґрунті словосполучень, але порівняно з ними є цілісно оформленими номінативними одиницями" [Клименко 2000, 243]. Складні слова, мотивовані словосполученнями, утворюють способами аббревіації (складноскорочені слова), основоскладанням (композити) та словоскладанням (юкстапозити). Дослідженню словотворчої структури і семантики складних слів у сучасній українській мові присвячено однойменну докторську монографію Н.Ф.Клименко [Клименко 1984], де висновки, зроблені на великому фактичному матеріалі, зокрема, що "словотворча структура складного слова перебуває під значним впливом синтаксичної структури еквівалентних складним словам словосполучень" [Клименко 1984, 232], сьогодні набувають особливої ваги, враховуючи активну номінативну діяльність носіїв української мови. Передусім, ідеться про творення нових складних

іменників, стосовно яких слід пам'ятати висновки про те, що іменники "при композиції основ тяжіють переважно до словосполучення "дієслово+іменник", при юкстапозиції – до поєднання двох іменників, при аббревіації – до словосполучення "прикметник+іменник" [Клименко 1984, 233]. Тому іменники-композити відображають насамперед об'єктні відношення компонентів базової словосполуки [Клименко 1984, 233], а іменники-юкстапозити підкреслюють родо-видові відношення між компонентами такої словосполуки, відношення належності до чого-небудь, або наділені семантикою, пов'язаною з певною функцією предмета [Клименко 1984, 242].

Інше важливе спостереження Н.Ф.Клименко стосується аналітичної форми вираження складних найменувань, які продуктивно утворюються не лише в українській, а й в інших слов'янських мовах. Слова-юкстапозити на позначення професій: *кресляр-конструктор*, *столяр-паркетник* та інші існують поруч із описовими найменуваннями типу 'зварник арматурних сіток і каркасів', але "аналітичні найменування потенційно завжди можуть набути синтетичну форму вираження і згорнутися в одне слово: *виконроб*, *головбух*, *сантехнік*" [Клименко 2014, 18-19]. Висновки про паралельність форм композитних і афіксальних утворень [Клименко 1984, 60-69] також допомагають краще зрозуміти явище аналітизму в українському словотворі.

Аналітизм виявляється в семантиці, структурі й у формі вираження словотвірних одиниць. Складні слова є аналітичними за змістом, оскільки мотивовані словосполученнями і співвідносні з ними, але мають різну форму вираження: аналітичну (юкстапозити) та синтетичну (композити, складноскорочені аббревіатури). Синтетизм української мови виявляється в прагненні її до однослівних нерозчленованих номінацій, що й забезпечують засоби словотворення. На прикладі нової лексики спостерігаємо: паралельне існування аналітичних і синтетичних конструкцій (словосполучень, складних слів і простих афіксальних утворень) та тяжіння мови до синтетизму, тобто прагнення до побудови однослівних найменувань. На матеріалі ідеографічного словника нової

лексики "Активні ресурси сучасної української номінації" (К., 2013) видно, як аналітичні за семантикою і структурою одиниці можуть мати різну форму вираження. У словникових статтях як синоніми та синоніми-конкуренти функціонують словосполучення й композити: *телевізійний формат – телеформат, звуковий формат – аудіоформат, формат відео – відеоформат* [АРСУН 2013, 349]; композити та юкстапозити й описові конструкції: *телешоу – телевізійне шоу, фаєр-шоу – вогняне шоу, лялькове шоу – шоу з ляльками* [АРСУН 2013, 356]. Прагнення української мови до збереження своєї типологічної риси – синтетизму у словотворі – виявляється в тяжінні до однослівного вираження понять. Словосполучення '*засоби масової інформації*' та '*засоби масової інформації та комунікації*' досить швидко згорнулися в аббревіатури *ЗМІ* та *ЗМІК*. Однак їхні можливості до творення похідних виявилися заблокованими, а потреба у нових спеціалізованих номінаціях залишилася. Прижилося англійське запозичення *мас-медіа*, яке згорнулося у *медіа*, або в адаптований відмінюваний варіант – *медії*. Потребу у вираженні різновидів *ЗМІ* забезпечують аналітичні одиниці на зразок: *цифрові медії, інтернет-ЗМІ, онлайн-ЗМІ* тощо. Прагнення до однослівності виявляється сильнішим від упередженості перед запозиченнями: замість описових конструкцій *естрадна вистава, видовище естрадно-розважального характеру* вживають англійське запозичення *шоу*, а замість *концерт з елементами шоу –шоу-концерт*. Можливості української мови дозволяють пристосувати нові запозичення з англійської мови до власних потреб: *on line* → *он лайн* → *он-лайн* → *онлайн* → *онлайновий*; *PR* → *ПіАр* → *пі-ар* → *піар* → *піарник, піарити*.

Безперечно, сучасна словотвірна номінація української мови перебуває під впливом процесів глобалізації, але водночас мусить відповідати потребам інтелектуалізації й розширенню комунікативних функцій мови. Серед нових номінативних одиниць переважають іменники, серед яких зростає кількість складних. Н.Ф.Клименко, аналізуючи осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови, прийшла до висновку, що відбуваються "зміни в механізмах поєднання

основ (за типом аглютинативного словопородження, комбінування основ без єднальних голосних, гібридизація слів за рахунок поєднання в них питомих і запозичених основ)" [Клименко 2008, 138]. Це явище породжує, зокрема, правописні проблеми, оскільки проникнення лексичних одиниць з мови аналітичного типу, якою є англійська, викликає сплутування правописних стандартів. Тому логічною є критична реакція на це явище мовознавців з погляду чинних норм літературної мови. К.Г.Городенська вважає, що внаслідок глобалізаційних впливів українській мові нав'язують словотвірні зразки утворення складних та складноскорочених слів з англійської мови, що впливає на зміну продуктивності питомих словотвірних моделей (набувають продуктивності раніше непродуктивні словотвірні моделі, як юкстапозити з прикладковим компонентом) та пропонує, зокрема, замінити деякі складні іменники без сполучної голосної словосполученнями, аргументуючи це тим, що в складних словах перший компонент **бізнес-, піар-, інтернет-, медіа-** має атрибутивне значення [Городенська 2013, 3-11]. Однак, такі рекомендації заперечують тяжіння української мови до однослівних одиниць номінації, прагнення згорнути словосполучення в слово та, зрештою, синтетизм номінації як типологічну рису української мови. Прескриптивні рекомендації потрібні, але мовні зміни, процеси запозичення та освоєння запозичених одиниць часто відбуваються на вимогу суспільної потреби, а тому не є однозначно негативними. Адже існують питомі композити з першою атрибутивною основою без сполучної голосної: *білпук* (рослина), *Великдень*, *добридень*, *добраніч*, *південь*, *північ*, *дівич-вечір*, *багат-вечір*, *святвечір*.

З розширенням сфер функціонування українська мова потребує номінативних одиниць, які б уточнювали, деталізували поняття, як у термінології, так і в загальноновживаній сфері. Лексичну спеціалізацію одиниць розвивають передусім композити та юкстапозити. Останні найчастіше оформляють назви спеціальностей (*інженер-програміст*, *технік-технолог*), акцій, дій (*інтернет-банкінг*, *піар-кампанія*, *медіа-дослідження*), найменувань установ (*арт-школа*, *арт-ярмарок*). Така спеціалізація одиниць, виражена через двочленні

юкстапозити відображає тенденцію до згортання описових, розчленованих номінацій у цілісно оформлену одиницю, хоча функціонують і ті й інші, наприклад, серед назв спеціальностей є: *інженер-електромеханік* і *інженер з електронної техніки*. Явище композиції основ нерозривно пов'язане з потребами об'єднання та систематизації термінів за базовим поняттям, вираженим першою чи другою основою (класифікатором чи ідентифікатором), або за принципом опозиції термінологічних одиниць, на що теж звертала увагу Н.Ф. Клименко [Клименко 2008, 138]. Отже, явище аналітизму працює на забезпечення й розвиток української терміносфери. І нарешті, складні та складноскорочені слова, на відміну від словосполучень, дозволяють продовжити розгортання словотвірних ланцюжків за допомогою афіксальних засобів: *шоу-ринок* – *шоу-ринковий*, *бізнес-партнер* – *бізнес-партнерський*. Найчастіше твірними для афіксальних похідних стають мішані аббревіатури (складноскорочені слова).

Наявність перехідного етапу засвоєння нових номінативних одиниць викликає дискусії з надання статусу новим і не тільки новим запозиченим, передусім незмінюваним елементам: слово, основа чи аброоснова? Наприклад, аббревіатура *ПіАр* лексикалізувалася й функціонує як окреме слово, омографічне до основи **піар-**. Ця проблема породжує складнощі кваліфікування складних слів (*піар-агенція*, *піар-асистент*, *піар-інтереси*, *піар-менеджер*, *піар-служба* та ін.) як юкстапозитів, композитів чи складноскорочених слів, а звідси, й проблеми їхнього написання разом чи з дефісом. На нашу думку, вони є юкстапозитами, оскільки друга основа уточнює, спеціалізує першу: 'асистент, менеджер з піару'; 'агенція, служба з надання послуг з піару'; 'інтереси щодо піару когось/чого-небудь': *Донбаські закони" приймалися не в інтересах громадян, які страждають від війни та терору, а щоб задовольнити **піар-інтереси** російської влади* (Українська правда, 17.09.2014, pravda.com.ua).

Словотвірну активність виявляють запозичені основи, частина з яких наближається до аброоснов (**еко-**, **кіно-**, **теле-**); вони легко поєднуються з питомими елементами, утворюючи гібридні

напівкомпози́ти-напівабревіатури (*екобудинки, екомолоко, кінолітопис, кінодовідник*). Части́ну таких одиниць дослідники мусять визнавати напівкомпози́тами-напівабревіатурами (*технопарк*) або такими, які поєднують структуру і семантику юкстапозитів і абревіатур (*прес-менеджер*). До дискусійних належать основи **арт-**, **поп-**, **рок-**, **техно-** та інші. В українську мову такі одиниці проникли не самостійно, а в складі певних слів, пор. зі "Словника іншомовних слів" за ред. О.С.Мельничука (1985): *артист, артистичний, популярний, рок-н-рол, технологія* (деякі з цих слів (*артист*) українська мова знає з часів "Малоруско-німецького словника" (1886) Є. Желехівського та С. Недільського). Нині є приклади їх функціонування як окремих слів: *Всі топ3 українські пісні за жанром поп* (Музичний портал "Вулик", vulyk.ua/music); *Український рок виник в кінці 60-х років на хвилі відлиги у суспільному житті* (uk.wikipedia.org/wiki); *Техно – напрямок електронної музики, що зародився в середині 1980-их років у Детройті* (uk.wikipedia.org/wiki). Власне проблема кваліфікації одиниці є причиною визначення правильного написання складного слова, оскільки за чинними правописними нормами складноскорочені абревіатури й компози́ти треба писати разом, а юкстапозити – через дефіс.

У періоди активного оновлення лекси́кону існує перехідний етап засвоєння нових номіна́тивних одиниць, який відрізняється тимчасовою правописною неупорядкованістю, викликаною відставанням нормативної бази від процесів розвитку мови. Наявність такого етапу є корисним випробуванням для мовного організму, його захисних функцій, перевірки на стійкість типологічних рис і відповідності чинних норм стану реального функціонування мови. Українська мова такі випробування успішно долає, незважаючи на правописні проблеми. І явище аналітизму, яке передусім працює на розвиток і розширення функціональних сфер української мови, є тому підтвердженням. Елементи аналітизму у формі й структурі номіна́тивних одиниць виявляються в існуванні словосполучень, які виражають нерозчленоване поняття, як-от: назви професій, спеціальностей. Проте тяжіння української мови до однослівних номінацій породжує зростання кількості складних слів, які за структурою

залишаються аналітичними (співвідносними зі словосполученнями), а за формою – або аналітичними як юкстапозити, або синтетичними як композити й складноскорочені слова. В опрацюванні цих проблем левова частка належить працям Н.Ф. Клименко, яка подала теоретичні засади вияву аналітизму й аглютинативності в словотворі та окреслила динаміку цього явища в сучасній словотвірній номінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А.Карпіловська, Л.П.Кислюк, Н.Ф.Клименко, В.І.Критська, Т.К.Пуздирева, Ю.В.Романюк; Відп. ред. Є.А.Карпіловська. – К.: ТОВ "КММ", 2013 – 416 с.; 2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.; Вихованець І.Р.: Аналітизм // Українська мова Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2000. – С.23.; 3. Городенська К.Г.Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція? // Українська мова, 2013. - №2(46). – С.3-11.; Клименко Н.Ф. Аглютинативність в українському словотворенні // Укр. мовознавство. – 1990. – Вип. 17. – С. 96-104.; Клименко Н.Ф.Композит // Українська мова Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2000. – С.243-244.; Клименко Н.Ф. Роль словотворення у сучасній українській номінації // Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.; Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – Київ: Наук. думка, 1984.

Кислюк Л.П., к.філол.н., с.н.с.,
Институт украинского языка НАНУ

ЯВЛЕНИЕ АНАЛИТИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ СЛОВОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ НОМИНАЦИИ

В статье рассматриваются сложные слова как одно из проявлений аналитизма в словообразовании. Анализируются юкстапозиты как аналитические по содержанию и форме, а также композиты и аббревиатуры как аналитические по содержанию и синтетические по форме единицы.

Ключевые слова: аналитизм, словообразовательная номинация, композит, юкстапозит, аббревиатура

Kysliuk L., PhD, Junior Scientific Officer
The Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of
Sciences of Ukraine

ANALYTISM IN MODERN UKRAINIAN WORD-FORMATION NOMINATION

The article considers the compound words as a manifestation of analytism in word formation. Juxtaposits are analyzed as units analytical both in content and form, while composites and abbreviations are examined as units analytical in content and synthetic in form.

Key words: *analytism, word-formation nomination, composition, juxtaposition, abbreviation*

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 +008

Колесник О.С., д. філол.н., проф.,
Київський університет імені Б. Грінченка

КОНЦЕПТ ВІЙНА В АСПЕКТІ ЛІНГВОСЕМІОТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

У статті розглянуто особливості вербалізації концепту ВІЙНА у європейських лінгвокультурах. Проаналізовано етимологічні основи імен концепту ВІЙНА. Виділено базові моделі концептуалізації відповідного феномену. Мовний матеріал аналізується під кутом зору гносеологічного релятивізму та теорії міфологічно орієнтованого семіозису.

Ключові слова: *війна, система, концепт, сценарій, міфологічний простір*

У ході динамічних соціально-економічних, політичних, міжкультурних та ідеологічних взаємодій різних етносів та держав виникає значна кількість конфліктних ситуацій, що, з огляду на домінування стереотипів поведінки й концептуалізації дійсності, а також маніпулятивну діяльність певних соціальних груп, що захищають власні економічні інтереси, традиційно проявляються у війнах. Якщо для представників європейських етносів періоду раннього середньовіччя ВІЙНА (да. *gið*, *heado*,

hild, wig, gewin) була одним з прототипових видів діяльності [4], в умовах глобалізованого світу вона набуває дифузного характеру, охоплює сфери інформаційних технологій та масової комунікації, продовжує стимулювати розвиток технологічного складника цивілізації та *de facto* перетворюється на глобальний феномен. Військова історіографія [11], політологічні [2] й лінгвістичні розвідки [1], загалом, носять конкретне "тактичне" забарвлення і не дозволяють ані встановити універсальні причини воєн, ані скористатись тисячолітнім досвідом людства для їхнього подолання. У контексті сучасної мовознавчої парадигми [3; 10] пропонуємо інтегративний міфо-семіотичний погляд [5] на специфіку мовної реалізації концепту ВІЙНА.

У широкому системно-логічному розумінні ВІЙНА є наслідком конфлікту контрарно сконфігурованих і орієнтованих систем. Протилежна орієнтація учасників конфлікту охоплює їхні онтологічні (а), функціональні (b), локативно-темпоральні (d) та аксіологічні (с) ознаки. При цьому, замість діалектичної взаємодії та трансформації енергії конфлікту в нові творчі моделі співіснування відбувається ескалація конфлікту. Його глибинні причини, пов'язані з низкою вторинних міфів (базових аксіоматичних операторів, що визначають стратегії й тактики буття), ситуативно профілюються й загострюються. Це свідчить, з одного боку, про "виснаження" ресурсів певної системи, її кризовий стан і неспроможність адекватно взаємодіяти зі світом, що динамічно розвивається й трансформується, а з іншого - про закритий "жорсткий" характер системи, що унеможлиблює її адаптацію, компромісні взаємодії та здатність до самопідтримки (звідси – агресія як пошук нових ресурсів різної природи). Загалом, ми ведемо мову про наступні системні передумови ВІЙНИ: тривалі відносини "егрегор"- "донор" та їхній злам (1); конфронтація двох рівнорангових систем з жорсткою контрарною організацією, що претендують на один і той же сегмент у часо-просторі (2); відносини "домінатор" (паразит) - "об'єкт" (жертва) (3), спрямовані на встановлення відносин типу (1) унаслідок необхідності розширення ресурсної бази для однієї з систем.

Зміст концепту ВІЙНА (що охоплює низку стереотипних сценаріїв та може розглядатись як своєрідний "пролонгований евентив") віддзеркалює зіткнення систем:

$[SYS1\ abcd] :: [SYS2\ -a-b-c-d] \rightarrow [SYS1a_nb_nc_nd_n] \dots [SYS2\ -a_n-b_n-c_n-d_n]$, у результаті чого обидві зазнають трансформацій на різних рівнях своєї організації. У випадку здобуття однією з систем переваги (сценарій ПЕРЕМОГА), наприклад: $[SYS1a_nb_nc_nd_n] \rightarrow [SYS1a_{+n}b_{+n}c_{+n}d_{+n}]$ $a_{+n}\ b_{+n}\ c_{+n}\ d_{+n}$

відбувається відновлення її ресурсів (людських і матеріальних: $a_n \rightarrow a_{+n}$), підсистеми набувають нових функціональних якостей (b_{+n}), система зберігає власну просторову конфігурацію (відстоює кордони d_{+n}) або розширює їх (завойовує нові території $-d_{+n}$), при чому комплекс цінностей, що були стрижнем переможної ідеології, становить каркас нового національного міфу, на основі якого визначаються стратегічні цілі відбудови та розвитку системи (c_{+n}), або реалізуються подальші експансіоністські наміри ($-c_{+n}$)

Навпаки, при реалізації сценарію ПОРАЗКА $[SYS1a_nb_nc_nd_n] \rightarrow [SYS1a_nb_nc_nd_n]$ $a_n\ b_n\ c_n\ d_n$ онтологічні ознаки системи деградують, оскільки ресурси системи вичерпуються (експлуатуються, розкрадаються переможцями, відносно людей можливі репресії та геноцид = a_n); переважна кількість підсистем втрачає свої функціональні ознаки (b_n); система втрачає цілісність контурів (втрачає територію = d_n); комплекс аксіологічних концептів як ядро ідеології конфліктного періоду трансформується у вторинну міфологію реваншистського спрямування та орієнтує систему (її залишки) на деструктивну траєкторію поступу (d_n).

Конфліктність є генетичною властивістю різно-орієнтованих систем у сенсі взаємодії різноспрямованих ієрархій і багатовимірних просторів та їхніх складників (єдність і боротьба протилежностей) [5: 272-273]. Тому ми ведемо мову про універсальний характер сценарію ПРОТИСТОЯННЯ (мезо-рівень) як субординатного відносно мега-сценарію КВЕСТ (універсального способу навігації у світі / поліверсумі) [5: 249]. З огляду на роль міфологічного простору як контейнеру базових операторів-аксіом, наголосимо на взаємодії "міфів" різного рівня

як відносно варіативних програм, втілюваних при реалізації концепту ВІЙНА та пов'язаних із ним сценаріїв.

ВІЙНА як мезо-сценарій аналізується з використанням системно-логічної моделі (де М – міфічний хронотоп, R – реальний хронотоп, p – особа, q – дія особи, s – простір, t – час, x – неживий предмет, y – дія предмета, у термінах М. Гріффіна) [13] При розгортанні цього сценарію проявляються відносини систем, що претендують на функціонування в одному й тому ж хронотопі, а їх конфліктність зумовлена принциповою відмінністю начал і конфігурації, як то "системність, впорядкованість" :: "хаотичність, ентропія". Сценарій набуває вигляду $M(p1q1x1y1st) :: M(p2q2x2y2st)$, а саме, $M(p1q1x1y1)M(st) :: R(p2q2x2y2) | M(st)$ – протистояння міфічних істот у міфічному хронотопі, як то, сутички богів, велетнів та інших чудовиськ при Рагнарьоку: *Gengr Óðins sonr // við ulf vega, // Vidarr of veg // at valdýri;... // þá er hefnt föður* (приходить син Одіна, Відар – для бою супроти вовка, трупного звіра... так він мстить за батька) [23: 51], *För hann ákafliga ok reiddi hamarinn ok kastai um langa leið at Hrungni. Hrungnir færir upp heinina báðum höndum ok kastar í mót* (той (Тор) стрімко мчав, підняв молот та жбурнув його здаля у Хругніра. Хругнір підняв точило обома руками й кинув його назустріч) [26: 24]; а також $M(p1q1x1y1)R(st) :: R(p2q2x2y2) | R(st)$ – протистояння міфічної та антропоморфної істот у реальному хронотопі: *on yðum slog // niceras nihtes* (вночі на хвилях чудовиськ я вбив) [20: 421-422], *Licsar gebad ...// burston banlocan. Beowulf wearð //guðhred gyfeþe; scolde Grendel þonan // feorhseoc fleon under fenhleoðu* (смертельну рану отримав жажливий монстр... кістки тріснули. Беовульф дісталась слава; мусив "смертельно хворий" Грендель шукати своє лігво у темній пустощі) [20: 816-820]; $R(p1q1x1y1)R(st) :: R(p2q2x2y2) | R(st)$ – протистояння антропоморфних істот в реальному хронотопі, за умови мотивації їхніх дій чинниками, пов'язаними зі змістом сакральної сфери МП, а також концептів ДОЛЯ, ПОМСТА, БИТВА, що передбачають або пряме "втручання" міфічного у перебіг сценарію, або становить "культурний фон" (СЛАВА-СМЕРТЬ-ВАЛЬГАЛЛА), наприклад: *Þá sótti Helgi sverðit, er*

Sváfa vísaði hánnum til. Þá fór hann ok Atli ok feldu Hróðmar ok unnu mörg þrekvirki. (тоді Хельгі здобув меч, на який вказала Свава. Тоді він та Атлі поїхали і вбили Хродмара та вчинили багато подвигів) [24: 11]. Фрактальними у цих сценаріях є компоненти "шкідливий вплив", "вбивство", "змагання". З урахуванням того, що "міфічний" світ, за великим рахунком, охоплює варіант дійсності, котрий ідентифікується як "реальний", оператори М і R відображають рівень "сакральності" / "профанності" досягнутого учасниками сценаріїв простору, в якому здійснюється переміщення.

Мовні одиниці, що вербалізують міфологічні сценарії та, передовсім, їхні фрактальні компоненти, є знаками мезо-рівня індексально-символічного характеру. Ці знаки функціонують як сигнали і прескриптори, спрямовують плин сценарію вздовж історично усталених ліній закономірностей, що співвідносяться із міфологічно орієнтованими комплексами асоціацій. Іконічні властивості імен концепту ВІЙНА зумовлені змістом заcodeваних у їхній внутрішній формі базових скриптів (еліптизованих текстів). Наприклад:

да. *wīg* < герм. **wīxan-/wīgán-*, **wīxan-*; **wīg*; **wáixjō*; **wīgá-m.*, *n.*, **waigón-*, **waigrá-*, **waigó* "битва, бійка" - співвідносяться з гот. *wīhan* "суперечка, бійка", *and-weīhan* "конфлікувати"; **waihjō* "битва" (пор. фін. *vaikia* "той, що спричиняє незручності"), дісл. *vega* "боротися, вбивати", *vīg* "боротьба, смертельний удар", *veig* "сила", норв. *veiga* "вимахувати"; да. *wīgan* "боротися, бити", *wægan* "турбувати, мучити", *ge-wegan* "долати, поборювати", дфриз. *wīg*, *wīch* "боротьба", дсакс. *wīg m.* "боротьба", *wēgian* "турбувати, мучити", с. нід. *weigher*, *wēgher* "впертий", снн. *wīch* "боротьба", двн. *wīgan* "битися, бити", *ubar-wehan* "долати"; *wīc* "боротьба", *weigen* "турбувати, мучити", свн. *wīgen* "битися, бити", *wider wehen* "боротися, чинити спротив"; *wīc* "боротьба, війна, удар" [17] — акцентують власне значення "протистояння", "боротьба", "змагання", орієнтовані на фізичне / матеріальне знищення систем, що є у стані конфлікту. Якщо концепт ЗМАГАННЯ та його корелят ДОМІНУВАННЯ демонструють прояв тваринної частини природи людини (наслідують закономірність боротьби та виживання видів), то постає питання, а

чи інший складник людини, а саме, його "духовне начало", що наближає його до сакрального прототипу, сприяє іншому розвитку конфліктних ситуацій?

Пор. корінь з подібним морфонеїчним складом та іншим розширювачем: герм. *wīxa-z/*wīgá-z, *wīxia-; *wīxan- vb., *wīxian-/*wīgíán- vb., *wīxēn- vb.; *wikkēn "священний, освячувати", гот. wīh-s "святий", wīhan "освячувати", *wīhnan "бути священним", дісл. wē "священне місце", да. wēoh, wīg "ідол", wicca "чаклун", wicce "відьма", wigol "передвіщений", wiglian "віщувати" [17] (пропонуємо символічно-метафоричну інтерпретацію wigian "бутися" та wiglian "віщувати, чаклувати", що враховує семантику /l/ > рун. *Lagus* "глибина, океан, вода" як номен енергії води, що співвідноситься із здобутками систем і визначенням на їхній основі нових перспектив при реалізації різноманітних програм [6], тобто, передрікання пропонує "превентивне" бачення конфлікту (подібних траєкторій взаємодії складників) і "натякає" на можливі, необов'язково агресивні, варіанти його подолання); пор. також. дфриз. wīa, wīga "освячувати", дсакс. wīh- "святий", wīh "храм, капище", wīhian "освячувати", снн. wīen, wīge "передрікати", двн. wīh "святий", свн. wīhen, wīen, wīchen "освячувати, співати гімн", wīch "святий", н. *Weihnachten*; *weihen*. Така морфонеїчна близькість вказує на "сакральний" характер військових дій, тобто, існування певного надсистемного "прототипу" розв'язання конфліктних ситуацій у вигляді сутички. Іншими словами, війни трапляються в матеріальному світі, оскільки подібні конфлікти реалізуються на рівні енергій та об'єктів над системного (сакрального плану). З огляду на "дзеркальність" взаємодії надсистеми (САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ) та систем (СВІТІВ, СВІТУ ЛЮДЕЙ у тому числі) та підсистем (у сенсі фрактального повторення та причинної детермінованості подій у системах нижчого рангу відносно надсистеми), певні взаємодії кластерів речовини, енергії та відповідної інформації, що подекуди постають як "конфлікт", супроводжуваний деструкцією окремих складників контрарних систем, що входять у контакт (дифузна зона галактик), у метафоричному сенсі розуміється як "війна богів". Звідси - зв'язок

із"сакральним" кодом, вбудованим в основи номінацій війни. Наприклад, конфлікт між богами відбувається як війна, яку починають аси: *Fleygði Óðinn // ok í folk of skaut, // þat var enn folkvíg // fyrst í heimi* "в армію жбурнув Один списа, так трапилась війна перша у світі" [27: 24].

Згадані вище властивості систем-антагоністів ("впертість", тобто, жорстка організація та "наполегливість") відображені у таких номінаціях германськими мовами: н. *Krieg*, свн. *kriec*, *krieg*, снн. *krīch*, нід. *crijch* "розбрат, боротьба", нід. *krijg* "війна"; споріднені – двн. *widarkriegelīn* "впертий", *einkrieglīh* "наполегливий", дфриз. *halskrīga* "заклякла шия". Ймовірно, існує зв'язок з лтс. *grīns* "темний, суворий, непривітний" (ворожий) та грец. *brīthos* (βρίθος) "сила, вага", дірл. *brīg* "сила, могутність, ціна" < іє. **guerī*, < **guer(ə)*- "важкий" ? [17]. Згідно іншої версії, відбулось гутуральне розширення кореня іє. **ger*- "тягнути, обертати", що типологічно співвідносить двн. *widarkriegē* з лат. *contrōversia*. З огляду на думку про походження н. *Krieg* від іє. **ger* "тягнути, крутити", а також іє. **ker*- "різати, гнути", ВІЙНА віддзеркалює різноманітні прояви хаосу, руйнування, зламу структури об'єктів, пор. лит. *keřsinti* "мститися", ірл. *criogaim* "чавити, завдавати поразки", да. *hrician* "рубати". Можна також припустити існування зв'язку з іє. **gher*- "істи" – як у значенні "знищення, поглинання ресурсів", так і "жертвоприношення", зв'язку з елементом сакральної сфери (божеством війни як "модератором сценарію"). Іє. **gher* за морфофонемічним складом близький до **guer*- / **uer*- [9: 278].

У свою чергу, сутність ВІЙНИ як конфлікту, пов'язаного з надмірною активністю й обміном ударами, віддзеркалюється у значенні "сум'яття, хаотичність", пор. а.*war* - < дфр. *werre* "war," < франк. **werra* (фп.*guerre*) < герм **werso*. (дсакс. *werran* "вносити сум'яття" [12]. Походження номінації а.*war*, н. *wirren* , двн. *werran* "крутити, обертати"; двн. *werra* "сварка, суперечка", н. *verwirren* "заплутувати, бентежити" < герм. **wers*- "крутити, обертати" : лат. *verrere* "тягнути" < іє. **uers*- "крутити" ← **uer*- "обертати"[8: 593] демонструє уявлення про сутність позначуваного феномену як зламу звичних моделей буття, стан неупорядкованості, хаотичності, переплетення різноманітних

сценаріїв, одночасну дію кількох чинників, що, метафорично, "закручують" індивіда / колектив / етнос у вир подій і трансформацій та руйнують звичні траєкторії навігації у світі. Відповідно, будь-яка новизна / злам в роботі систем сприймається негативно; звідси - наявність атрибутивно-оцінної лексики,о походить від цієї ж основи: а. *worse*, да. *wyrs*, *wyrsa*, *wiersa* "гірше, гірший", дфриз. *wirra*, снл. *wers*, дсакс. *wirsa*, двн. *wirsiro* "гірше".

В українській мові війна співвідноситься з архаїчним *вой* "битва, воїн", *вої* (мнж., "воїни") < протосл. **wojъ* < іє. **uoī-* : **ueī-* : **ui* "нападати, налітати на", пор. лит. *pavojus* "небезпека", *pavojuš* "небезпечний", *vejù*, *vajóju* : *vajóti* "переслідувати", лтс. *vajat* "переслідувати", снскр. *vájati* "він переслідує, нападає", авест. *vōi* "задовольняти" грец. *oimos* (<**voimos*) "шлях, стежка", лат. *via* "шлях", двн. *weide* "фураж, їжа, пасовисько, пошук їжі та пасовиська", нім. *Weide* "пасовисько", *weiden* "пастися", *Weidmann* "мисливець" [16: 462-463]. "Агресивна" семантика номінацій ВІЙНИ, що співвідносяться з основами **ueī-* / **ueīe-* / **ui-* "тягнути, гнути" [15: 1120], імплікує контекстуальне породження значень типу "злам, перекручування, викривлення". Пор. також номінації, що включають основи з розширювачем:

ueik- "енергійний, здебільшого ворожий прояв сили", що призводить до надмірної її витрати та послаблення відповідного суб'єкта: лат. *vincō*, *-ere*, *vīci*, *victum* "отримувати перевагу, перемагати, дірл. *fichid* "б'ється", *dī-fich* "карати", *fich* "розбрат, сварка", *feuehuir* "суворий, жорстокий", *fecht* "військовий похід", дкімр. *guith*, кімр. *gwyth* "сварка", гот. *weihan* "битися", *wigana* "боротьба, війна", двн. *wīgan* "боротися, воювати" (пор. *wīgant*, *wīhant*, *gawigan* "безсилий, знесилений", *irwigan* "виснажений" унаслідок боротьби, військових дій), свн. *anwīgen* "нападати", дісл. *vega* "битися, вбивати", двн. *ubarwehan* "долати, поборювати", свн. *widerwehen* "битися з оголеною / блискучою зброєю", дісл. *vīg*, нід. *wich*, двн. *wīc*, *wīg* "битва", дісл. *vīgr* "войовничий", гот. *waihjō* "війна, боротьба" [15: 1128-1129].

Номінації війни у кельтських мовах також віддзеркалюють універсальну смислову матрицю "війна - ворог (чудовисько) - змагання / протистояння - смерть - сила - цінність (честь / слава)",

пор.: (1) гел. *aghach* "войовничий", арл. *agach*, *ag* "війна" < **āgu-* (снскр. *ājis* "протистояння", гр. *ἀγών*, а. *antagonist* [14: 5]); (2) гел. *baobh* "відьма", ірл. *badhbh* "примара, ельф", дірл. *badb* "крук, демон", *Badba*, ім'я богині війни, дпівн. *böð*, гот. *boðvar* "війна", да. *beadu* "битва" < і.є. **badwa-*, снскр. *bád hate* "пригнічувати", лит. *bádas*, *famine* [14:29]; (3) гел. *bas* "смерть", дірл., ірл. *bás* < кельт. *ba-*, *bā-* "бити, вбивати", (лат. *batuere*, а. *battle*, да. *beadu*) [14: 31]; (4) гел. *brigh* "сила, могутність", ірл. *brigh*, дірл. *bríg*, вал. *bri* "гідність, ранг", корн. *bry*, брет. *bri* "повага" < **brīga-* **brigo-* (грец. *βρι* = *βριάρος* "сильний, могутній", *βριμη* "сила, лють", снскр. *jri* "долати") < і.є. *gri-*, *grī-*, *grei-* (гіпотетично, пов'язаний з н.герм. *krieg*) [14: 49]; (5) гел. *caith* "витрачати, кидати", дірл., ірл. *caithim*, **katjō* "поглинати, відкидати", снскр. *cātayati* "відрізати, знищувати, кидати" [14: 66], спорідн. з гел. *cath* "битва", дірл., ірл. *cath*, вал. *cad*, д. вал. *cat*, корн. *cas*, гал. *catu-*; двн. *hadu-*, да. *heaðo-*, герм. *hader* "суперечка, змагання", снскр. *catru*, "ворог", грец. *kótos* "гнів" [14:74], а також гел. *cogadh* "війна", дірл., ірл. *cocad* : **con-cath* "битва з" [14:93]; (6) гел. *ceileach* "військовий", ірл. *ceallach* "війна", герм. *hildi-* "війна", лат. *per-cellere* "бити" [14:79]; (7) гел. *faobh* "здобич", ірл. *fadh bhaim* "я грабую", **vodvo-*, < і.є. *vedh* "вбивати, штиркати"; снскр. *vadh* "вбивати"; грец. *ὀθέω* "штовхати" [14:163]; (8) гел. *fearthuinn* "дощ", ірл. *fearthuinn* "виливатися, віддавати", **veraō-* "дощ", дпівн. *ur* "мряка", да. *war* "море", снскр. *vtiri* "вода", авест. *vara* "дощ" [14:169] – реалізується ноема "втрата ([ресурсів] ← крові ← рідини ← енергії води)"; (9) гел. *grimeil* "войовничий", ірл. *grimeamhuil* "жорстокий, війна", ← дпівн. *grimmr* "лютий, гнів" [14:205]; (10) гел. *lugh* "лаяється, проклинати", ірл. *luige* "клятва", вал. *llw*, брет. *le*, **lugio-n* "клятва", "зв'язок", гот. *liugan* "одружуватись", двн. *urlugi* "беззаконня" (хаос), да. *orlege* "війна" [14:235].

Окреслимо деякі концептуальні моделі [5: 340-384], за якими ВІЙНА осмислюється у контексті картин світу європейських етносів.

Концептуальний оксиморон ВІЙНА :: МИР і його варіант ВІЙНА/ХАОС :: ПОРЯДОК: *qui desiderat pacem, praeparet bellum* "Хто хоче миру нехай готується до війни" [7: 51], *Aequalitas haud parit bellum* "рівність не породжує війну" [7:45], *Cedant arma tofae!* "Хай зброя поступиться перед тогою" [7: 46],

Ceterum censeo Carthaginem delendam esse "Крім того я вважаю, що Карфаген слід зруйнувати" [7:47], *Dictis, non armis* "Словами а не зброєю" [7:47]. Останні паремії демонструють концептуальне протиріччя: з одного боку, ВІЙНА, що асоціюється з ХАОСОМ і руйнуванням, є гіршим варіантом розв'язання конфлікту, ніж мир (перемовини, компроміс). Втім, ВІЙНА розглядається як єдино можливий (доцільний) шлях взаємодії з іншою системою. В обох випадках ВІЙНА співвідноситься з аксіологічно забарвленими концептами-"каталізаторами": МИР, ЖИТТЯ, ВОРОГ, ПАТРІОТИЗМ. Узгоджені системні дії дозволяють долати прояв ХАОСУ: *Ibi semper est Victoria ubi Concordia est* "Де згода, там завжди і перемога" [7:49], *Mutua defensio tutissima* "найнадійнішим є взаємозахист" [7:50];

ВІЙНА – КОНФЛІКТ / ПРОТИСТОЯННЯ: *Тогда при Олзѣ Гориславличи сѣяшется и растяшеть усобицями* [19: 42], *А князи сами на себе крамолу коваху* [19: 46], *Та то ростргавица бя пентосент латы* [18: 36,11], *И се zase утворе межде русиче усобице і вѣрждешете сен ове // і сылоу стратете імящете ове о соубое і безълаждене све*. "І знову виникла між русичами усобиця, і ворогували вони, і силу втратили, маючи сутички і безлад" [18: 17а, 18-19]; ⇒ ВІЙНА - ВТРАТА: *pecunia nervus belli* "гроші - нерв війни" (ресурси, що "живлять" систему-домінатора / втрачаються переможеним), *Kwydynt am aereu // Trychwn trymdieu* "звалили у битві трьох вождів втомлених війною" [21: 61-62], *gewac æt wige* послаблений у війні [20:2629]; ⇒ ВІЙНА – СМЕРТЬ: *Aut mortuus est, aut docet litteras* "Або загинув або навчає грамоти" [7: 45], *Si alteram talem victoriam reportavero, mea erit perniciēs* "Якщо я здобуду ще одну таку перемогу, я загину" [7:53], *Flet victus, victor periiit* "Переможений плаче, переможець гине" [7:58], *Усобица княземъ на поганья погыбе* [19: 44];

ВІЙНА – РОБОТА / ГРА (ДІЯЛЬНІСТЬ): *æt heaðolace* "у військовій грі" [20: 584], *gufgeweorca* "військова робота" [20: 678], *hwædre wiges gefeh, // beaduwe weorces*, хоч прагнув війни, роботи бойової [20: 2298-2299], *gwnaont eu ryuel //pan da□ nos a dyd* "вони воюють як приходять день і ніч" [25: 3];

ВІЙНА – БИТВА. У давньоанглійських текстах номінації ВІЙНИ та БИТВИ вживаються синонімічно: БИТВА є підсценарієм ВІЙНИ, а масштаби військових дій періоду раннього середньовіччя на території Європи можна розглядати як певний мотивуючий чинник для метонімічної номінації: *Bum yg kaer nefenhir // naw yt gryssynt wellt agwyd* "Я був у фортеці Нефнір, Де дерева і трава заходились битися" [21: 41-42], *aet giðe* "на війні" [20: 2491];

ВІЙНА ← ВОРОГ: *Quidquid id est, timeo danaos et doma ferentes* "Щоб це не було, я боюся данайців навіть тоді коли вони приносять дари" [7:52], *heorowearh hetelic* "жахливий вовк війни" [20:1267], *gigantas, þa wið gode wunnon* "велетні, що воювали проти богів" [20:113];

ВІЙНА – ЖИВА / АКТИВНА ІСТОТА (здатна змінювати локативні ознаки, "переміщується", "забирає", "визначає", а тому алюзивно співвідноситься з концептом-міфологемою ДОЛЯ): *Wig ealle fornam* "війна забрала усіх" [20:1080], *þara ðe þær gið fornam* "тих, кого забрала битва" [20: 1123], *gif mec hild nime* "якщо забере мене війна (битва)" [20:1481], *þonne wig cume* "як раптом прийде війна" [20: 23];

ВІЙНА – ДОЛЯ: *Simper incerti exitus praelliorum sunt* "Ніколи невідомо чим завершиться бій" [7: 52], *þa wæs Hroðgare heresped gyfen* "Хротгару була дарована військова слава"[20: 64];

ВІЙНА ↔ ЗБРОЯ. як інструмент: *I se достоїхомь пратесе о жітьбоу нашіу мечема* "І годиться битися за життя наше мечами" [18: 29, 44109], *Unam in armis salute*"Єдиний порятунок у зброї" [7: 52]; як функціонально-атрибутивні маркери артефактів і осіб: *herestræl hearda* "міцний промінь битви", спис [20: 1435], *hildewæpnum ond heaðowædum* (зі) знаряддям битви та одягом війни [20: 39], *guðkyning* "войовничий король" [20: 2335], *a mach crioslaichte na arm-chatha chruaidh chomhrai* "вийшов... обвішаний знаряддями війни для жорсткої битви" [22:V];

ВІЙНА – НЕНАВИСТЬ *æfter wælniðe wæcpan scolde* "як смертельна ненависть (війна) вибухнула знов" [20: 85]; *herenið hearda* "військова лють нестримна" [20: 2474], *wighete Wedra* "військова лють Ведерів [20: 2120], *niða cræftig* "вправний у

ненависті" [20: 1962], *wigbealu wescean* "ненависть (прокляття) війни прокидається" [20: 2046], *weallað wælnīdas* "кипить військовою ненавистю" [20: 2065];

ВІЙНА – ЕМОЦІЯ / ОЦІНКА: *Bella matribus detestata* "війни ненависні матерям" [7: 46], *Dulce bellum inexpertis* "війна приємна для недосвідчених" [7: 48], *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor!* "Хай повстане колись з наших кісток месник!" [7: 48];

ВІЙНА – ЦІННІСТЬ (СЛАВА): *pro aris et focus certamen* "битва за вівтарі та вогнища" [7:51], *wigspeda gewiofu* "успіх у війні сплітав" [20: 697], *asgwyar honneit // dydoent gwarth uor* "У славній битві вони принесли ганьбу" [25: 13];

ВІЙНА – ЧАС: *Pat man hon folkvīg // fyrst í heimi, // er Gullveigu //geirum studdu // ok í höll Hárs* "пам'ятає вона війну першу в світі - Гульвейг загинула пронизана списами у залі Одіна" [27: 21]; *Ante victoriam encomium ne canas* "Не співай тріумфальну пісню до перемоги" [7:45], *Помняиетъ бо речъ // първыхъ временъ усобицъ* [19: 10], *І се Траянъ беш за пенте сты лѣтѣ до годіе. // І такожьде днесе рцѣхомъ іакожьде валка нашіа не // престаніе до конціе жѣтѣбы нашіеа.* "І Траян був за п'ять сотень літ до готів, але і нині мовимо, що війна наша не зупиниться до кінця життя нашого" [18: 29, 42-43];

Отже, ВІЙНА є проявом конфлікту протилежно орієнтованих систем, що наслідують модель взаємодії над системного плану. Несумісність та жорстка організація систем замість діалектичної взаємодії і творчого розв'язання конфлікту (з переходом на новий рівень еволюції) запускає базові скрипти типу "нанесення удару", "тиск", "руйнування", "зіткнення" (завдавання шкоди системі-антагоністу). Їхня надмірна динаміка спричиняє подальший дисбаланс, втрату ресурсів і підвищують ентропію систем. У лінгвокультурах європейських етносів вербалізована універсальна інформаційна матриця, що охоплює концепти зі сфер онтології, аксіології, артефактів, соціальних відносин та створює вторинні міфи, на основі котрих створюється програма "пост-воєнного" існування систем. У перспективі варто звернути увагу на етнокультурну специфіку номінацій ВІЙНИ та супутніх концептів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верьовкін В. В. Відображення уявлень про війну в античній і сучасній мовній свідомості (на матеріалі давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов) : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / В. В. Верьовкін ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 236 с.
2. Гулай В. В. Міжетнічна комунікаційна взаємодія у Західній Україні в роки Другої світової війни : дис. . докт. політ. наук : 23.00.05 / В. В. Гулай; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2012.
3. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики : Монографія / Т.И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2013. – 346 с.
4. Колесник О. С. Мовні засоби творення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. С. Колесник; КНЛУ. – Київ, 2003. – 300 с.
5. Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору: дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15 / О. С. Колесник; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – 548 с.
6. Колесник О.С. Лінгвосеміотика номінацій стихії ВОДИ // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Вип. 32. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. - С. 203-207.
7. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарбниці античної мудрості: словник / Н. Г. Корж, Ф. Й. Луцька. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Вища школа, 1994. – 351 с.
8. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Новая книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
9. Маковский М.М. Этимологический словарь современного немецкого языка / М. М. Маковский. – М. : Азбуковник. – 2004. – 630 с.
10. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : Монографія / К.І.Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2011 – 448 с.
11. Сергійчук В. І. Українське козацьке військо у другій половині XVI – середині XVII ст. : дис... докт. іст. наук. / В. І. Сергійчук. – К. : КДУ, 1991. – 426 с.
12. Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by D. Harper. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.etymonline.com>
13. Griffin M. Mythic spacetime / Michael Griffin // Journal of Literary Semantics. – 2000. – №1. – Vol. 29. – P. 61–74.
14. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. Mcbain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
15. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. –1183 S.
16. Rudnyc'kyj J.B. An Etymological dictionary of the Ukrainian language. - Ottawa: Ukrainian Mohylo-Mazepian Acedemy od Sciences; Ukrainian language association;University of Ottawa Press. - 1982.
17. StarLing database

server / S. Starostin, G. Bronnikov, Ph. Krylov. - 1998-2012. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=/data/ie/germet&root=config&morpho=0>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Велесова книга: Легенди. Міти. Думи. / Загальна редакція В. Довгича. – К. : Індоевропа. – 1995. – 316 с. 19. Слово о плъку игоревѣ, игоря, сына святыславля, внука ольгова // Злато слово. Век XII. – М. – 1986. – С. 27–75. 20. Beowulf. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a4.1.html> 21. Cad Goddeu. – [электронный ресурс]. – режим доступа : http://www.celt.net.org.uk/texts/llyfr_taliesin/cad_goddeu_eng.html 20 22. Deirdire. – [электронный ресурс]. – режим доступа : www.dirdire.org.uk 23. Gylfaginning // Edda Snorra Sturlusonar. – [электронный ресурс]. – режим доступа: <http://norse.ulver.com/snorra/gylfaginning.html> 24. Helgakviða Hjörvarðssonar. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://norse.ulver.com/edda/helgah.html> 25. Prif gyvarch taliessin . – [электронный ресурс]. – режим доступа : http://www.celt.net.org.uk/texts/llyfr_taliesin/prif_gyvarch.html 26. Skáldskaparmál // Edda Snorra Sturlusonar. - [электронный ресурс]. – режим доступа: <http://norse.ulver.com/snorra/skaldskapar.html> 27. Völuspá. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://norse.ulver.com/edda/voluspá.html>

Колесник А. С., д. филол. н., проф.,
Киевский университет имени Бориса Гринченко

КОНЦЕПТ *ВОЙНА* В АСПЕКТЕ ЛИНГВОСЕМИОТИКИ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

В статье рассматриваются особенности вербализации концепта ВОЙНА в европейских лингвокультурах. Проводится анализ этимологических основ имен концепта ВОЙНА. Выделяются базовые модели концептуализации соответствующего феномена. Языковой материал анализируется в аспекте гносеологического релятивизма и теории мифологически ориентированного семиозиса.

Ключевые слова: война, система, концепт, сценарий, мифологическое пространство.

Kolesnyk O.S., doctor of Philology, Full Professor
Borys Hrinchenko University of Kyiv

THE WAR CONCEPT WITHIN LINGUO-SEMIOTICS AND LINGUO-CULTURAL STUDIES

The article tackles the peculiarities of the WAR concept's verbal representations in European linguo-cultural framework. Etymological premises of the concept's designations have been considered. The article highlights basic conceptual models responsible for integrating the said phenomenon into corresponding world-views. Lingual units are analyzed in regard to the key points of epistemological relativity and myth-oriented semiosis theories.

Key words: war, system, concept, scenario, mythic space

УДК 821.161.2'09 Г. Кочур

Коломієць Л.В., д. філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДИСКУРСАХ ГРИГОРІЯ КОЧУРА

У статті висвітлюються різні аспекти шевченківської тематики, яких торкається Григорій Кочур у своїх статтях, замітках, рецензіях та інтерв'ю, зокрема, питання ролі Шевченкової поезії у становленні творчої особистості Кочура-перекладача, впливу шевченківського вірша на подальшу оригінальну та перекладну українську поезію, проблеми збереження форми і змісту в перекладах творів Шевченка мовами світу, проведення паралелей між творчим портретом Шевченка і творчими портретами Міцкевича, Пушкіна, Бернса, Містраля та інших поетів світової слави, обґрунтування світового значення творчої спадщини Тараса Шевченка.

Ключові слова: шевченківський вірш, перекладацькі тактики, змістова точність, версифікаційна майстерність, міжлітературні паралелі.

Тарас Шевченко рано і невимушено увійшов у долю Григорія Кочура з його природного культурного оточення – від сусід-пасічника діда Гната. Ставши через багато років авторитетним перекладачем-поліглотом, Г. Кочур принагідно в кількох публікаціях охоче розповідає про своє перше знайомство з Шевченком. У статті "Шевченко в моєму житті" він згадує: "Жив я в селі, наша родина була не надто письменна, книжка до нас потрапляла хіба що зрідка. <...> Аж от виявилось, що наш сусід, пасічник дід Гнат має книгу, що зветься "Кобзарь" (тоді ще це слово писалося з м'яким знаком), і автор цієї книги – Тарас Шевченко. Я попросив її. Це було звичайне на ті часи видання за редакцією В. Доманицького, 1908 року (між іншим, це і рік мого народження). Передмову свою починає так: "Тарас Шевченко був роду простого, мужицького...". Ця книга і стала ніби моєю супутницею: я тримав її певний час, потім повертав дідові Гнатові, а витримавши належну паузу, випрошував знову. Не думаю, щоб у всіх прочитаних тоді книжках, і в "Кобзарі" також, я розумів усе, а що розумів, то слушно. Деякі вірші дуже припали до вподоби, я перечитував їх багато разів, знав напам'ять. Це відбулося ще в дошкільні роки" [1, 269-270].

І хто знає – додамо від себе, – якби не раннє знайомство з "Кобзарем", то і Григорій Кочур міг би не відбутися як незламний український поет-перекладач. Тут принагідно варто згадати про вплив перекладів з Шевченка російською мовою на перше бажання учня Менської семирічної школи Григорія Кочура самому взятися за переклади [див.: 2, 195] (школа, звісно, тоді була російськомовна, тож у підручниках Шевченко і не згадувався, хоч після лютневих подій 1917 року почали з'являтися й українські читанки та граматики з надрукованими в них уривками з "Кобзаря").

У тій-таки статті "Шевченко в моєму житті" автор поведе мову далі:

"По закінченні школи, коли я готувався до вступу в інститут, то мав уже змогу купувати книжки. Серед перших придбаних мною були й твори Шевченка, – вже не тільки поезії, а й повісті та щоденник. Отже, коли я зібрався поступати до Київського інституту народної освіти (так тоді було переіменовано

університет), я був власником якоїсь примітивної ще шевченкіани. Зокрема, зацікавився ілюстраціями "Кобзаря".

В інституті мені пощастило слухати курс лекцій з української літератури Миколи Зерова, що був не тільки глибоким дослідником і блискучим лектором, а й майстерним декламатором. Тож виконання віршів "Мені однаково..." та "Понад полем іде..." не те, що лишилося в пам'яті, а ніби назавжди ввійшло в мій слух" [1, 270].

Дбайливо зберігаючи в пам'яті Зеровський голос, неперевершену Зеровську манеру читання лекцій і декламування поетичних текстів, Г. Кочур недвозначно задекларує свою зрілу рішучість залишатись осторонь офіційної шевченкознавчої риторики з її патетичним славослів'ям, обґрунтовуючи таку позицію пріоритетом для себе ролі інтимного читача над роллю публічного інтерпретатора, адже, за висловом самого Кочура, йому на довгій життєвій ниві "довелося натрапляти на різні способи інтерпретації Шевченкової поезії", але хотілося б усякі концепції та інтерпретації покласти до шухлядки і "просто залишитись наодинці з "Кобзарем", розгорнути книжку і навмання, не вибираючи, на чому око зупиниться, – почати десь із середини сторінки, з половини рядка, відразу поринути в цю стихію. Отут тобі й естетична насолода, тут мимоволі почнеш пишатися скарбом, що його нам дарувала доля" [1, 270].

Тарас Шевченко для вдячного читача Григорія Кочура – це і дарувальник естетичної насолоди, і взірць сміливої та цільної натури, і просто незрадливий приятель. Проте Кочур не завжди залишається в рамках читацького кола: у своїх різножанрових літературознавчих дискурсах він виступає і вдумливим аналітиком Шевченкових творів, і уважним бібліографом та прискіпливим критиком їх перекладів мовами світу.

Г. П. Кочур добре знав і аналізував переклади творів Шевченка російською, білоруською, польською, чеською, словацькою, французькою, німецькою, англійською та іншими мовами світу і присвячував цим перекладам окремі статті й рецензії. З-поміж таких досліджень: статті "Шевченко в польських перекладах" [3], "Шевченко французькою мовою" [4],

"З французької шевченкіани" [5], "Бібліографія французької шевченкіани" [6] та ін., присвячені аналізу закордонних праць про Т. Шевченка і перекладів його творів.

Зокрема, у стислому огляді під назвою "Шевченко в польських перекладах" Кочур – як уважний, педантичний критик із бездоганним знанням і чуттям Шевченкової поетики – не проминає увагою перекладацьких огріхів у відтворенні образних та ритмомелодійних деталей Шевченкових поетичних текстів, надає фахову оцінку різних перекладів, виготовлених у різні часи, наводить точні дані щодо кількості та характеру перекладеного з Шевченка на момент написання огляду. Окремі його афористично сформульовані влучні оцінки в цій статті заслуговують на введення до посібників з теорії та практики перекладу. Так, заокруглено-"олітературений", багатослівний переклад, який нівелює природність розмовних інтонацій Шевченкового вірша, Кочур іронічно визначає як жанр поетичної "балачки" [3, 224].

Гостро ставить Кочур проблему підходу до перекладання Шевченкових творів і в статті "Шевченко французькою мовою", аналізуючи збірку Шевченкових поезій, яка вийшла в серії "Поети сьогодняшнього дня" і складалася з 34-х творів, а також франкомовне видання повісті "Художник" та уривків зі "Щоденника" у перекладах відомого поета Ежена Гійєвіка, який готував переклади, користуючись підрядниками (прозу – у співпраці з Жакліною Лафон, вірші – за допомогою В. Пельца). Е. Гійєвік слідував французькій традиції перекладати вірші прозою, зосередившись на відданні тону та "руху", чи темпу, Шевченкових віршів (за його власними словами у передмові до збірки) [див.: 4, 245]. Кочур, акцентуючи на відмінних перекладацьких звичаях українських перекладачів від перекладацьких звичаїв французів і критикуючи окремі недоліки у праці Е. Гійєвіка, загалом вважає, що "поезії Шевченка перевіршовано сумлінно" і що "в межах обраного методу перекладач у більшості випадків досягає добрих результатів" [4, 245]. Глибшу проблему Кочур вбачає у тому, що нерідко переклади виконуються з російської мови, а це привносить до них багато огріхів фонетичного, а то й змістового

характеру, яких можна було б уникнути в разі, якщо перекладач "не задовольниться підрядником, а познайомиться з мовою поета", тоді можливе буде й "глибше, інтимніше проникнення в поезику Шевченка" [4, 247].

1956 року в Лондоні побачила світ праця відомого в діаспорі шевченкознавця Ю. Бойка "Тарас Шевченко і західноєвропейська література" [7], де подано тринадцять творів Т. Шевченка в англомовних перекладах, зокрема вперше оприлюднено переклади поезій "Пророк" та "Ісаія. Глава 35" у виконанні англійської літераторки Сандри Гардінер. Цікавою особливістю цих перекладів є дотримання фонетичних принципів транскрипції українських власних імен, однак характеризуються вони і неповнотою відтворення образного змісту Шевченкових поезій. Та головне в контексті теми нашого дослідження, що Юрій Бойко доводить у своїй праці обізнаність Тараса Шевченка з творами Данте, Шекспіра, німецьких романтиків і вказує на те, що Шевченка звикли недооцінювати порівняно із західними поетами. Водночас Ю. Бойко застерігає, що проведення паралелей між творчістю Т. Шевченка і деяких західноєвропейських поетів має бути обґрунтованим, зокрема, найпоширеніше порівняння Шевченка з Бернсом, сформульоване популістами творчості українського поета, на думку Ю. Бойка, може бути лише частково виправдане. Також Юрій Бойко спростовує традиційне порівняння Шевченка з другорядним російським поетом Кольцовим і теж традиційне, проте завузьке, його порівняння з представником провансальського етнографічного провінціалізму, французьким поетом Містралем.

Теми "Містраль і Шевченко" торкається й Григорій Кочур. У статті "Містраль, його поема та її переклад" [8], присвяченій провансальській літературі, Г. Кочур оцінює значення творчості Тараса Шевченка й духовний приклад українського митця як такий, що мав би викликати у Фредеріка Містраля бажання вклонитися перед його генієм, і наводить на підтвердження свого переконання слова наркома освіти СРСР А. В. Луначарського, який не просто порівнює Шевченка з французьким поетом Містралем (як це робили М. Рильський та О. Дейч у своєму біографічному нарисі "Тарас Шевченко",

пишучи, що Шевченка "в Англії порівнювали з Бернсом, у Німеччині з Бюргером, у Франції з Беранже і Містралем"), а спростовує це порівняння і ставить Шевченка значно вище Містралю. Ось ця цитата зі статті А. В. Луначарського, наведена Г. П. Кочуром: "...Хоч який великий Містраль, хоч як солодко згадувати звуки та образи його пестливої "Мірейо", а не зрівнятися йому з поетом-мучеником, що показав душу народу не лише в спокої та самомилюванні, а також і в гнівному, скорботному її пориві, в її колективному риданні над своєю історичною долею...Містраль, якби він зустрівся з Шевченком у Вальгаллі великих поетів, міг би обнятися з ним побратерському. Їхня місія була подібна, і благословення воскреслої народної мови на чолі кожного з них, але потім він повинен був би схилитися не лише перед мукою великого Тараса, але й перед розілллятою в його творах музикою, скорботною музикою, якої не могло досягнути особисте горе бідолашної малої Мірейо" [див.: 8, 915].

Звернімося до ще одного англomовного видання: оприлюдненої 1961 року в Торонто збірки поезій Т. Шевченка "Shevchenko T. Selections" ("Шевченко Т. Вибране") [9], яка відкривається коротким вступом Джона Віра (John Weir, 1906–1983) – відомого канадсько-українського письменника, журналіста, діяча української еміграції та робітничого руху – під назвою "Один з безсмертних" та його статтею на 16 сторінок, що містить невеличкий історичний екскурс, біографію Т. Шевченка, стислий огляд його поетичної та образотворчої спадщини, а затим слідує виготовлені Джоном Віром переклади – всього 19 зразків: "Думка" ("Тече вода в синє море..."), "Гамалія", "Сон" ("У всякого своя доля..."), "Не женися на багатій", "Не завидуй багатому...", "Кавказ", "Минають дні...", "Заповіт", "Мені тринадцятий минало...", "Огні горять...", "Мій Боже милий, знову лихо...", "Якби ви знали, паничі...", "Доля", "Я не нездужаю, нівроку...", "Ісаія. Глава 35", уривки з "Гайдамаків", пісня дівчини "Плавай, плавай, лебедонько" з поеми "Тополя", "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами" (не повністю) та "Реве та стогне Дніпр широкий" (вступ до балади "Причинна").

Г. П. Кочур відгукнувся на це видання статтею "Добрі переклади англійською мовою", наголосивши: "...Значна частина збірки складається з дуже важливих творів, що посідають у спадщині нашого поета виняткове місце" [10, 233]. У першу чергу Г. Кочур відзначив велику змістову точність перекладів: "Досконале знання обох мов – і мови оригіналу, і мови, на яку він перекладає, – дає змогу перекладачеві відтворити кожен нюанс першотвору" [10, 233]. За висловом Г. Кочура, "Дж. Вір виявляє і чималу стилістичну винахідливість, та й версифікаційна майстерність у нього на високому рівні" [10, 233].

У своїх мистецьких інтерпретаціях Джон Вір загалом зумів передати і ритмомелодику, і тонально-настрояву палітру першотворів. Хоча щодо ритміки його перекладів, то, за спостереженням Григорія Кочура: "Найвпевненіше з цього боку почуває себе Дж. Вір, перекладаючи ті вірші Шевченка, що написані ямбом ("Доля", "Огні горять..."). Що ж до Шевченкового вірша, що його деякі дослідники вважали коломийковим, то Дж. Вір дуже рідко передає його точно (так перекладений уривок з "Тополі"), а в більшості випадків змінює: якщо в Шевченковому розмірі умовно можна встановити хореїчну основу, то в перекладі Дж. Віра вона заступлена основою ямбічною. <...> Так перекладено навіть і "Заповіт". Тут ми маємо справу з традиційним для англійської поезії розміром, і в цьому є велика спокуса – щоб Шевченко звучав для англомовного читача так, як народні англійські балади або деякі пісні Бернса" [10, 234].

Завжди залишаючись об'єктивним, поряд із похвальними словами Г. П. Кочур не обминав і критичних зауваг на адресу перекладів Дж. Віра, вказуючи, що, для прикладу, у вірші "Мені однаково..." "відчуття мови в Шевченка таке велике, естетичний такт настільки несхибний, мовний аскетизм тут так органічно поєднується з великим емоційним напруженням, що цей вірш, безумовно, належить до шедеврів світової лірики", тоді як "перекладач не зміг утриматись на тій непомітній грані, що відділяє простоту від прозаїзму" [10, 234].

Критично оцінюючи уподібнювальну перекладацьку тактику, яка полягає в тому, щоб зводити в перекладах звучання

Шевченкового вірша до його часткових і приблизних аналогів у національних літературах, як-от, скажімо, до деяких пісень Бернса чи окремих рядків Байрона, в чому криється "велика спокуса", Г. П. Кочур закликає, зокрема, перекладачів англійською до "точного відтворення ритміки Шевченка", до того, щоб "показати чужому читачеві справжнє ритмічне обличчя нашого поета, пересадити на англійський ґрунт оригінальну Шевченкову ритміку, – адже, незважаючи на певні відмінності, в наших системах віршування багато спільного" [10, 235]. І хоч Кочур залишає за перекладачем право експериментувати, вдаватися до різних способів перекладу, проте саме за цим другим шляхом, який теж є "не меншою (якщо не більшою) спокусою", він бачить майбутнє перекладів Шевченкових творів, висловивши побажання, "щоб у дальшій роботі Дж. Вір більше, ніж досі, приділяв увагу другому способу, точному відтворенню ритміки Шевченка" [10, 235].

На час виходу в світ англomовної збірки "Вибраної поезії" Тараса Шевченка в перекладах Джона Віра, на яку Григорій Кочур відреагував вищезгаданою рецензією, в англomовних шевченкознавчих дискурсах порівняння Шевченка з Бернсом уже склалося в певну стійку традицію, тому Кочурові аргументи на користь принципових розподібнень були своєчасними й актуальними.

Багатократно у своїх наукових розвідках, інтерв'ю та спогадах Г. П. Кочур розмірковує про місце Шевченка в українській літературі, нерідко спростовуючи спрощенницькі порівняння Шевченка як національного поета з видатними поетами інших національних літератур, такими як Роберт Бернс, Фредерік Містраль, Олександр Пушкін, Адам Міцкевич та ін. Разом з тим, наводить він і власне порівняння: найвизначніші польські поети епохи Романтизму Адам Міцкевич, Юліуш Словацький і Зигмунт Красінський, на думку Кочура, утрюх посіли в польській літературі те місце, яке в українській займає Шевченко.

Як бачимо з власного Кочурового порівняння Шевченка з Міцкевичем, Словацьким і Красінським, він не заперечував міжлітературних паралелей і сам їх проводив, але не загалом зіставляючи Шевченка з кимось із великих митців інших

народів, а за окремими параметрами, згідно з якими це доцільно було б робити, зокрема, вказував на споріднений характер ліризму у віршах Шевченка і Верлена.

Ще одним промовистим прикладом Кочурового шевченкознавчого паралелізму є неодноразові згадки про Шевченка в контексті Дантівської тематики. Так, у розлогій статті "Данте в української літературі" [11] Григорій Кочур висвітлює інтерпретацію поезії Данте у творах Тараса Шевченка, зокрема, у повісті "Варнак", вказує на те, що з іменем Данте у Шевченка ми зустрічаємось, напевне, частіше, ніж з іменем будь-якого іншого поета, за винятком хіба що Шекспіра. Водночас він звертає увагу на те, що поезія Данте була близька Шевченкові лише одним своїм боком: йому близький Данте не як співець Беатріче і райського блаженства, а як поет-вигнанець і викривач пекла з його стражданнями, адже й довколишня поетові дійсність, і його роздуми про трагічну долю рідного краю та народу наводили на думку, що реальні страждання, мабуть, страшніші за муки Дантового пекла [11, 815].

Г. П. Кочур у своїх публікаціях багаторазово вів мову про вплив Шевченкового вірша на подальшу оригінальну та перекладну українську поезію, навіть звертав увагу на те, що спорідненість певних граней його поетики з поетикою національних майстрів слова світової слави повпливала на преференції українських перекладачів з цих поетів. Так, у статті "Поезія Поля Верлена" [12] він відзначає: "До речі, М. Т. Рильський, тонко відчувши споріднений характер Верленового і Шевченкового ліризму, 1930 року перекладав вірш "Каспар Гаузер співає", як сам казав, "у шевченківському ключі", вдаючись до лексично-синтаксичної структури та інтонації Шевченка" [12, 980].

Детальніше спинившись на темі "Шевченко і Міцкевич, Шевченко і Пушкін", розглянемо її потрактування кількома провідними шевченкознавцями зарубіжжя, з якими Г. П. Кочур, гадаємо, міг би погодитись. Так, у своїй рецензії на збірку шевченкознавчих нарисів та власних перекладів проф. К. О. Меннінга (С. А. Manning) "Taras Shevchenko, The Poet of Ukraine: Selected poems" ("Тарас Шевченко. Поет України:

Вибрані поезії"), яка стала неоціненним внеском в англomовну шевченкіану [13], проф. К. Г. Андрусишин (С. Н. Andrusyshen), з одного боку, традиційно порівнював Т. Шевченка з А. Міцкевичем і О. Пушкіним, а з іншого – слушно вказував на відмінності в соціальних умовах самореалізації кожного з цих митців та зазначав причини того, чому слава Т. Шевченка як одного з найбільших слов'янських поетів не поширилася за кордони України, на відміну від слави Міцкевича й Пушкіна, яка перейшла кордони батьківщини кожного з них ще за їхнього життя. Цими причинами послужило те, що, по-перше, на відміну від Міцкевича, Шевченко не міг поширювати особисто знання про справу свого народу між народами Західної Європи, а, по-друге, на відміну від Пушкіна, він не мав того впливового соціального статусу, який би в очах світу робив його становище престижним, і тим самим допомагав утвердити своє ім'я на латинських та англосаксонських літературних теренах [14, 206].

А польський шевченкознавець, професор Вроцлавського університету Мар'ян Якубець (Marjan Jakobiec) висловив і зовсім різко-критичну думку про традиційне порівняння Шевченка з Міцкевичем і Пушкіним, піднісши Шевченка на вищий щабель: "Шевченко був найбільшим народним поетом з усіх великих поетів світу. З цього погляду український поет був вищим за Міцкевича і Пушкіна... Поезія Шевченка була явищем єдиним і неповторним. Немає для неї відповідника у світовій літературі" [цит. за: 15]. ("...Shevchenko was the greatest people's poet of all the great poets of the world. In this respect the Ukrainian poet towered above Mickiewicz and Pushkin... Shevchenko's poetry was a singular and unique phenomenon. It has no equal in world literature" [див.: 16]).

На пильну увагу дослідників заслуговує і рецензія Г. П. Кочура на видану 1962 року в місті Нью-Йорк збірку статей "Тарас Шевченко – співець народної свободи" ("Taras Shevchenko, The Bard of People's Freedom: Collection of Essays"), обсягом 144 сторінки, що її підготував Шевченківський ювілейний комітет США. Збірка містила статті про суспільне значення творчості Т. Шевченка.

Свою рецензію під назвою "Новий збірник, присвячений Шевченкові" Г. П. Кочур відкриває словами зі статті О. І. Білецького "Світове значення творчості Шевченка", уміщеній і в рецензованому збірнику, а саме думкою про те, що світова слава письменника і світове значення його творчості – поняття нетотожні. Сам О. І. Білецький на доказ своїх слів навів приклад світового розголосу романів А. Дюма, велика популярність яких не визначає ще ні їх мистецької глибини та вартості, ні величі їх автора чи його впливу на розвиток світової літератури. "А тим часом, – розмірковує Г. П. Кочур, – багато справді великих творців, спадщина яких має незаперечну світову вагу, з тих або інших причин відомі менше, ніж на те заслуговує їхня творчість. Інколи причина тут полягає в тому, що мова такого письменника мало поширена і з неї перекладають рідко. У невідгідному становищі звичайно перебувають поети – адже переклад поетичного твору, що зберігав би художні якості оригіналу, все-таки явище рідше, ніж досконалий переклад прози. Тому-то й трапляються випадки, коли ім'я поета відоміше, ніж його поезія" [17, 240]. Цим нагадуванням Кочур підкреслив, що хоч Шевченкова творчість уже стала невід'ємною часткою світової літератури, однак світова слава Т. Шевченка та ознайомлення з його творчістю в різних країнах світу "ще досі не стоять на рівні того значення, яке має ця творчість" [17, 240].

На переконання Г. П. Кочура, особливу роль в обґрунтуванні тези про визнання творчості Шевченка в різних країнах світу відіграють окремі монографічні дослідження. Так, у рецензії на масштабну працю Михайла Мольнара "Тарас Шевченко у чехів та словаків", опубліковану Словацьким педагогічним видавництвом у Пряшеві 1961 року, він стверджує: "Зайва справа доводити, яку велику вагу для шевченкознавства має дослідження того розголосу, що його дістала творчість Шевченка в кожній країні світу. Коли ми говоримо не лише про світове значення Шевченкової поезії, але й про її світову славу, то обґрунтувати таке твердження можна насамперед монографіями, присвяченими всебічному розглядові питання

про вплив Шевченкової спадщини та її місце в літературах поодиноких країн" [18, 236].

За Г. П. Кочуром, Шевченко репрезентує українську літературу у світі. Його творчість, яку хоч і не пошановано належною їй світовою славою, безперечно, має світове значення і є унікальним, не порівнюваним у цілому ні з жодним конкретним автором, національним надбанням людського духу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кочур, Григорій*. Шевченко в моєму житті // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 269-270; 2. *Кочур, Григорій*. З творчої майстерні перекладача (Відповіді на запитання з анкети редколегії збірника "Теорія і практика перекладу" для перекладачів) // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 193-207; 3. *Кочур, Григорій*. Шевченко в польських перекладах // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 220-231; 4. *Кочур, Григорій*. Шевченко французькою мовою // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 243-247; 5. *Кочур, Григорій*. З французької шевченкіани // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 248-249; 6. *Кочур, Григорій*. Бібліографія французької шевченкіани // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 250-251; 7. *Bojko, Jurij*. Taras Shevchenko and West European Literature. Translated from the Ukrainian by Victor Swoboda / Jurij Bojko. – London: Association of Ukrainians in Great Britain, 1956; 8. *Кочур, Григорій*. Містраль, його поема та її переклад // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 2. – С. 914-919; 9. *Shevchenko T*. Selections /

Transl. by J. Weir / T. Shevchenko. – Toronto, 1961; **10. Кочур, Григорій.** Добрі переклади англійською мовою // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 232-235; **11. Кочур, Григорій.** Данте в українській літературі // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 2. – С. 813-832; **12. Кочур, Григорій.** Поезія Поля Верлена // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 2. – С. 974-982; **13. Shevchenko, Taras.** The Poet of Ukraine. Selected Poems. Translated with an Introduction by Clarence A. Manning / Taras Shevchenko. – Jersey City, N.J., 1945; **14. Andrusyshen C. H.** [Clarence A. Manning, *Taras Shevchenko, the Poet of Ukraine: Selected Poems*. 217 pp. Jersey City, N.J.: Ukrainian National Association, 1945] / C. H. Andrusyshen // *American Slavic and East European Review*. – Vol. 5, No. 1/2 (May, 1946). – P. 206-210; **15. Чуб, Дмитро.** Живий Шевченко: Біографічні та літературознавчі оповіді. – К., 1994; **16. Chub, Dmytro.** Shevchenko, the Man: The Intimate Life of a Poet / Translated by Yuri Tkach / Dmytro Chub. – Published by Bayda Books, Doncaster (Australia) & Toronto (Canada), 1985 (1st edition); **17. Кочур, Григорій.** Новий збірник, присвячений Шевченкові // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 240-242; **18. Кочур, Григорій.** Видано в Пряшеві // Григорій Кочур. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 236-239.

Колюмiec Л.В., д. філол. н., проф.,
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ЛІТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ ДИСКУРСАХ ГРИГОРИЯ КОЧУРА

В статтє освєщаютьсє разлїчнє аспєктє шєвчєнкєвскєй тєматикї, котєрєх касаетсє Грїгорїй Кєчур в свєєх статтєх, замєткєх, рєцєнзїях и їнтєрв'єу, в частнєстї, вєпрєсї рєлї поєзїї Шєвчєнкє в станєвлєннї твєрчєскєй лїчнєстї Кєчурє-пєрєводчїкє, влїяннї шєвчєнкєвскєгє стїхє на пєслєдующєю орігїнальнєю и пєрєводнєю українськєю поєзїю, прєблємє сохрєанєннї фєрмє и

содержания в переводах произведений Шевченко на языки мира, проведения параллелей между творческим портретом Шевченко и творческими портретами Мицкевича, Пушкина, Бёрнса, Мистрала и других поэтов мировой славы, обоснования мирового значения творческого наследия Тараса Шевченко.

Ключевые слова: шевченковский стих, переводческие тактики, содержательная точность, версификационное мастерство, межлитературные параллели.

Kolomiyets L. V., Doctor of Philology, Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TARAS SHEVCHENKO IN LITERARY-RESEARCH DISCOURSES OF HRYHORIY KOCHUR

The article investigates into various aspects of Shevchenko topics which have been referred to by Hryhoriy Kochur in his numerous scholarly articles, notes, reviews and interviews. Among them, in particular, are such topics as the role of Shevchenko's poetry in Kochur's becoming a creative personality and a poet-translator, the influence of Shevchenko's verses on further development of Ukrainian original and translated poetry, problems of preserving the formal verse structure, intonation patterns and semantics of Shevchenko's poetry in its translations into different languages of the world, as well as the issues of drawing a parallel between the living image and creative work of Taras Shevchenko and the living image and creative work of Adam Mickiewicz, Alexander Pushkin, Robert Burns, Frederic Mistral and other great poets of world fame and substantiating the global significance of Taras Shevchenko's artistic heritage.

Key words: Shevchenkian verse, translational tactics, semantic accuracy, versification techniques, cross-literary parallels.

УДК 811.161.2:808.2

Критська В. І., к.ф.н., ст. наук. співр.,
Інститут української мови НАНУ

КРИТЕРІЇ УНОРМУВАННЯ ТА КОДИФІКАЦІЇ ІННОВАЦІЙ (ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ)

Проаналізовано проблеми правопису нових складних слів. Показано некоректність та неповноту формулювань чинних

правил правопису, відсутність правил для унормування правопису деяких складних слів. Запропоновано зліквідувати невідповідність чинного правопису сучасним вимогам шляхом системного перегляду і переформатування правил правопису складних слів на основі сучасної теорії словотвору.

Ключові слова: *правопис, інновації, складні слова*

Входячи до лексикону мови, інновації (як питомі, так і запозичені), "випробовуються" на всіх рівнях мовної системи. Для кодифікації неологізма після унормування його структури важливим є однозначний вибір і його орфографічного оформлення. Унормування правопису нової лексики повинно спиратися на чинні правила орфографії та пунктуації [Український 1993, Український 2008].

Пошук правильного правопису нового слова відбувається упродовж певного часу, на що впливають різні фактори. Зокрема, визначається, є одиниця словом чи словосполученням; частина мови, до якої вона належить, аналізується фонемний, морфемний та словотвірний склад. Адже саме ці ознаки правила орфографії використовують як критерії для внормування правопису слів.

У цій статті розглянемо критерії унормування правопису складних іменників. Матеріал дослідження вибрано з бази лексико-словотвірних інновацій текстів преси, опублікованих у 2006 – 2010 роках, що формується у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. З бази виділено всі різні іменники зі своїми графічними варіантами, усього 5128 одиниць. Деякі іменники з нашого матеріалу вже зафіксовані в словниках нових слів з різним орфографічним оформленням [Мазурик 2002, Нові 2010, Словотворчість 2012, Активні 2013] та кодифіковані у загальномовних академічних та інших словниках [Російсько-2003, Український орфографічний 2008, Російсько- 2011, Великий 2007].

У зібраному матеріалі складних слів виявилось більше половини (майже 60%) від усіх іменників. З них найбільшу групу (28%) утворюють складні слова на зразок *телеефір*, *моновистава*, *відеомоніторинг* без сполучного голосного. Друга

за кількістю група – слова на зразок *бізнес-угода*, *джаз-музика* (25%) як сполучення двох іменників, між якими встановлюється відношення підпорядкування першої частини другій (перша частина невідмінювана). Далі йде група слів з обома відмінюваними частинами зразка *мультик-страшилка*, *фірма-виробник* (11%) – пояснювальний іменник у другій частині. Разом ці три групи слів становлять 64% складних слів.

Групи менш частотних слів представляють композити зі сполучним голосним: *аміакопровід*, *психоатака* (9.4%), складноскорочені слова: *промполітика*, *держохорона* (7.5%), слова з першою невідмінюваною частиною – аббревіатурою: *FM-станція*, *смс-повідомлення* (4.4%), композити з другою усиченою основою зі сполучним голосним: *довгобуд*, *вареникоїд* (3%), загальною кількістю 24.3%.

Як же регламентується написання складних слів правилами чинного українського правопису? Більшість спеціальних правил правопису складних слів (загальних назв) зібрано у трьох розділах-параграфах: **25. Загальні правила правопису складних слів**, **26. Складні іменники**, **27. Приклади**. Основним для правопису складних слів є визначення написання їхніх складників разом чи з дефісом.

Правопис складних слів першої частотної групи інновацій унормовується правилом 4а параграфа 25. У правилі подано відкритий список перших частин слів *авіа-*, *авто-*... й под. У нашому матеріалі в ряду нових слів *псевдо-клонувальник*, *відеодоріжка*, *промо-кампанія*, *пост-імпресіоніст*, *контр-культура*, *ретро-погляд*, *еко-сфера* спостерігаємо неправильне написання – дефісне замість разом (до наявного списку перших частин входить тільки *псевдо-*), хоча в окремих випадках дефіс може служити авторським знаком посилення протиставлення, як наприклад у слові *контр-культура*. Інший тип помилок – замість написання разом використовується написання з пробілом: *кіно конкурс*, *відео музика*, *медіа дискурс*. Про що можуть свідчити ці помилки? По-перше, про незнання правила. По-друге, про невідповідність його сучасним вимогам до унормування лексики. Уважний аналіз показав, що і формулювання правила, і список перших частин слів некоректні. В основі списку група повторюваних у складних

словах запозичених основ (*авіа-*, *авто-*, *квазі-*, *макро-*, *соціо-* та ін.), за нашими даними до цієї групи можна додати ще до 30 одиниць. Проте в списку представлені також і префікси (*екстра-*, *мета-*, *супер-*, у наведених нових словах також *пост-*, *контр-*) [Словник 1998], вони складних слів не утворюють (слід зауважити, що у правилах 1960 року префікси подано окремим списком (20.2)) [Український 1960]. Помилково потрапили до списку і основи зі сполучними голосними: *вод(о)-*, *газ(о)-*, *лж(е)-*, *рентген(о)-*.

У чинному правописі відсутнє правило унормування написання похідних іменників (префіксальних і складних) з другою частиною – власною назвою таких, як *анти-Кучма*, *лже-Кубрик*, *прото-Україна* (у правописі 1960 року було правило-примітка про написання таких слів з дефісом (20.2.1): "*Анти-Дюринг*", *пан-Європа*, *псевдо-Фауст*). В той же час окремими правилами у чинному правописі регламентується написання через дефіс власних назв з першою частиною **пів-**: *пів-Києва* [Український 2008, 26.1e] та часткою **не-** як префікса (33.3в) – у розділі про правопис часток: *не-Європа*. Наш матеріал доводить, що є тенденція вживати частку **не-** для підсилення заперечення і з загальними назвами: *не-реал*, *не-очікування*, *не-академік* (при непрямому чи прихованому протиставленні).

Складні іменники другої частотної групи зразка наведених вище *бізнес-угода*, *джаз-музика* унормовуються правилом з параграфу 26 пункту 2а щодо слів тільки з другою відмінюваною частиною (з дефісним написанням). Зустрічаються помилки і в іменниках цієї групи: з роздільним написанням частин слова (*поп арт_мистецтво*, *хіп-хоп проект*), і навпаки, написанням разом: *бізнескомпанія*. За формулюванням цього правила "перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом", тобто застосовується семантичний критерій. Цьому правилу передують загальне правило дефісного написання 26.2.1, що базується на формальному критерії об'єднання двох "іменників без сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий".

Складні іменники третьої частотної групи з обома відмінюваними частинами (зразка *мультик-страшилка*, *фірма-*

виробник) можуть унормовуватися також за кількома правилами. По-перше, формально за загальним правилом 26.2.1, представленим вище, по-друге, за правилом 2 параграфу 27. **Приклади:** "Якщо узгоджуваний іменник, що має атрибутивне (означальне) значення, виступає в ролі прикладки в постпозиції...". Тобто правило спирається на семантичний і синтаксичний критерії.

Виходячи з визначення терміна прикладка [Українська 2007], складні слова обох останніх частотних груп утворені з двох іменників, один з яких є прикладкою. Формально вони розрізняються позицією прикладки – у пре- чи постпозиції. Препозитивна прикладка – неузгоджене означення (*бізнес-угода*), постпозитивна – узгоджене (*фірма-виробник*).

Подвійне трактування словотвірної похідності складного слова може призвести до варіативності написання. У своїй статті [Городенська 2013] К.Г.Городенська висловлює думку, що написання через дефіс таких складних слів, як *поп-гурт*, *еліт-клас*, *економ-клас*, *секс-послуги*, *штрих-код*, *арт-галерея*, *поп-арт* порушує "норму оформлення нових мішаних аббревіатур, перша частина яких є скороченою прикметниковою основою... чи синонімічною певній прикметниковій основі". Дійсно, *штрих-* є скороченням від *штриховий*, в "Українському орфографічному словнику" 2008 року *штрихкод* кодифікований з бездефісним написанням. А, наприклад, *поп* – це не просто "популярний", хоча є похідним від цього слова, а позначає особливий жанр сучасної музики (пор. *рок- і поп-музика*), в образотворчому мистецтві, тобто є терміном. Основи *еліт-* та *економ-* можуть бути протиставлені у ряду із *соціальний*, *бізнес-*, *стандарт-*, *преміум-*, *(де-)люкс-*, як характеристика класності на транспорті, у будівництві тощо, тобто не є простим скороченням слів *елітний* та *економний*. *Арт* означає як "мистецький", так і "мистецтво", може вживатися окремо (*Кожна країна має свої великі "арти"*) або як твірна основа (*політарт, євроарт*) [Активні 2013].

Нові складні слова зі сполучною голосною загалом не викликають проблем правопису, хоча формулювання правил їх написання теж не завжди коректні.

Серед нових іменників виокремлюються групи слів менш частотних структур, які взагалі не згадуються у чинних правилах правопису. Наприклад, слова з першою невідмінюваною частиною – аббревіатурою (часто в написанні латиницею): *FM-станція*, *SMS-повідомлення* і *смс-повідомлення*, складні слова з першою відмінюваною частиною: *сік-фреш*, *фільм-фентезі*, *антигерой-2004* (28 слів), а також слова з обома невідмінюваними частинами: *фешин-ТБ*, *інтернет-радіо*, *арт-кафе* (33 слова).

До невеликої окремої групи складних слів входять okazіоналізми – авторські текстові слова-словосполучення, об'єднані семантично за допомогою дефіса. Це, зокрема, такі слова-словосполучення: *як-література* (*Молодіжний відлам "як-літератури" – графоманський за визначенням*), *нібито-утвердження* (*Інший приклад - радянська історія - історія нібито-утвердження соціалістичних і комуністичних ідей*), *космонавт-Гагарін* (*Олександра Мариніна була певним чином "космонавтом-Гагарінім",...*), *ті-кому-треба* (*Проте і це півбіді – ті-кому-треба розберуться,...*).

Хоча таких словосполучень небагато, тільки 5 у всьому матеріалі, вони варті уваги, тому що тенденція об'єднання груп слів у текстові слова поширюється і в українській художній літературі. Пор. приклади відповідних словосполучень *здрастуй-не-пуцу* (М.Вінграновський), *По-Лицю-Доц* (Л. Костенко), *більше-ніж-рівня-мені*, *не-знати-у-кого* (О.Забужко) [Зозуля]. Для унормування окремих субстантивованих словосполучень є чинне правило правопису 26.2.4 – вони "означають переважно назви рослин" і кодифіковані: *люби-мене*, *не-руш-мене*, *мати-й-мачуха*.

Такі іменники, як *кирило-мефодієвець*, *монголо-маньчжур*, утворені від прикметників з дефісним написанням, а також похідні від іменників з дефісом *шеф-редакторство* (від *шеф-редактор*), *укрпродакшинстудія* (є *продакшин-студія*) чинними правилами не регламентуються. До цього ще треба додати труднощі унормування похідних іменників від складних власних назв. Чинний правопис подає правило про написання похідних прикметників від географічних назв (114. **Правопис складних і складених географічних назв**. 3. Через дефіс

пишуться в): "Географічні назви, що складаються з іншомовних елементів – повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Буенос-Айрес*, ...*Кзил-Орда*, ... *буенос-айреський* та ін.; ...*кзилординець* тощо). Тут бачимо тільки на прикладі, що похідний іменник від власної назви з дефісом втрачає цей дефіс. Кілька іменників такого типу знаходимо в "Українському орфографічному словнику" 2008 року: *іванофранківець*, *ньюйорквівець* (останній зафіксований і в нашому матеріалі).

Отже, аналіз унормування правопису інновацій – складних іменників веде до думки, що розділи правил написання складних слів чинного українського правопису (що не переглядалися з 1993 року) не відповідають сучасним потребам писемного мовлення і кодифікації нової лексики. Вони потребують системного перегляду, вдосконалення і переформатування на основі сучасної теорії словотвору і семантики складних слів [Словотвір 1979; Кубрякова 1981; Клименко 1984, Клименко 2003] та вивчення нових текстів [Стишов 2005; Динамічні 2008; Таран 2011; Активні 2013]. Правописні норми повинні спиратися на такі критерії (формальні чи семантичні), щоб вибір потрібного правила був однозначний. Неоднозначність може виникати при подвійному трактуванні словотвірної похідності, і це треба враховувати при формулюванні правил правопису складних слів.

Невідповідність чинного правопису сучасним вимогам дозволяє припускати думку про необов'язковість виконання правил цього правопису як закону для авторів і призводить до появи альтернативних авторських і корпоративних смакових правил написання (відповідно, і вимови), що не сприяє розвитку української літературної мови і підняттю її престижу в суспільстві. Прийняття нового сучасного українського правопису повинно змінити цю ситуацію. У роботі над майбутнім новим правописом слід звертатися і до системи правопису 1960 року, який у багатьох випадках є більш теоретично обґрунтованим, ніж чинний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Активні* ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф.,

Критська В.І., Пуздирева Т.К., Романюк Ю.В. / Відп. ред. Карпіловська Є.А. – К.: "КММ", 2013. – 416 с. 2. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / Уклад. і голов. ред. Бусел В.Т./ - К., Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с. 3. *Городенська К.Г.*. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? – Українська мова. – 2013. – №2(46). – С. 3 – 11, 6 – 7 с. 4. *Динамічні* процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія / Укл. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с. 5. *Зозуля О.* Багатокomпонентні оказіоналізми в поезії Оксани Забужко: philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/.../419_423.pdf. 6. *Клименко Н.Ф.* Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1984. – 251 с. 7. *Клименко Н.Ф.* Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови / Українська мова. – 2003. – № 3 – 4. – С. 83 – 105. 8. *Кубрякова Е.С.* Типы языковых значений. Семантика производного слова: Монографія. – М.: Наука, 1981. – 200 с. 9. *Мазурик Д.* Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. 130 с. 10. *Нові й актуалізовані слова та значення: Словникові матеріали (2002 – 2010)* / Кер. проекту і відп. ред. Тищенко О.М., авт. колектив: Балог В. О., Лозова Н.Є., Тименко Л.О., Тищенко О.М. [Інститут української мови НАН України] - К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с. 11. *Російсько-український словник* / І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін. За ред. В. В. Жайворонка. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с. 12. *Російсько-український словник: у 4 т.* – К.: Знання, 2011 – 2014 – (Академічні словники). 13. *Словник афіксальних морфем української мови* / Укл. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Карпіловський В.С., Недозим Т.І. – К., 1998. – 435 с. 14. *Словотвір* сучасної української літературної мови: Монографія / Автори: Ковалик І.І., Родніна Л.О., Грищенко А.П., Юрчук Л.А., Гнатюк Г.М., Русанівський В.М., Городенська К.Г., Клименко Н.Ф.. Ред. Жовтобрюх М.А.. – К.: Наук. думка, 1979. – 407 с. 15. *Словотворчість* незалежної України, 1991 – 2011: Словник / Укладач А.Нелюба – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с. 16. *Стишов О.А.*. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). К.: "Пугач", 2005. – 387 с. 17. *Таран Алла.* Конкурування номінацій у сучасній українській мові: тенденції стабілізації нової лексики: Монографія. – Черкаси, видавець Чабаненко Ю., 2011. – 232 с. 18. *Українська мова: Енциклопедія* / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во "Укр. Енцикл." ім. М.П.Бажана, 2007. – 856 с. 19. *Український орфографічний словник: близько 174 тис. слів* / уклали: Чумак В.В., Шевченко І.В., Шевченко Л.Л., Ярун Г.М.; за

ред.. В.Г.Скляренка. – вид. 8-е, переробл. І доповн. – К.: Довіра, 2008. – 997 с. 20. *Український правопис*. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1960. – 272 с. 21. *Український правопис*: – 4-е вид., випр. та доп. – К.: Наук. думка, 1993. – 240 с. 22. *Український правопис*: Стереотипне видання / Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наук. думка, 2008. – 288 с.

Критская В.И., к.филол.н.,ст. научн. сотр.,
Институт украинского языка НАН Украины

КРИТЕРИИ НОРМАЛИЗАЦИИ И КОДИФИКАЦИИ ИННОВАЦИЙ (ПРАВОПИСАНИЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ)

Проанализированы проблемы правописания новых сложных слов. Показаны некорректность и неполнота формулировок действующих правил, отсутствие правил нормализации правописания некоторых сложных слов. Предлагается ликвидировать несоответствие действующих правил современным требованиям путем системного пересмотра и реформатирования правил правописания сложных слов на основе современной теории словообразования.

Ключевые слова: правописание, инновации, сложные слова

Krytska V.I., PhD., Senior Scientific Officer,
Institute of the Ukrainian Language of NAS of Ukraine

THE CRITERIA FOR NORMALIZATION AND CODIFICATION OF THE INNOVATIONS (SPELLING OF THE COMPOUNDS)

The spelling problems of the new compounds are analyzed. The incorrectness and incompleteness of the wording of existing rules, lack of rules of the spell normalization of some compounds are shown. The discrepancy of existing spelling rules to modern requirements is proposed to abolish by systemic changes and reformatting of spelling rules of the compounds on the basis of the modern theory of the word-formation.

Key words: spelling, innovations, compounds

Крушинська О.Г., к.філол.н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СИМВОЛІСТСЬКИЙ ДИСКУРС ПОЕЗІЇ АРТЮРА РЕМБО ТА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті йдеться про особливості символістського дискурсу поезії Артюра Рембо та можливості його відтворення в українському перекладі у різні періоди розвитку української перекладацької традиції. Подано перекладознавчий аналіз текстів віршів "Офелія", "Голосівки" і "П'яний корабель" та їх перекладів, авторами яких є Юрій Клен, В.Бобинський, М.Терещенко, Г.Кочур, Г.Латник, В.Ткаченко, Ф.Воротнюк.

Ключові слова: *поетичний переклад, дискурс символізму, поетичний образ, функціональна адекватність, стильова еквівалентність, перекладацькі стратегії і стилі.*

Поезія Артюра Рембо (1854-1891) значною мірою визначає основні шляхи розвитку французької та європейської поезії загалом. Надзвичайна експресивна наповненість образності вірша поєднується з його інформативною щільністю, ускладнено метафоричність вірша, пріоритет надається фонологічним засобам, коли виражена система алітерацій та асонансів створює підкреслено звучну мелодику, а відбір композиційних засобів направлений на підсилення цієї звучності. Поетичний образ будується багатоплановим нашаруванням зорових і звукових образів, усталена версифікаційна система французького вірша змінюється, або й руйнується зовсім – все для того, щоб максимально посилити вплив всієї сукупності поетичних виражальних засобів на слухача або читача поезії. Рембо звертається до не надто розповсюджених у попередній поетичній традиції тем, його вірші, особливо ті, що зображають сучасність, часто нарочито грубі, наповнені натуралістичними, інколи відразливими побутовими деталями. Поет об'єднує в одному образі піднесене і нище, конкретне й узагальнене; для нього не існує не

придатних для поезії слів – в одному вірші книжкова лексика, наукові терміни можуть бути перемішані із вульгаризмами, діалектизмами тощо.

Таке поєднання всіх поетичних засобів, зображення дійсності посередництвом ірреальних образів, коли навіть зв'язок реального та ірреального не завжди зрозумілий, і доводиться ніби розгадувати вірш, все це для Рембо є, напевно, втіленням поставленого самому собі завдання: "... я винайшов таку поезію, що коли-небудь стане доступною для всіх п'яти почуттів... Я писав мовчання і ніч, виражав невимовне, запам'ятовував запаморочливі миттєвості." ("Алхімія слів" , "Пора у пеклі").[1, 150]

Численні дослідники творчості Артюра Рембо Ж.-П. Бонфуа, Е. Делайє, Ж.-Б. Бароніян, А. Бретон, Б. Корнулі, Д. Комб, А. Фонгаро, С. Великовский, В. Будний, М. Ільницький та ін. називають поета одним із творців символізму, потужного стильового напрямку модернізму, який спричинив справжній світоглядний злам у літературі і мистецтві кінця XIX початку XX століть. Загальновизнаною є думка про те, що творчість Артюра Рембо значною мірою сформувала дискурс символізму у французькій поезії, хоча новий термін "символізм", вперше з'являється у статті Жана Мореаса у паризькій "Фігаро" 18 вересня 1886 року. Зауважимо, що свій останній відомий вірш Рембо написав у 1875 році, поетові було 21 рік. Отже, новий літературно-мистецький напрям об'єднав творчість таких різних поетів, як Поль Верлен, Артюр Рембо, Стефан Малларме, Шарль Кро, Трістан Корб'єр, Жюль Лафорг, Теодор де Візева, Андре Жид, Поль Клодель, Еміль Вергарн, Моріс Метерлінк та багато інших. Ремі де Гурмон, літературознавець, дослідник символізму, в своїй "Книзі Масок" сформулював засади, на яких виник новий напрям: "індивідуалізм у літературі, свобода в мистецтві, прагнення до всього нового, дивного і надзвичайного, ідеалізм, що нехтує дрібними подробицями суспільного життя, антинатуралізм, нарешті, верлібр" [2, 14].

Перші переклади поезії Артюра Рембо українською мовою створили лише у 30-ті роки XX століття поет-неокласик Юрій Клен (Освальд Бургард) та поет-перекладач Василь Бобинський.

Саме на цей час з'являються фахові літературознавчі та перекладознавчі дослідження у царині поетичного перекладу, простежується, також, розвиток лінгвопоетичних ресурсів цільової мови. Ці фактори надають можливості розуміння і тлумачення символістської поезії, досягнення значною мірою формально-стильової еквівалентності та змістовно-функціональної адекватності щодо перекладу поезії Артюра Рембо зокрема. Адже символістське трактування поетичної образності є одним із визначальних чинників формування лінгвопоетики Рембо. "Відтак переклад символістської поезії – трактування поетичної образності першотвору як набору символічних конвенцій, у яких втілюється авторський спосіб розуміння, – писала Л. Коломієць, – передбачає застосування інтерпретативних методик. Взагалі, братися за переклад символістської поезії варто лише тоді, коли поділяєш з автором відповідне трактування поетичної образності оригіналу як набору певних символічних конвенцій, або авторський спосіб розуміння." [3, 281].

До перекладу поезії Артюра Рембо звертались у різний час М. Терещенко, Г. Кочур, М. Лукаш, Д. Павличко, М. Литвинець, В. Ткаченко, В. Стус, Ф.Воротнюк, М.Москаленко, І.Качуровський, О.Зуєвський та ін. Наше дослідження є спробою на матеріалі українських перекладів віршів А.Рембо "Офелія" ("Ophélie"), "Голосівки" ("Voyelles"), "П'яний корабель" ("Le Bateau ivre") простежити, яким чином "символічні конвенції", втілені в оригіналах, знайшли своє відображення у перекладі та дослідити особливості ідивідуальних перекладацьких стратегій і стилів щодо відтворення лінгвопоетичних особливостей оригіналів.

Вірш "Офелія" 15-ти річний Рембо посилає Теодору де Банвілю у листі від 24 травня 1870 р. з проханням надрукувати його у наступній книзі "Сучасного Парнасу", яка саме готувалася. Вірш не було опубліковано, невідомо навіть якою була відповідь Т. де Банвіля. Уперше вірш було надруковано у 1891 році у збірці "Reliquaire" ("Ковчег"). Поет, безумовно, зображає героїню Шекспіра, проте його власна інтерпретація дуже відмінна від класичної. Примарне неземне видіння, віднесене водою у небуття, яке є, водночас, і її звільненням від

буденності – тема властива більшою мірою власній творчості поета. Вірш перекладали Всеволод Ткаченко і Федір Воротнюк. Зауважимо, що один із образів вірша – протиставлення чистоти, незахищеності Офелії і п'їтми, що її поглинула, – побудовано на опозиції чорне / біле. Ця опозиція має бути обов'язково збережена при перекладі, як невід'ємна частина семантичної, фонологічної і композиційної структури вірша.

Sur l'onde calme et noire où dorment les étoiles
La blanche Ophélia flotte comme un grand lys,
Flotte très lentement, couchée en ses longs voiles...
— On entend dans les bois lointains des hallalis.

Voici plus de mille ans que la triste Ophélie
Passe, fantôme blanc, sur le long fleuve noir
Voici plus de mille ans que sa douce folie
Murmure sa romance à la brise du soir
"Ophélie"

"По чорних хвилях вод, де сплять вечірні зорі,/ Біла Офелія,
мов лілія, пливе, / Поволі так пливе в своїй фаті прозорій... /—
Мисливський крик збудив безмежжя лісове. // Вже тисячу років,
безумна, серед ночі / Вона, мов білий квіт, рікою проплива. /
Вже тисячу років Офелія шепоче / Нічному леготу свої сумні
слова." – пер.В.Ткаченка.

"У чорній повільній під зорями сонними хвилі, / Мовби
лілея Офелія ледве пливе / Білії довгі серпанки її оповили. / – В
лісі мисливець мисливця далекого зве. // Так понад тисячу літ у
великому сумі / Плине примарою білою в чорній воді./ Так
понад тисячу літ у солодкім безумі / Шепче слова, що щезають
в нічній чорноті" – пер. Ф. Воротнюка.

В обох перекладах значною мірою збережено важливу
складову поетичного образу оригіналу, відтворено необхідне
поєднання візуального і звукового зображення ("l'onde noire/ la
blanche Ophélia; fantôme blanc/ le fleuve noir" та "on entend dans
les bois lointains des hallalis"). Так, у перекладі Ф.Воротнюка – "у
чорній хвилі / білії серпанки; плине примарою білою в чорній
воді", та "в лісі мисливець мисливця далекого зве" ; у перекладі
В.Ткаченка – "по чорних хвилях вод/ білий квіт", та

"мисливський крик збудив безмежжя лісове. Обидва перекладачі знаходять вдалі лексичні відповідники для відтворення ускладненої метафори "sa douce folie / murmure sa romance à la brise du soir" – у перекладі Ф.Воротнюка: "так понад тисячу літ у солодкім безумі / шепче слова, що щезають в нічній чорноті"; у перекладі В.Ткаченка "вже тисячу років Офелія шепоче / нічному леготу свої сумні слова".

В обох перекладах простежується високий рівень відповідності щодо відтворення фонологічних засобів оригіналу. М'яке, наспівне звучання перших строф вірша досягнуте алітерацією на [l] та підтримане носовими і сонорними (l'onde calme— les étoiles—la blanche Ophélia—flotte— lys —lentement— longs voiles— les bois lointains— des hallalis) вдало передано за допомогою лексичних відповідників, які створюють також потрібна алітерацію.

Дещо змінюється фонологічні і семантичні засоби оригіналу, коли поет створює образ грізної стихії, яка зруйнувала тендітну героїню.

C'est que la voix des mers folles, immense râle,
Brisait ton sein d'enfant, trop humain et trop doux

"Ophélie"

У перекладі В.Ткаченка підсилено і лексично, і фонологічно, експресивність поетичного образу – "Тому, що рев морів, хрипкий і люті повний, / Як на твої чуття був надто грізний він". Дещо ближчим до оригіналу є переклад Ф.Воротнюка —"Це шал морів, потужний шум води / ламає груди вбогої людини". У вірші "Офелія" не простежуються значні відмінності від усталеної системи французької версифікації. Певною авторською новацією можна вважати чергування 10-ти та 9-ти складових рядків, яке відтворено в українських перекладах 5-ти стопним ямбом, що є традиційним для перекладу 10-ти складових віршів. Перекладачі точно відтворюють чергування парокситонної та окситонної рим, перехресне римування у строфах тощо. Проведений аналіз перекладів показав високий рівень відтворення лінгвопоетичних особливостей оригіналу.

Сонет "Голосівки" вперше було надруковано Полем Верленом без відома автора у журналі "Лютес" ("Lutèce") за 5-12 жовтня 1883 року. Більшість дослідників тексту вірша (Ів Бонфуа, Анн-Марі Франк, П'єр Райєн та ін.) вбачають у сонеті А.Рембо розвиток ідеї Ш.Бодлера про аналогії, які пов'язують між собою кольори, звуки і запахи: " Comme de longs échos qui de loin se confondent / Dans une ténébreuse et profonde unité,/ Vaste comme la nuit et comme la clarté, / Les parfums, les couleurs et les sons se répondent." (Baudelaire, Les Fleurs du Mal, IV); "Всі барви й кольори, всі аромати й тони / Зливаються в можуть єдиного ества, / І зрівноважують їх вимір і права / Взаємного зв'язку невидимі закони." (пер. Д.Павличка). Поезія Рембо продовжує започатковану традицію, автор намагається рядами вільних асоціацій поєднати звук, форму, колір. Цей вірш є безперечним свідченням пошуків нової, універсальної мови поезії. Українською мовою вірш перекладали Г.Кочур, В.Ткаченко та Г. Латник. Ускладнена метафоричність вірша має бути відтворена в перекладі, оскільки саме це є безумовною домінантою першотвору.

A, noir corset velu des mouches éclatantes
Qui bombinent autour des puanteurs cruelles
"Voyelles"

"А – чорний мух корсет, довкола смітників/ Кружляння їх прудке, дзижчання тороплене;" – пер Г.Кочура. ""А" - чорні шнуровиці /Мухви, що над гниллям здійняла гул страшенний;" – пер В.Ткаченка. "А - це корсет, його лискучі мухи пнуть,/ Кружляючи щодня над смородом мерзеним," – пер.Г.Латника.

I, pourpres, sang craché, rire des lèvres belles

Dans la colère ou les ivresses pétitentes

"Voyelles"

"І – пурпур, крові струм, прекрасних уст шалене, /Сп'яніле каяття або нестримний гнів;" – пер Г.Кочура. ""І" – пурпур, гарних губ нестримний сміх шалений, /Що повен каяття чи

гніву, слід кровіці;" – пер В.Ткаченка. "І – то пурпурна кров і посміх незбагнений,/ П'янливе каяття і невситима лють;" – пер.Г.Латника.

Наведені фрагменти перекладів дають можливість простежити високий рівень відтворення семантичних, фонологічних засобів оригіналу. Точно відтворено у перекладах композиційні особливості поезії Рембо – класичного сонету. Найвищий рівень адекватності щодо передачі всіх складових поетичного тексту простежується у перекладі Г.Кочура. У перекладі В.Ткаченка вжито дещо знижені щодо нейтральної загальноновживаної лексики оригіналу лексичні відповідники – мухв, гнилля, хлюпання, усидливих людей тощо. У перекладі Г.Латника не знайшов вдалого відтворення надзвичайно виразний і дуже важливий для загального розуміння вірша, "сонетної драматургії" загалом, останній рядок поезії :

О l'Omèga, rayon violet de Ses Yeux!

"Voyelles"

"Омега, блиск його фіалкових Очей." – пер Г.Кочура, "Омега, блиск Його фіалкових очей!" – пер В.Ткаченка, " То промінь із небес, бузкова то стріла!" – пер.Г.Латника.

Вірш "П'яний корабель" було вперше опубліковано П.Верленом також без відома автора у журналі "Лютес" за 8-9 листопада 1883 року. Створений 17-ти річним поетом (у 1871 р.), цей вірш, безумовно, є одним із найзагадковіших творів європейської поезії, найяскравішим виявом створеної Рембо "нової поетичної мови", яка фіксує безпосередній прояв "ментальних образів"[1,35], має говорити про невиразиме, недоступне для загальноновизнаних поетичних засобів. Звертаючись до перекладів, які виконали Юрій Клен (Освальд Бургардт), Василь Бобинський, Микола Терещенко та Всеволод Ткаченко, зупинимось на особливостях відтворення у перекладах метафоричних побудов, які є найбільш експресивно насиченими виразниками авторського прагнення створити асоціативний зв'язок між образом некерованого корабля у безкінечності океану і самотньої людини у вирі життя.

J'ai rêvé la nuit verte aux neiges éblouis
Baiser montant aux yeux des mers avec lenteurs,
La circulation des sèves inouïes,
Et l'éveil jaune et bleu des phosphores chanteurs

J'ai suivi, des mois pleins, pareille aux vacheries
Hystériques, la houle à l'assaut des récifs,
Sans songer que les pieds lumineux des Maries
Pussent forcer le mufle aux Océans poussifs!

"Le Bateau ivre"

"Я снів: зелені ночі в сніжній піні / Цілунками цвіли над
віями морів. / І фосфоричне саяво жовто-синє, / І в тихих стеблах
спів нечуваних соків. / Навколо скель скакали, мов телята,
/ Несамовитих хвиль шалена череда. / Забув я, що ясна Пречиста
пройде Мати – / І стихне океан, вгамується вода." – пер.Юрія
Клена (Освальд Бургардт).

"Мені в зелену ніч, сліпучу блиском снігу, / Вчувалися м'які
цілунки морських сліз, / Вир соків запальних у п'янім кровобігу /
І спів, що з глибини фосфорних нетрів ріс. / Я цілі місяці йшов
приступом на кручі / В розгвотаний, як гурт ярих биків, погій,
/ Втерявши й тінь надій, щоб Океани злучі / Скорилися колись
ясним ногам Марій." – пер. В.Бобинського.

"Зелена снилась ніч у снігові сліпучім, / Що до очей
морських цілунком припада; / У вируванні сил нечувано
жагучім / Жовтавим фосфором світилася вода. / У повню стежив
я, коли, мов в істерії, / Немовби тічка та, об скелю бивсь
приплив, / Бо я не відав ще, що біля ніг Марії / Бурхливий Океан
забутися б хотів." – пер.М. Терещенка.

"Я снів і бачив сніг серед ночей зелених, / Цілунок на очах
морів, і гладь ясну, / І соків круговерть, хмільних і
незбагнених, / Співочих фосфорів пробудження від сну! /
Розлючені вали в звіриній істерії, / Що брали штурмом риф,
уповні бачив я, / Не знаючи, що блиск од саяних ніг Марії /
Утихомирює захекані моря." – пер. В.Ткаченка.

Проведений аналіз перекладів щодо можливостей
відтворення символістського дискурсу поезії А.Рембо показав,
що у перекладах Юрія Клена та Василя Бобинського, створених

у 30-ті роки ХХ ст., значною мірою перевтілено новачії лінгвопоетики, простежується їх зв'язок з існуючою на час створення перекладів символістською традицією української поезії. З розвитком теорії і практики поетичного перекладу в Україні у другій половині ХХ ст. з'являються комплексні перекладацькі стратегії, які забезпечують високий рівень адекватності через відтворення синтетичної єдності фонологічних, лексико-семантичних, композиційних засобів лінгвопоетики А.Рембо (переклади Григорія Кочура, Миколи Терещенка, Всеволода Ткаченка, Григорія Латника, Федора Воротнюка). Завдяки віднайденій співвідносності формально-стильової еквівалентності та змістовно-функціональної адекватності висока якість перекладів поезій Артюра Рембо дає можливість українським читачам ознайомитися з особливостями його лінгвопоетики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Arthur Rimbaud. Oeuvres complètes. Correspondances.* – Paris: Robert Laffont, 2009. 2. *Goumont, R. de. Le livre des Masques. Portraits symbolistes.* – Paris: Gallimard, 1915. 3. *Коломієць Л.В.* Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : Монографія. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Arthur Rimbaud. Oeuvres complètes. Correspondances.* – Paris: Robert Laffont, 2009. 2. *Рембо Артюр.* Осяяння. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/357/> 3. Французская поэзия XIX— XX веков: Сборник. – М.: Прогрес, 1982. – На франц. яз.

Стаття надійшла до редакції 20.10. 14.

Крушинская Е.Г., к. филол. н., асист.,
Киевский национальный университет имени Т. Шевченко

СИМВОЛИСТСКИЙ ДИСКУРС ПОЕЗИИ АРТЮРА РЕМБО И ЕГО ВОПЛОЩЕНИЕ В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ

В статье речь идет об особенностях символистского дискурса поэзии Артюра Рембо и возможностях его воплощения в украинских

перелогах в різні періоди розвитку українського перекладу. Пропонується перекладознавчий аналіз текстів віршів "Офелія", "Гласні", "П'яний корабель" і їх перекладів, автори яких Юрій Клен, В.Бобинський, М.Терещенко, Г.Кочур, Г.Латник, В.Ткаченко, Ф.Воротнюк.

Ключові слова: поетичний переклад, дискурс символізму, поетичний образ, функціональна адекватність, стилістична еквівалентність, перекладознавчі стратегії і стилі.

Krushynska O.G., PhD., Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

DISCOURSE OF SYMBOLISM OF ARTHUR RIMBAUD POETRY AND ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINIAN TRANSLATIONS

The article deals with the features of the discourse of symbolism of Arthur Rimbaud poetry and the possibilities of its implementation in Ukrainian translation in different periods of development of the Ukrainian translation. Translation analysis of the texts of poems "Ophelia", "Vowels", "Drunken Boat" and their translations by Yuri Klen, V.Bobinsky, M.Tereschenko, G.Kochur, G.Latnik, V. Tkachenko, F.Vorotnyuk, is carried out.

Keywords: poetic translation, discourse of symbolism, poetic image, functional adequacy, stylistic equivalence, translation strategies and styles.

Луканин С.М., д.філол. н, доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ГРЕЦИЗМИ В СУЧАСНІЙ РУМУНСЬКІЙ МОВІ: ЕТАПИ І ШЛЯХИ ПРОНИКНЕННЯ, КІЛЬКІСТЬ

Суперстратом для румунської мови, поруч зі слов'янськими, тюркськими й угорськими елементами, стали ще й грецькі. У сучасній румунській мові виділяють три основні прошарки (групи) грецьких лексичних елементів: давньогрецькі слова, що проникли до дунайської латини в першій половині I тис. н. е. (I-VI ст.); запозичення візантійської (середньогрецької) доби, що розтяглися в часі майже на тисячоліття (VII-XV ст.); новогрецькі елементи XVI-XVII ст. та епохи фанаріотів (1711/1714-1821). Підсумовується, що румунська мова відчувала сильний грецький вплив, який відбився передусім на

лексичному рівні запозиченням великої кількості термінів стосовно духовного й соціального життя, а також на морфемному рівні поширенням дієслівного суфіксу *-si* й іменникового *-ache* (для утворення зменшувальних слів від власних імен на зразок *Dumitrache* від *Dumitru*, *Vasilache* від *Vasile* та ін.), що зберігся й у сучасній румунській літературній мові: *a lipsi* "бути відсутнім", *a părăsi* "залишити", *a pedepsi* "карати", *a sosi* "прибувати", *a vopsi* "фарбувати"; також *a se fândosi* "маніритися, кривлятися", *a se sclifosi* "маніритися, капризувати, вередувати", *a se sclivisi* "(гарно, пишно) вбиратися, наряджатися, причепурюватися", *a se dichisi* "чепуритися, споряджатися" та ін.

Ключові слова: румунська мова, румунська лінгвістика, грецька мова та лінгвістика, дунайська латина, континуїтет, субстрат, суперстрат.

Предметом окремого розгляду члена-кореспондента НАН України Н. Ф. Клименко в кількох статтях стали спільні історичні запозичення з турецької мови в українській та новогрецькій [див. зокрема: Клименко 2014, 413-436; Клименко 2003]. Саме тому предмет нашого дослідження на конференції з нагоди 75-річчя видатного українського вченого стали грецькі суперстратні елементи в сучасній румунській мові. Як відомо, румунська мова – це розмовна латинська мова, що розвинулася під дією внутрішніх мовних чинників на північному сході колишньої Римської імперії та внаслідок взаємодії (мовних контактів) із мовами фракійських аборигенів (дакійський субстрат) і слов'янських, угорського, тюркських та грецького етносів (суперстрат) [Семчинський 1996, 362; Кочерган 2010, 342; Іансу 2000, 20-21, 24-25, 28]. Видатний румунський мовознавець Александру Росетті (1895-1990) у фундаментальній "Історії румунської мови" подає наступне генеалогічне визначення румунської мови: "Румунська мова є розмовна латинська мова, що безупинно вживалася у східній частині Римської імперії, охоплюючи романізовані дунайські провінції (Дакія, Південна Паннонія, Дарданія, Верхня і Нижня Мезія) з моменту проникнення латинської мови в ці провінції й до наших днів" [Rosetti 1986, 75]. Для створення загальної картини про лексику сучасної румунської мови з погляду її

походження повністю наведемо підрахунки процентовки Д. Макрея в "Словнику" Й.-А. Кандря ("Dicționarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească" ("Енциклопедичний ілюстрований словник "Румунська книга", 1931), що містить 43269 слів) та в "Dicționarul limbii române moderne" ("Неіаіче нó÷fnîz đóéóínüēiz ēiâc", ó 4-ô ñ.), d'laînîaēlîcē ĩnnčónîē ēiâiçîrânñâr Rî Đóéóîlz, ũi d'îâr÷čâ nâññ 1958 đ. ĩ âçēt÷fş 49649 ñēlâ (ădód'č ēlîrl 1 % îd'ónēřșēi): 1) ó "Neiâiçēó" Ē.-Ř. Ēřîad': ñēiâr, ónd'raēiârîl âlçd'înlđlâiui ç ēřñčîc – 20,58 %; đ'înlđlâiçōñâiē ôđřîóóüēiz ēiâc – 29,69 %; ñēiâr' ĩñüēl çřd'îç÷líi – 16,59 %; ñóđlōüēl – 4,36 %; ôâiđñüēl – 3,14 %; ēiçčîi-ēřñčîñüēl – 2,62 %; ĩiâiđlōüēl – 2,35 %; ĩēlōüēl – 1,67 %; çâóçîřñēlâóâřēüi – 1,96 %; ĩlđlâiñâi đ'îóîâçlíi – 3,73 %; ĩlâiñēiâi đ'îóîâçlíi – 9,79 %; 2) ó "Neiâiçēó nó÷fnîz đóéóínüēiz ēiâc" (1958): ónd'raēiârîl âlçd'înlđlâiui ç ēřñčîc – 20,02 %; đ'înlđlâiçōñâiē ôđřîóóüēiz mōvi ĩ zăpōzîçnēia z řrânçüçkōi, vclōçăăuēi çălçkî – 38,42 %; zăpōzîçnēia zî starōslōv'ânçkōi – 7,98 %; bolğarçkōi – 1,78 %; bolğarçkōi ĩ sērbçkōi – 1,51 %; řurēçkōi – 3,62 %; knîçñō-lâiñçkōi – 2,39 %; ñōvōğrēçkōi – 2,37 %; ũğōrçkōi – 2,17 %; ñîmēçkōi – 1,77 %; ĩtâliçkōi – 1,72 %; zăvōñâslđvâľñîç – 2,24 %; ñēpēvñō ģăđăđñēia – 2,73 %; ñēvđōmō ģăđăđñēia – 5,58 % [ĩñfōrmăçîă đăđă ză: Macrea 1961, 31–32; řăăđă: Lūçkăñĩn 2000].

Як бачимо, румунська мова внаслідок тривалих контактів із грецьким світом – носієм яскравої тисячолітньої цивілізації, збагатилася численними лексичними запозиченнями, які проникли в румунську мову впродовж різних історичних етапів. Жодна інша романська мова, за винятком південних діалектів італійської мови, не мала настільки тісних контактів із грецькою мовою, що відіграла особливо значну роль у південно-східній Європі. Слова грецького походження в сучасній румунській мові вже понад століття вивчають румунські лінгвісти [Arvințe 1966; Marmeliuc 1959; Граур 1963, 55-58; Istoria limbii române 1978, 102-108], особливо вирізняється дослідження ясского філолога-класика Хараламбіє Міхеєску (1907-1985) [Mihaescu 1966], на основі висновків яких і будемо власну статтю.

Як відомо, після римського завоювання II ст. до н. е. – II ст. н. е. Балканський півострів поділявся на дві культурні зони (на основі

виявлених написів) – латинську (охоплювала романізовані провінції дунайського басейну) та грецьку (простягалася на південь Балканського півострова). У сучасній румунській мові виділяють три основні прошарки (групи) грецьких лексичних елементів:

давньогрецькі слова, що проникли до дунайської латини в першій половині I тис. н. е. (I-VI ст.);

запозичення візантійської (середньогрецької) доби, що розтяглися в часі майже на тисячоліття (VII-XV ст.);

новогрецькі елементи XVI-XVII ст. та епохи фанаріотів (1711/1714-1821).

При цьому слід мати на увазі, що іноді складно визначити час проникнення грецизмів до румунської мови (беруть до уваги фонетичні критерії, екстралінгвістичні чинники тощо), ареал їхнього поширення в діалектах румунської мови також варіюється, зокрема, в історумунському діалекті (розповсюджений на півострові Істрія в сучасній Хорватії, неподалік від італійського міста Трієст) наявне лише слово *frică* "страх, боязнь, побоювання".

Давньогрецькі слова, що проникли ще в латину й були успадковані румунською мовою, поділяють на дві частини: 1) спільнороманські латинські еллінізми, поширені на всій романській території і відомі більшості сучасних романських мов; 2) еллінізми, що проникли до дунайської латини внаслідок безпосереднього контакту з грецькою цивілізацією східної частини Римської імперії. В етимологічних словниках румунської мови слова першої групи тлумачать як успадковані з латини на зразок: *a amăgi* "обманювати; спокушати, зваблювати" < *admagire; *biserică* "церква" < basilica; *a blestema* "проклинати" < blastimare; *a boteza* "хрестити" < baptizare; *carte* "книга" < charta (пор. charta non erubescit "папір не червоніє"), *creştin* "християнин" < christianus; *înger* "ангел" < angelus та ін. (Х. Міхеску загалом виділяє 42 лексеми [Mihăescu 1966, 185]. Лише кілька слів були відомі дунайській латині, серед яких і вище згадане *frică* "страх, боязнь, побоювання" < гр. φόικη [DEX 1998, 399], також *mic* "малий; низький" < гр. μικρός; *proaspăt* "свіжий; недавній" < гр. πρόσφατος [DEX 1998, 852] та деякі інші [див.: Istoria limbii române 1978, 104; Mihăescu 1966, 46-65, 185]. Відносна нечисленність суто давньогрецьких слів у сучасній румунській мові зумовлена

незначною роллю, яку відіграв давньогрецький елемент (засвоєний латинським посередництвом) у формуванні румунської мови. Порівнюючи давньогрецький вплив на румунську й албанську мови, Ал. Россетті виявив, що він сильніший в албанській, аніж у румунській, що зайвий раз підкреслює давність розходження албанської та румунської мов [див.: *Istoria limbii române* 1968, 230].

До кінця III ст. поглиблюються розбіжності, коли централізована система управління в Римській імперії послаблюється (на північ від Дунаю зовсім щезає після 271 р.), а вплив мовної норми посередництвом шкільної науки зменшується, повністю зникаючи на початку VII ст. разом із втратою Мезії Східною Римською (Ромейською, Візантійською) імперією і після заміни латинської мови грецькою як офіційною мовою держави починаючи з доби імператора Іраклія (610–641), з якого Візантія набувала все більших ознак "грецької" держави, втягуючи в свою орбіту й сусідні народи, у тому числі й румунські землі; значною мірою греко-православна візантійська культура на румунських територіях була трансплантована "субстратом" південних і східних слов'ян, в активні контакти з якими романізоване населення колишньої Дакії ввійшло з кінця VI–VII ст. Саме в цей період в усій Романії зникає латинська єдність і починається перехід (VII–VIII ст.) до романських мов. Переважна більшість румунських філологів та істориків як першу згадку про румунську мову (не латинську) наводять слова візантійського історика Феофілакта Сімокатти (кінець VI-перша половина VII ст.) *τορνα, τορνα, φρατρε*: "6. Коли сонце показало зворотній бік печально-сумовитій ночі й сяєво найчарівнішого і світозарного світила було подавлено й ліквідовано могутністю ночі, один із в'ючаків звалив на бік покладений на нього вантаж. 7. Сталося, що господар цієї тварини йшов попереду. Ті, хто йшов позаду, бачачи, що ця тварина так погано тягне звалену на неї вагу, стали гукати її хазяїну, щоб він обернувся й виправив цей непорядок. 8. Це викликало замішання, і саме по собі вийшло, що воїни стали рухатися назад; більшість, почувши крик, хибно витлумачила його, помилково зрозумівши те, що там хотіли сказати; їм здалося, що це знак до відступу, як трапляється, коли раптово з'являються вороги й порушують цим усі припущення.

9. Військо охопило велике сум'яття, це породило сильний шум; кожний, хто зайшов далеко, став кричати, щоб поверталися назад, і кожний радив один одному, говорячи своєю рідною мовою, повернути назад: "*торна, торна*", – вигукували вони у величезному сум'ятті, ніби нічна битва несподівано зав'язалася в них за спиною. 10. Унаслідок цього весь бойовий стрій розсипався, як розладнуються струни на лірі" [Феофілакт Симокатта 1996, 59]. Кордони грецької Східної Римської (Візантійської) імперії сягали Дунаю за Юстиніана (527-565), а також після завоювання Іоанном Цимісхієм (969-976) та Василієм II Болгаробійцею (976-1025) Першого Болгарського царства у 971-1018 рр. і аж до 1185 р., коли болгари здобули незалежність від Візантії і створили Друге Болгарське царство (проіснувало до завоювання турками-османами 1393-1396 рр.). Грецькі запозичення візантійської доби (VI-XV ст.) в румунську мову проникали як безпосередньо (через господарські канцелярії, школи, церкву), так і непрямо – посередництвом слов'ян, зокрема, через старослов'янську мову. Візантійського походження є румунські топоніми *Constanța* (Констанца), *Mangalia* (Мангалія), *Sulina* (Суліна), *Giurgiu* (Джурджу – порт на Дунаї) та деякі інші [Istoria limbii române 1978, 105; Mihăescu 1966, 127], що свідчать про діяльність візантійського торгового флоту на Дунаї від "Залізних воріт" (сучасний кордон між Румунією та Сербією) й аж до його гирла. У цей період словниковий склад румунської мови такими середньо грецькими словами: *a agonisi* "заробляти" [DEX 1998, 20], *cort* "палатка, намет" [DEX 1998, 230], *folos* "користь, вигода" [DEX 1998, 389], *flamură* "вимпел, прапорець" [DEX 1998, 384], *omidă* "гусениця" [DEX 1998, 718], *prisos* "надлишок, надмір" [DEX 1998, 851], *stol* "згряя (птахів); сила-силенна, безліч" [DEX 1998, 1023], *a urgisi* "переслідувати; покидати, лишати; гніватися" [DEX 1998, 1139] та деякі інші [Istoria limbii române 1978, 105; Mihăescu 1966, 127]. Деякі з цих запозичень набули широкого розповсюдження в румунській мові, утворивши чимало дериватів: від *a agonisi* маємо *agoniseală* "заробіток", *agonisire* "заробляння", *agonisit* "зароблений", *agonisitor* "той, хто заробляє"; від *folos*: *a folosi* "використовувати, уживати; бути корисним", *folositor*

"корисний", *folosință* "використання, використання", *folosire* "використовування"; від *prisos*: *a prisosi* "бути зайвим, надмірним, бути непотрібним", *prisosință* "достаток, багатство", *prisositor* "надмірний".

Однак значно більше грецизмів візантійської доби проникли в румунську мову через слов'янське посередництво, адже відомо, що до середини XVII ст. літературною мовою двох середньовічних румунських феодальних держав – Молдови і Валахії – була старослов'янська, "що використовувалася лише в писемних пам'ятках" [Семчинський 1996, 287; Семчинський 1974, 50], а ці князівства входили до країн греко-православного кола разом з більшою частиною України, Болгарією та Сербією. Вважається, що через слов'ян до румунської мови до XII ст. потрапили такі грецизми як *argat* "наймит" [DEX 1998, 57], *cămilă* "верблюд", позичене в грецькій семітських мов, *cămin* "вогнище, камін; рідна хата; гуртожиток" [DEX 1998, 150], *cotoară* "скарб" (пор. комора), *corabie* "корабель", *dascăl* "учитель, наставник; псаломщик, дяк" (пор. укр. *didaskal*), *dafin* "лавр" [DEX 1998, 258], *drum* "дорога" [DEX 1998, 321], *livadă* "сад; луг, лужок" (пор. укр. *левада*, *Ливадія* в Криму поблизу Ялти) та деякі ін. Через слов'янське посередництво (поширені в Румунії слов'янські релігійні тексти) до румунської мови проникло чимало церковних термінів візантійського походження (переважно наводимо їх без перекладу): *acatist*, *aliluia*, *amin*, *amvon*, *anaforă*, *apostol* (у Румунії поширене прізвище, відомий партійний діяч, суперник Ніколає Чаушеску в боротьбі за владу в середині 1960-х рр. Георге Апостол; український гетьман Данило Апостол (1727-1734) був вихідцем із Волощини), *arhanghel*, *arhiepiscop*, *canon*, *călugăr* "чернець" [DEX 1998, 146], *diacon*, *iad* "пекло", *icoană*, *idol*, *mănăstire*, *patriarh*, *popă* "піп", *psalm*, *psaltire* та деякі інші [Istoria limbii române 1978, 106]. У XIII-XIV ст. з поступовою кристалізацією румунських державних утворень та постановом церковної організації в них за візантійським зразком румунська мова вбирає нові слова візантійського походження через слов'янське посередництво церковних текстів і документів: *a afurisi* "проклинати; оголошувати анафему", *arhiereu*, *arhimandrit*, *ctitor*

"засновник, фундатор, основоположник" (пор. *kmutor*), *eretic*, *făclie* "велика воскова свічка; перен. полум'я; світоч, світило", *a mărturisi* "признаватися; свідчити, показувати", *scorpie* "скорпіон; перен. відьма, фурія", *sihastru* "самітник, пустельник (пор. *ісихазм*)" [DEX 1998, 985], *turlă* "вежа, вишка" [DEX 1998, 1121], *zîzanie* "розбрат, чвари, сварка" (пор. Стефан і Лаврентій Зизанії). У слов'яно-румунських документах XV ст. зафіксовано 55 елінізмів, серед них слова на позначення державного утворення, канцелярії, навігації та садівництва, монети, речі тощо: *logofăt* "голова господарської канцелярії, охоронець великої печатки, керівник межової справи в Молдавському князівстві та Волощині; заст. завідувач; писар" [DEX 1998, 580], *hrisov* "господарська грамота" [DEX 1998, 465], *catarg* "щогла" [DEX 1998, 144] (пор. у Міхая Емінеску: *Dintre sute de catarge* "З-поміж сотень щогл високих"), *trandafir* "троянда" [DEX 1998, 1103], *zugrav* "маляр, художник" [DEX 1998, 1191] та ін.

Говорячи про XVIII ст. в історії румунської культури, слід зупинитися на ролі епохи фанаріотів (Фанар, *Fanar* – так називалося передмістя Османської столиці на Босфорі (Стамбула, давнього Константинополя-Візантія), де мешкало грецьке населення) (1711/16–1821/22), що представляє апогей турецького (див. нашу розлогу статтю "Турецький вплив на румунську мову: історія вивчення, етапи, наслідки (конклюдії на основі румунських джерел)" [Лучканин 2000]) і новогрецького впливу на румунську мову. Господарів Валахії та Молдови, після невдалого союзу Дімітріє Кантемира з Петром I 1711 р. (на боці турецько-татарського війська брали участь українські козаки Пилипа Орлика; ці яскраві моменти історії україно-румунських зв'язків досліджує Теофіл Рендюк у ґрунтовному нарисі про Івана Мазепу та тогочасні україно-румунські історико-політичні та культурно-мистецькі зв'язки, що впродовж кінця 2009–2010 рр. публікувалися на шпальтах газети "Luceafărul", яка виходить в Одесі), назначають лише в Стамбулі і, зазвичай, вони походять із впливових і відомих грецьких кіл. Турки (як прямо, так і посередництвом греків-фанаріотів) понад століття повністю контролювали державне життя Дунайських князівств: політику, економіку, адміністрацію, торгівлю, військо, будови та ін.; вони постійно збільшували

звичайну і надзвичайну (при призначенні і щорічному "перезатвердженні" господарів) данину. Відзначимо, що слово *fanariot* в сучасній румунській мові набуло негативної конотації – "лицемірний, продажний" [Румынско-русский словарь 1953, 315] (як, до речі, і *tătăresc* – не лише "татарський", а й "страхливий, грізний, жакхливий" [Румынско-русский словарь 1953, 839]), також пор. експресію: *a sta grecește în inima cuiva* "знати всі задумки когось", букв. "бути греком у серці в когось" [Румынско-русский словарь 1953, 371]. Румунські історики і письменники XIX ст. Дімітріє Болінтіняну, Ніколає Белческу, Михайл Когелнічану, Васіле Александрі, навіть Міхай Емінеску зображали фанаріотську епоху в найчорніших барвах. XX ст. внесло певні корективи в оцінку цієї епохи. Видатний історик Ніколає Йорга (1869–1940) побачив у фанаріотській добі румунський варіант "просвітницького абсолютизму", під час якого сталися прогресивні соціально-економічні й культурні зрушення, що підготували ґрунт для румунського національного відродження XIX ст. На думку Н. Йорги, грецька культура, що поширилася у XVIII ст. у Валахії та Молдові, зіграла посередницьку роль між румунською та передовими європейськими культурами доби Просвітництва: як доводив Н. Йорга, фанаріотські правителі Константин Маврокордат (греч. Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος, рум. *Constantin Mavrocordat*, правив кілька разів у Мунтенії та Молдові між 1730–1769 рр.) та Грігоре Гіка (1764–1767, 1775–1777) приділяли значну увагу освіті, сприяли поширенню грамотності. Зрозуміло, що у XVIII ст., у зв'язку з правлінням у Придунайських князівствах греків-фанаріотів, широкого розповсюдження там набула новогрецька мова; це не стосується Трансільванії, яка з 1699 р. належала австрійським Габсбургам, хоча певні грецькі елементи проникли й туди через торгівельні зв'язки з такими важливими містами як Брашов і Сібіу та внаслідок релігійно-духовних релакцій з містом Блаж (румунська культура в Трансільванії у XVIII ст. розвивалася в інших умовах). У румунських же князівствах у XVIII ст. фанаріоти нав'язували грецьку мову в адміністрації й церкві, вона стає офіційною мовою двору, законодавства, мовою викладання (поряд із латинською і румунською, витісняючи поступово старослов'янську) у господарських "академіях"

(школах). Навчальні заклади з грецькою мовою викладання в Молдові та Румунській країні було засновано ще в дофанаріотську добу: у Яссах грецька школа існувала ще з 1660 р., а 1689 р. Константін Бринковяну заснував славнозвісну грецьку школу в Бухаресті [див.: *Istoria limbii române* 1978, 108]. Це зумовило значне поширення в румунських землях граматик грецької мови, серед яких слід згадати граматику Теодора та коментар до неї ієродиякона Неофіта 1768 р. [*Istoria literaturii române* I, 1964, 525]. Не дивно, що румунська мова, яка й до того зазнавала грецького впливу, у XVIII ст. відчуває сильний грецький вплив, який відбився передусім на лексичному рівні запозиченням великої кількості термінів стосовно духовного й соціального життя (цьому присвячено чимало сторінок праць з історії румунської мови [*Istoria limbii române* 1978, 107–108; *Enciclopedia limbii române* 2001, 242–245]), а також на морфемному рівні поширенням дієслівного суфіксу *-si*, що зберігся й у сучасній румунській літературній мові: *a lipsi* "бути відсутнім", *a părăsi* "залишати", *a pedepsi* "карати", *a sosi* "прибувати", *a vopsi* "фарбувати"; також *a se fandosi* "маніритися, кривлятися", *a se sclifosi* "маніритися, капризувати, вередувати", *a se sclivisi* "(гарно, пишно) вбиратися, наряджатися, причепурюватися", *a se dichisi* "чепуритися, споряджатися" та ін. "У XIX ст. слова грецького походження зазнають загалом тих самих змін, що й слова турецького походження, – зазначає А. Граур. – *Ifos* позначав "бойовий дух", згодом – "смішні претензії"; *logos* позначав "урочисту промову", пізніше – "претензійний і нудний виступ"; *lefte* мав значення "вільний", а зараз позначає "безгрошовий, розорений"... І утворення на *-isi* стали смішними, так що типово грецькі дієслова на зразок *a metahirisi* "використовувати" чи дієслова романського походження *a recomandarisi* зараз уживаються лише задля жарту" [Граур 1963, 57].

І хоча відсоток слів грецького походження в сучасній румунській мові не такий уже і значний, однак можемо **підсумувати**, що грецький лексичний суперстрат (поруч зі слов'янським, угорським та тюркським) наявний передусім у словниковому складі сучасної румунської мови, зовсім незначною мірою знайшов відображення і в словотворенні румунської мови

(суфікси дієслів *-isi*, *-ez* й іменниковий *-ache* для утворення зменшувальних слів від власних імен на зразок *Dumitrache* від *Dumitru*, *Vasilache* від *Vasile* та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Граур А.* Румынский язык. Исторический очерк. / Пер. с румынского Е. Фодор / Александру Граур. – Бухарест: Меридиане, 1963. – 155 с.
2. *Клименко Н. Ф.* Вибрані праці / Ніна Федорівна Клименко. / Упоряд. Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2014. – 728 с.
3. *Клименко Н. Ф.* Тюркізми в українській та новогрецькій мовах / Н. Ф. Клименко // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького [Текст]: збірник наукових праць. Вип. IV. Кн. 1 / Київське наукове історико-філологічне товариство Андрія Білецького ; відп. ред. Є. К. Чернухін. – К.: [Києво-Могилянська Академія], 2003. – С. 33-52.
4. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: Підручники / М.П. Кочерган. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Видавничий центр "Академія", 2010. – 464 с.
5. *Лучканин С.М.* Турецький вплив на румунську мову: історія вивчення, етапи, наслідки (конклюдії на основі румунських джерел) / С.М. Лучканин // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник. Східні мови та літератури. – Випуск 4. – К.: ВЦ "Київський університет", 2000. – С. 28-35.
6. *Румунсько-український словник.* – Бухарест-Чернівці, 1996. – 564 с.
7. *Румынско-русский словарь* / Под ред. Б.А. Адрианова и Д.Е. Михальчи. С приложением краткого грамматического очерка румынского языка, составленного проф. М.В. Сергиевским. – М.: Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, 1953. – 976 с.
8. *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов. На матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів / Станіслав Володимирович Семчинський. – К.: Вища шк., 1974. – 256 с.
9. *Семчинський С.В.* Загальне мовознавство: Підручник / С.В. Семчинський. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: АТ "ОКО", 1996. – 416 с.
10. *Феофилакт Симокатта.* История / Пер. С.П. Кондратьева. – М.: Арктос-Вика-пресс, 1996. – 272 с.
11. *Arvinte V.* Influența greacă asupra limbii române (pe baza Atlasului lingvistic român). Împrumuturi directe din greaca bizantină / V. Arvinte // Analele științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași. – 1966. – XII (1). – P. 1-27.
12. *Dicționarul explicativ al limbii române [DEX]* / Academia Română, Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan". – București: Editura Univers Enciclopedic, 1998. – 1192 p.
13. *Enciclopedia limbii române* / Coordonator: Marius Sala. – București: Univers enciclopedic, 2001. – 640 p.
14. *Iancu Victor.* Istoria limbii române: Privire sintetică / Victor Iancu. – București: Editura Fundației

Culturale Române, 2000. – 104 p. 15. *Istoria limbii române*. – București: Editura pentru literatura, 1968. – 367 p. 16. *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic* / Coordonator: Florica Dimitrescu. – București: Editura didactică și pedagogică, 1978. – 380 p. 17. *Istoria literaturii române*. Vol. 1. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400–1780). – București: Editura Academiei, 1964. – 807 p. 18. *Macrea D.* Probleme de lingvistică română / Dimitrie Macrea. – București: Editura științifică, 1961. – 220 p. 19. *Marmeliuc D.* Cuvinte de origine greacă în limba română / D. Marmeliuc // *Limba română*. – 1959. – VIII (6). – P. 29-36. 20. *Mihăescu H.* Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea / Haralambie Mihăescu. – București: Editura Academiei, 1966. – 230 p. 21. *Rosetti Al.* Istoria limbii române. I. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea. Ediție definitivă / Alexandru Rosetti. – București: Editura științifică și enciclopedică, 1986. – 934 p.

Лучканин С. М., д. филол. н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченка

СЛОВА ГРЕЧЕСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ: ЭТАПЫ И ПУТИ ПРОНИКНОВЕНИЯ, КОЛИЧЕСТВО

*Суперстратом для современного румынского языка, наравне со славянскими, тюркскими и венгерскими элементами, стали ещё и греческие. В современном румынском языке выделяют три главные группы греческих лексических элементов: древнегреческие слова, проникшие в дунайскую латынь в первой половине I тыс. н. э. (I-VI вв.); заимствования византийской (среднегреческой) эпохи временной протяжённостью почти тысячелетие (VII-XV ст.); новогреческие элементы XVI-XVII вв. и периода фанариотов (1711/1714-1821). Итог статьи: на румынский язык имело место сильное греческое влияние, отобразившееся прежде всего на лексическом уровне заимствованием большого количества терминов на обозначение духовной и социальной жизни, а также на морфемном уровне распространением глагольного суффикса -si и суффикса имени существительного -ache (для образования уменьшительных слов от имён собственных, например, *Dumitrache* от *Dumitru*, *Vasilache* от *Vasile* и др.), сохранившихся в современном румынском литературном языке: а *lipsi* "отсутствовать", а *părăsi* "оставлять", а *pedepsi* "наказывать", а *sosi* "прибывать", а *vorpsi* "красить"; также а *se fandosi* "жеманничать, кривляться", а *se sclifosi* "капризничать, привередничать", а *se sclivisi* "(красиво) одеваться, наряжаться", а *se dichisi* "принаряжаться" и др.*

Ключевые слова: румынский язык, румынское языкознание, греческий язык и языкознание, дунайская латынь, континуитет, субстрат, суперстрат.

Luchkanyn Sergii, Ph. D., Associate Professor,
Institute of Philology Taras Shevchenko University of Kyiv

GREEK LOANWORDS IN THE MODERN ROMANIAN LANGUAGE: STAGES AND SOURCES OF BORROWINGS, NUMBER

Substratum of the modern Romanian language includes not only Slavic, Turkish and Hungarian elements but also the Greek ones. There are three main groups of the Greek lexical data in the modern Romanian language: ancient Greek words, which entered the Danube Latin in the beginning of the 1st millennium A.D.; borrowings of the Byzantine (Hellenistic) era of almost a millennium long (XII-XV centuries); new Greek elements of XVI-XVII centuries and period of Phanariotes (1711/1714-1821). Conclusions: the Romanian language, in the course of its historical development, has met with so many influences from Greece that its lexical and morphemic structure has come to reflect a great number of Greek loanwords and suffixes. Thus, at the lexical level we can find a great number of borrowings connected with social and spiritual life. And the morphemic structure is represented by the verbal suffix -si and the noun suffix -ache (which is used to form the diminutives from the proper names, for example, Dumitrache from Dumitru, Vasilache from Vasile etc.), preserved in the modern literary Romanian language: a lipsi "to be absent ", a părăsi "to leave", a pedepsi "to punish", a sosi "to arrive", a vopsi "to paint"; also a se fândosi "to mince, to give a grimace", a se sclifosi "to grizzle, to be hard to please", a se sclivisi "to dress up", a se dichisi " to get dressed up" etc.

Key words: Romanian language, Romanian linguistics, Greek Language and Linguistics, Latin Danube, continuity, substratum, superstratum

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ "МОВНА ОСОБИСТІСТЬ" У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

*У статті розглянуто історію виникнення та розвитку поняття "мовна особистість" у сучасній лінгвістиці, визначено специфіку дослідження цього феномена у сучасних комунікативних, соціолінгвістичних та етнолінгвістичних студіях; наголошено на необхідності вивчення етнічної специфіки колективних мовних особистостей в широкому національно-культурному та контрастивному аспектах; окреслено перську культурну схему *ta'ārof* як невід'ємну і визначальну складову перської комунікативної поведінки.*

Ключові слова: перська мова, мовна особистість, мовленнєва особистість, комунікативна особистість, культурна схема.

З формуванням антропоцентричної парадигми в лінгвістиці, коли фокус лінгвістичних досліджень перемістився з вивчення мовних фактів і явищ самих по собі на головного суб'єкта усіх мовних процесів, тобто носія мови з його бажаннями, потребами й намірами, у науковий обіг стрімко увійшло і закріпилося поняття "мовної особистості". Це поняття останнім часом набуло категоріального статусу і ознак термінопозначення, а його широке вживання засвідчує надзвичайну затребуваність звернення до "людського фактору" в мові, маркує антропологічний ракурс досліджень.

Метою статті є огляд історії виникнення та розвитку поняття "мовної особистості" в сучасній лінгвістиці, окреслення перспектив дослідження цього феномена в етноспецифічному аспекті. Актуальність дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності залучення матеріалу східних мов до зіставного дослідження колективних мовних особистостей, що належать до різних лінгвокультур.

На необхідність вивчення індивідуальної мови звертав увагу ще В. фон Гумбольдт, який писав: "Всі люди говорять немовби

однією мовою, і в той же час у кожної людини своя окрема мова. Необхідно вивчати живе розмовне мовлення і мовлення окремого індивідуума", оскільки "тільки в мовленні індивіда мова набуває своєї остаточної визначеності" [Гумбольдт 1984, 84]. В європейській лінгвістиці поняття мовної особистості почало розроблятися послідовниками В. фон Гумбольдта, але в подальшому було представлено у працях багатьох дослідників, хоча часто і в імпліцитній формі (див. праці Й. Вайсбергера, К. Ажежа, М. Бірвіша, Е. Косеріу, Е. Новака, Г. Штейнталя, В. Вундта, О.О. Потебні, О.О. Шахматова та ін.).

У російській науковий обіг поняття мовної особистості було запроваджено В.В. Виноградовим у праці "О языке художественной прозы" (1930). Головним фокусом досліджень ученого була мова художньої літератури та прийоми конструювання "художньо-мовної свідомості". Вивчаючи співвідношення й взаємодію таких категорій художнього твору, як мовна особистість, художній образ і образ автора [Виноградов 1980, 78], учений розробив два шляхи вивчення мовної особистості – особистості автора і особистості персонажу.

Однак теоретичне осмислення феномену, позначеного цим словосполученням, відбулося лише у 80-х роках ХХ століття, зокрема, у працях Г.І. Богіна, який створив параметричну модель мовної особистості, абстраговану від індивідуальних розбіжностей людей і специфіки відомих цим людям мов. Поняття мовної особистості дослідник уважав центральним поняттям лінгводидактики і розумів під ним "людину, що розглядається з погляду її готовності виробляти мовленнєві вчинки, створювати й сприймати твори мовлення" [Богин 1984, 1].

Пріоритет же у розробці теорії мовної особистості належить Ю.М. Караулову, в праці якого "Русский язык и языковая личность" (1987) мовна особистість трактується як "особистість, виражена в мові (текстах) і через мову, особистість, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів" [Караулов 2003, 38]. Дослідник запропонував структуру мовної особистості, в якій виділив три рівні: вербально-семантичний, лінгвокогнітивний та мотиваційний. *Вербально-семантичний* рівень передбачає наявність у мовця усталеного фонду лексико-

граматичних знань, які забезпечують йому нормальне володіння природною мовою. *Лінгвокогнітивний* рівень пов'язаний з системою знань про навколишній світ; його одиницями є поняття, ідеї, концепти, які складаються в кожній мовній індивідуальності в більш-менш упорядковану й систематизовану "картину світу", яка віддзеркалює певну ієрархію цінностей. *Мотиваційний* рівень відображає діяльнісно-комунікативні потреби людини й включає її цілі, оцінки, мотиви, установки й інтенції. Виділені у структурі мовної особистості рівні дослідник співвідносить із лексиконом, тезаурусом і прагматиконом особистості [Караулов 2003, 238].

Оскільки Ю.М. Караулов розробив свою теорію з опертям на аналіз художніх текстів, запропоновану ним модель мовної особистості зручно брати за основу в дослідженні ідіостилю письменника на засадах лінгвістичної поетики, що, зокрема, зробили й ми у своїй дисертації, присвяченій лінгвістичним особливостям ідіостилю іранського поета Сограба Сепегрі [Мазепова 2007]. Обрана стратегія передбачала опис вербально-семантичного, лінгвокогнітивного та прагматичного рівнів творчості поета як мовної особистості, внаслідок чого була змодельована поетична картина світу іранського митця, яка становила своєрідну, естетично орієнтовану композицію елементів загальної картини світу народу, в якій зафіксована релевантна для поета ієрархія смислів і цінностей.

Нині можна констатувати, що теорія мовної особистості вийшла за межі лінгвістичного аналізу художнього тексту й отримала розвиток в інших напрямках лінгвістичної науки, об'єктом яких є комунікативна діяльність людини. В.В. Красних з метою теоретичного осмислення цього феномену вважає доцільним виділяти чотири різновиди особистості, що володіє певною мовою: 1) *"людина, що говорить"* – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність, що включає як процес породження, так і процес сприйняття мовленнєвих творів; 2) *мовна особистість* – особистість, що виявляє себе у мовленнєвій діяльності, володіючи певною сукупністю знань і уявлень; 3) *мовленнєва особистість* – особистість, що реалізує себе у комунікації, обираючи та здійснюючи ту чи іншу

стратегію і тактику спілкування, а також обираючи та використовуючи той або інший репертуар засобів (як суто лінгвістичних, так і екстралінгвістичних); 4) *комунікативна особистість* – конкретний учасник комунікативного акту, що діє у реальній комунікації [Красных 2003, 50–51]. На думку І.О. Голубовської, вирізнення поняття мовленнєвої особистості як об'єкта лінгводидактики та теорії мовленнєвої діяльності пов'язане з осмисленням феномену мовної особистості на тлі диференційних ознак *langue* і *parole* [Голубовська 2008, 26], хоча деякі дослідники, відволікаючись від дихотомії "мова – мовлення", продовжують оперувати поняттям мовної особистості, насправді маючи на увазі як її мовні, так і мовленнєві іпостасі [Голубовська 2008, 28].

У теорії мовної комунікації мовну особистість трактують як "іманентну ознаку особистості – носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та їх реалізацію у процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів та комунікативній взаємодії" [Селиванова 2011, 107]. У межах комунікативної лінгвістики це поняття тісно пов'язане з поняттям "стиль спілкування", у зв'язку з чим дослідники роблять спроби запропонувати типологію мовних особистостей як учасників комунікації. Так, з огляду на особистісні риси індивідів дослідник С. Сухих виокремлює гармонійний, конфліктний та імпульсивний типи особистостей. З урахуванням стилів спілкування виділяють гнучкий, ригідний і перехідний типи мовних особистостей тощо [див.: Бацевич 2004, 189]. Широкого розповсюдження в комунікативних дослідженнях набуває й застосування *транзакційного аналізу*, розробленого американським психологом Еріком Берном [Берн 1992] і спрямованого на визначення соціальних ролей учасників комунікації. *Соціальна роль* розуміється як "схвалений суспільством еталон поведінки, котрий відповідає конкретній ситуації спілкування і соціальній позиції (статусу) особистості" [Горелов, Седов 2001, 140]. Таким чином, можна констатувати, що в комунікативних дослідженнях мовна особистість постає передусім як особистість комунікативна, тобто як "комунікант,

наділений сукупністю індивідуальних якостей і характеристик, які визначаються його комунікативними потребами, когнітивним діапазоном і комунікативною компетенцією та виявляються в процесі комунікації" [Яшенкова 2010, 192].

У сучасних дослідженнях, спрямованих на вивчення національних і соціальних мовних типів, об'єкт дослідження укрупнюється: від конкретної особистості він трансформується у представника певної соціальної групи або етносу в цілому. Таким чином відбувається реконструкція узагальненого образу мовної особистості – типового представника своєї національної або соціальної групи, який ідентифікується за специфічними характеристиками вербальної та невербальної поведінки, пов'язаної з його ціннісними установками. Витоки таких поглядів можна знайти у праці М.С. Трубецького "К проблеме русского самопознания" (1927), в якій філософське поняття особистості розглядається в єдності і протилежності двох його боків – "частково-людської" і "багато-людської", "симфонічної" особистості [Трубецкой 2003]. В.П. Нерознак слідом за М.С. Трубецьким визначає мову народу і конкретного її представника як "багато-людську" (полілектну) і "частково-людську" (ідіолектну) мовну особистість [Нерознак 1996, 113]. Деякі дослідники користуються поняттями "колективна мовна особистість" та "індивідуальна мовна особистість". Так, О.А. Ворожбітова пропонує використовувати термін "колективна мовна особистість" або "сукупна мовна особистість" стосовно етносу в цілому, а для опису соціальних груп ввести термін "груповая мовна особистість" [Ворожбитова 2005, 139]. Дослідник І.І. Сентенберг під "сукупною мовною особистістю" розуміє узагальнений образ носія даної мови, що може варіюватися в територіальному, професійному, культурному, статевому та інших відношеннях, та індивідуальну мовну особистість – тобто конкретного носія даної мови. При цьому ці два різновиди мовної особистості дослідник уявляє як дві сторони однієї медалі, що не існують одна без одної [Сентенберг 1994, 15] (дет. див. [Иванцова 2010, 28–29]).

Національно-специфічні характеристики учасників спілкування як носіїв унікальних мов і культур набувають

найбільшої актуальності у дослідженнях, виконуваних у межах міжкультурної комунікації. Характер мовленнєвих дій комунікантів визначають специфічні правила і традиції спілкування, знання яких є важливою умовою успішного інформаційного обміну. У дослідженнях з міжкультурної комунікації поняття мовної, або вже комунікативної, особистості виходить за межі реального носія мови і поширюється на деяку модельовану сутність – типового представника певної національної лінгвокультури. Так, дослідник В.І. Карасик під цим поняттям розуміє "узагальнений образ носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій". У структурі комунікативної особистості дослідник виділяє ціннісний, пізнавальний і поведінковий плани цього поняття [Карасик 2002, 19]. *Ціннісний* план комунікативної особистості містить етичні й утилітарні норми поведінки, притаманні певному етносу в певний період. *Пізнавальний* (або когнітивний) план комунікативної особистості виявляється шляхом аналізу картини світу, притаманної їй. *Поведінковий* план комунікативної особистості характеризується специфічним набором навмисних і мимовільних ознак мовлення і паралінгвістичних засобів спілкування.

Увага до ціннісних орієнтирів та специфіки комунікативної поведінки учасників спілкування, які є носіями східних мов і культур, має вирішальне значення для успішної комунікації з ними. Загально відомо, що знання культурних схем, визначальних для того чи іншого мовно-культурного ареалу Сходу, часто має навіть більше значення для успішного контактування, аніж досконале володіння мовою. Навпаки, незнання деяких культурних нюансів, інколи прихованих від погляду іноземців, може призвести до збою в комунікації або повного непорозуміння. Покажемо це на прикладі двох аспектів перської культурної схеми **ta'ārof**, яку без перебільшення можна визначити як ключову складову комунікативної поведінки іранців.

Культурна схема **ta'ārof** є найбільш складною і водночас найбільш показовою для перського лінгвокультурного простору.

Це своєрідний етикетний комплекс, за яким ролі учасників спілкування розподіляються відповідно до статусу, віку, статі, родинних відносин, в яких вони знаходяться. Переклад арабського за походженням слова **ta'ārof** становить неабияку проблему для перекладачів, оскільки однослівного еквіваленту в інших мовах не існує. Тому воно часто залишається неперекладеним, хоча словники подають такі його значення, як: 'комплімент(и)', 'церемонія', 'чемність', 'ввічливість', 'лестощі' тощо.

Можна упевнено стверджувати, що без знання складної і розгалуженої системи **ta'ārof** успішна комунікація з іранцями неможлива. За визначенням іранських дослідників, **ta'ārof** є "центральною концепцією інтеракції іранців, який сприймається ними як невід'ємний компонент будь-якої комунікації" [Koutlaki 2002, 1741]. Засвоєння цієї культурної схеми нерідко становить неабияку складність для іноземців, оскільки на перший погляд **ta'ārof** постає як обмін люб'язностями, бодай у дещо гіпертрофованому вигляді, проте згодом стає зрозуміло, що для деяких іранців він має величезне значення, а тому зведений у ранг абсолюту. Оцінки іноземців щодо цього комплексу різняться. Одні з них визначають його як "формалізовану ввічливість, яка включає вербальні й невербальні форми прояву" [O'Shea 2000, 122], проте інші вбачають в ньому лише "складне, надмірне й таке, що розчаровує й ставить у безвихідь, гаяння часу" [Assadi 1980, 221]. К. Білег писав: "Вам варто знати про **ta'ārof**. В арабській мові це слово означає прийнятну й узвичаєну поведінку; в Ірані ж воно було спотворене і означає церемоніальну нещирість... Іран – єдина у світі країна, де лицемірство зведене у ранг соціального і комерційного вміння" [De Bellaigue, 2004: 14]. На нашу думку, остання цитата якнайкраще вказує на необхідність детального ознайомлення з цим культурним комплексом, що дозволить уникнути багатьох непорозумінь і комунікативних невдач під час спілкування з іранцями.

Культурна схема **ta'ārof** включає багато аспектів комунікативної поведінки іранців, серед яких: формальне вираження смирення і поваги перед старшим співрозмовником, ввічливе підтримання розмови на загальноприйнятій, часто не надто змістовній темі, уживання численних тверджень, які ні до

чого не зобов'язують тощо. Корені цього комплексу, як стверджують іранські дослідники, сходять до давньої іранської зороастрійської релігії з її головним наголосом на "добрих думках, добрих справах та добрих словах" [Sharifian 2007, 39]. Детальний аналіз цієї культурної схеми виходить за межі нашої розвідки, тому ми розглянемо лише дві її складові, пов'язані з незвичною з погляду європейців поведінкою іранців, коли вони: а) роблять якусь пропозицію або пропонують узяти якусь річ у дарунок; б) запрошують у гості.

Іранці, які перебувають на навчанні або з якихось інших причин за кордоном, часто стикаються з випадками нерозуміння місцевими мешканцями іранської комунікативної поведінки, пов'язаної з проявами **ta'ārof**. Ось як пояснює ситуацію з даруванням якоїсь речі іранський студент у своєму веб-блозі: "**ta'ārof** – це вербальний танець між двома особами, одна з яких щось пропонує, а інша – відмовляється, який може тривати досить довго, допоки хтось з них не вирішить зупинитися. Цей культурний феномен полягає в тому, щоб із ввічливості відмовитися від того, що вам пропонують узяти в дарунок, навіть у разі, коли вам дуже хочеться це мати. З боку того, хто дає, це означає запропонувати якусь річ, яка може коштувати досить дорого, проте лише з бажання бути ввічливим, насправді не маючи при цьому наміру віддати цю річ задарма". Інший іранський студент так пояснює цей феномен: "Це схоже на те, якби ви запропонували комусь річ, яку насправді не хочете йому віддавати, і робите це лише для того, щоб гарно й суто перськи виглядати. Але при цьому ви знаєте, що друга сторона із ввічливості й бажання зберегти свій суто перський статус ніколи не прийме вашої пропозиції чи дарунку. Потім сторони можуть помінятися ролями, і в цьому разі друга сторона, щоб перевершити першу сторону за ввічливістю, може запропонувати таку річ, що навіть перевищує за вартістю річ, запропоновану першою стороною, але вона буде знати, що перша сторона ніколи не погодиться це прийняти. І так може тривати безкінечно довго, допоки люди не відчують себе втомленими, поки їх не зморить сон або хтось не почне плакати... тобто допоки вони кінець кінцем не зрозуміють, що

вже час продовжувати жити своїм життям... Але якщо раптом хтось погодиться прийняти пропонуване, це буде справжня катастрофа..." [Sharifian 2007, 40–41]. Як бачимо, зовні ситуація виглядає як цілком щира пропозиція і може спонукати іноземця, незнайомого з прихованим змістом цієї схеми, повестися у звичний для нього спосіб. Проте очевидно, що така поведінка, у свою чергу, може призвести до ускладнень у подальшій комунікації.

Друга складова цього етикетного комплексу знаходить вияв у так званих "удаваних запрошеннях", які, зокрема, мають місце в ситуації, коли гості після званого обіду починають збиратися додому. За етикетом, гості під час прощання з господарями мають у свою чергу запросити їх до себе на обід. Але потрібно пам'ятати, що такі запрошення не мають обов'язкового характеру і є лише частиною ритуалу спілкування. Іранська дослідниця Р. Есламі зазначає, що такі запрошення, відіграючи роль побажання господарям усього найкращого, "є частиною мистецтва, яке полягає у знанні того, як потрібно дотримуватися ритуальної ввічливості, щоб зберегти своє достоїнство і не зіпсувати свою репутацію, тобто жити згідно з очікуваннями суспільства" [Eslami 2005, 473]. Незнання цієї схеми з боку неіранців може призвести до непорозуміння. Так, ставалися випадки, коли іранці, що навчаються в США, спілкуючись з американцями, сприймали їхні справжні запрошення як удавані й не зважали на них, тоді як американці вважали удавані іранські запрошення справжніми і приймали їх. Звичайно, не всі іранські запрошення є несправжніми, і запрошення, яке починається просто як прояв **ta'ārof**, може перерости у справжнє запрошення. Проте це залежить лише від того, як протікатиме ваша комунікація, оскільки чітких правил, як відрізнити справжнє запрошення від удаваного, не існує [Sharifian 2007, 41].

Під час комунікації з іранцями варто зважати і на *поведінковий* план іранської комунікативної особистості, який визначається так званим поведінковим стереотипом. Як відомо, поведінковий стереотип у будь-якій культурі включає безліч розрізнявальних ознак і сприймається цілісно. Будь-яке

відхилення від стереотипу (наприклад, надмірно широка посмішка) сприймається як сигнал неприродності спілкування, як знак приналежності до чужої культури або як особлива обставина, що вимагає роз'яснення [Карасик 2002, 19–20]. В іранському лінгвокультурному просторі існує певний набір етноспецифічних правил, обов'язкових для спілкування між незнайомими або мало знайомими чоловіками та жінками. Наприклад, чоловіку не можна подавати жінці руку при знайомстві, не варто навіть це робити аби допомогти їй вийти з транспорту, або в будь-якій іншій ситуації, котра б, на нашу думку, цього потребувала, оскільки у суспільстві існує табу на дотик до чужої жінки. Під час розмови вважається неприпустимим дивитися особі протилежної статі прямо у вічі, адже це сприймається або як прояв неввічливості або як заклик до більш інтимного спілкування. Звичайно, між знайомими людьми ці правила пом'якшуються, але все одно під час спілкування, особливо в людних місцях, не варто торкатися або тримати одне одного за руку, не кажучи вже про більш близький контакт, цілком припустимий в європейській комунікації. Навпаки, в іранському суспільстві не бачать нічого дивного в ситуації, коли чоловіки при зустрічі радо обіймаються і гаряче цілують один одного або тримаються за руки під час розмови чи прогулянки. Зрозуміло, що врахування і зважання на специфіку різноманітних складових іранського поведінкового стереотипу є необхідною передумовою успішного спілкування з іранцями як етнічними комунікативними особистостями.

Підводячи підсумки, констатуємо, що теорія мовної особистості нині переживає бурхливий розвиток. З дослідження виключно індивідуальної мовної особистості, представлені створеними нею текстами, це поняття перемістилося в комунікативні дослідження, де воно трансформувалося в поняття "мовленнєвої" або "комунікативної" особистості. В соціолінгвістичних та етнолінгвістичних дослідженнях учені ставлять питання про необхідність вивчення сукупної або колективної мовної особистості, що засвідчує вихід цього поняття за межі реального носія мови і розширення його до деякої модельованої сутності – типового представника

національної або соціальної групи. На нашу думку, у межах міжкультурної комунікації давно на часі всебічне дослідження етнічної специфіки учасників міжкультурного спілкування як колективних комунікативних особистостей з метою виявлення ціннісних орієнтирів та поведінкових стереотипів народів, представниками яких вони завжди виступають. Подальша розробка теорії мовної особистості в етнокультурному аспекті, безумовно, потребує залучення матеріалу східних мов і культур, що у свою чергу відкриє цікаві перспективи для відповідних зіставних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бацевич Ф.С.* Основы коммуникативной лингвистики : Підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. *Берн Э.* Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн. – СПб : Лениздат, 1992. – 400 с.
3. *Богин Г.И.* Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 / Г.И. Богин. – Л., 1984. – 31 с.
4. *Виноградов В.В.* Избранные труды : О языке художественной прозы / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
5. *Ворожбитова А.А.* Теория текста : Антропоцентрическое направление: учебное пособие / А.А. Ворожбитова. – 2-е изд, испр. и доп. – М. : Высшая школа, 2005. – 367 с.
6. *Голубовська І.О.* Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І.О. Голубовська // *Studia Linguistica*. 36 наук. пр. – К., 2008. – Вип. 1. – С. 25–33.
7. *Горелов И.Н., Седов К.Ф.* Основы психолингвистики: учебное пособие / И.Н. Горелов, К.Ф. Седов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с.
8. *Гумбольдт В. фон.* О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. [Пер. с нем.], под ред. проф. Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1984. – С. 37–297.
9. *Иванцова Е.В.* О термине "языковая личность": истоки, проблемы, перспективы использования / Е.В. Иванцова // *Вестник Томского государственного университета. Филология*. – 2010. – №4. – С. 24–32.
10. *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
11. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. Изд. 3-е, стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 264 с.
12. *Красных В.В.* "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 375 с.
13. *Мазепова О.В.*

Лінгвістичні особливості ідіостилю Сохраба Сепехрі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.13 / О.В. Мазепова. – К., 2007. – 265 с. 14. *Нерознак В.П.* Лингвистическая лингвоперсоналогия: к определению статуса дисциплины / В.П. Нерознак // *Язык. Поэтика, Перевод: Сб. науч. тр.* – М.: МГЛУ, 1996. – С. 112–116. 15. *Селиванова О.О.* Основы теории мовой комунікації : Підручник / О.О. Селиванова. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с. 16. *Сентенберг И.И.* Языковая личность в коммуникативно-деятельностном аспекте / И.И. Сентенберг // *Языковая личность: проблемы значения и смысла: Сб. науч. тр.* – Волгоград : Перемена, 1994. – С. 14–25. 17. *Трубецкой Н.С.* К проблеме русского самопознания / Н.С. Трубецкой // *Вавилонская башня-2: Слово. Текст. Культура : чтения 2002–2003 / ежегод. междунар. чтения памяти кн. Н. С. Трубецкого "Евразия на перекрестке яз. и культур"*; [редкол.: В. П. Нерознак (отв. ред.) и др.]. – М.: МГЛУ, 2003. – С. 7–12. 18. *Яшенкова О.В.* Основы теории мовой комунікації : навч. посіб. / О.В. Яшенкова. – К. : ВЦ "Академія", 2010. – 312 с. 19. *Assadi R.* Deference: Persian Style / R. Assadi // *Anthropological Linguistics*, vol. 22. – 1980. – P. 221–224. 19. *De Bellaigue C.* In the Rose Garden of the Martyrs: A Memoir of Iran / Christopher de Bellaigue. – London : Harper Collins, 2004. – 304 p. 20. *Eslami R.Z.* Invitations in Persian and English: Ostensible or genuine? / Rasekh Z. Eslami // *Intercultural Pragmatics*. De Gruyter Mouton, 2005. – Volume 2, Issue 4. – P. 453–480. 21. *Koutlaki S.A.* Offers and expressions of thanks as face enhancing acts: Tæ'arof in Persian / S.A. Koutlaki // *Journal of Pragmatics*, 2002. – Volume 34, Issue 12. – P. 1733–1756. 22. *O'Shea M.* Cultural Shock! Iran / Maria O'Shea. – Portland, OR: Graphic Arts Publishing Company, 2000. – 271 p. 23. *Sharifian F.* L1 cultural conceptualisations in L2 learning. The case of Persian-speaking learners of English / Farzad Sharifian // *Applied Cultural Linguistics : implications for second language learning and intercultural communication / edited by Farzad Sharifian and Gary B. Palmer*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 33–51.

Мазепова Е.В., к. філол. н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ "ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ" В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье рассматривается история возникновения и развития понятия "языковая личность" в современной лингвистике; определяется специфика изучения этого феномена в современных коммуникативных, социолингвистических и этнолингвистических

исследованиях. Автор обосновывает необходимость изучения этнической специфики коллективных языковых личностей в широком национально-культурном и контрастивном аспектах; анализирует персидскую культурную схему *ta'ārof* как неотъемлемый и определяющий компонент персидского коммуникативного поведения.

Ключевые слова: персидский язык, языковая личность, речевая личность, коммуникативная личность, культурная схема.

Mazepova O., PhD, Associate Professor
Institute of Philology of Taras Shevchenko Kyiv National University

THE EVOLUTION OF "LANGUAGE PERSONALITY" CONCEPT IN MODERN LINGUISTIC RESEARCHES

*The article explores origins and development of the concept of "language personality" in the modern linguistics and specific features of research of this phenomenon in the modern communicative, sociolinguistic and ethno-linguistic studies. The author justifies the need of studying collective language personalities in the wide national-cultural and contrastive aspects and analyzes the Persian cultural scheme of *ta'ārof* as the main integral feature of Persian communicative behavior.*

Key words: Persian language, language personality, speech personality, communicative personality, cultural scheme.

УДК 811.112.2'81'37

Материнська О.В., доц., д. філол. н.,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА МЕРОНІМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН СУКУПНОСТЕЙ

Статтю присвячено виявленню структурно-семантичних особливостей найменувань частин сукупностей, які належать до лексичних одиниць на позначення частини цілого (меронімів) у німецькій та англійській мовах. Визначено семантичні типи найменувань частин сукупностей, які є композитами, описано способи експлікації цілого у найменуванні частини, виявлено шляхи розвитку полісемії досліджуваних лексичних одиниць.

Ключові слова: мероніми, найменування частин сукупностей, полісемія, структурно-семантичні особливості, семантичний тип, метонімія.

1. Цю розвідку присвячено дослідженню найменувань частин сукупностей (далі НЧС) у німецькій та англійській мовах, наприклад, нім. *Regierungsmitglied* ‘член уряду’, англ. *volume* ‘том книжкового видання’. Зазначені лексичні одиниці виокремлюються як одна з тематичних груп у межах системи меронімів. Відношення між частиною та цілим (меронімія) належить до одного з найважливіших типів семантичних відношень у мові, який упорядковує знання людини про навколишній світ, виступає механізмом пізнання, що базується на процесах синтезу та сегментації отримуваної інформації. Мероніми – іменники на позначення частини цілого (нім. *Ast*, англ. *branch* ‘гілка (дерева)’; нім. *Ohr*, англ. *ear* ‘вухо’; нім. *Teil* ‘частина’, *Stück* ‘шматок’, *Element* ‘елемент’, англ. *part* ‘частина’, *piece* ‘шматок’ і под.) – характеризуються значним словотворчим та семантичним потенціалом, що дозволяє говорити про їхню виключно важливу роль у формуванні та поповненні лексичного складу мови. Меронімічні відношення є також одним з інтегровальних типів семантичних відношень, що забезпечує системність та ієрархічну впорядкованість лексичної системи мови попри всю різноманітність семантичних зв’язків у ній.

Вже в античні часи співвідношення між частиною та цілим були описані за допомогою базових логічних аксіом в працях Платона [Platon 1987] та Аристотеля [Aristotle 1912]. Перша системна робота про логічні відношення між частиною та цілим була виконана у формально-онтологічному руслі [Husserl 2009]. До вивчення меронімії як одного з основних типів таксономічних зв’язків у мові лінгвісти звернулися у 80-90-х роках XX століття [Chaffin 1992; Cruse 1979; Iris 1988; Winston 1987]. Мероніми завдяки їхньому значенню у базовому лексиконі людини, переважно давньому походженню, високому рівню розвитку полісемії часто були однією з базових "тестових" тематичних груп (ТГ) лексики під час дослідження семантичних універсалій, вивчення відношень посесивності,

гіпо-гіперонімічних відношень, фігурували як об'єкт досліджень у психолінгвістиці та когнітивній лінгвістиці. У низці робіт Е. Рош [Rosch 1977] та її колег, публікаціях у межах лінгвістичної антропології [Brown 2002] на матеріалі меронімів проілюстровано принципи "наївної" таксономії (сегментації дійсності) носіями різноструктурних мов [Andersen 1978], що безпосередньо відбивається на формуванні регулярних семантичних зсувів під час розвитку полісемії лексичних одиниць. Під час дослідження словотворчого потенціалу меронімів значну увагу було приділено корелятивним відношенням між їхньою семантичною та структурною організацією, ця студія спирається на численні розвідки у галузі вивчення словотвору німецької та англійської мов [Donalies 2002; Dressler 1981; Kastovsky 1982; Mayerthaler 1980; Motsch 1995; Ortner 1991; Shaw 1979; Wellmann 2000).

1.1. Актуальність пропонованого дослідження полягає перш за все у необхідності системного вивчення лексичної системи мови, меронімія при цьому розглядається один з важливих типів організації парадигматичних відношень у мові, який потребує детального вивчення. Важливість дослідження системи меронімів пояснюється також і тим фактом, що ця лексична підсистема може виступати моделлю для вивчення закономірностей семантичного розвитку лексичної системи загалом.

На меті пропонованої розвідки – визначити структурно-семантичні особливості найменувань частин сукупностей у німецькій та англійській мовах, визначати їхнє місце у меронімічній лексиці. Вирішення вказаної мети передбачає необхідність розв'язання низки **завдань**: визначити загальний корпус меронімів у німецькій та англійській мовах на базі лексикографічних джерел та встановити їхній кількісний склад; визначити тематичний склад меронімів та окреслити тематичну групу найменувань частин сукупностей в отриманому мовному корпусі, встановити основні способи утворення НЧС та визначити їхній словотворчий та семантичний потенціал у досліджуваних мовах; дослідити корелятивний тип відношень між їхньою структурною та семантичною організацією тощо.

Об'єктом дослідження є лексеми на позначення частин сукупностей (НЧС) у німецькій та англійській мовах та їхні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ). **Предмет дослідження** складають структурні та семантичні особливості НЧС, їхні взаємовідношення у німецькій та англійській мовах та роль, яку вони відіграють в межах системи меронімів у досліджуваних мовах.

Емпіричний матеріал дослідження складають лексичні одиниці, отримані шляхом суцільної вибірки з репрезентативних тлумачних та перекладних словників німецької та англійської мов. Для відбору та аналізу мовного матеріалу було використано також тематичні, ідеографічні, етимологічні словники, електронні бази даних (Projekt Deutscher Wortschatz, 1998-2012), енциклопедичні джерела тощо. Загальний обсяг вибірки під час дослідження системи меронімів становить 4730 лексичних одиниць (6098 ЛСВ) у німецькій мові та 1888 лексичних одиниць (6091 ЛСВ) у англійській мові. Отже, у двох досліджуваних мовах проаналізовано 6618 лексичних одиниць, загальна кількість їхніх значень складає 12 189 ЛСВ.

1.2. Тематичний склад меронімічної лексики було класифіковано із залученням загальноприйнятих синоптичних схем лексичного складу мови [Dornseiff 2004], тезаурусних словників лексики німецької та англійської мов. На тлі класичних прикладів меронімічної лексики, як то: соматизмів (найменування частин тіла людини та тварини) [Материнська 2009; Materynska 2012, 2012a, 2014]: нім. *Ohr*, англ. *ear* 'вухо', нім. *Pfote*, англ. *paw* 'лапа'; найменувань частин живої природи (рослин): нім. *Ast*, англ. *branch* 'гілка'; найменування частин артефактів [Materynska 2013], наприклад, (частин споруд): нім. *Hauswand*, англ. *wall* 'стіна будинку'; частин предметів побуту, а саме частин посуду: нім. *Henkel* 'руків'я (посудини)' і под, власне позначень поняття "частина" нім. *Stück* 'шматок', англ. *part* 'частина', *piece* 'шматок', темпоральних, локативних, квантитативних меронімів тощо, найменування частин сукупностей: нім. *Gemeindeglied* 'член громади', англ. *delegate* 'делегат' є досить нечисельною тематичною групою [Материнська 2012, с. 57].

Найменування частин сукупностей виражають відношення між частиною як окремим елементом та комплексним цілим, збірним поняттям, що складається з цих елементів, наприклад, нім. *Arbeitsgruppe* ‘робоча група, команда’ (складова робочого колективу), англ. *subgroup* ‘підгрупа, що вирізняється своїми характеристиками в межах більшого угруповання’, *outgroup* ‘чужі, група людей, що не сприймається певним соціальним, етнічним шаром як їхня органічна частина’. Виокремлені у процесі дослідження лексичні одиниці характеризуються відношенням включення, оскільки, як правило, позначувана частина входить до складу певного цілого, а з іншого боку є ієрархічно вищим поняттям, холонімом щодо її складників, наприклад, нім. *Wählergruppe* ‘група виборців’ (в межах загального складу виборців). У наведеному прикладі позначення ієрархічної, структурної одиниці *групи* є ієрархічно нижчим поняттям, складником *виборців* як цілого, з іншого боку *група виборців* складається з конкретних виборців, що входять до її складу. Ці поняття пов’язані відношенням, яке можна трактувати як гіпо-гіперонімічне, втім на відміну від гіпо-гіперонімії такий тип логічного та семантичного відношення виражає не тільки значення включення, родо-видове відношення, у якому гіпонім, що знаходиться на найнижчому щаблі ієрархії може слугувати схематичним прикладом найвищого за рангом поняття, але більше слугує для опису структури, взаємозв’язків між частинами складного цілого. Меронімічні відношення відрізняються від гіпо-гіперонімічних тим, що принцип транзитивності (включення поняття нижчого рангу до вищого) може порушуватися.

Як правило, елементи такої сукупності функціонують виключно у її межах, у їхньому значенні закладена сема "функціональності" як елемента, що поза межами своєї системи втрачає зміст, так, наприклад, нім. *Parteimitglied* ‘член певної партії’ позначає особу, яка належить до певного політичного та соціального прошарку. Член партії поза її межами вже не є її частиною, не належить до неї, а, отже, втрачає будь-який зв’язок з цією організацією та функціонує як незалежний індивідуум. Так само, лексична одиниця на позначення тому видання (нім.

Band, англ. *volume* ‘том певного видання’), як частини сукупності матеріальних об’єктів поза її межами є просто окремою книгою.

2. До аналізу структури та семантики позначень частин сукупностей, тобто цілого, яке складається з окремих елементів, було залучено 211 лексичних одиниць (242 ЛСВ) у німецькій мові та 41 лексична одиниця (150 ЛСВ) у англійській мові. Така істотна відмінність у кількості досліджуваних одиниць у мовах, що зіставляються, пояснюється великою кількістю композитних утворень у німецькій мові в межах зазначеної тематичної групи меронімів та переважно суфіксальним способом утворення таких ЛО у англійській мові. Решту найменувань частин сукупностей у англійській мові представлено здебільшого за допомогою описових словосполучень, як містять найбільш частотні, базові лексеми цієї ТГ (наприклад, англ. *group* ‘група’), це так звані *ad hoc* утворення, їх не було включено до матеріалу розвідки, оскільки їхня кількість та варіативність є майже необмеженою.

Проаналізовані одиниці у німецькій мові є такими, що чітко демонструють у своїй дефініції належність до складного цілого як одного з елементів, наприклад, *Kettenglied* ‘частина ланцюга’. В англійській мові таких ЛО значно менше, належність до цілого міститься переважно у їхньому значенні і не виражається формально у структурній організації, наприклад, англ. *team* ‘робоча група, команда’.

2.1. За тематичним складом досліджувана тематична група меронімів розподіляється за трьома підгрупами, з-поміж яких виокремлено:

– найменування частин сукупностей, до складу яких входять істоти, наприклад, нім. *Wählerschicht* ‘шар, частина виборців’, *Jugendgruppe* ‘молодіжна група’, англ. *delegacy* ‘делегатія (як частина певного колективу підприємства)’, *delegate* ‘делегат як член делегації’, *coterie* ‘вибране коло осіб, об’єднаних певними інтересами’;

– найменування частин сукупностей, до яких належать неістоти, наприклад, нім. *Bauklötzchen* ‘будівельний кубик (іграшка для дітей)’, *Einrichtungsstück* ‘предмет меблів’, *Pulk* ‘група

кораблів, літаків'; *volume* 'том книжкового видання', *grove* 'невелика група дерев в межах певного лісового масиву', *module* 'модуль як окремий елемент меблів, архітектурного цілого';

– найменування частин сукупностей на позначення структурних частин певних організацій, об'єднань, наприклад, нім. *Abteilung* 'відділ', *Department* 'департамент, галузь', *Blockpartei* 'партія, що входить до певного блоку', *Unterausschuss* 'підпорядкований комітет', *committee* 'комітет', *subcommittee* 'підпорядкований комітет', *subdivision* 'підрозділ організації'.

Найбільшою за кількісним складом тематичною підгрупою найменувань частин сукупностей є найменування об'єднань істот, до яких належать численні позначення груп, соціальних прошарків суспільства, робітничих об'єднань та ін. В англійській мові позначення об'єднань тварин часто виникають за рахунок семантичної деривації на базі переносу значення з найменування об'єднань людей, наприклад, англ. *team* 'робоча група, команда', 'група тварин, що мають спільні риси', 'пара коней чи волів, запряжених до візка'. Об'єднання людей, включені до цієї тематичної підгрупи є структурними частинами в межах певних угруповань, і хоча певна їх частина у німецькій мові також належить до колективних позначень, оформлених переважно основами: *-gruppe* (38 ЛО), *-truppe* (12 ЛО), *-kreis* (12 ЛО), у їхній дефініції зазначається основне значення саме як структурних одиниць, що позначають певну частину в межах великого цілого, у цьому випадку колективу людей, наприклад, *Führungstruppe* 'командні війська', *Täterkreis* 'коло співучасників певного злочину'. Серед інших продуктивних основ, які функціонують у якості компонента *B* та є меронімами у німецькій мові, зафіксовано такі: *-schicht* 'шар, прошарок', *-mitglied* 'член певної групи', *-stück* 'частина', *-teil* 'частина', *-spitze* 'верхівка, вибрані особи', наприклад, нім. *Geschwisterteil* 'брат або ж сестра', *Gemeindemitglied* 'член спільноти', *Führungspitze* 'керівна верхівка', *Mittelschicht* 'середній шар суспільства'.

2.2. Структурна організація найменувань частин сукупностей демонструє домінування композитних утворень, які є детермінативними композитами, наприклад, нім. *Initiativgruppe*

‘ініціативна група’, над експліцитними (нім. *Untergruppe* ‘підгрупа’) та імпліцитними (нім. *Aktiv* ‘актив, група активістів’) утворено за допомогою конверсії від прикметника *aktiv* ‘активний’) способами словотворення у німецькій мові. В англійській мові переважну більшість НЧС утворено за допомогою афіксальної моделі, а саме за допомогою суфіксації, наприклад, англ. *regiment* ‘полк’, *delegate* ‘делегат’, *division* ‘група, військовий підрозділ’. З-поміж досліджуваних найменувань частин сукупностей у німецькій мові зафіксовано лише шість симплексів, у англійській лише п’ять (нім. *Trupp*, *Truppe*, запозичено з французької ‘військовий підрозділ, військо’, англ. *group* ‘група’), у німецькій мові виявлено два зрощення (*Flitterwöchner/in* ‘молодий/ молода’).

Найбільш продуктивними моделями утворення детермінативних двокомпонентних композитів на позначення частин сукупностей у німецькій мові є моделі: $N+N \rightarrow N$ (90 ЛО, нім. *Armeeekorps* ‘армійський корпус’, *Ballettkorps* ‘кордебалет’) та $N+(e)n+N \rightarrow N$ (11 ЛО) *Truppenteil* ‘військова частина’, *Seniorenklasse* ‘доросла група’). Малопродуктивними моделями у досліджуваній тематичній групі є моделі трикомпонентних композитів: $(N+N)+N \rightarrow N$ (3 ЛО) *Arbeitgeberseite* ‘сторона працедавців’. У англійській мові зафіксовано лише чотири детермінативні двокомпонентні композити, наприклад, англ. *outgroup* ($Adj+N \rightarrow N$) ‘чужі, група людей, що не сприймається певним соціальним, етнічним шаром як їхня органічна частина’.

3. Семантична класифікація НЧС-композитів (170 ЛО у німецькій та лише 4 ЛО у англійській мовах) об’єднує шість типів НЧС – детермінативних композитів: (3.1) – (3.6).

3.1. Партитивні композити-НЧС, позначають певне поняття за його партитивним зв’язком із ієрархічно вищим поняттям, характеризуються відношенням включення (загальна кількість 92 ЛО у німецькій мові), мають такі підтипи: "Ціле – частина" та "Частина – ціле", а саме:

а) "Ціле – частина" ("*B* належить до *A*", "*A* має *B*", "*B* є частиною *A*"), наприклад, нім. *Bekleidungsstück* ‘предмет одягу’, *Ausstellungsstück* ‘експонат виставки’ (62 ЛО), серед НЧС-композитів цього семантичного підтипу вирізняються лексичні

одиниці, які позначають відношення належності певної людини до колективу "Колектив – елемент", наприклад, нім. *Gruppenmitglied* 'член групи, бригади' (44 ЛО);

б) "Частина – ціле" "А належить до В", "В має А", "А є частиною В" (30 ЛО), наприклад, у межах цього семантичного підтипу можна виокремити НЧС, що позначають, із яких елементів складається певна група, колектив людей, які у свою чергу належать до більшого цілого, є його складником, наприклад, нім. *Personengruppe* 'група осіб';

3.2. НЧС-акціональні композити, позначають частину за об'єктом дії або за дією. НЧС демонструють такі різновиди цього семантичного типу (58 ЛО у німецькій мові):

а) "Афікований об'єкт – НЧС", цей тип можна записати формулою "В впливає на об'єкт А / виконує певну дію над об'єктом А", наприклад, *Rockgruppe* 'група, що грає рок-музику' (5 ЛО);

б) "Дія – НЧС", коли НЧС-композит позначає частину за формулою "В є сукупністю, призначеною для виконання дії А", наприклад, *Hilfsgruppe* 'допоміжні війська', *Kampfgruppe* 'бойова група', *Versandabteilung* 'відділ розсилок' (прескриптивне значення), "В характеризується дією А, функціонує, виконуючи дію А", наприклад, *Leistungsgruppe* 'група успішності, група розподілу класу залежно від того, яку успішність демонструють учні у процесі навчання'. Паралельно такі НЧС можуть мати додаткові значення:

– перфективне значення *Splittergruppe* 'група, що розпалася', при цьому реалізується такий тип значення, як: "Дія – НЧС-агенс, що виконує дію, позначувану А";

– значення за формулою тлумачення "Дія – НЧС-пацієнс, над яким виконується дія, позначувана А", наприклад, нім. *Kontrollgruppe* 'контрольна група', *Therapiegruppe* 'терапевтична група, що об'єднує пацієнтів, які підлягають певному лікуванню', *Versuchsgruppe* 'експериментальна група'.

У якості компонента А, як видно з вищенаведених прикладів, зазвичай виступають віддієслівні іменні основи, загальна кількість НЧС, утворених за цим семантичним підтипом, становить 53 ЛО.

3.3. Локативні композити-НЧС, конкретизують розташування певної частини сукупності у певному місці або ж призначення певної частини сукупності для конкретного місця ("B- НЧС, розташоване у місці A", "B- НЧС має локалізацію A"), *Grenztruppen* 'прикордонні війська', *Randgruppe* 'периферійна група', англ. *vanguard* 'авангард, передовий підрозділ' (10 ЛО у німецькій та 3 ЛО у англійській мовах).

3.4. Атрибутивні композити-НЧС дають якісну характеристику частин сукупностей ("B – НЧС має ознаку A, характеризується ознакою A"), наприклад, *Einzelement* 'дискретний елемент', *Fachgruppe* 'професійна група' (7 ЛО у німецькій мові).

3.5. Екзистенціальні НЧС-детермінативні композити позначають сукупність, яка характеризується існуванням певного поняття ("B – сукупність, у якій існує, панує A", *Problemgruppe* 'група, у якій існують певні проблеми', *Risikogruppe* 'група, у якій існують певні передумови ризику' (3 ЛО у німецькій мові).

3.6. Бенефактивні НЧС-детермінативні композити мають значення використання B – НЧС на користь певного суб'єкта – A ("B призначено для користі A"), наприклад, *heirloom* 'частина спадку, фамільні цінності, що належать спадкоємцю'.

Дослідження структурних та семантичних типів НЧС у німецькій та англійській мовах дозволило зафіксувати різні типи вираження цілого у найменуванні його частини:

– ціле експліковане у найменуванні частини, здебільшого йдеться про НЧС, які є детермінативними композитами, а саме партитивними композитами, наприклад, нім. *Dekorationsstück* 'елемент декору' (загальна кількість таких НЧС 92 ЛО у німецькій мові);

– прототипічне ціле наявне у найменуванні частини імпліцитно, наприклад, нім. *Panel* 'група осіб, вибрана для опитування', *Klüngel* 'кліка', англ. *panel* 'експертна група'. У таких позначеннях частин холонім формально відсутній у структурі номінації, але на семантичному рівні він наявний (загальна кількість 119 лексичних одиниць у німецькій мові та 41 ЛО у англійській мові).

4. Рівень полісемії найменувань частин сукупностей у німецькій мові загалом є невисоким і дорівнює 1,14, найвищим він є у тематичних підгрупах найменувань частин сукупностей, що складаються з істот та структурних частин організацій (1,2). У англійській мові такий індекс є значно вищим (3,65) та характеризується максимальним рівнем у тематичній підгрупі найменувань частин підрозділів (5,5), певних частин організацій. Цей факт є цілком зрозумілим, оскільки саме ці позначення часто використовуються у англійській мові в описових словосполученнях для позначення інших частин сукупностей, яким у німецькій мові часто відповідають композити, наприклад, нім. *Finanzabteilung*, англ. *financial department* ‘фінансовий відділ’. Моделі розвитку полісемії НЧС презентовано лише метонімією, метафоричних моделей розвитку переносних значень у цій тематичній групі меронімів не виявлено.

4.1. 3-поміж метонімічних моделей переносу у німецькій мові домінують переноси (зафіксовано 31 ЛСВ) з НЧС на частину:

1) іншої сукупності за суміжністю: нім. *Staffel* букв. ‘група спортсменів’, ‘послідовність чого-небудь, ряд’, нім. *Sektion* ‘секція’, ‘секція транспорту’, нім. *Dezernat* ‘відділ, сектор на підприємстві’ (16 ЛО); **2) на позначення людей, їх об’єднань:** нім. *Partei* букв. ‘партія’, ‘люди, що належать до цієї партії, представники однієї зі сторін у певній справі’ (9 ЛО); **3) зафіксовано поодинокі випадки переносів з НЧС на: адміністративно-територіальний меронім:** нім. *Departement* букв. ‘відділ організації’ ‘адміністративно-територіальна одиниця у Франції, Швейцарії’; **4) квантитативний меронім:** нім. *Batterie* букв. ‘батарея, найменша одиниця артилерії’ ‘велика кількість чогось однорідного, подібного’; **5) позначення частини споруди:** нім. *Staffel* букв. ‘група спортсменів’ ‘частина, виступ сходів’; **6) позначення дії:** нім. *Runde* букв. ‘коло осіб’ ‘коло, обхід’, найменування напою: нім. *Runde* букв. ‘коло осіб’, ‘певна кількість та певний набір напоїв’; **7) на позначення шляху:** нім. *Runde* букв. ‘коло осіб’, ‘шлях, коло’ (1 ЛО).

4.2. В англійській мові домінують моделі **метонімічних переносів** (виявлено 109 ЛСВ, утворених за цими моделями) з НЧС на позначення:

1) частини: іншої сукупності за суміжністю (41 ЛСВ): *battery* ‘батарея як військове угруповання’, ‘батарея певних предметів, їх набір’, *stratum* ‘соціальна страта’, ‘геологічний шар’; **2) сукупності живих істот: людей** (32 ЛСВ): *infantry* ‘піхота’, ‘група дітей’, *group* ‘група людей’, ‘клас (на заняттях)’; **тварин** (4 ЛСВ): *division* ‘підрозділ організації’, ‘тип у класифікації тварин’; **3) людини** (7 ЛСВ): *party* ‘партія, організація з певних осіб’, ‘окрема людина як сторона у певній справі’; **4) локативних понять** (13 ЛСВ): *division* ‘підрозділ організації’, ‘адміністративно-територіальна дільниця’, *squadron* ‘ескадрон’, ‘адміністративна одиниця міста або спільноти, району у Новій Англії’; **5) темпоральних понять** (7 ЛСВ): *stratum* ‘соціальна страта’, ‘історичний період’.

Поодинокими випадками представлені варіанти метонімічного переносу з НЧС на позначення квантитативних понять (5 ЛСВ): англ. *volume* ‘том книжкового видання’, ‘значна кількість, обсяг’, *regiment* ‘полк’, ‘значна кількість, купа чогось’. Всі зазначені моделі вписуються в межі зафіксованих регулярних моделей переносів у системі меронімів, але характеризуються невисокою продуктивністю у німецькій мові, оскільки більшість НЧС у ній є композитами, отже, мають вужче значення. Слід зауважити, що досліджені найменування частин сукупностей демонструють ті самі принципи розвитку їхньої структури та семантики, що й найменування інтегрованих частин цілого.

5. Отже, на підставі здійсненого дослідження можна зробити наступні висновки:

5.1. Попри універсальність семантичних відношень між частиною та цілим навіть близькоспоріднені мови (німецька та англійська) засвідчують розбіжності у продуктивності окремих структурних типів та моделей, зумовлені відмінностями у способах реалізації відношення меронімії словотворчими засобами та засобами розвитку полісемії. Процес синтезу та сегментації знання про відношення між частиною та її цілим

відбувається при цьому не тільки із залученням об'єктивних факторів, але й на підставі суб'єктивного бачення та типізації людиною системи позначень частин.

5.2. Вплив структурної організації меронімів на їхній словотворчий та семантичний потенціал підтверджує дію принципу природної морфології або теорії маркованості, згідно якої немарковані одиниці належать до найпродуктивніших та найчастотніших мовних типів. Так, саме мероніми, неускладнені словотворчими формантами, тобто немарковані одиниці, розвивають найвищий рівень полісемії, а мероніми-композиції, як марковані, мають більш вузькоспецифічні значення.

5.3. Важливою для цієї тематичної групи досліджуваних меронімів є її внутрішня структура, ієрархія, у якій кожний позначуваний елемент цілого є несамотійною одиницею, яка разом з іншими елементами складає комплексне ціле. При цьому зазначені елементи (частини) можуть характеризуватися ознакою гомогенності або ж представляти неоднорідні елементи, які поєднані спільною функціональною ознакою та ознакою належності конкретному виду сукупностей істот чи неістот, організацій.

5.4. Досліджені лексичні одиниці є позначеннями чітко структурованого цілого, семантична ознака транзитивності свідчить про наявність відношень включення у цій тематичній групі меронімів. Кваліфікативна семантична ознака, яка визначає належність до конкретної структурної частини певної сукупності, є найважливішою визначальною семантичною ознакою досліджених НЧС. Розглянуті НЧС на відміну від багатьох колекційних, збірних понять не можуть існувати поза межами ієрархічно організованого складного цілого, до якого вони входять.

5.5. Між семантичними типами меронімів-комполітів та їхнім словотворчим потенціалом фіксуються корелятивні відношення. Найпродуктивнішими семантичними типами, за якими утворюються еноцентричні та екзоцентричні комполіти, що належать до найменувань частин сукупності, є партитивний та акціональний семантичні типи.

Перспектива запропонованого дослідження полягає у можливості подальшого вивчення семантичних зв'язків у лексиці із застосуванням розробленого концептуального апарату на матеріалі різних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Материнська О. В.* Типологія найменувань частин тіла : [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 295 с. – (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження ; Т. 5).
2. *Материнська О. В.* Меронімічні відношення в лексичній системі німецької та англійської мов : [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк : Всеукраїнське держ. багатопрофільне видавництво Донбас, 2012. – 360 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 8.).
3. *Andersen E.* Lexical Universals of Body-Part Terminology / Elaine Andersen / Universals of human languages [Ed. by J.H. Greenberg]. – Vol. 3. Word structure. – Stanford, California: Stanford University Press, 1978. – P. 335–368.
4. *Aristotle* The Metaphysics / Aristotle [translated by H. Tredennick]. – London ; New York : William Heinemann Ltd., G.P. Putnam's Sons, 1912. – 473 p.
5. *Brown C. H.* Paradigmatic relations of inclusion and identity II: Meronymy / Cecil Brown // Lexicology : an international handbook on the nature and structure of words and vocabularies : [in 2 volumes] / Ed. by D. A. Cruse, F. Hundsnurscher, P. R. Lutzeier. — Vol. 1. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2002. — P. 480–485.
6. *Chaffin R.* The concept of a semantic relation / Roger Chaffin // Frames, fields and contrast : new essays in semantic and lexical organization. — Hillsdale ; New-Jersey ; Hove ; London : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992. — 464 p.
7. *Cruse D. A.* On the transitivity of the part-whole relation / Alan D. Cruse // Journal of Linguistics. — 1979. — Vol. 15/1. — P. 29–38.
8. *Donalies E.* Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick / Elke Donalies. — Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2002. — 190 S. (Studien zur deutschen Sprache. Forschungen des Instituts für deutsche Sprache ; Bd. 27).
9. *Dornseiff F.* Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / Franz Dornseiff. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2004. — 933 S.
10. *Dressler W.* On word formation. Natural Morphology / Wolfgang Dressler // Wiener Linguistische Gasette. — 1981. — № 26. — S. 3–13.
11. *Husserl E.* Zur Lehre von den Ganzen und Teilen / Edmund Husserl // Logische Untersuchungen. — Hamburg : Felix Meiner Verlag, 2009. — 813 S. — (Philosophische Bibliothek ; Bd. 601).
12. *Iris M. A.* Problems of the part-whole relation / Madelyn Ann Iris, Bonnie E. Litovitz, Martha Evens // Relational model of the lexicon. Representing knowledge in semantic networks (Studies in natural language processing). — Cambridge ; New-York ; New Rochelle ; Melbourne ; Sydney : Cambridge University Press, 1988. — P. 261–287.
13. *Kastovsky D.* Wortbildung und Semantik / Dieter Kastovsky. — Düsseldorf : Schwann–Bagel GmbH ; Bern ; München : Francke Verlag, 1982. — 334 S.
- 14.

Materynska O. Typologie der Körperteilbenennungen : [Monographie / [Hgg. Andrzej Kątny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte] / Olena Materynska. — Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2012. — 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. — Bd. 41.). 15. *Materynska O.* Typologische Verallgemeinerungen im Bereich der Meronymie / Olena Materynska // Vielheit und Einheit der Germanistik weltweit : XII. IVG Kongress, 30.07–07.08.2010 : Akten des XII. internationalen Germanistenkongresses, Warschau 2010. Interkulturelles Verstehen und Kontrastives Vergleichen. Band 13 : Formen literarischer und interkultureller Zusammenarbeit. — Frankfurt am Main u.a. : Peter Lang, 2012a. — S. 161–168. 16. *Materynska O.* Meronymie im Deutschen und Englischen // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik / Hgg. Larysa Jagupova / Vladimir Kaliušenko, Andrzej Kątny, Heike Roll]. — Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2013. — S. 71–81. (Donezk Studien zur Germanistik, kontrastiven und diachronen Linguistik – Bd. 1.) 17. *Materynska O.* Teil-Ganzes Beziehungen im interkulturellen Vergleich // [Festschrift für Prof. Andrzej Kątny zum 65. Geburtstag/ [Hgg. Andrzej Kątny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte] / Olena Materynska. — Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2014. — S. 357–369 (Danziger Beiträge zur Germanistik. — Bd. 48.). 18. *Mayerthaler W.* Ikonismus in der Morphologie / Willi Mayerthaler // Zeitschrift für Semiotik. — 1980. — Band 2. — Heft 1/2. — S. 20–37. 19. *Motsch W.* Semantische Grundlagen der Wortbildung / Wolfgang Motsch // Die Ordnung der Wörter : kognitive und lexikalische Strukturen [G. Harras (Hg.)]. — Berlin ; New York : de Gruyter, 1995. — S. 193–226. 20. *Ortner L.* Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen1) / Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Insbruck / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen. — Berlin ; New-York : Walter de Gruyter, 1991. — 863 S. — (Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart; Bd. LXXIX). 21. *Platon* Parmenides. Griechisch / Deutsch / Platon [übersetzt von E. Martens]. — Stuttgart : Philipp Reclam Jun., 1987. — 207 S. 22. *Rosch E.* Classification of real world objects : origins and representations in cognition / Eleanor Rosch / Thinking readings in cognitive science. — Cambridge ; London ; New-York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1977. — P. 212–222. 23. *Shaw H. J.* Motivierte Komposita in der deutschen und englischen gegenwärtigen Sprache / J. Howard Shaw. — Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1979. — 256 S. (Tübinger Beiträge zur Linguistik ; Bd. 118). 24. *Wellmann H.* Deutsche Wortbildung in europäischer Bezügen – Auswertung einer Bibliographie zur historischen Wortbildung / Hans Wellmann // Praxis - und Integrationsfelder der

Wortbildungsforschung / [I. Barz (Hg.)]. – Heidelberg : Winter, 2000. – S. 280–298. 25. Winston M. E., Chaffin R., Herrmann D. A taxonomy of part-whole relations / Morton E. Winston, Roger Chaffin, Douglas Herrmann // Cognitive Science : a multidisciplinary journal. – 1987. – Vol. 11. – P. 417 – 444.

Материнская Е.В.

СТРУКТУРА И СЕМАНТИКА МЕРОНИМОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЧАСТИ СОВОКУПНОСТЕЙ, В НЕМЕЦКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В предлагаемой статье исследуются структурно-семантические особенности наименований частей совокупностей, которые входят в состав лексических единиц, обозначающих части целого (меронимов) в немецком и английском языках. Выявлены семантические типы наименований частей совокупностей, которые являются композитами, описаны способы экспликации целого в наименовании части, коррелятивный тип отношений между их структурной и семантической организацией, определены способы развития полисемии исследуемых лексических единиц.

Ключевые слова: меронимы, наименования частей совокупностей, полисемия, структурно-семантические особенности, семантический тип, метонимия.

Materynska O.V.

STRUCTURE AND SEMANTICS OF MERONYMS, DENOTING PART OF COLLECTIVE NOTIONS IN GERMAN AND ENGLISH

This paper dwells upon the structural and semantic peculiarities of the lexical units denoting parts of collective notions within the system of lexical units denoting parts (meronyms) in German and English. The semantic types the compounds denoting parts of collective notions has been pointed out. The research highlights the ways of revealing names of wholes in their parts names, describes the interrelations between the structural and semantic organization of the nouns denoting parts of collective notions, traces paths of their polysemy development.

Key words: meronyms, nouns denoting parts of collective notions, polysemy, structural and semantic peculiarities, semantic type, metonymy.

Некряч Т., доц., к.філол.н.,
Довганчина Р., асист., к.філол.н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ІНТЕРСЕМІОТИЧНИЙ ТА ІНТЕРЛІНГВІСТИЧНИЙ ПЕРЕКЛАДИ: ГРАНІ СУМІЖНОСТІ ТА ТОЧКИ РОЗБІЖНОСТЕЙ

У статті розглядаються підходи до розуміння різних проявів інтерсеміотичного перекладу в зіставленні і порівнянні його з перекладом інтерлінгвістичним. Звертається увага на подібність та розходження між ними у пошуках адекватності. Теоретико-оглядовий характер статті пояснюється наміром авторів продовжувати розвідки у цьому напрямку.

Ключові слова: інтерсеміотичний переклад, інтерлінгвістичний переклад, полікодові системи, інтермедіальність, знак, код.

***Інтерпретація перебуває
на межі лінгвістики і нелінгвістики,
мови і життєвого досвіду...***

Поль Рікьор. Конфлікт інтерпретацій

Останнім часом розвідки перекладацьких студій позначаються різновекторним спрямуванням. Щороку кількість праць, присвячених таким дивергентним напрямкам перекладу, як інтерлінгвістичний та інтерсеміотичний, невпинно зростає. Культурний поворот у перекладознавстві поставив під сумнів домінування суто лінгвістичної теорії, що призвело до переломного етапу в **інтерлінгвістичному або міжмовному перекладі**, який, за визначенням Р.Якобсона, означає переклад з однієї мови іншою, або "інтерпретацію вербальних знаків знаками іншої мови" [1, с.16-24].

Сучасний бурхливий розвиток телекомунікаційних, масмедійних і цифрових технологій особливо загострив перекладацьку увагу до різнорівневих культурних кодів та меж їх перекладності. Сьогодні спостерігається своєрідний

"інтерсеміотичний бум" у царині філологічних досліджень, адже протягом останнього століття з'явилося чимало специфічних *полікодових систем*, які побудовані на поєднанні текстів різної семіотичної природи. Кінематограф та телебачення вже давно стали невід'ємною частиною життя сучасного суспільства, що значно підсилило роль змішаних вербально-зображувальних полікодових форм в культурі нового тисячоліття. У фокусі уваги опиняються механізми перекладу вербальних текстів у кінотексти, теле- і радіопрограми, комікси, театральні постановки, музичні твори, твори живопису, тобто такі перекладацькі операції, які підпадають під сферу саме інтерсеміотичного перекладу.

Інтерсеміотичний переклад, який був виокремлений Р.Якобсоном ще наприкінці 70-х років минулого століття, протягом довшого часу залишався на периферії уваги дослідників. Загальновідомо, що проблеми синтезу і діалогу мистецтв викликали особливий інтерес ще в авторів античних естетик. В античності митці цікавилися виникненням і функціонуванням різних синтетичних форм і жанрів на основі літератури, як от музика в літературі, живопис в літературі, архітектура в літературі і т.д. В естетиці романтизму питання синтезу мистецтв взагалі стає одним із ключових питань культури. Але тільки у XX столітті, на основі багатовікового інтересу до синтезу мистецтв, виникли теоретичні передумови для дослідження суто філологічних аспектів взаємодії літератури і мистецтва. Теоретичним підґрунтям стали праці Р.Барта, М.Бахтіна, Ж.Дерріда, Ю.Крістевої, Д.Ліхачова, Ю.Лотмана, які суттєво переглянули надбання попередніх епох та побачили текст як єдину знакову систему. Постмодерністські розвідки дали поштовх до так званої "текстуалізації" світу і свідомості, адже саме постмодерн назвав всю світобудову текстом. Варто зазначити, що постмодернізм, як і попередні епохи, не міг оминати проблему синтезу мистецтв, яка століттями бентежила цілі покоління філософів, естетиків і філологів. Постмодерністи намагалися поставити своєрідну крапку таким багатовіковим пошукам. Насамперед, вони обґрунтували історико-культурологічну необхідність деяких

синтезів – таких, як наприклад, проза-поезія-музика, живопис-декор-архітектоніка, театр-пантоміма-танець [2]. Але саме необхідність розуміння механізмів синтезу, спроби розгадати код цього явища, а також усвідомлення паралельності зв'язків в горизонтальних прошарках між мистецтвами одного часу, не кажучи вже про вертикальний контекст, вимагають деталізації концепції "взаємопроникнення мистецтв".

Такою концепцією сьогодні можна назвати концепцію *інтермедіальності*, яка, за визначенням багатьох дослідників, є більш комплексним явищем в культурі, ніж синкретизм, оскільки вона дозволяє розкрити код авторського повідомлення саме тоді, коли ми маємо справу з синтезом чи діалогом мистецтв. Поняття "інтермедіальність" виникло за аналогією до терміна "інтертекстуальність", який застосовується до взаємодії текстів у межах однієї семіотичної (вербальної) системи – за Ю.Лотманом, "текст в тексті" [3]. Інтермедіальність – це спосіб висвітлення художньою літературою інших видів мистецтва: музики, живопису, скульптури, кіно тощо. Інтермедіальний аналіз ґрунтується на постструктуралістській і постмодерністській методології, його теоретичною основою стало розуміння мистецтва як своєрідної знакової системи, що передає "образну" інформацію. Очолує концепцію інтермедіальності література як унікальний вид мистецтва, що цілісно фіксує будь-яку реальність у вигляді текстового полотна. Інтермедіальність дозволяє літературі підтвердити свій особливий статус універсального виду мистецтва, здатного відтворити будь-які інші мистецькі явища [4].

Із усвідомленням інтермедіальності літератури все гостріше постає необхідність пошуку відтворення зображально-виражальних засобів у процесі перекладу. Такий пошук призвів до осмислення поняття перекладу в семіотичній перспективі. Література завжди існує в конкретному контексті – соціальному, культурному, політичному тощо. Літературний контекст розгортається по горизонталі і по вертикалі – у співвідношенні з іншими гуманітарними і художніми сферами людської життєдіяльності: театром, живописом, музикою, філософією, кінематографом тощо. Багаторівнева сутність мистецтва дуже

влучно сформульована Ю.Лотманом: "В реальності мистецтво завжди розмовляє багатьма мовами. При цьому ці мови перебувають між собою у відношеннях неповної перекладності або повної неперекладності. Саме перекладність неперекладного, яка вимагає високої напруги і створює умову **смислового вибуху**. Немоżliвість однозначного перекладу мови поезії на мову живопису або, навіть, здавалося б, більш близькі мови театру і кінематографа – це джерело породження нових смислів" [5, с.63]. Немоżliвість однозначної інтерпретації, якої так прагне інтерлінгвістичний переклад, оперуючи термінами "вірний", "еквівалентний" та "адекватний", надзвичайно ускладнює процес формування перекладацького категоріального апарату в сфері інтерсеміотичного перекладу.

Визначення Р.Якобсоном *інтерсеміотичного перекладу* як *"інтерпретації вербальних знаків невербальними знаковими системами"* [1, с.16-24] довгий час ставило під сумнів правомірність застосування цього терміну до зворотних перекладацьких операцій, а саме, коли відбувається *інтерпретація невербальних знаків вербальними знаками*. Такий переклад можливий і у межах одного літературного твору, наприклад, у випадку екфрасису, як одного з прийомів смислового вибуху, що поєднує літературу і живопис. Це пояснюється також і відносно молодим віком самої науки про знаки – **семіотики**, яка сформувалася лише у XX ст., хоча знакові підходи до вивчення певних явищ і процесів можна зустріти вже в творах античних та середньовічних вчених. Основним терміном у семіотиці стало поняття "знак", за допомогою якого будь-який феномен можна представити як ланцюжок знаків. Отже, під **знаком** розуміють *"матеріальний об'єкт, який символічно, умовно представляє і відсилає до означуваного ним предмета, явища, події, властивості, відношення"* [6, с.44]. Е.Бенвеніст вбачав роль знака у тому, щоб репрезентувати, замінити будь-яку річ, виступаючи її субститутом для свідомості. Він запропонував розвивати нову науку, яка буде вивчати життя знаків усередині суспільства – семіологію, де лінгвістика буде тільки частиною цієї загальної дисципліни [7, с.69-89]. Таким чином, семіологія, яка була

орієнтовна Ф. де Соссюром суто на вивчення мови [див.8], починає охоплювати декілька сфер: знаки, як носії значень; коди, або системи, в які знаки організовані; культура, в межах якої знаками і кодами оперують (див.У.Еко [9]).

В художній літературі мова може йтися про *зміну семіотичного коду* ще в творі оригіналу, що також є різновидом інтерсеміотичного перекладу. Але тільки з приходом ХХІ століття науковці почали сміливо називати ***будь-яку зміну семіотичного коду інтерсеміотичним перекладом***. Прикметно, що з початком нового тисячоліття українські мовознавці активно послуговуються терміном інтерсеміотика у різноманітних філологічних студіях, таких як літературознавство, компаративістика, стилістика, герменевтика. Так, Ю.Ковалів у монографії "Літературна герменевтика" визначає інтерсеміотику як один із різновидів інтерпретації, "власне перекодування образів з однієї знакової системи на іншу, що сприяє розумінню й об'єднанню літератури (культури) в одне ціле" [10, с.34]. Дослідник розглядає інтерсеміотику як невід'ємну властивість саме літератури і зазначає, що за доби античності використовувалися екфрасиси – словесні описи малярства, скульптури, архітектури чи музики. Інтерсеміотика під кутом зору герменевтики – це властивість літератури артистично тлумачити інші мистецтва, перекладаючи коди їхньої мови та трансформуючи їх "відповідно до своєї іманентності" [ibid]. Трапляються випадки, коли автор вдається до інтерсеміотики власної творчості – наприклад, картина Т.Шевченка "Катерина" (до речі, перекодована із "Сікстинської Мадонни" Рафаеля) та його ж однойменна поема. Літературознавці стверджують, щоб "адекватно проаналізувати текст, слід порівняти та зіставити структури тих різновидів мистецтв, які взаємодіють у просторі художнього цілого" [11, с.24]. Термін "інтерсеміотичний переклад" у галузі компаративістики вживається у монографії І.Жодані "Інтерсеміотичність у творчості письменників Нью-Йоркської групи" (Емма Андієвська і Віра Вовк) [12]. О.Довбуш у дисертації з порівняльного літературознавства "Семіологія міжлітературних і міжмистецьких відношень: прототекст "Oliver's Story"

(E.Segal) – український переклад – кіносценарій" [13] послугується термінами інтеркультурний (міжлітературний) та інтракультурний (міжмистецький) переклади.

Починаючи з 2011 року, з ініціативи американської науково-просвітницької установи The Nida Institute проведено три семінари під назвою "Intersemiotic Translation Seminar" в Nida School of Translation Studies в Італії. В 2013 році у центральній Польщі в м.Лодзь відбулася конференція "Intersemiotic Translation Conference" (University of Lodz, Institute of English Studies), де вже сміливо застосовувався термін "інтерсеміотичний переклад" до будь-якої зміни семіотичного коду, незалежно від того, чи така зміна відбувається в межах одного тексту, чи це зміна виду мистецтва.

Сучасні перекладацькі студії в основному зосереджені на вивченні таких напрямків інтерсеміотичного перекладу, як кіноекранізації, комікси, переклад для сцени, музична репрезентація художніх творів, переклад інтермедіальних та полімодальних текстів, екфрасис у художніх творах. Втім, ці розвідки досі не мають системного, комплексного характеру і не здатні висвітлити таке складне, а, головне, неоднорідне явище, як інтерсеміотичний переклад. Оскільки ще не напрацьована *інтерсеміотична модель перекладу*, яка дала б змогу чітко визначити об'єкт перекладу, невизначеними залишаються і межі інтерсеміотичного перекладу.

Це завдання ускладнюється самим *творчим характером* інтерсеміотичної діяльності, зусилля якої головню спрямовані на створення такого складного синкретичного утворення як образ. Якщо одиницями інтерлінгвістичного перекладу є слова, словосполучення, речення й тексти, то визначення інтерсеміотики як "перекодування, перекладення створених в одній знаковій системі образів на образи іншої системи" [12, с.10] дозволяє стверджувати, що одиницями інтерсеміотичного перекладу мають виступати знаки, образи, аудіовізуальні ряди та тексти вторинних систем моделювання. Отже, на відміну від інтерлінгвістичного перекладу, в основі інтерсеміотичного перекладу лежить не мова як така, а знакова система – вербальна або невербальна. Відповідно до трьох зафіксованих

компонентів знакового процесу – знак, значення, інтерпретатор – можна виділити таку низку відношень:

1. відношення між знаком та іншими знаками, які з ним пов'язані;
2. відношення між знаком і його значенням;
3. відношення між знаком і його інтерпретатором.

Ці три види відношень між компонентами знакового процесу фіксують відповідно **три його виміри**:

1. **синтаксичний** – *це вимір, який фіксує відношення між знаками в структурі знакового процесу*;
2. **семантичний** – *це вимір, який фіксує відношення між знаком та його значенням в структурі знакового процесу*;
3. **прагматичний** – *це вимір, який фіксує відношення між знаком та його інтерпретатором в структурі знакового процесу* [6, с.47].

Оскільки, інтерлінгвістична компетенція протягом довшого часу визначалася як вміння застосовувати перекладацькі трансформації, інтерсеміотична компетентність перекладача, передусім, базується на вправному орієнтуванні у трьох вимірах: синтаксичному, семантичному та прагматичному.

Говорячи про інтерлінгвістичний художній переклад, ми розглядаємо вміння перекладача відтворити текст іншою мовою таким чином, щоб цей текст звучав природно, але при цьому важливим залишається збереження ідіостилу автора оригіналу. Тобто ступінь залежності перекладу від оригіналу надзвичайно велика. У випадку інтерсеміотичного перекладу постає питання, як розглядати музичний твір чи картину, коли вони переходять у балет чи танець, а літературний твір – в екранізацію, театральну постановку чи картину? Зрозуміло, що ступінь залежності такого перекладу від оригіналу помітно менша. Але коли саме, на якому етапі твір перестає бути перекладом і перетворюється на самостійний, якісно інший твір мистецтва? Для того, щоб він залишався перекладом, безперечно, має визнаватися пріоритет творця оригіналу, враховуватися його ідіостиль, художня картина світу, концепція творчості. Адже переклад – це продовження життя оригіналу, і справжній переклад має бути прозорим, він не має викривляти оригінал і знижувати його

цінність у культурі-сприймачі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Якобсон Р.* О лингвистических аспектах перевода. // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 16-24.
2. *Исагулов Н.* Интермедиальность как предмет научных исследований. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://inter-mediality.blogspot.com/2013/05/blog-post_10.html
3. *Лотман Ю.* Чему учатся люди. // Статьи и заметки. – М.: Центр книги ВГБИЛ им. И.М. Рудомино, 2010. – 416 с.
4. *Просалова В.* Екфрасис у художньому досвіді Г.Мазуренко. // Славянские литературы в контексте мировой. – Минск: Издательский центр БГУ, 2011. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/37275>
5. *Лотман Ю.* Семиосфера. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
6. *Конверський А.* Логіка. // Підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
7. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 446 с.
8. *Соссюр Ф. де.* Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
9. *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – ТОО ТК: Петрополис, 1998. – 432 с.
10. *Ковалів Ю.* Літературна герменевтика: монографія / Ю. І. Ковалів; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2008. – 240 с.
11. *Гадамер Г.-Г.* Актуальность прекрасного. М.: Искусство, 1991. – 368 с.
12. *Жодані І.* Інтерсемиотичність у творчості письменників Нью-Йоркської групи (Емма Андієвська і Віра Вовк) [Текст]: дис... канд. філол. наук: 10.01.06. – К., 2007. – 180 с.
13. *Довбуш О.* Семиологія міжлітературних і міжмистецьких відношень: прототекст "Oliver's Story" (E. Segal) – український переклад – кіносценарій: автореф. дис. канд. пед. наук: 10.1.05. – Тернопіль, 2010. – 20 с.

Стаття надійшла до друку 20 вересня 2014 року

Т. Некряч, к.філол.н., доц.,
Р. Довганчина, к.філол.н., асист.
КНУ ім. Т. Шевченко, Киев

ИНТЕРСЕМИОТИЧЕСКИЙ И ИНТЕРЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПЕРЕВОД: ГРАНИ ПОДОБИЯ И ТОЧКИ РАСХОЖДЕНИЯ

В статье рассматриваются подходы к пониманию различных видов интерсемиотического перевода в противопоставлении и сопоставлении его с переводом интерлингвистическим. Обращается внимание на сходство и различие между ними в поисках адекватности. Теоретико-обзорный характер статьи объясняется намерением авторов продолжить исследования в избранной сфере.

Ключевые слова: *интерсемиотический, интерлингвистический, поликодовый, интермедialность, знак, код.*

T. Nekriach, PhD, associate prof, **R. Dovhanchyna**, PhD,
Taras Shevchenko National University, Kyiv

INTERSEMIOTIC AND INTERLINGUISTIC TRANSLATION: DIVERGENCES AND SIMILARITIES

The article considers the approaches towards intersemiotic translation in its varieties as opposed to and compared with interlinguistic translation, focusing on their similarities and divergences in the quest of adequacy. The theoretical inclination of the survey is accounted for by the authors' intention to continue working in the chosen field.

Key words: *intersemiotic, interlinguistic, multicode, intermediality, sign, code.*

УДК 811.134.2'81'42

Охріменко В.І., д. філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МОДАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОЖЛИВОСТІ (на матеріалі італійської мови)

У статті розглядаються дискурсивні характеристики модального значення епістемічної можливості, окреслюється смислова структура засобів його вираження. Встановлено, що в основі модального значення епістемічної можливості знаходиться множинність інтерпретацій фрагментів дійсності, що визначає закономірності розгортання інформації у мікротексті за перцептивним, емотивним, епістемічним векторами.

Ключові слова: *модальне значення, епістемічна можливість, смислова структура.*

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю комплексного дослідження категорії модальності у сучасній лінгвістиці, що має поліпарадигмальний характер.

Метою статті є визначення особливостей модального значення епістемічної можливості у взаємозв'язку зі смисловою структурою засобів його вираження.

Об'єкт дослідження становить мікротекст функціонування засобів вираження модального значення епістемічної можливості.

Предметом дослідження є дискретизація смислового простору мікротексту функціонування засобів вираження модального значення епістемічної можливості.

Наукова новизна дослідження полягає у першій спробі розкриття смислової структури модального засобу в аспекті встановлення взаємозалежності між його семантикою як згорнутою структурою та параметрами мікротексту його функціонування.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. У нашій концепції ми визначаємо категорію модальності як чотирирівневе утворення: модальне когнітивно-семантичне поле – модальне значення – модальна одиниця – сукупність її функціонально-семантичних варіантів (ФСВ). На відміну від концепції функціонально-семантичного поля (ФСП) О.В. Бондарка [Бондарко 1990], ми постулюємо сполучення модальної одиниці з модальним полем не безпосередньо, а через модальне значення. *Модальне поле* є абстрактною сутністю, в основі якого міститься бінарна опозиція. Її нейтралізація відбувається не відразу, а є процесом, простежувати який можна лише у мікротексті функціонування модальної одиниці. *Модальне значення* визначається за сукупністю параметрів, які каузують усунення невизначеності опозиції модального поля. *Модальна одиниця* розглядається в аспекті взаємозалежності її семантики як згорнутої структури та параметрів мікротексту функціонування у приядерній зоні (безпосередня сполучуваність), на ближній периферії (рівень висловлення, до складу якої входить модальна одиниця, або суміжного висловлення), та на периферії (рівень мікротексту). *Функціонально-семантичний варіант* модальної одиниці визначаються після її дослідження у мікротексті і побудови моделей мікротексту (кожній моделі мікротексту відповідає ФСВ). В основі назви моделі мікротексту перебуває провідна група модусів. У результаті взаємодії епістемічного модусу з перцептивним, емотивним, волітивним, аксіологічним та поділу

ментальної діяльності на синтетичну та аналітичну за Л.С. Виготським [Выготский 2000, с. 200], потенційно маємо дві синтетичні моделі (сенсорно-рефлексивного синтезу, сенсорно-емотивно-рефлексивного синтезу) та чотири аналітичні (рефлексивізації перцепції, рефлексивізації емотивності, рефлексивізації волітивності, рефлексивізації аксіологічності). Розгортання інформації у мікротексті за певними векторами (перцептивним, емотивним, епістемічним, волітивним, аксіологічним), характер внутрішньофразової та трансфрастичної зв'язності уможливорює відстеження процесу смислотворення модальної одиниці. У нашій концепції ми виносимо *принцип ядра та периферії у мікротекст*: ядром є модальна одиниця, приядерну зону складає її безпосередня сполучуваність, ближню периферію – різнорівневі мовні засоби модального висловлення, периферію – мікротекст (3-5 висловлень). Точкою відліку при розкритті смислової структури модальної одиниці є її *семантика* та зв'язок з *опозицією модального поля*. В основі КСП імовірності міститься опозиція "уявлення про дійсність vs співвіднесення з дійсністю", а шкалою виміру виступає епістемічний стан суб'єкта модальної оцінки. Крайніми точками відліку є епістемічний стан незнання та епістемічний стан знання, а провідним модусом модального поля – епістемічний. Основною характеристикою поля є уявлення про дійсність *різного ступеня повноти*. Звідси необхідним є дослідження впливу інших модусів (перцептивного, емотивного, волітивного, аксіологічного) на домінуючий модус – епістемічний в аспекті зниження або підвищення ступеня імовірності, а також визначення найуживаніших мовних засобів, що відображають цей вплив [Охріменко 2012, с. 221].

Система **модальних значень КСП імовірності** організована за континуально-градуальним принципом: модальне значення епістемічної можливості → контаміноване модальне значення епістемічної можливості й епістемічної імовірності → модальне значення епістемічної імовірності (прототип) → контаміноване модальне значення епістемічної імовірності й епістемічної необхідності → модальне значення епістемічної необхідності.

Відображенням принципу континуальності є поступове зростання визначеності епістемічного стану знання суб'єкта модальної оцінки: від потенційної незаданості до детермінованості [Охріменко 2012, с. 272-273].

Розглянемо модальне значення епістемічної можливості.

Стандартизованим засобом вираження цього модального значення є модальна одиниця *forse*. Італійський модальний прислівник *forse* походить від лат. *fors sit* 'нехай буде так, як судилося'. В італійському тлумачному словнику відмічається, що *forse* вказує на сумнів, імовірність, приблизність (точних даних), зниження впевненості [IDDLI, p. 847]. За даними перекладного словника, основними значеннями *forse* є: 1) 'може бути', 'можливо'; 2) 'приблизно'; 3) 'хіба', 'невже' у квеситивах [НБИЯС, с. 426].

Розглянемо функціонування *forse* в основних моделях мікротексту.

1. Модель сенсорно-рефлексивного синтезу. Параметрами кореферентної дійсності ситуації є: єдність простору, часу, суб'єкта модальної оцінки, фрагмента об'єктивної дійсності (що підлягає виміру, а не спостереженню), релевантна виділеність ознаки, що потрапляє у поле зору суб'єкта, синхронізація режимів перцепції і рефлексії. Розглянемо приклад.

Avendo avuto sino ad allora (...) poca dimestichezza con gli esseri di quel sesso, non so dire che età potesse aver avuto. So che era giovane, quasi adolescente, forse aveva sedici, o diciotto primavere, o forse venti, e fui colpito dall'impressione di umana realtà che promanava da quella figura (Eco, p. 246 – 247). Мовець був вражений як фактом появи жінки на території монастиря, так і відчуттям реальності у її присутності – має місце аксіологічно марковане протиставлення монастирського життя як нереальності та справжнього життя за монастирськими стінами, а також ексклюзивність суб'єкта оцінки. У мікротексті вербалізується заперечний епістемічний модус (*non so dire*), що вводить різні припущення про вік особи, якому передусє маркер епістемічної можливості *forse*.

Параметрами текстового кореляту моделі сенсорно-рефлексивного синтезу є: співіснування перцептивного та епістемічного модусів у мікротексті з домінуванням

перцептивного; *ЛО перцептивної семантики* на позначення враження мовця (*sorprendere, colpire, essere impressionato*); послідовність висловлень у мікротексті: логічне слідування як поступове відтворення процесу перцепції (опис); вживання заперечного епістемічного модусу (*non sapere (di certo)*); модальні засоби епістемічної можливості (*forse, poter avere*) у ролі маркера неточності інтерпретації сенсорного стимулу.

Дослідники відмічають, що в основі російських корелятивів *forse* і *sembrare* міститься протиставлення вивідного і невивідного знання [Яковлева 1992, с. 116], проте у певних ситуаціях ця опозиція може нейтралізуватися. У разі здійснення модальної оцінки на основі сенсорно-рефлексивного синтезу *forse* може вступати у синонімічні відношення з *sembrare*. У контексті приписування об'єкту / суб'єкту сприйняття ознак, що не можуть бути визначені наочно, "механізм приблизності ґрунтується на асоціативному сприйнятті навколишнього світу" [Левицький 2008, с. 397], і відповідна інформація може вводиться як *sembrare*, так і *forse*. У цьому разі чинником нейтралізації виступає злиття синтезу і аналізу, і *sembrare* та *forse* стають синонімами, як у прикладі про визначення віку особи (*Sembrava aver vent'anni = forse aveva vent'anni*).

Дієслово *sembrare* може вживатися на позначення бачення в аспекті позначення несправжнього, підробного об'єкта і є одним із засобів формування макроструктури лексико-семантичного поля 'обман' [Деннінгхаус 2008, с. 347], тобто його функціонування в епістемічному контексті свідчить про відхилення від істинності. На відміну від *sembrare*, прототипно пов'язаного з опозицією "бути vs здаватися", *forse* є пов'язаним з опозицією "бути vs не бути". Так, у прикладі, що стосується наочного визначення віку особи, дана характеристика в реальності є заданою, об'єктивно існуючою. Для метафоричних порівнянь, позначення емоційного стану як позаденотатної сутності тощо, засобом введення яких виступає *sembrare*, дані характеристики є потенційно незаданими в реальності.

2. Модель рефлексивізації емотивності. Кореферентна дійсності ситуація є процесом аналізу емоційних стосунків між комунікантами (а не пов'язана з безпосереднім переживанням

емоцій та їх впливом на рефлексивний процес). Відбувається втрата зв'язку з перцепцією та набуття зв'язку з оцінністю; епістемічний стан мовця характеризується невизначеністю. Розглянемо приклад.

Spesso certi nostri affetti, che preasumiamo magnifici, addirittura sovrumani, sono, in realtà, insipidi; solo un'amarezza terrestre, magari atroce, può, come il sale, suscitare il sapore misterioso della loro profonda mescolanza! Per tutta la mia infanzia e fanciullezza, io avevo creduto di amare W.G.; e forse m'ingannavo. Soltanto adesso, forse, incominciavo ad amarlo (Morante, p. 322). У процесі ауторефлексії мовець аналізує власні почуття до свого батька. Мікротекст характеризується послабленням смислової єдності: у першому висловленні вживається модальний оператор-диз'юнкт *in realtà* і смислові відношення між сегментами мікротексту характеризуються контрадикторністю (*preasumiamo magnifici – insipidi*). Модальний маркер *forse* вводить оцінку мовцем ставлення до батька, що протиставляється як хибна, неусвідомлена у дитинстві та у підлітковому віці, й істинна, переусвідомлена у зрілому віці.

Параметрами текстового корелята моделі рефлексивізації емотивності є: контамінація емотивного та епістемічного модусів з домінуванням епістемічного; вербалізація заперечного епістемічного модусу, як парентетичного, так і експліцитного (*non sapere /credere che (se), poter darsi (che), chissà*); вживання диз'юнктивних конекторів як засобів трансфрастичного / внутрішньофразового зв'язку (*ma, però, eppure*); смислові відношення контрадикторності між текстовими сегментами як відображення загальної тенденції до полікаузальності; частотність вживання модального оператора-диз'юнкта *in realtà*; ЛО емотивної семантики (негативно маркованої) на позначення невизначеності емотивної складової міжособистісних стосунків; *forse* у ролі маркера зниження ступеня імовірності модальної оцінки за епістемічним та емотивним вектором.

3. Модель рефлексивізації волітивності. В основі моделі цього типу є оцінка суб'єктом наміру до дії, а також співвідношення емотивної, волітивної, епістемічної сфер

суб'єкта модальної оцінки в аспекті домінування емоційності над раціональністю та волевиявом. Розглянемо приклад.

Alle due Luisa uscì ancora sulla terrazza, guardò col cannocchiale se per caso la gondola spuntasse al Tentiòn. La marchesa poteva forse anticipare, per il cattivo tempo. (...) Luisa cominciò a sentirsi inquieta, ad aver paura che la marchesa non venisse. Andò in giardinetto a guardar il Boglia (...) Ritornò in sala e trovò Maria piantata davanti al professore e ad Ester (...) Luisa, che ormai durava fatica a star ferma, uscì per la terza volta sulla terrazza, guardò col cannocchiale. Il cuore le diede un balzo; la gondola spuntava al Tentiòn (Fogazzaro: 293). Луїза, знаючи про приїзд маркізи до її друзів, запланувала з нею зустріч, причому несподівану для маркізи. Модальне висловлення з маркером *forse* містить вказівку на потенційну можливість зміщення у часі реалізації потенційної ситуації. Емоційний стан Луїзи, що проявляється у зростаючому занепокоєнні (*cominciò a sentirsi inquieta, ad aver paura*), впливає на зниження імовірності бажаної події (*che la marchesa non venisse*). Емоційний стан схвилюваності призводить до дискоординації рухів, постійного переміщення в сад, у вітальню, на балкон та до постійного контролю чинників, що впливають на реалізацію потенційної ситуації: Луїза постійно виглядає в бінокль гондолу, в якій має з'явитися маркіза, щоб не пропустити її приїзд.

Параметри текстового кореляту моделі рефлексивізації волітивності визначаються в узагальненому вигляді таким чином: контамінація епістемічного, емотивного, волітивного модусів у мікротексті з домінуванням емотивного; *емотивні сегменти мікротексту* на позначення емоційного стану схвилюваності, занепокоєння (*aver paura, sentirsi inquieto, star sulle spine*); *епістемічні сегменти мікротексту* на позначення привативного епістемічного стану назнання / неповного знання (*essere incerto, dubitare*); *forse* у ролі маркера зниження ступеня імовірності модальної оцінки за епістемічним вектором.

У складі моделі рефлексивізації волітивності можуть вживатися також ментальні предикати *credere, pensare* на позначення точки зору суб'єкта модальної оцінки. За спостереженнями Ю.Д. Апресяна, російський відповідник італійського ментального

предиката *credere* – ‘считати’ вводить не лише точку зору мовця, але також імплікує впевненість та волевияв [Апресян 1995, с. 392]. Ті самі риси властиві й італійському дієслову *credere*: мікротекст його вживання пов’язаний з волевиявом і системою цінностей мовця, тобто визначеними у мікротексті є волітивний та аксіологічний вектори, тоді як розгортання інформації за емотивним вектором є не частотним.

Отже, прототипно епістемічна діяльність є пов’язаною з реконструкцією (прогнозуванням) дій / перебігу подій, і звідси передбачає відносне абстрагування від перцептивних та емотивних чинників. Тому невизначеність ключової модальної опозиції "уявлення про дійсність vs співвіднесення з дійсністю" прототипно задається недостатнім епістемічним станом суб’єкта модальної оцінки. Проте це не означає відсутність впливу інших модусів та інших чинників на невизначеність опозиції.

У параметрах розглянутих нами функціональних моделей відбувається поступове абстрагування від перцептивності, конкретної ситуативності (віддалення від прототипу) та поступове зростання узагальненості, зв’язку з епістемічним модусом, наближення до прототипу. У синтетичних моделях мікротексту питома вага перцептивного та емотивного модусів є значно вищою, ніж епістемічного. В аналітичних моделях мікротексту роль епістемічного модусу посилюється. У межах моделі рефлексивізації емотивності зниження ступеня імовірності відбувається за емотивним вектором. У межах моделі рефлексивізації волітивності зниження ступеня імовірності може відбуватися як за емотивним, так і за епістемічним вектором.

Відмітимо, що епістемічна можливість пов’язана з проблематичною достовірністю. При ідентифікації, характеризації об’єкта (суб’єкта) з опорою на сенсорні дані у процесі сенсорно-рефлексивного синтезу домінує перцептивний компонент. Проблематичність категоризації об’єкта або судження про об’єкт пояснює вживання екстендерів (типу *siccome* – ‘ніби’), що об’єднують кілька сутностей у складі однієї категорії [Левицкий 2009, с. 411], а власне екстендер є типовим показником опори на сенсорність у процесі сенсорно-

рефлексивного синтезу, зіставленні і порівнянні двох сутностей у режимі *hic et nunc*. Згадаємо, що "мислення на початкових етапах формування семантичних структур було акатегоріальним" [Малинович, Малинович 2009, с. 35]. Привативний епістемічний стан є чинником зближення епістемічного модусу з перцептивним. Так, італійське дієслово на позначення епістемічного стану незнання *ignorare* має синонім *essere all'oscuro* ('знаходитися у темряві') [ССАІА, с. 692].

Розглянемо мовні засоби, що вживаються у мікротексті функціонування модального маркера *forse* і дозволяють окреслити його смислову структуру. У *приядерній* зоні модальний маркер сполучається з конектором на позначення альтернативи *o*, засобами на позначення заперечного епістемічного модусу *chi sa*, *chissà* (*chissà, forse*), часто у сполученні з темпоральними та локативними маркерами *dove*, *quando*, *perché* (*chissà dove. Forse...*), (*chissà quando. Forse...*), (*chissà perché. Forse...*), а також маркерами проблематичної достовірності *sembrare*, *parere* у перцептивному контексті. Відмітимо комбінаторику *forse* з екзистенційним предикатом *essere* та диз'юнктивними конекторами *ma*, *eppure*. Частотним є вживання *Futuro Ipotetico*. Проілюструємо прикладами. *Insistette: "O forse le vuoi in parte in biglietti da cento?..."* (Moravia RR, p. 122). *Se fossi arrivato prima, se fossi arrivato anche solo due anni fa a dirmi tutte quelle belle parole, chissà, forse si era ancora in tempo* (Verasani, p. 46). *Chissà perché, forse perché era proprio stupido, Lorusso accettò subito e rispose che era d'accordo* (Moravia RR, p. 93). (...) *ma forse era soltanto scema, almeno c'era da pensarlo vedendola ritta davanti ai fornelli con tutta la faccia tirata in un suo riso muto* (...) (Moravia RR, p. 9).

У зоні *ближньої периферії* вживаються ЛО емотивної семантики на позначення емоційної реакції здивування (*colpire, impressionare, sorprendere*); заперечний квантор + ментальні предикати на позначення епістемічного стану незнання та неусвідомлення: *non sapere, nemmeno sapere, non saper dire che (se), non capire*, рідше на позначення епістемічного стану неточного знання *non saper di certo*; ЛО на позначення сумніву, невпевненості, занепокоєння (*dubitare, essere incerto*); ЛО на

позначення зміни існуючого стану справ: *cambio, matamorfosi, svolta*. Частотною є трансфрастична контамінація з маркерами модального значення заперечної внутрішньої можливості (*non sapere, non potere*) та проблематичної достовірності (*sembrare, parere*), а також вживання модального маркера можливості *potere* у кондиціоналі та *Futuro Ipotetico*. Наведемо приклади: *Anch'essa vegliava, invocava forse il maschio; forse esprimeva soltanto un rudimentale sentimento di gioia per la frescura (...)* (Capuana R, p. 79). *Mio padre è un uomo ancora giovane: (...) sotto questi baffi, un sorriso che non ho mai capito. Forse per l'abitudine di trattare coi preti e le persone devote, è dolce dolce (...)* (Moravia RR, p. 13). Відмітимо функціонування у складі аналітичних моделей мікротексту модального оператора-диз'юнкта *in realtà*.

Особливостями *периферії* є домінування у мікротексті диз'юнктивних конекторів *ma, però, eppure* як засобів зв'язності, тенденція до вербалізації епістемічного модусу не як експліцитного, а як парентетичного.

Висновки. В основі модального значення епістемічної можливості перебуває множинність інтерпретацій фрагмента дійсності, що зумовлюється привативним епістемічним станом суб'єкта модальної оцінки, зумовленим як об'єктивними чинниками (фрагмент дійсності, що сприймається сенсорно, не підлягає наочному виміру і невизначений епістемічний стан є заданим), так і суб'єктивними чинниками (емоції послаблюють раціональність, спричиняють емоційно контаміновану дію).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды: в 2т. / Юрий Дереникович Апресян. – М.: Языки русской культуры: Вост. лит., 1995. – [2-е изд., испр. и доп.]. – (Язык. Семиотика. Культура). – Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. – 1995. – 766 с. 2. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность: [коллективная монография в 6 т. / отв. ред. Александр Владимирович Бондарко / Беляева Е.И., Корди Н.Н., Цейтлин С.Н. и др.] . – Ленинград: Наука, 1990. 3. Выготский Л.С. Психология: [сб. осн. тр.] / Лев Семенович Выготский; [предисл. Н.Е. Веракса] – [переизд.]. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с. (Серия "Мир психологии"). 4. Дёнингхаус С. Между ложью и иллюзией: способы дезориентации со стороны лингвистической семантики / С. Дёнингхаус // Логический анализ языка.

Между ложью и фантазией: сб. науч.-аналит. обзоров / отв. ред. Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Издательство "Индрик", 2008. – С. 344-359.

5. *Левицкий А.Э.* Между *нет* и *да*: проблемы когнитии и коммуникации / Андрей Эдуардович Левицкий // Логический анализ языка. Ассерция и негация: сб. науч.-аналит. обзоров / отв. ред. Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Издательство "Индрик", 2009. – С. 411-423.

6. *Левицкий А.Э.* Приблизительность и ее языковые маркеры / Андрей Эдуардович Левицкий // Логический анализ языка. Между ложью и фантазией: сб. науч.-аналит. обзоров / отв. ред. Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Издательство "Индрик", 2008. – С. 393-406.

7. *Малинович М.В., Малинович Ю.М.* Ассерция. Негация. Причинность. Взаимодействие категорий / М.В. Малинович, Ю.М. Малинович // Логический анализ языка. Ассерция и негация: сб. науч.-аналит. обзоров / отв. ред. Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Издательство "Индрик", 2009. – С. 34-43.

8. *Охріменко В.І.* Онтологія та гносеологія категорії модальності в італійській мові: Дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.05 "романські мови" / Валерія Ігорівна Охріменко. – КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 612 с.

9. *Яковлева Е.С.* Слово в модальной перспективе высказывания / Е.С. Яковлева // Логический анализ языка. Модели действия: сб. науч.-аналит. обзоров / отв. ред. Нина Давыдовна Арутюнова, Надежда Константиновна Рябцева. – М.: Наука, 1992. – С. 115-122.

10. (НБИАС) Новый большой итальянско-русский словарь / [сост. Герман Федорович Зорько]. – [2-е изд.]. – М.: Русский Язык медиа, 2005. – 1230 с.

11. (ССАИА) *Словарь синонимов и антонимов итальянского языка* / Альдо Канестри; [отв. ред. А.Б. Канестри]. – [2-е изд., стереотип]. – М.: Фонд "Новое тысячелетие", 2009. – 776 с.

12. *Il Dizionario della lingua italiana (IDDLI)* / Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli. – [2-a ediz.] – Firenze: Le Monnier, 2000-2001. – 2390 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Capuana L.* Rassegnazione [Risorsa elettronica]: Tratto da: "Rassegnazione" di Luigi Capuana. – Milano: Treves, 1907. – Режим доступу: http://www.lieberlieber.it/biblioteca/c/capuana/rassegnazione/pdf/rasseg_p.pdf.

2. *Eco U.* Il nome della Rosa / Umberto Eco. – Milano: Tascabili Bompiani, 2006. – 539 p.

3. *Fogazzaro A.* Piccolo mondo antico / Antonio Fogazzaro. – Milano: Mondadori, 1986. – 410 p.

4. *Morante E.* L'isola di Arturo / Elsa Morante. – Torino: Einaudi, 1957. – 379 p.

5. *Moravia A.* Racconti romani / Alberto Moravia. – Milano: Bompiani, 1986. – 183 p.

6. *Verasani G.* L'amore è un bar sempre aperto [Risorsa elettronica]: Tratto da: "L'amore è un bar sempre aperto" di Grazia Verasani. – Ravenna: Fernandel Editore, 1999. – Режим доступу: http://www.e-text.it/http://www.lieberlieber.it/biblioteca/v/verasani/l_amore_e_un_bar_sempre_aperto/pdf/l_amor_p.pdf

Охрименко В.И., д.филол. н., проф.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

МОДАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЭПИСТЕМИЧЕСКОЙ ВОЗМОЖНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ ИТАЛЬЯНСКОГО ЯЗЫКА)

В статье рассматриваются дискурсивные характеристики модального значения эпистемической возможности, определяется смысловая структура средств его выражения. Установлено, что в основе модального значения эпистемической возможности находится множественность интерпретаций фрагментов действительности, что определяет закономерности разворачивания информации в микротексте за перцептивным, эмотивным, эпистемическим векторами.

Ключевые слова: модальное значение, эпистемическая возможность, смысловая структура.

Okhrimenko V.I., Ph.D, Full Professor
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

MODAL MEANING OF EPISTEMIC POSSIBILITY (IN ITALIAN)

The article deals with discursive characteristics of modal meaning of epistemic possibility, the sense structure of their means of expression is defined. It was ascertained that the modal meaning of epistemic possibility is based on the plurality of interpretations of fragments of reality. It determines appropriateness's of filling of perceptive, emotive, epistemic microtext vectors.

Key words: modal meaning, epistemic possibility, sense structure.

УДК 811.161.1'42

Палатовская Е.В., к. филол. н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

О СТАТУСЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В УСТНОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ: ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

В статье описан психолингвистический эксперимент по сегментированию устного научного (лингвистического) дискурса

на элементарные дискурсивные единицы (клаузы) и предложения с последующим анкетированием, проведенный в группе испытуемых-филологов. Анализ результатов эксперимента позволил определить статус предложения как единицы синтаксиса устного научного дискурса, объяснить некоторые особенности его порождения и восприятия, а также наметить пути дальнейшего изучения роли предложения в когнитивных процессах сериализации и десериализации научной коммуникации.

Ключевые слова: *устный спонтанный научный дискурс, сегментирование, предложение, средство синтаксической связи, прототип, сериализация, десериализация.*

Одна из центральных проблем изучения синтаксиса устного дискурса вообще, и устного научного дискурса в частности – это его сегментация на дискурсивные единицы. Одна из первых обратила внимание дискретность устной речи при ее порождении и восприятии О.А. Лаптева, выделив сегмент как функциональную единицу речи [3]. Она доказала, что, "став функциональной единицей синтаксиса устной речи, сегмент начинает соперничать с предложением" [3, с. 236], поэтому стандартное представление о предложении в устной речи претерпевает определенные изменения.

Современные исследователи, работающие в русле когнитивно-дискурсивного направления, выделяют глобальную и локальную структуры дискурса. Глобальная структура имеет в своем составе крупные единицы – это, например, членение устного дискурса на эпизоды в нарративном типе повествования, объединение реплик в диалогические единства в беседе и т.д. Изучение же локальной структуры дискурса связано с сегментацией устной речи на минимальные единицы, в качестве которых обычно выделяются элементарные дискурсивные единицы (ЭДЕ). Более половины ЭДЕ, по наблюдениям исследователей, реализуются в устном дискурсе как предикатно-аргументные структуры, т.е. совпадают с элементарным предложением – клаузой. Такие ЭДЕ получили название канонических. Неканонические ЭДЕ делятся на малые, которые по своему объему меньше клаузы, и большие, превосходящие по объему одну клаузу (подробнее об этом см. в [1, 2]).

Естественно возникает вопрос: существуют ли единицы дискурса, которые будут являться промежуточными между ЭДЕ как минимальными единицами локальной структуры дискурса и глобальной его структурой (эпизодами, вопросо-ответными единствами и т.д.)? Может ли такой единицей считаться предложение? Ведь именно предложение традиционно считается базовой коммуникативной единицей синтаксиса, легко определяемой в письменной форме речи благодаря графическим средствам – знакам препинания.

Анализ просодических фактов спонтанного устного дискурса (личных рассказов о сновидениях) позволил А.А. Кибрику и его коллегам прийти к выводу, что предложение не может относиться к базовым языковым единицам: "Это довольно трудноуловимая, промежуточная языковая единица, находящаяся между локальной структурой дискурса (отдельные ЭДЕ) и глобальной структурой (эпизоды, абзацы)" [1, с. 137]. Отталкиваясь от данного утверждения, представляется интересным определить статус предложения в спонтанном устном монологическом дискурсе научного содержания, который, как неоднократно отмечалось исследователями, обладает целым рядом собственных лингвистических и экстралингвистических характеристик, в силу чего занимает промежуточное положение между кодифицированным типом литературного языка (КЛЯ) и разговорной речью (РР) [3, 5].

Объектом нашего исследования является спонтанный устный научный (лингвистический) дискурс. Предмет исследования – синтаксические единицы, участвующие в организации данного дискурса.

Устный научный дискурс, как правило, принадлежит специалисту и обращен к профессионально ориентированной аудитории. Научное сообщение выполняет прежде всего две функции – информативную, обеспечивающую передачу конкретной информации, и когнитивную, возбуждающую когнитивные процессы в мышлении адресата для познания им новых явлений окружающей действительности. Поэтому в момент порождения речи говорящий прежде всего ориентируется на принятие сообщения адресатом и его

недвусмысленное понимание. Спонтанная профессиональная речь ученого характеризуется, с одной стороны, продуманностью, а с другой – достаточно высоким уровнем автоматизма. Продуманность речи обеспечивает ее содержательную сторону, а автоматизм состоит в выборе определенных синтаксических моделей, в которых репрезентируется связное высказывание. Именно выбор синтаксической формы передачи содержания и является спонтанным динамическим процессом, в процессе осуществления которого могут происходить определенные сбои, затрудняющие восприятие звучащей речи.

Таким образом, рабочая гипотеза экспериментального исследования состояла в том, что говорящий при порождении монологического научного дискурса опирается на собственные знания, опыт, умения и навыки на основе работы универсальных когнитивных механизмов речепорождения, а испытуемые при восприятии звучащей речи сличают услышанное с хранящимися у них в памяти семантико-синтаксическими моделями, усвоенными в процессе обучения. По замечанию О.А. Лаптевой, "взаимовлияние письменной научной и разговорной речи можно считать несуществующим, поскольку это лишь одностороннее влияние первой на вторую" [3, с. 239].

В программировании используются термины "*сериализация*" и "*десериализация*". Сериализация – это процесс последовательного кодирования данных одной структуры в другую для передачи их по сети или сохранения файлов, а процесс, обратный сериализации, то есть восстановление начальной структуры после ее передачи по сети или из сохраненных файлов, называется десериализацией. Представляется удобным использовать термин "*сериализация*" для объяснения когнитивного процесса порождения устной или письменной речи на этапе, когда адресант производит кодирование внутренней речи во внешнее речевое высказывание, а для обозначения обратного процесса – восприятия (раскодирования) устного или письменного сообщения реципиентом – может быть использован термин "*десериализация*".

Проведение психолингвистического эксперимента по сегментированию речевого потока на ЭДЕ и предложения с

последующим использованием методов анкетирования и субъективного шкалирования группой испытуемых-филологов позволит повысить степень достоверности данного членения, определить статус предложения в устном научном дискурсе, а также соотнести когнитивные феномены процессов сериализации и десериализации.

Отбор и подготовка экспериментального материала

Для экспериментального исследования была отобрана мини-лекция с видеоизображением одного из ведущих российских лингвистов, представленная в рамках российского Интернет-проекта "ПостНаука". Темп речи говорящего был достаточно быстрым, невербальные средства практически отсутствовали. Для испытуемых была подготовлена письменная расшифровка спонтанной монологической речи без интонационной разметки и границ сегментного членения.

Характеристика испытуемых

В группу испытуемых входили студенты I курса магистратуры специальности "русский язык и литература, иностранный язык" (20 человек) Института филологии Киевского национального университета им. Т. Шевченко. Выбор испытуемых проходил с учетом следующих критериев:

1) предлагаемая в качестве экспериментального материала мини-лекция соотносится с будущей специальностью испытуемых и посвящена актуальной проблеме современной лингвистики;

2) она невелика по объему (10 мин.) и изложена достаточно доступным языком;

3) испытуемые являются достаточно однородной профессионально ориентированной аудиторией: они имеют приблизительно одинаковый возраст, уже получили базовое филологическое образование и продолжают обучение в магистратуре по своей специальности;

4) после обработки данных, полученных в ходе эксперимента, ответы испытуемых начали повторяться, поэтому мы посчитали количество участников эксперимента достаточным.

Описание эксперимента

Эксперимент проводился в два этапа. На первом этапе эксперимента испытуемые получили письменный вариант лекции без обозначения пауз и графических знаков препинания. Вначале им было предложено прослушать видеозапись мини-лекции полностью, в ходе второго прослушивания они должны были обозначить сегменты дискурса следующим образом: / – неконечные ЭДЕ, входящие в состав более крупных дискурсивных единиц, или сегменты дискурса, соответствующие различным видам хезитаций (незаполненные паузы, вставные звуки, дискурсивные слова, вводные и вставные конструкции, лексические повторы и др.); 2) // должны были означать завершение предложения.

На втором этапе испытуемым была предложена следующая анкета:

1. Помогает ли видеоизображение выполнить задачу сегментации дискурса на предложения?

да / нет

2. Оцените на данной шкале, легко или сложно было Вам определить предложения в звучащей речи:

сложно -3 -2 -1 0 +1 +2 +3 легко

3. Какие из указанных ниже критериев помогли Вам разграничить предложения в устном лингвистическом дискурсе (распределите их по степени значимости на следующей шкале с учетом того, что разные критерии могут получить одинаковую оценку, если они были для Вас важны в равной степени):

0	1	2	3	4

1) семантический (смысловая завершенность);

2) синтаксический (структурная завершенность);

3) интонационный (интонационная завершенность);

4) временной (наличие более длительной паузы в конце высказывания).

4. Что мешало Вам в разграничении предложений?

На поставленные вопросы испытуемые отвечали в письменной форме в сравнительно быстром темпе.

Итоги эксперимента

Первый этап эксперимента показал, что сегментация дискурса на предложения в 58% случаев не вызвала трудностей у испытуемых. Испытуемые достаточно легко выделили:

– повествовательные простые предложения (ПП), организованные по традиционным структурным схемам и обозначенные более длинной паузой в речи говорящего:

Таким образом/ письменная речь в Интернете оказалась многомерной//.

– ПП-риторические вопросы, характеризующиеся соответствующей интонацией:

В чем необычность условий в Интернете?//

И как это влияет на язык?// ;

– сложноподчиненные предложения (СПП) с союзными средствами связи *который, потому что, что, для того чтобы, где, когда:*

Есть много разных приемов и способов изменения языка// для того чтобы сделать его более устным//;

– многокомпонентные сложные предложения (МСП) с однородным соподчинением и последовательным подчинением:

Интересно наблюдать за объектом / который живой / который живет / изменяется и что-то с ним происходит //

Я / естественно / говорю не обо всем Интернете / потому что есть корпоративные сайты и сайт Президента / где вполне традиционный письменный язык.

Наличие длительной паузы позволило большинству испытуемых выделить некоторые парцелированные конструкции, присутствовавшие в тексте. Например:

Но главное / что мы воспринимаем глазами эту речь / но при этом вот эта письменная / нормальная письменная речь / во многом напоминает устную // И с точки зрения структуры / и с точки зрения лексики //

Трудности вызвали клаузы с анафорическими сочинительными союзами *и, но, а*, так как из-за достаточно быстрого темпа речи и отсутствия четко выраженного интонирования трудно было определить принадлежность данной ЭДЕ к предыдущей или последующей единице дискурса,

а также сегменты с вводными конструкциями, дискурсивными словами, повторами, которые затрудняли восприятие. В этих случаях наблюдается устойчивая тенденция к членению дискурса не на минимальные конструкции (простые предложения, элементарные сложные предложения), а на сложное синтаксическое целое (ССЦ), которое характеризуется завершенностью микротемы, логическим единством, смысловой и синтаксической спаянностью компонентов, а также, как правило, более длительной паузой в звучащей речи. Например:

И оказывается/ что игра прежде всего характеризует устную разговорную речь/ потому что игра сближает собеседников/ и многочисленные эксперименты в Интернете / когда /скажем/ вместо букв используются цифры/ иногда бывают ребусы/ служат именно для того/ чтобы оживить письменную речь / сделать ее более игровой/ и тем самым сделать общение/ сформировать общение по образцу именно устного общения /а не письменного монолога//

Ответы испытуемых на вопросы анкеты на втором этапе эксперимента показали следующее:

1. Видеоизображение не оказывает особого влияния на восприятие устного научного дискурса: 50% информантов ответили на этот вопрос положительно, 50% - отрицательно. Один испытуемый написал, что с видеоизображением было просто интереснее воспринимать информацию.

2. Методом субъективного шкалирования было установлено, что 40% испытуемых было достаточно легко определить границы предложения (оценка + 2), а 60% информантов испытывали определенные затруднения (оценка + 1), отрицательного ответа не дал никто.

3. При определении границ предложения ведущим оказался семантический критерий (78% испытуемых именно ему отдали предпочтение (4 балла), 22% поставили его на второе место – 3 балла), интонационная завершенность также получила наиболее высокие баллы в ответах (44% испытуемых поставили ей наивысший балл (4 балла), 22% – 3 балла соответственно), наличие более длительной паузы не всегда влияло на разграничение предложений (наивысший балл не поставил никто,

44% испытуемых поставили 3 балла и 44% – 2 балла). Синтаксический критерий оказался на последнем месте (33% испытуемых ответили, что синтаксическая организация предложения вообще не влияла на их сегментацию дискурса, поставив этому критерию 0 баллов).

4. Среди причин, вызвавших затруднения при сегментации дискурса на предложения, были названы следующие:

1) быстрый темп речи говорящего, неполный стиль произношения;

2) паузы "обдумывания" (гезитации);

3) частое отсутствие интонации завершенности, вызванное быстрым темпом изложения;

4) сочинительные союзы;

5) наличие множества вводных и дискурсивных слов, вставных конструкций;

6) визуально воспринимаемый письменный текст, который заставляет вспоминать пунктуационные правила, что мешает выполнению задания;

7) смысловая завершенность иногда не совпадает с интонационной;

8) при выполнении задания в быстром темпе, возникала идея разграничивать смысловые блоки, а не предложения.

Выводы

1. Около 58% предложений были вычленены испытуемыми без особых расхождений друг с другом, что позволяет говорить о достаточно высоком статусе предложения как единицы синтаксиса устного профессионального лингвистического дискурса. Это, по-видимому, является прямым следствием влияния письменной научной речи на устную и уровнем языковой компетенции говорящего – ученого-филолога. На расхождения в сегментировании дискурса повлияли, как нам представляется, факторы спонтанности и быстрого темпа речи, который был обусловлен временной ограниченностью дискурса в формате мини-лекции, визуально представленный текст мини-лекции, а также личностные характеристики как говорящего, так и слушающих, их физическое и эмоциональное состояние в

момент речи. Об этом свидетельствуют и приведенные выше результаты анкетирования участников эксперимента.

2. Данные, полученные в ходе эксперимента, свидетельствуют о том, что количество ПП (21% предложений, выделенных в результате сегментации дискурса) значительно уступает количеству СП (79%), среди которых преобладают МСП (56% от общего количества предложений), за ними следуют СПП (11%), БСП (9%) и самый незначительный процент занимают ССП (3%). Эти данные в общем соответствуют данным исследователей, изучавших особенности функционирования СП как в устной, так и в письменной научной речи [3, 5 и др.], и именно сложные предложения, по нашему мнению, заслуживают особо пристального внимания при изучении устного научного дискурса.

3. В случае отмеченных речевых сбоев или других факторов, затрудняющих восприятие звучащей речи, практически все испытуемые увеличивали протяженность предложения, выделяя по сути не предложения, а ССЦ, объединенные единой микротемой. Думается, что это было им необходимо для десериализации прежде всего смысловой структуры данного сегмента. Неслучайно 78% испытуемых назвали главным именно смысловой критерий при сегментации дискурса на предложения. В "Основах психолингвистики" А.А. Леонтьев замечает по этому поводу: "Понимание текста – это процесс перевода смысла этого текста в любую другую форму его закрепления" [4, с. 95]. Далее ученый пишет: "Чем больше данный текст ориентирован на определенный узкий способ понимания, тем более однозначна его интерпретация. Таков, в общем случае, научный текст и особенно учебный" [4, с. 97]. В этом случае возникает вопрос, каким образом говорящий может достичь однозначности восприятия научного сообщения слушающей его аудитории.

4. Анализ языковых средств, используемых при сериализации смысловых моделей во внешнюю устную речь, показал, что говорящий неосознанно выбирает из всего репертуара закрепленных в его сознании синтаксических конструкций прежде всего модели прототипические, то есть те,

которые являются наиболее репрезентативными, типичными для обозначения той или иной ситуации или отношений между ситуациями, а также удобными для десериализации их реципиентом высказывания. Думается, что в случае сложного предложения показателем такой модели является прежде всего используемое средство связи предикативных единиц – союз или союзное слово. Данную мысль подтверждает и А.А. Леонтьев: "Целый ряд психолингвистов показал, однако, что оперирование предложением зависит не только от его синтаксической структуры, но и от качественной характеристики синтаксических связей, которые в принципе неоднородны – в языковом сознании носителя языка существуют стойкие семантические зависимости..." [4, с. 65]. Наше исследование позволяет прийти к выводу, что находясь в состоянии эмоционального напряжения, обусловленного временными рамками и спонтанностью дискурса мини-лекции, говорящий, во-первых, выбирает прежде всего СП со сложноподчиненной структурной основой как наиболее "понятные" с точки зрения реализации семантических отношений, а во-вторых, использует ограниченное количество доминантных сочинительных и подчинительных союзных средств связи (*который, что, потому что, чтобы, для того чтобы, где, когда, и, а, но, то есть*), которые не допускают двусмысленности понимания и должны быть хорошо известны адресатам сообщения.

Таким образом, нужно согласиться с утверждением А.А. Кибрика, что при противопоставлении двух модусов дискурса "устный vs. письменный" устный первичен, а устное предложение является прототипом письменного [1, с.114], отражающим в звучащей речи сложный когнитивный механизм речепорождающего процесса. Однако для устного научного дискурса, предполагающем определенную профессиональную подготовку адресанта сообщения, логичность изложения материала и желательную однозначность его восприятия, важную роль играет уровень языковой компетентности говорящего, закрепленность в его языковом сознании кодифицированных семантико-синтаксических прототипических моделей представления знаний, характерных для научной формы

изложения. Перспективой нашего исследования является определение основного репертуара прототипических моделей сложного предложения, характерных для устного научного дискурса, а также их соотношенность с когнитивными процессами сериализации и десериализации научного сообщения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кибрик А.А. Мультимодальная лингвистика / А.А. Кибрик // Когнитивные исследования –IV. – М.: ИП РАН, 2010. – С. 134 – 152.
2. Коротаев Н.А. Полипредикативность и интеграция в устном нарративном дискурсе/ Н.А. Коротаев, А.А. Кибрик, В.И. Подлесская // Первый междисциплинарный семинар "Анализ устной разговорной речи" (ARi–2007) 29 августа 2007. – СПб – С. 14-20.
3. Лаптева О.А. Теория современного русского литературного языка: Учебник / О.А. Лаптева. – М.: Высш. школа, 2003. – 351 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
5. Современная русская устная научная речь. Т. IV. Тексты / Под ред. О.А. Лаптевой. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 376 с.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014.

Палатовська О.В., к.філол.н., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПРО СТАТУС РЕЧЕННЯ В УСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті описано психолінгвістичний експеримент з сегментування усного наукового (лінгвістичного) дискурсу на елементарні дискурсивні одиниці (клаузи) та речення з наступним анкетуванням, який відбувся у групі випробувачів-філологів. Аналіз результатів експерименту дозволив виявити статус речення як одиниці синтаксису усного наукового дискурсу, з'ясувати деякі особливості його породження та сприйняття, а також визначити шляхи подальшого вивчення ролі речення у когнітивних процесах серіалізації і десеріалізації наукової комунікації.

Ключові слова: усний спонтанний науковий дискурс, сегментування, речення, засіб синтаксичного зв'язку, прототип, серіалізація, десеріалізація.

ON THE STATUS OF THE SENTENCE IN ORAL SCIENTIFIC DISCOURSE: AN EXPERIMENTAL STUDY

The paper describes a psycholinguistic experiment on segmentation of spontaneous oral scientific discourse into elementary discourse units (clauses) followed by the survey in a group of philologists. The analysis of the results of the experiment allowed us to determine the status of the sentence as a unit of syntax of oral scientific discourse, to explain some peculiarities of the generation and perception of the sentence, as well as identify further ways of studying the role of the sentence in cognitive processes of serialization and deserialization of scientific communication.

Key words: oral spontaneous scientific discourse, segmentation, sentence, means of syntactic connection, prototype, serialization, deserialization.

УДК 81, 255'4

Пермінова А.В. к.філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МЕТОДИКА РЕВЕРСИВНО-ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ МНОЖИННИХ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Статтю присвячено висвітленню особливостей застосування методу реверсивно-зіставного аналізу на площині поетичного перекладу. Дослідження проведено на матеріалі українських рекреацій вірша Е.Е.Каммінґса "La Guerre. II" у виконанні Олександра Гриценка та Богдана Бойчука. Отримані результати дозволяють виснувати про соціокультурну детермінованість перекладацького вибору.

Ключові слова: множинність, метадискурс, фрактал, конвергентність, дивергентність, соціокультурний маркер.

Дотримання принципів рецептивної теорії перекладу, що надає цільовому тексту статус повноцінного актанта приймаючої літературної полісистеми, а у його вторинності по відношенню до першотвору вбачає вторинність лише хронологічну, спонукає нас здійснювати комплексний

перекладознавчий аналіз творів, які потрапили у зону покриття нашого дослідження у зворотному (стосовно традиційного) напрямку: від перекладу (множинних перекладів) до оригіналу. У цьому полягає головний принцип реверсивно-зіставного аналізу, обґрунтування якого слугує **метою** пропонованої розвідки. Одним із основних **методів** здійснення нашого дослідження виступає трансдисциплінарна екстраполяція, що дозволяє переносити на ґрунт сучасного перекладознавства концепції, тактики та прийоми наукового пошуку, породжені іншими дисциплінами, що у свою чергу, засвідчує **актуальність** цієї студії. **Методологічним опертям** дослідження виступають праці вітчизняних та зарубіжних вчених у напрямках фрактального аналізу (С.Гончаренко, М.Каган, О.Князева, С.Курдюмов), гештальт-синергетики (Л.Кушніна), прагматики (Ч.Пірс, В. Джеймс, Ф.Шиллер), перекладознавчого вектору дискурс-аналізу (Дж.Мандей), інтерпретативно-векторної теорії поетичного перекладу (Л.Коломієць), семіотики поезії (М.Ріффатерр), а також статистичного вивчення лексичної семантики (В.Левицький).

Алгоритм реалізації реверсивно-зіставного аналізу охоплює такі кроки:

1. Лінгво-культурологічний аналіз множинних перекладів одного першотвору, націлений на встановлення художньої цінності кожного із них у просторі приймаючої літературної полісистеми, що сприймає їх. Уже на цьому етапі нерідко можна виявити прагматичну спрямованість стратегії перекладач. Так, позиція Ю.Андруховича "бунтівної вірності" у відтворенні поезії американських бітників [Perminova 2013, 122-134] виразно простежується на зазначеному рівні алгоритму нашого дослідження.

2. Гештальт-синергетичний аналіз кожного перекладу та моделювання гештальт-ланцюжка оригіналу.

3. Суперпозиція цільових текстових структур, що передбачає послуговування дискурс-аналізом у поєднанні зі структурними методами дослідження значеннєво-сміслової тканини аналізованих перекладів.

4. Фрактальний аналіз зіставлюваних текстових структур, зосереджений на виявленні зон повного лексико-семантичного збігу (зони смислової конвергентності / точної фрактальності), часткового збігу (зони асимптотичності / часткової фрактальності) та незбігу (нульової фрактальності).

4. Обчислення коефіцієнтів лексико-семантичної конвергентності, а також точної, часткової та нульової фрактальності зіставлюваних перекладів. Для цього підраховуємо загальну кількість лексико-семантичних одиниць у кожному тексті та обчислюємо коефіцієнт конвергентності за формулою:

$$Kc = \frac{Sc}{N_1 + N_2} * 100$$

де **Kc** – шуканий коефіцієнт; **Sc** – сума конвергентних одиниць у зіставлюваних текстах, а показники N_1 та N_2 – кількісно відображають загальне лексичне наповнення кожного тексту відповідно.

Застосовуючи математичний метод рекурсії моделюємо схеми визначення коефіцієнтів самоподібності – точної фрактальності (**Ks**), асимптотичності (або часткової фрактальності) **Ka** та коефіцієнта дивергентності (нульової фрактальності) **Kd**. Перший визначаємо за формулою:

$$Ks = \frac{Ss}{N_1 + N_2} * 100$$

де **Ss** – сума самоподібних лексико-семантичних одиниць в обох текстах. Відповідно: **Ka = Kc – Ks**; **Kd = 100% – Kc**

5. Визначення концептуальної схеми розгортання гештальт-траєкторії першоджерела та звірення її зі змодельованою на основі перекладів схемою.

6. Поперемінне зіставлення кожної метаверсії з оригіналом із залученням методу ітерації кроків описуваного алгоритму.

8. Виявлення соціокультурних маркерів у зонах точної, часткової та нульової фрактальності кожного перекладу у зіставленні з джерельним текстом та між собою.

9. Визначення типів реструктурування значеннево-семантичних єдностей та встановлення закономірностей з огляду на рецептивну теорію перекладу.

Зважаючи на обмеженість текстового простору, продемонструємо деякі особливості реалізації зазначеного методу на прикладі перекладів вірша Е.Е.Каммінгса "La Guette. II" у виконанні Олександра Гриценка та Богдана Бойчука. Переклад Б.Бойчука: "Людство я люблю тебе *за те* // що ти почистиш *радіше* успіхові // *чоботи* ніж *поцікавишся* чия душа *висить* // на ланцюжку його годинника *бо це було би* *неприємним* // для обох сторін *також за те* що ти // *не моргнувши* аплодуєш // *пісням які вміщують* слова *батьківщина дім* // *матір що їх співають* у дрантивих кнайпах // Людство я люблю тебе *за те* що ти // *в біді* даєш в *заставу* *здібності* // свої *аби* купити собі випивку // коли ж ти сполоскане то *гордість*// *не дозволяє* тобі *йти до* *лихваря* // *і за те* що ти *ввесь час* дурниці // *виправляєш* особливо // у власнім домі // Людство я люблю тебе *за те* що ти // *безнастанно* *запишаєш* *тайну* // *свого життя* в штани // і забувши що *вона в штанах* сідаєш // на *неї* // *і за те* що ти // *складаєш вірші* на колінах // *смерті* Людство // **Я ненавиджу тебе**" [Бойчук 2005,121].

Читаємо версію О.Гриценка: "Людство я тебе люблю // *тому що ти більше схильне* чистити *черевики* // *Успіхові* *аніж* *довідуватися* *чию це* *душу* *підвішено* на // його жилетному ланцюжку *а це* *викликає* *розгублений подив* у // обох *а ще* *тому що ти* // *безвідмовно* аплодуєш *кожній з* // *пісень де є* *слова* *вітчизна* *домівка* *та* // *рідна* *мати* *моя* *співаних* на всіх майданах //Людство я тебе люблю *тому що* // *в скруті* ти *віддаєш* в *заклад свій* // *розум щоб* купити випивку *а* коли // *гаман повний* *гонор* *тримає* // тебе *подалі від* *ломбарду* *а* *також* // *тому що ти* *увесь час* *робиш* // дурниці *але* // *особливо* у власному домі // Людство я тебе люблю *тому що* ти // *вічно засунеши* *секрет* // *життя в* *задню кишеню* *штанів* і забувши // *що він там* *всідаєшся* // на *нього* // *а тому що ти* // *не пересташ* *писати* *вірші* у лоні // *Смерті* Людство // **Я тебе ненавиджу**" [Гриценко 1991, 142].

Порівняння наведених українських метапоетичних версій твору Е.Е. Каммінгса дозволяє виявити фрактальну зону змісту, яка за нашим припущенням є рекурсивним оприявленням інваріантної

значеннєво-смысловї цілісності першоджерела. З цією метою за допомогою дескриптивного методу та кількісного аналізу здійснюємо інвентаризацію та підрахування усіх конвергентних значеннєво-смыслових компонентів обох текстів, причому такими вважаємо як випадки повного лексико-семантичного збігу (виділення по тексту жирним шрифтом), так і випадки синонімічної рекурентності (виділення по тексту жирним курсивом), утвореної у результаті парафрастичних та пресупозитивних операцій. Послуговуючись уведеними формулами обчислюємо коефіцієнт лексико-семантичної конвергентності метатекстів авторства О.Гриценка та Б.Бойчука, який становить 92%, а також встановлюємо параметри самоподібності, асимптотичності та дивергентності, що, відповідно, розподіляються за шкалою 51%, 39%, 8%. Високі показники точної та часткової фрактальності, отримані в результаті аналізу кількісних даних, ще не свідчать про безпомилкове відтворення авторського задуму обома перекладачами. Якщо поодинокі лексичні розходження (на кшталт *"жизетний ланцюжок"* / *"ланцюжок годинника"*) можуть вважатися ситуативними варіантами відповідних фрагментів оригіналу, що у різний спосіб лексикалізують модальний зміст першотвору, то вибір Олександром Гриценком сполучника *а* у завершальних рядках аналізованого тексту (*"а тому що ти // не перестаєш писати вірші у лоні // Смерті Людство // Я тебе ненавиджу"*), а Богданом Бойчуком сполучника *і* (*"і за те що ти // складаєш вірші на колінах // смерті Людство // Я ненави́джу тебе"*) різноспрямовує розгортання ґештальт-ланцюжка вихідного тексту. Логічна схема вірша побудована за принципом парадоксу: автор освідчується людству в любові за те, що аж ніяк її не заслуговує. Однак, якщо у варіанті Богдана Бойчука подибуємо низку парадоксальних підстав для любові, чия наскрізна несумісність з нею увиразнюється останнім рядком, то Олександр Гриценко, вдаючись до протиставного сполучника *а* розставляє інші смислові акценти, перериваючи ланцюжок "освідчення в любові", освідченням у ненависті. Звідси, якщо Каммінґс Бойчука продовжує любити людство і за те, що воно пише вірші на колінах смерті, то ненависть автора до людства у реконструкції

Олександра Гриценка викликана саме тим, що воно не перестас писати вірші у лоні смерті. З'ясувати, хто з перекладачів вірно відтворив авторський задум, можна лише на наступному етапі реверсивно-зіставного аналізу, коли ми поперемінно здійснюватимемо комплексний перекладознавчий аналіз кожної версії окремо у суперпозиції з оригіналом.

Ітеруючи розроблений нами алгоритм фрактального аналізу, проаналізуємо спершу переклад, виконаний Богданом Бойчуком. Читаємо в оригіналі і перекладі, виокремлюючи зони точної (виділення жирним) часткової (жирний курсив) та нульової фрактальності (графічно не марковано): "Humanity i love you // because you would rather black the boots of // success than enquire whose soul dangles from his // watch-chain which would be embarrassing for both // parties and because you // *unflinchingly* applaud all // songs containing the words country home and // mother when sung at the old howard // Humanity i love you because // when you're hard up you pawn your // intelligence to buy a drink and when // you're *flush* pride keeps // you from the *pawn shop* and // because you are continually committing // nuisances but more // especially in your own house // Humanity i love you because you // are perpetually putting the secret of // life in your pants and forgetting // it's there and sitting down // on it // and because you are // forever making poems in the lap // of death Humanity // i hate you" [Каммінгс 2005, 20].

"Людство я люблю тебе за те // що ти почишиш радше успіхові // чоботи ніж поцікавишся чия душа висить // на ланцюжку його годинника бо це було би неприємним // для обох сторін також за те що ти // *не моргнувши* аплодуєш // пісням які вміщують слова батьківщина дім // матір що їх співають у дрантивих кнайпах // Людство я люблю тебе за те що ти // в біді даєш в заставу здібності // свої аби купити собі випивку // коли ж ти *сполоскане* то гордість // не дозволяє тобі йти до *лихваря* // і за те що ти ввесь час дурниці // виправляєш особливо //у власнім домі // Людство я люблю тебе за те що ти // безнастанно запихаєш тайну // свого життя в штани // і забувши що вона *в штанах* сідаєш // на неї // і за те що ти // складаєш вірші на колінах // смерті Людство // Я ненавиджу тебе" [Бойчук 2005, 121]

Ще на емпіричному рівні зіставної розвідки констатуємо високий ступінь накладання текстових тканин першотвору та перекладу. Метод статистичного аналізу пропонує кількісне підтвердження нашим спостереженням, адже коефіцієнт лексико-семантичного збігу для зазначеної прото-метадискурсної пари становить 96%, при чому показники точної, часткової та нульової фрактальності відповідно складають 94%, 3% та 3%. Зауважимо, що кількісні параметри лексико-семантичного наповнення англійського тексту включають як повнозначні слова, так і службові прояви аналітичного характеру самої мови, оскільки в поезії вони виконують ритмотворчу функцію і допомагають встановити формальну фрактальність текстів оригіналу та перекладу.

Асимптотичність вихідного та цільового тексту переважно зумовлена перестратифікацією джерельних значеннево-сміслових єдностей, що полягає у виведенні із семантичної периферії окремих компонентів та надання їм статусу експліцитних. Ілюстрацією сказаному слугує реструктурування лексико-семантичної одиниці *"unflinchingly"* як *"не моргнувши"*, а також *"flush"* – *"сполоскане"*. У першому прикладі пресупонований джерельною одиницею концепт *"стійкості, твердості, рішучості"*, відтворюється одним із контекстуальних варіантів, у якому модулюється ідея *"незворушності"* і трансформується у *"не-скліпність"*, або, словами Богдана Бойчука, *"не моргнувши"*. Так само у другому прикладі спостерігаємо вибір перекладача із апріорного семантичного спектру джерельної одиниці ситуативного відповідника, що резонує із попереднім контекстом, де йшлося про випивку.

Цікавим для нашої студії є вивчення окремих випадків нульової фрактальності, зокрема випадків незбігу фрагментів *"in the lap of death"* – *"на колінах смерті"*, та *"at the old howard"* – *"у дрантивих кнайпах"*. У першій ілюстрації констатуємо перекладацьку помилку, яка хоч і не надто змінює гештальт-синергетичний малюнок першотвору, але усе ж відхиляється від нього. Адже зворотнім шляхом, англійським відповідником українському виразу *"на колінах"* було б *"on the lap"*, тоді як *"in the lap"* має значення *"на/у лоні"*.

Попри виразну дивергентність друга ілюстрація не є ані помилкою, ані недоглядом перекладача, а швидше стратегічним рішенням заміни соціокультурних маркерів. Звичайно, послідовне невживання Каммінгсом великих літер створює чимало значеннєво-сміслових засідок для іншомовних тлумачів, які можуть не впізнати власну назву, графічно замасковану під загальну. З високою імовірністю припускаємо, що "*the old howard*" це назва одного із найпопулярніших за життя Каммінгса театрів у Бостоні, на сцені якого виступало чимало тогочасних зірок як національного, так і міжнародного значення. Перекладач свідомо відмовляється від можливого варіанту транслітерування із подальшим поясненням у коментарях (адже за У.Еко "інколи сказати менше означає сказати більше [Еко 2003, 50] (*переклад наш, – А.П.*)) та натомість вдається до ситуативно доречного українського діалектичного виразу "*дрантиві кнайпи*", який у міжреєстровому перекладі мав би вигляд "*поганий/дешевий ресторанчик*". Таким чином, редукція соціокультурного маркеру оригіналу компенсується значеннєво-смісловим прирошенням у приймаючому соціокультурному контексті і є прикладом досягнення динамічної еквівалентності.

Наступним кроком є зіставлення метапоетичної версії авторства Олександра Гриценка з першотвором. Читаємо в оригіналі та перекладі: "Humanity i love you // because you would rather black the boots of // success than enquire whose soul dangles from his // *watch-chain* which would be *embarrassing* for both // parties and because you // *unflinchingly* applaud *all* // songs containing the words country home and // mother when sung at the old howard // Humanity i love you because // when you're hard up you pawn your // intelligence to buy a drink and when // *you're flush* pride keeps // you from the pawn shop and // because you are continually committing // nuisances but more // especially in your own house // Humanity i love you because you // are perpetually putting the secret of // life in your pants and forgetting // it's there and sitting down // on it // and because you *are/forever* making poems in the lap // of death Humanity // i hate you" [Каммінгс 2005, 20].

"Людство я тебе люблю // тому що ти більше схильне чистити черевики // Успіхові аніж довідуватися чию це душу підвишено на // його *жилетному ланцюжку* а це викликає *розгублений подив* у // обох а ще тому що ти // *безвідмовно* аплодуєш кожній з // пісень де є слова вітчизна домівка та // рідна мати моя співаних *на всіх* майданах // Людство я тебе люблю тому що // в скруті ти віддаєш в заклад свій // розум щоб купити випивку а коли // *гаман повний* гонор тримає // тебе подалі від ломбарду а також // тому що ти увесь час робиш // дурниці але // особливо у власному домі // Людство я тебе люблю тому що ти // вічно засунеш секрет // життя в задню кишеню штанів і забувши // що він там всідаєшся // на нього // а тому що ти // *не перестаєш* писати вірші у лоні // Смерті Людство // Я тебе ненавиджу" [Гриценко 1991, 142].

Як і у вище проаналізованій прото-метадискурсній парі, де представником американського поета в українській літературній полісистемі виступав Богдан Бойчук, наразі коефіцієнт лексико-семантичного збігу вихідного та цільового текстів становить 96%, при чому 90% значеннево-сміслового покриття належить зоні повної фрактальності, лише 7% - частковій фрактальності, а коефіцієнт дивергентності так само становить 3%. Дещо вищий аніж у попередньо розглянутій парі показник часткового збігу, або ж асимптотичності, викликаний поєднанням таких способів реконструювання джерельних значеннево-сміслових єдностей як перестратифікації та експансії ("*watch-chain*" – "*жилетному ланцюжку*", "*embarrassing*" – "*розгублений подив*", "*when you're flush*" – "*коли гаман повний*", контекстуальних смислоприрощень за рахунок додавання уточнюючих лексичних одиниць ("*putting the secret of life in your pants*" – "*засунеш секрет життя в задню кишеню штанів*") а також класичних проявів перекладацьких трансформації (як от антонімічний переклад : "*you are forever making poems*" – "*ти не перестаєш писати вірші*").

Вивчення кількісних параметрів ступеню накладання оригіналу і перекладу у виконанні Олександра Гриценка доводить пріоритетність параметрів якості у рамках нашого дослідження, адже низький показник дивергентності вихідного та цільового тексту не є запорукою безпомилкового відтворення

авторського задуму. Так, вдаючись до протиставного сполучника "а" у рядках *"а тому що ти // не перестаси писати вірші у лоні // Смерті Людство // Я тебе ненавиджу"*, український перекладач здійснює переакцентування джерельного гештальт-ланцюжка, вбачаючи у останньому наведеному автором аргументі єдину причину ненависті. У Каммінгса ж усі ланки гештальт-ланцюжка нанизуються одна на одну, взаємодоповнюють одна одну суголосністю аргументів, які несподівано спростовуються контр-заявою *"я тебе ненавиджу"*. Така структура поетичного тексту побудована за принципом "пісочного годинника", адже якщо читати його у перевернутому вигляді вірш стає освідченням людству у ненависті, яка потім так само і через ті ж причини перетворюється на любов. У цьому закладена ідея плинності, взаємоперехідності, нерозривності усіх онтологічних атрибутів поетичного світу Е.Е. Каммінгса, адекватно відтворена у метапоетичній версії Богдана Бойчука.

Порівняння зон точної, часткової та нульової фрактальності в обох прото-метадискурсних парах, окреслення проявів симетрії у них дозволяє виділити джерельні значеннево-сміслові єдності, що виступають при іншомовному перестворенні точками біфуркації. Такими є вище проаналізовані фрагменти оригіналу *"watch-chain"*, *"embarrassing"* *"unflinchingly"* *"the old howard"* *"you're flush"*. Особливо репрезентативними для нашої студії є способи відтворення обома перекладачами соціокультурно-маркованого фрагмента першотвору *"because you // unflinchingly applaud all // songs containing the words country home and // mother when sung at the old howard"*. На попередніх етапах реверсивно-зіставного аналізу ми встановили, що підкреслений вираз потрапив у зону нульової фрактальності як при накладанні текстових тканин обох метадискурсних версій, так і при зіставленні кожної з них із першотвором. Кожний перекладач по-своєму спробував надолжити соціокультурну забарвленість джерельної значеннево-сміслові єдності, вирвавши її із вихідного контексту та достосувавши до реалій приймаючого середовища. Якщо місцем співу *"ура-патріотичних"* пісень у версії Богдана Бойчука виступають

"*дрантиві кнайпи*", вираз, у якому через виразну діалектичність, притаманну емігрантському мовленню, вчувається соціокультурна приналежність автора друготвору, то у Олександра Гриценка це "майдани". За останнім вибором з одного боку стоїть ситуативна генералізація, а з іншого, особливо в контексті сучасної історії України, вчувається потужна асоціативна хвиля. Адже наразі слово "майдан" є однією із ключових аксіологем української мовної картини світу, що відлунює концепти "свобода", "боротьба", "нація".

Якщо на етапі зіставлення метаверсій першотвору між собою ми могли лише констатувати їхню відмінність, то зараз, порівнюючи їх з оригіналом і знову ж між собою, можемо з упевненістю говорити, де дивергентність залишається дивергентністю, а де перетворюється на перлокутивно-симетричну іншість. Остання заувага стосується саме перекладу Олександра Гриценка.

Розпрозорюючи авторську іллокуцію, зазначаємо, що у наведеному фрагменті вірша Каммінгса йдеться про поверховість суджень адресата-людства, неприскіпливість у вподобаннях, і, взагалі, хибну естетику, яка спонукає його схвалювати усе, що лунає з авторитетних вуст, до того ж якщо у текстах вживаються слова-гаранти успіху, на кшталт "*батьківщина*", "*дім*", "*матір*" тощо. Уводячи у текст перекладу інтертекстуальне вкраплення "*рідна мати моя*", Олександр Гриценко не тільки досягає ефекту одомашненого смислоприрошення, але і увиразнює алюзивні зв'язки із сучасною українською культурою, дослівно уживаючи рядок із популярної пісні на слова Андрія Малишка. Таким чином зазначена алюзія у перекладі та пряме посилення на славнозвісний театр в оригіналі зводяться до одного концептуального знаменника "популярність, канонічність", що нерідко слугує підміною концептів "якості" та "істини".

Отже, реверсивно-зіставний аналіз зон часткової та нульової фрактальності дозволив виділити джерельні значеннево-сміслові єдності, що з причин апіорної семантичної поліморфності, синтаксичної компактності та соціокультурної маркованості стали точками метадискурсної біфуркації, у яких оприявлюється унікальність перекладацького вибору а з нею і

психосоціокультурна особистість автора цільового тексту. Якщо стратегічним вибором Б.Бойчука є залишатися у соціокультурному просторі першоджерела, то версія О.Гриценка демонструє міжкультурну перефокусацію.

Аналіз зон повної, часткової та нульової фрактальності порівнюваних текстів у форматі реверсивно-зіставної розвідки дозволяє нам дійти висновку щодо релятивізму критики перекладу, неможливості випрацювання стійких критеріїв визначення кращої метапоетичної версії оригінального твору, адже навіть у канонічних перествореннях трапляються прорахунки та недогляди, які блискуче враховуються іншими тлумачами. Така сентенція відлунює принцип онтологічної відносності В.Квайна, який успішно достосовується як до теорії ([Ребрій 2012, 5]) так і практики вторинного метадискурсотворення. Ми переконані у обмеженості суджень щодо якості певного перекладу безвідносно до інших метаверсій джерельного тексту, адже саме у вимірі множинності оприявлюється синергія вихідної та приймаючої культур.

У подальших дослідженнях перспективним вважаємо доглибне вивчення цілісних метапоетичних проєктів з метою виявлення флуктуаційних закономірностей у способі реструктурування джерельних значеннево-сміслових єдностей відповідно до аксіологічної ієрархії світогляду перекладача як представника певної мовної культури та певного часо-простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Каммінгс Е.Е.* Поезії. Я.: шість нелекцій. З англійської переклав Олександр Гриценко. – Всесвіт. – 1991. – № 8. – С.135-156.
2. *Каммінгс Е.Е.* Це проминання всіх ясних речей: вибрані поезії / упорядкував і переклав Богдан Бойчук. – Київ: Факт, 2005. – 172 с.
3. *Ребрій О.В.* Сучасні концепції творчості у перекладі: монографія / О.В.Ребрій. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2012. – 376 с.
4. *Eco U.* Mouse or Rat? Translation as Negotiation. Weidenfeld&Nicolson. – London, 2003. – 200p.
5. *Perminova A.* The Translator's Liberties and Ukrainian Culture: Yuri Andrukhovych's Translations of the Beat Generation Poets.//The Ukrainian Quarterly. A Journal of Ukrainian and International Affairs. Volume LXVIII, No. 1-4, spring –winter 2013. – P. 122-134

Стаття надійшла до редколегії 19.06.2014

Перминова А.В., к.філол.н., доц.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

МЕТОДИКА РЕВЕРСИВНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА МНОЖЕСТВЕННЫХ ПЕРЕВОДОВ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Статья посвящена рассмотрению особенностей применения метода реверсивно-сопоставительного анализа в плоскости поэтического перевода. Исследование выполнено на материале украинских рекреаций стихотворения Э.Э. Каммингса "La Guerre. II" в исполнении Александра Гриценко и Богдана Бойчука. Полученные результаты позволяют сделать вывод о социокультурной детерминированности переводческого выбора.

Ключевые слова: множественность, метадискурс, фрактал, конвергентность, дивергентность, социокультурный маркер.

Perminova A. V., PhD, Associate Professor,
Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

THE METHOD OF REVERSE-COMPARATIVE ANALYSIS OF MULTIPLE TRANSLATIONS OF POETRY

The article specifies application of the method of reverse-comparative analysis to poetry translation. Ukrainian recreations of the verse by E.E. Cummings "La Guerre. II" performed by Olexander Hrytsenko and Bohdan Boychuk comprise our research material. The results of the study testify to translator's choice being socially and culturally determined.

Keywords: multitude, metadiscourse, fractal, convergence, divergence, social and cultural marker.

УДК 81'373.611

Петров О.В., д.філол. н., проф.,
Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського

РОЗВИТОК СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА З ВЕРШИНОЮ "АРОМАТ" У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

*У статті розглянуто динаміку розвитку словотвірного гнізда з вершиною аромат, відзначено невисокий дериваційний потенціал основи **аромат-** на фоні скороченої основи **арома-**. Встановлено*

продуктивність похідних II ступеня деривації і відзначено колишню словотвірну активність лексем ароматник та ароматниця.

Ключові слова: *словотвірне гніздо, дериваційний потенціал, продуктивність основ, аброоснови, субстантивні та ад'єктивні композити, юстапозити.*

Лексему *аромат* – вершину словотвірного гнізда – було запозичено з грецького *arōma* (*arōmatos*), що в перекладі означає "запашна речовина". Потужність гнізда, згідно із "Словотвірним словником російської мови" ("Словообразовательным словарем русского языка") О. М. Тихонова, обчислюють двома дериваційними кроками, глибину гнізда засвідчує словотвірна парадигма першого ступеня, що містить шість похідних. Не враховано у словнику виявилася словотвірна парадигма дієслів другого ступеня (*заароматизировать, проароматизировать, переароматизировать, деароматизировать*). У гнізді представлено дев'ять простих похідних і одне складне слово – *малоароматный*. Як свідчить зібраний фактичний матеріал, гніздо з вершиною *аромат* розвивається за рахунок появи нових складних слів, у тому числі похідних з аброосновами.

Мета дослідження – розкрити розвиток словотвірного гнізда з вершиною *аромат* на тлі гнізд, очолюваних одиницями, співвідносними з поняттям "запах". У дослідженні гнізд ми спираємося на праці Н. Ф. Клименко з українського словотворення та української дериватології, які стали класичними.

Основі **аромат-** властива невисока продуктивність. У словнику-довіднику Б. З. Букчіної та Л. П. Калакуцької "Разом чи окремо?" подано два похідні з цією основою: *ароматобразующий* і *ароматонепроницаемый*. Основа виступає компонентом конструкцій з вислим дефісом. Пор.: *Цвето-, аромато-, звуко-, металлотерапия основаны на тех же принципах, что и лечение пиццей, травами и минералами: <http://biblioteka.org.ua>. В "Електронному словнику скорочень" ("Электронном словаре сокращений") відображено дві аббревіатури – з компонентом **аромат-**(*Главпищеароматмасло* ← Главное управление пищевых ароматических масел) та з компонентом **арома-**(*ароматерапия*).*

Частина похідних становить терміни хімії: *ароматические углеводороды* (моноароматы, диароматы та полиароматы), ПАУ ← полициклические ароматические углеводороды. Термін моноароматы функціонує також у парфюмерії. В Японії використовують неповторні "ароматы-информаторы", які "відволікатимуть" зайнятих своєю справою пасажирів метро Токіо: "Запах хмеля? Это станция Ибису. Запах морского бриза? Хамамацу-чо": <http://fragrancelife.ru/ru/articles.html>.

У словникових матеріалах "Нове в російській лексиці – 88" ("Новое в русской лексике – 88") було зафіксовано композити ароматокурильница та ароматотерапия, а також похідне з усіченою основою ароматерапия. Наші спостереження засвідчують активність аброоснови **арома-**, що виникла на базі ад'єктива ароматический. Так, у текстах функціонують похідні аромакерамика, аромабумага, аромагранулы (для пилюсоків), аромадиагностика, аромачернила, аромачай, аромакабинет, аромакоктейли, аромакомната, ароматкань, аромасмеси, аромамассаж, аромамаркетинг, аромадизайн, аромафонтан, аромаэмульсия та інші. Відзначимо, що аброоснова може співвідноситися і з ад'єктивом ароматизационный: аромалампа ← ароматизационная лампа. Отже, можна констатувати, що словотвірна система мови поповнилася аброоснотою – основою-конкретизатором, згідно з класифікацією Н. Ф. Клименко, за допомогою якої утворюють нові слова [Клименко 1990, 2003]. Показовим є той факт, що неонімації розширюють тематичні групи "Біжутерія" та "Косметика", при цьому неоодинацями є і гіперонім, і гіпоніми: **аромабижутерия** (аромакулон, аромаподвеска, аромабраслет, аромасерёжки, аромакольцо), **аромакосметика** (аромабальзам, аромавода, аромалосьон, аромамази, аромамыло, аромакрем, аромамасла, аромашампунь). В окремих випадках спостерігаємо відношення синонімії (аромалампа – аромакурильница). Похідні не лише представлено у згаданих тематичних групах, вони також формують окремі теми-сценарії, як, наприклад, "водні процедури": аромабаня, аромаванна, аромаванная, аромамочалка, аромасоль (для ванн), аромадуш, аромапена (для ванн), аромаополаскивание.

Похідні з основою **арома**-використовують у номінаціях компаній (компанія ООО "Ароматека" (Україна, Дніпропетровськ)), центрів надання послуг ("Аромасауна" в Києві) та подарункових наборів ефірних масел для шкіри ("Аромазодіак", "Аромалекарь").

За рахунок появи нових одиниць подовжуються словотвірні ланцюжки (*аромат* → *ароматизация* → *реароматизация*), внаслідок чого збільшується потужність гнізда, обчислювана чотирма дериваційними кроками: *аромат* → *ароматический* → *ароматерапия* → *ароматерапевт* → *фитоароматерапевт*, *специалист-ароматерапевт*, *врач-ароматерапевт*. У словотвірному словнику О. М. Тихонова відзначено подвійну мотивацію для ад'єктива *терапевтический* (*терапевт* → *терапевт-ический* і *терапия* → *терап-евт/ическ-ий*), відповідно до якої будується п'ятичленний словотвірний ланцюжок: *аромат* → *ароматический* → *ароматерапия* → *ароматерапевт* → *ароматерапевтический* → *медово-ароматерапевтический*.

Основа **арома**- займає препозицію в слові та виявляє високий ступінь сполучуваності зі складними словами, що мають основу-класифікатор **-терапия**: *аромафитотерапия*, *аромапарафинотерапия* та *VIP-аромапарафинотерапия*, *аромасолетерапия*, *аромаионотерапия*, *аромаспелеотерапия* тощо. Водночас зафіксовано інтерпозицію основи в лексемах, які починаються з **фито**-: *фитоаромасредства*, *фитоаромадобавки*, а також у складі композита *ароматерапия*, здатного до "склеювання" з різними основами: *аэроароматерапия*, *гидроароматерапия*, *ионоароматерапия*, *светоароматерапия*, *фитоароматерапия*. Як пре-, так і інтерпозиція характерна для основи в конструкціях з вислим дефісом. Пор.: *Комплексное воздействие на организм уникальных оздоровительных методик мира при помощи арома-, фито-, цвето-, звукотерапии*: <http://www.tsunami.com.ua>; *цвето- и ароматерапия*; *В 2005 г. создаётся профилактический оздоровительно-реабилитационный центр апи-, арома-, фитотерапии* *сердечно-сосудистых заболеваний на базе стационарного пчелопавильона*: <http://www.beeland.ru>.

Словотвірна продуктивність притаманна й спільнокореневим основам **ароматн-ый**, **ароматичн-ый** і **ароматическ-ий**. У тлумачних словниках російської мови лексеми *ароматный*, *ароматичный* і *ароматический* розглядають як синонімічні. Позицію основ не закріплено в композитах; пор.: *Картриджи представляют собой полый мундштук с ароматическо-никотиновой смесью*: <http://vip-cigar.ru>; *Семя мускатного ореха используется как пряно-ароматическая добавка*: <http://wimm-bill-dann.net>; *Травы итальянской кухни придадут блюдам оригинальный ароматно-вкусовой букет*: <http://www.kamis-pripravu.ru>.

Інтернет-джерела засвідчують активізацію ад'єктивних основ у складі композитів: *ароматно-пряний* (ароматно-пряная приправа), *ароматно-сладкий* (ароматно-сладкие плоды) та *горьковато-ароматный* (горьковато-ароматный вкус), *пряно-ароматный* (пряно-ароматный запах), *тонкоароматный* (тонкоароматный хмель), *вкусоароматический* (вкусоароматическая добавка), *медово-ароматический* (медово-ароматический массаж), *фитоароматический* (фитоароматический крем). Пор.: *Анис отличается ароматично-сладковатым вкусом и сильно пряным запахом*: <http://www.fiziolive.ru/>; *Во Франции из листьев эстрагона готовят ароматично-пряный уксус*: [http:// www.prodinfor.com.ua/](http://www.prodinfor.com.ua/) **Пряно-ароматичное** *растительное* *сырье*: <http://foodstufflabels.org.ua>.

Близькість у значенні лексем зумовлює і спільність валентних властивостей. Наприклад, ад'єктиви сполучаються з препозитивними основами **слабо-** та **сильно-**: *слабоароматный* (слабоароматный цветок), *слабоароматичный* (слабоароматичный запах), *слабоароматический* (слабоароматические вина), *сильноароматический* (сильноароматические вещества), *сильноароматичный* (сильноароматичные масла); *сильноароматный* (сильноароматные листья). Проте при цьому неоднаково приєднують основи **высоко-** / **низко-**, **остро-**: *высокоароматный* (высокоароматный чай, кофе), *высокоароматический* (высокоароматический табак, солод, хмель, напиток) – *низкоароматический* (низкоароматический растворитель, нафталин, углеводород), *остроароматный* (остроароматный

запах). Префіксальні утворення відзначено тільки у похідного *ароматный* – *сверхароматный* (сверхароматный уксус), *суперароматный* (суперароматный укроп).

З градаційними основами сполучаються і спільнокореневі дієприкметники: *слабоароматизированный* (слабоароматизированная смесь), *легкоароматизированный* (легкоароматизированные табаки), *сильноароматизированный* (сильноароматизированный чай); *высокоароматизированный* (высокоароматизированный бензин, табак) / *низкоароматизированный* (низкоароматизированный бензин). Поодинокими є похідні з основою **средне-**: *среднеароматизированный* (среднеароматизированная смесь табака), *среднеароматный* (среднеароматный сорт роз).

Дериваційну активність виявляє похідне другого ступеня *ароматизатор* (*аромат* → *ароматизация* → *ароматизатор*), яке не відображено в тлумачних словниках російської мови. У "Вікіпедії" його наводять у множині і визначають як "речовини, які використовують для надання продуктам або виробам певних запахів, створення або поліпшення аромату". Слід підкреслити здатність таких речовин насичувати запахами повітря (пор. *ароматизатор воздуха*).

На базі лексичної одиниці *ароматизатор* утворюються юкстапозити та композити, останні мають закріплену постпозицію основи: *ароматизатор-концентрат*, *ароматизатор-подвеска* (для автомобіля), *подвеска-ароматизатор*, *ароматизатор-светильник*, *духи-ароматизаторы*, *жидкость-ароматизатор*, *спрей-ароматизатор*, *озонатор-ароматизатор*, *сувенир-ароматизатор*, *таблетка-ароматизатор* і *вкусароматизатор*, *фитоароматизатор*, *автоароматизаторы* та інші.

На другому ступені деривації утворено також похідне *ароматизаторщик*, яке слугує для найменування професії (*аромат* → *ароматизация* → *ароматизаторщик*), однак не виявляє дериваційної активності: "**Ароматизаторщик** участвует в процессе ароматизации табака при затаривании его вручную": <http://bestpravo.ru/sssrf/eh-pravo/x7g.htm>.

У 18 та 19 ст.ст. у складі гнізда були похідні *ароматник* і *ароматница*. Субстантив у ж. роді слугував базою для

численних юстапозитів. За лексикографічними джерелами, *ароматниця* – це "вазон з дрібними отворами у верхній частині, що містить пахощі". У цей період запитаними предметами були *кулон-ароматниця*, *ладанка-ароматниця*, *ваза-ароматниця*, *шкатулка-ароматниця*, *амулетниця-ароматниця*, *чайник-ароматниця*, *подсвечник-ароматниця*, *статуэтка-ароматниця*, *флакон-ароматник*, *подвеска-ароматник*, *бочонок-ароматник* та інші. Пор.: В XVIII в. самой популярной женской вещью наряду с веером была **винегретка-ароматниця**, наполненная острыми, резкими бальзамами на основе уксуса: <http://www.booksite.ru>; В XVIII и XIX столетиях появляются достаточно разнообразные ювелирные флаконы: например, позолоченный **флакон-ароматник** с эмалью, произведённый новгородскими мастерами: http://archvuz.ru/2007_1/17; **Ваза-ароматник** с крышкой в форме гондолы: <http://lj.rossia.org/users/marinni/214300.html?thread=2125852>.

Нині спостерігаємо повернення лексичної одиниці *ароматниця* до активного запасу мови, що підтверджує і її дериваційна активність: "**ароматниця** безопасна для дітей": <http://www.vesberdsk.ru/berdsk>, "**ароматниця** – флакончик для духов": http://klio-art.ru/events/vistavka_5.php, *ароматниця из красной глины*, Центр ароматерапии "*Ароматниця*", *кулон-ароматниця* (з бересту), *вышитый из бисера кулон-ароматниця*, *травниця-ароматниця* (інтер'єрна лялька з "начинкою"), *ароматниця-ракушка* (з бісеру), *корзинка-ароматниця*, *корзиночка-ароматниця* тощо.

А. О. Білецький акцентував увагу на зіставному, чи паралельному, дослідженні лексики різних мов. Для вивчення способів вираження основних понять у різних мовах учений запропонував термін *ідеоморфізм* (від грецького *іде́α* "ідея, думка, поняття" та морфії "форма, образ") [Белецкий 1958, 152]. Цей напрямок учителя розвиває і Н. Ф. Клименко. На матеріалі української мови дослідниця зробила тонкі спостереження над кореляцією питомих і запозичених основ, які передають поняття "земля", "повітря", "вода" [Клименко 1990, 101].

З поняттям "запах" співвідносяться лексеми *вонь*, *запах*, *пахнуть*, *аромат*, лат. *odor* "запах", лат. *olfactus* "нюх" та інші.

Субстантив *вонь* належить до спільнослов'янського лексичного фонду, спершу позначав запах. Як зауважував В. В. Виноградов, "омонімічні русизми та церковнослов'янізми часто ставали антонімами, наприклад, російські: *вонь, вонять, вонючий, вонючка* та церковнослов'янські: *благовоние, благовонный* (пор. *зловоние, зловонный*)" [Виноградов 1999]. Показово, що дериваційна активність властива церковнослов'янському слову *благовоние*. Так, на Сході існують *благовония-конусы, благовония-спирали, благовония-палочки*.

Дериваційна активність притаманна лексичній одиниці *запах*, за участю якої утворюються складні слова, хоча в лексикографічних джерелах зафіксовано лише композит *запахопоглотитель*. У нашій картотеці відзначено такі похідні: субстантиви *запахообразование, запахолечение, запахомер, запахотерапия, запахоуничтожитель, запахоуловитель*; ад'єктиви *запахосодержащий* (запахосодержащий воздух), *запахонепроницаемый* (запахонепроницаемый резервуар), *запаховыделяющий*: В документах, сопровождающих груз, его свойства должны записываться кодом, например: 3 – *запаховыделяющий* (выделяющий запахи или воспринимающий их): <http://moryak.biz/modules.php?name>.

Основа *запах-* вільно сполучається із запозиченими основами *-тека, -графія, -грамма*, рідко займає постпозицію (*фитозапахи, okazіоналізм благозапахи*). Композити вживають у конструкціях з вислим дефісом: *свето- и запахотерапия, вкусо- и запахограмма*. Окремі похідні мають статус okazіоналізма: *нос-запахохранилище*.

Унаслідок калькування англiцизма *smelliphone* з'явилася лексема *запахофон*, яка називає пристрій, за допомогою якого користувачі зможуть "обмінюватися" запахами (<http://fedpost.ru/sobytiya>).

Градацію запаху рослин передають ад'єктивні композити з препозитивними основами **сильно-** / **мало-** та **остро-**, зафіксовані в гнізді з вершиною *пахнуть*: *остропахучий* (остропахучий эстрагоник): <http://www.vokrugsveta.ru>; *Багульник – вечнозелёный, сильнопахучий* кустарник, высотой 20–125 см: <http://www.chem.asu.ru>; *Эстрагон Волковский – старинный*

сорт, малопахучий, с матовыми листьями: <http://www.7dach.ru>;
Бессмертник сильнопахнущий (лат. *Helichrysum graveolens*) –
многолетнее травянистое растение: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

Основа **одоро-** вільно сполучається із запозиченими основами -
тека, -графія, -логія, -лог, -метр, займає препозицію в слові.
Дериваційно активною є лексема *одоролог*: *одоролог-криміналіст*,
лаборант-одоролог, експерт-одоролог, спеціаліст-одоролог. Однак
у криміналістиці закріплено термін *ольфактроніка*, який позначає
"розрізнення (ідентифікацію) конкретного запаху за допомогою
ольфакторного гену, без виділення його з безлічі запахів":
<http://www.vedomosti.ru/glossary>.

Таким чином, давно запозичена основа **аромат-** у порівнянні із
співвідносними питомими та запозиченими основами, які передають
поняття "запах", утворює найбільш розгалужене гніздо з урахуванням
його лінійної та парадигматичної осей. Збільшенню потужності та
глибини гнізда сприяють поява нових складних слів – юкстапозитів і
комполітів, не лише дво-, а й трикореневих утворень, запитаність
нової абрососнови **арома-**, висока дериваційна активність окремих
ад'єктивних і субстантивних похідних гнізда, у тому числі й деривата
ароматниці, який перейшов з пасивного запасу мови до активного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький А. О. Про співставне дослідження словотвору різних мов / А. О. Білецький // Науковий щорічник за 1957 рік. – К. : Вид-во КДУ, 1958. — С. 152—154.
2. Букчина Б. З. Слитно или раздельно? : (Опыт словаря-справочника) / Б. З. Букчина, Л. П. Калакуцкая. – М. : Рус. яз., 1982. — 879 с.
3. Виноградов В. В. История слов. – М. : ИРЯ РАН, 1999.
4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові : [монографія] / Ніна Федорівна Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
5. Клименко Н. Ф. Аглютинативність в українському словотворенні / Н. Ф. Клименко // Українське мовознавство. – К., 1990. – Вип. 17. – С. 96–104.
6. Клименко Н. Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Українська мова. — 2003. — № 3—4. — С. 83—105.
7. Новое в русской лексике: Словарные материалы — 1988. — С.-Петербург : "Дмитрий Буланин". — 420 с.
8. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов. — М. : Рус. яз., 1985.
9. "Электронный словарь сокращений" : <http://www.sokr.ru>.

Петров А.В., д.филол. н., проф.,
Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского

РАЗВИТИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ГНЕЗДА С ВЕРШИНОЙ "АРОМАТ" В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается динамика развития словообразовательного гнезда с вершиной аромат, отмечается невысокий деривационный потенциал основы аромат- на фоне сокращённой основы арома-. Устанавливается продуктивность производных II ступени деривации и отмечается былая словообразовательная активность лексем ароматник и ароматница.

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, деривационный потенциал, продуктивность основ, абброосновы, субстантивные и адъективные композиты, юстапозиты.

Petrov A., D.Litt., Full Prof.,
V.I. Vernadsky Tavrida National University

DEVELOPMENT OF DERIVATIONAL GROUP WITH "AROMAT (aroma)" AT THE TOP IN THE RUSSIAN LANGUAGE

The article examines the dynamics of the word-formation group with "aromam" at the top; low derivational potential of the "aromam-" component as compared to the shortened "aroma-" stem has been established. The productivity of the second-stage derivation and former derivational activity of the lexemes "aromatnik" and "aromatnitsa" have been described.

Key words: word-forming nest, the derivational potential, the productivity of stems, abbrostems, substantive and adjectival composites, juxtaposits.

УДК 81'255:(808.7+61)

Поворознюк Р.В., к.філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПРИРОДА Й ХАРАКТЕР ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ В МЕДИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуто явище термінологічної варіативності в аспекті медичного перекладу. Розкрито роль соціокультурних

чинників, що визначають варіативність медичної термінології в оригіналі й перекладі. Окреслено текстоформуючі й комунікативні функції термінологічних варіантів. Проаналізовано механізми функціонування різновидів термінологічної варіативності в медичних текстах. Охарактеризовано основні стратегії їхнього відтворення.

Ключові слова: *термінологічна варіативність, медичний переклад, деномінативна й концептуальна варіативність, варіативні відповідники*

Перекладачеві медичних текстів (як усних, так і письмових) дуже часто доводиться зустрічатися з явищем термінологічної варіативності, що суттєво ускладнює розуміння оригіналу й ставить під сумнів адекватність його відтворення. Знання термінологічних еквівалентів, а також вірне їх застосування в контексті складає чи не найвище мірило професіоналізму, оскільки свідчить про те, що фонові знання перекладача в певній галузі медицини наближаються до знань фахівця, а в перекладацькій компетенції превалює предметна складова.

Проте поруч із типовими синхронними й діахронними змінами, що спостерігаються в термінологічному апараті будь-якої галузі знань, мова медицини позначена й специфічними особливостями в результаті особливостей її генези й розвитку. В Європі робилося декілька спроб стандартизувати термінологічне поле медицини шляхом опублікування лексикографічних джерел, серед яких найбільш пізніми є *Nomina Anatomica*, узгоджена під час VI Конгресу Міжнародного комітету з анатомічної номенклатури (IANC) 1956 року в Парижі, й *Terminologia Anatomica*, розроблена Федеративним комітетом з анатомічної термінології (FCAT) за участі Міжнародної федерації анатомічних асоціацій (IFAA) у 1998 році. Виходячи з того, що в квітні 2011 року *Terminologia Anatomica* була розміщена на сайті Федеративної міжнародної програми з анатомічної термінології (FIPAT), організації-наступника FCAT, міжнародна медична спільнота вважає її найбільш повною й відповідною. Однак поява термінологічних стандартів не усунула варіативність як таку, а швидше додала до існуючого поля лексичних одиниць нові. До того ж, терміни, що входять до списку *Terminologia Anatomica*, не супроводжуються

дефініціями, а отже, великою мірою залишаються незрозумілими для нефакхівців.

М.Руло вказує, що явище термінологічної варіативності можна прослєжувати якраз у перекладі медичних текстів, оскільки хоч синонімія й полісемія спостерігаються як у мові оригіналу, так і в мові перекладу, лише шляхом зіставлення дослідники переконуються в тому, що не всі термінологічні варіанти мови оригіналу мають аналогічні еквіваленти в мові перекладу. Крім того, на думку М.Руло, довідкові джерела не допомагають, а заважають медичним перекладачам через брак уніфікованих відповідників [17, с.143-152]. Іспанські вчені Е.Ечевееррія та І.Хіменес додають до вищеназваного чинника нехтування соціотермінологічним контекстом (варіативність, викликана спеціалізацією лікаря), неповний виклад усіх можливих значень медичного терміна, брак систематизації, термінологічні та концептуальні огріхи [10, с.47-57].

Т.Колле, зокрема, вказує на те, що термінологічна варіативність є важливою запорукою когерентності тексту. У наукових текстах автори подекуди вживають низку синонімів на позначення одного й того самого концепту [7, с.247-263]. В комунікативному аспекті вживання термінології – це засіб передачі думок відправника рецептору. "Кожен відправник підлаштовує свої виражальні засоби до конкретної ситуації спілкування" [6, с.8]. Таким чином, у деяких випадках лексичний варіант може виявитися більш придатним, аніж термінологічний відповідник, поданий у спеціальному словнику. Для перекладача наукових текстів (зокрема, медичних) важливо знати, як у вихідній і цільовій мовах прийнято позначати той чи інший концепт у різних комунікативних ситуаціях.

Недосконалі лексикографічні джерела й недостатня обізнаність перекладачів призводять до появи інтертекстуальної й інтратекстуальної термінологічної негомогенності в текстах цільовою мовою. Перша (термін П.Демешка) означає різне передавання тих самих термінів у межах різних, споріднених чи неспоріднених між собою текстів, тоді як друга (термін К.Макеєва) – передавання тих самих термінів мовою оригіналу

кількома варіантами в мові перекладу в межах одного тексту, переклад якого здійснював один або кілька перекладачів [1, с.12].

Сучасні дослідники загалом погоджуються з тим, що термінологічна варіативність хоча б частково викликана вживанням тієї чи іншої одиниці в різних комунікативних контекстах. Експерти-лікарі володіють семантично-прагматичним апаратом своєї галузі, що заснований на принципах словесної взаємодії в різних професійно-забарвлених комунікативних ситуаціях, а також жанрових стандартах укладання текстів, типових для тієї чи іншої галузі медицини. З огляду на ці знання вони здатні обрати з низки можливих найбільш доречний відповідник для певної комунікативної ситуації або жанру. Те ж саме змушений робити перекладач, що часто не має медичної освіти та відповідного рівня обізнаності в професійних питаннях.

Лінн Боукер наголошує на тому, що термінологічна варіативність у медицині – "не поодиноким зухвалістю або неухвалістю, вона має під собою мотивацію й виступає підґрунтям експертної комунікації" [5, с.487]. Вияви термінологічної варіативності особливо помітні, коли лікар переключається з розмови з колегою на спілкування з нефаківцем (пацієнтом). Усталені позначення можуть не повністю відображати думку лікаря або підкреслювати лише один аспект складного явища, яке необхідно розкрити повністю. Натомість професійні перекладачі, на думку Л.Боукер і Ш.Хокінз, схильні "занадто стандартизувати цільовий текст, послідовно вживаючи одні й ті самі відповідники там, де автори оригіналу навмисне обирали термінологічні варіанти" [4, с.80]. К.Дюрєс стверджує, що на стратегії відтворення термінів впливають як лінгвістичні, так і соціокультурні чинники [9, с.219-220]. Когнітивний аспект визначає підхід експерта до того чи іншого явища, характеристики якого він прагне описати. У медицині когнітивний аспект відтворення термінів закладений у галузі, де працює експерт. Комунікативний аспект описує обставини створення й сприйняття повідомлення, де присутня термінологія. Т.Колле вирізняє також і дискурсивний аспект, тобто формальні й структурні трансформації, яким піддають

терміни в залежності від певного дискурсивного оточення (контекстуально-залежні відповідники) [7].

Не менш важливу роль у виникненні термінологічної варіативності як явища відіграє етнічне походження й культурна приналежність комунікантів із тріади "лікар-пацієнт-перекладач". У цій тріаді два учасника зазвичай поділяють культурну приналежність (лікар і перекладач), двоє володіють однією мовою (лікар-перекладач, перекладач-пацієнт), проте точки перетину концептуальних кіл, що уможливають комунікацію, замикаються на перекладачеві, що, як правило, має відмінне культурно-етнічне підґрунтя від пацієнта.

Антрополог Едвард Т.Холл ґрунтує свою теорію про культури високого та низького контексту на очікуваннях мовця щодо ймовірної обізнаності їх співрозмовника з темою обговорення [12]. У комунікативних ситуаціях низького контексту співрозмовник практично необізнаний, йому необхідно пояснювати все детально. У комунікативних ситуаціях високого контексту співрозмовник "занурений у контекст" обговорення й не потребує додаткової інформації. Те саме відбувається, коли комуніканти належать до одного професійного середовища, мають однакові освітній рівень, інтерес та компетенцію в певній галузі знань (інтрапрофесійна комунікація).

Засновники напрямку міжкультурного перекладу В.Марреллі та Д.Катан застосували аналогічні категорії "високого та низького контексту" до культур загалом, віднісши країни Далекосхідного регіону та Південно-Східну Азію до культур високого контексту, а середземноморську та східну частину Європи, Близький Схід та Латинську Америку до культур низького контексту [13]. Англомовна комунікація, зокрема, асоціюється з низьким контекстом, тому всі ствердження набувають у ній максимально конкретного характеру, відсутня двозначність. Фактичний зміст комунікації превалює над засобами вираження, припущення підтверджуються статистичними даними. Крім того, термінологічна варіативність, властива професійній англомовній комунікації, впливає з багатства словникового апарату, що чутливо реагує на будь-які варіації змісту, відображаючи його без перифрастичних відхилень.

Натомість культури високого контексту приділяють велике значення невербальній комунікації та прихованим змістам. Успіх комунікації залежить від інтуїції та кооперації співрозмовників. П.Платт стверджує, що всі контакти, які відбуваються в культурах високого контексту, мають непрямий, закодований характер. Значення передається швидше не словами, а невербальними засобами, доповнюється інформацією про навколишнє середовище, стосунки комунікантів тощо[14].

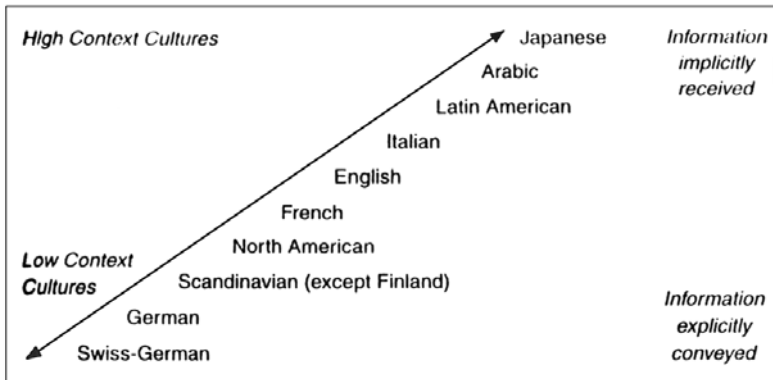

Рис.1 Контекстуальний діапазон культур за Д.Катаном [13, с.253]

Україномовна спільнота має ознаки культури як високого, так і низького контексту. В рамках офіційної комунікації ми вживаємо довгі ускладнені речення, звороти та кліше, частіше вдаємося до експресивних засобів і парафразу. Конкретний, безапеляційний підхід, властивий англомовним комунікантам, видається, з огляду на вищесказане, грубим і дещо агресивним.

Якщо вважати переклад засобом передачі думок і інформації, а не банальним перемиканням мовних кодів, видається очевидним, що він передбачає постійний перехід від високого до низького контексту й навпаки. При цьому лише перекладач несе відповідальність за наділення співрозмовників контекстом, що відсутній у їх культурах, проте необхідний для порозуміння.

Р.Теммерман підтверджує цю тезу, вказуючи в результатах аналізу масштабного корпусу економічно-фінансових текстів, що "оригінали євро- англійською мовою позначені

термінологічною варіативністю, динамікою й пластичністю будь-якої живої мови. Читачі даних текстів у перекладі отримують нібито подібну інформацію, проте вона відрізняється внаслідок асиметрії (анізоморфізму) цільових мов" [19, с.56].

Термінологічна варіативність у наукових текстах (зокрема медичних) цільовою мовою часто є наслідком процесу "формування вторинної термінології" (за Х.К.Сейджером), тобто "виникнення нового терміна на позначення відомого концепту ... внаслідок передачі інформації (knowledge transfer) іншій мовній спільноті" [18, с.80].

Термінологічні варіанти прийнято розділяти на деномінативні, тобто ті, що характеризуються варіативністю форми, та концептуальні, що характеризуються варіативністю змісту. У рамках денотативної варіативності Р.Дюбек вирізняв морфологічну та орфографічну, а також еліпси та аббревіатури [8]. Пізніше до цих різновидів додалися пермутація (blood flow, flow of blood), синтаксична та морфо-синтаксична варіативності (cardiomyopathie – myocardiopathie, kyste du rein - rein kystique (кіста нирки)) [15, с.236].

До концептуальних різновидів термінологічної варіативності С.Керен відніс паралельне вживання назв, запозичених з різних анатомічних номенклатур: cubitus – ulna (ліктьова кістка), греко-латинських гібридів і етимологічно-гомогенних терміноелементів: adipocyte – lipocyte, діалектичних та загальнонаціональних номінацій: квебекська аббревіатура GARE (grossesse à risque élevé) – вагітність, пов'язана із ризиком, а також епонімів, квазі-синонімів: целіоскопія (ендоскопічна операція черевної порожнини) – лапароскопія (ендоскопічна операція будь-яких внутрішніх органів), плеоназмів: cirrhose du foie - цироз печінки (цироз (гр. *kirros*) – це позначення специфічного бурого кольору, властивого тільки ураженій печінці) та інших стилістично-забарвлених термінологічних одиниць [15].

Існують різні гіпотези щодо того, в яких випадках перекладачі вдаються до деномінативних та концептуальних варіантів. Х.Фреша вважає деномінативну варіативність ознакою науково-популярного, а не наукового тексту. Також вона пов'язує характер тексту й ступінь його науковості із

вживанням різноманітних типів деномінативної та концептуальної варіативності [11].

Відповідно до закону інтерференції Г.Турі [20, с.275], елементи вихідного тексту в процесі перекладу переносяться в цільовий текст. Вплив мови оригіналу, при цьому, помітний не тільки на рівні синтаксису, а й на рівні лексики: перекладачі пропонують термінологічні еквіваленти, виходячи з одиниць, запропонованих у оригіналі. Однак М.Роджерс стверджує, що безпосереднє лексичне оточення терміна (контекст) часто не збігається в різних мовах, що має визначальний вплив на підбір еквівалента, а "пошук прямих відповідників терміна призводить до функціональних втрат на рівні тексту" [16, с.233].

Вдаючись до відтворення медичних термінів за допомогою їх варіативних відповідників, перекладач зазвичай послуговується типологічними одиницями наступних видів: повними синонімами, квазі- та псевдо-синонімами (класифікація Р.Дюбюка) [8, с.121-123]. Повні синоніми функціонують нарівні з оригінальним концептом, проте концентрують увагу на відмінних характеристиках (наприклад, епонім вживається замість греко-латинської назви (синдром Альпорта - спадковий нефрит), епонім замість іншого епоніма на позначення того самого концепту (Фаллопієва заслінка – заслінка Тульпа, *valva ileocaecalis*), запозичення замість питомої термінологічної одиниці (*hyperalimentation* – переїдання)). Неповні синоніми відрізняються написанням, морфологічним складом, синтаксичними характеристиками (аббревіатура, еліпс).

Серед українських термінологів, які досліджували проблему варіативності в медицині, Ткач А.В. описала найбільше різновидів цього явища. Серед них акцентні варіанти, які розрізняються за допомогою наголосу, фонематичні, морфологічні, словотвірні та комбіновані варіанти [2].

Квазісиноніми також описують один і той самий концепт, є частково взаємозамінними, проте позначені соціолінгвістичними, географічними, темпоральними, професійними маркерами, що суттєво обмежують їх вживання. Крім того, квазісиноніми відрізняються частотністю й узусом [8,

с.121-123]. Наступний приклад взято з перекладу телесеріалу "Доктор Хауз" (сезон 7, серія 2), виконаного каналом СТБ:

Their son has CMD. As it is, he's gonna die of **respiratory failure** by 25. – В їх сина вроджена м'язова дистрофія. Він і так помре від **задухи** до 25 років.

Народний етимон "задуха" є квазісинонімом терміна "дихальна недостатність" і може вживатися лікарем лише в неформальних ситуаціях (наприклад, розмова з нефакхівцями).

Псевдосиноніми ж, хоч і належать до одного семантичного поля, проте не можуть повністю замінити одне одного, оскільки мають додаткові обмежувальні маркери значення, відображають відмінні концепти [8, с.121-123]. Наступний приклад взято з перекладу телесеріалу "Доктор Хауз" (сезон 8, серія 2), виконаного каналом СТБ:

Its tick borne disease season. Ehrlichiosis causing **bronchialitis**. – Сезон хвороб, які переносять кліщі. Ерліхіоз викликає **бронхіт**.

Вживання псевдосиноніма в перекладеному реченні призводить до смислової помилки. Як бронхіт, так і бронхіоліт порушує роботу дихальних шляхів, проте ці хвороби відрізняються рівнем ураження бронхіального дерева.

Таким чином, результати нашого дослідження вказують на те, що джерелами термінологічної варіативності в медичному перекладі можуть виступати різноманітні соціокультурні чинники. Роль термінологічної варіативності в перекладі не можна оцінити як однозначно позитивну або негативну, оскільки вона ускладнює переклад так само часто, як і урізноманітнює його, адаптуючи до потреб цільової аудиторії й типу перекладеного матеріалу. Арсенал перекладацьких стратегій, спрямованих на передачу термінологічного словника медицини, розширюється у відповідь на поступове розростання концептуального апарату цієї галузі знань, проте основні напрямки вже розроблені в очікуванні детального перекладознавчого аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Макеєв К.С. Жанрові особливості фармацевтичних текстів у німецько-українському перекладі): Автореф.дис...канд.філологічних наук: 10.02.16/ К.С.Макеєв: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 15с. 2. Ткач А.В.

Словотвірна ідентичність/варіантність української медичної термінології: Дис...канд. філологічних наук: 10.02.01/Алла Василівна Ткач. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 219 с. 3. Bowker, Lynne. You say "flatbed colour scanner," I say "colour flatbed scanner": A descriptive study of the influence of multidimensionality on term formation and use with special reference to the subject field of optical scanning technology./Lynne Bowker//Terminology.- 1997. – Vol. 4(2). – C.275-302. 4. Bowker, Lynne, Hawkins, Shane. Variation in the organisation of medical terms: Exploring some motivations for term choice./Lynne Bowker, Shane Hawkins//Terminology. – 2006. – Vol. 12 (1). – C.79-110. 5. Bowker, Lynne. Variant terminology: frivolity or necessity?/Lynne Bowker//Materials of the 8th EURALEX International Congress. - Liege: University of Liege, 1998. – C.487-495. 6. Cabré, M.T. On Diversity and Terminology/M.Teresa Cabré Castellví//Terminology. – 1995. – Vol. 2(1). –C.1-16. 7. Collet, Tanja. Esquisse d'une nouvelle microstructure de dictionnaire spécialisée reflétant la variation en discours du terme syntagmatique./Tanja Collet/Meta. – 2004. – Vol. 49(2). – C.247-263. 8. Dubuc, Robert. Terminology: A Practical Approach. – Montreal: Linguatex éditeur Inc., 1997. – 198 с. 9. Durieux, Christine. Texte, contexte, hypertexte./Christine Durieux//Cahier du CIEL. – Paris, 1994-1995. – C.214-228. 10. Echeverría, Elena, Jiménez, Isabel. La terminología anatómica en español, inglés y francés./Elena Echeverría, Isabel Jiménez//Panace@. -2010. - Vol. XI (1). – C. 47-57. 11. Freixa, Judit. Causes of Denominative Variation in Terminology: A Typology Proposal./Judit Freixa//Terminology. – 2006. – Vol. 12(1). –C.51-77. 12. Hall, E.T. Beyond Culture/Edward Twitchell Hall. - New York: Anchor Books, 1989. – 298 с. 13. Katan, D. Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters, and Mediators/David Katan. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1999. – 270 с. 14. Platt, P. Out of Context (adapted from an article originally published in the New England Financial Journal)/Polly Platt - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.pollyplatt.com/pages/OutOfContext1.htm>. 15. Quérin, Serge. Variation terminologique en français medical./Panace@. – 2013. - Vol. XIV (38). – C. 235-239. 16. Rogers, M. Multidimensionality in Concepts Systems: A Bilingual Textual Perspective./Margaret Rogers//Terminology. – 2004. – Vol. 10(2). –C.215-240. 17. Rouleau, Maurice. La terminologie médicale et ses problèmes./Maurice Rouleau//Panace@. – 2003. - Vol. IV (12). – C. 143-152. 18. Sager, Juan Carlos. A Practical Course in Terminology Processing./ Juan Carlos Sager. - Amsterdam/New York: John Benjamins, 1990. – 199 с. 19. Temmerman, Rita. Stars, Problem Children, Dogs and Cash Cows: Evocative Terminology in Multilingual Business Communication./Rita Temmerman//SYNAPS – A Journal of Professional Communication. - 2011. – Vol. 26. – C.48-61. 20. Toury, Gideon. Descriptive Translation Studies and Beyond./Gideon Toury. - Amsterdam/New York: John Benjamins, 1995. - 311 с.

Стаття надійшла до редакції 13.10.14

Поворознюк Р.В., к.філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ ім.Т.Шевченка

ПРИРОДА И ХАРАКТЕР ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ВАРИАТИВНОСТИ В МЕДИЦИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ

В статье рассматривается явление терминологической вариативности в аспекте медицинского перевода. Раскрывается роль социокультурных факторов, определяющих вариативность медицинской терминологии в оригинале и переводе. Определяются текстоформирующие и коммуникативные функции терминологических вариантов. Анализируются механизмы функционирования разновидностей терминологической вариативности в медицинских текстах. Представлена характеристика основных стратегий их воспроизведения.

Ключевые слова: терминологическая вариативность, медицинский перевод, деноминативная и концептуальная вариативность, вариативные соответствия

Povoroznyuk R. V., PhD, Associate Professor,
Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

ORIGINS AND CHARACTER OF TERMINOLOGICAL VARIATION IN MEDICAL TRANSLATION

The article deals with the notion of terminological variation in medical translation. The role of social and cultural factors underpinning the variation of medical terminology is discussed. The text-forming and communicative functions of terminological variants are outlined. The mechanisms of various types of terminological variation functioning in the medical texts are analyzed. The principal strategies of their rendering are described.

Keywords: terminological variation, medical translation, denominative and conceptual variation, variation correspondences

УДК 811.512.161'373:793.7

Покровська І. Л., к. філол. н., доц.,
КНУ імені Т.Шевченка, Київ

САКРАЛІЗАЦІЯ ТЕКСТІВ ТУРЕЦЬКИХ КРОСВОРДІВ

Статтю присвячено питанню сакралізації кросвордного жанру, зокрема, створенню власне релігійних кросвордів і внесенню елементів релігії 'іслам' до кросвордів на перевірку рівня загальної

ерудиції. Виокремлено й проаналізовано основну тематику релігійних кросвордів і зафіксовано сакралізовані у заголовках і текстах кросвордів лексеми та фрази.

Ключові слова: кросвордний текст, сакралізація, кодування, релігія і мова.

Кросворди зазвичай присвячуються різним сферам людської діяльності. Досить детально кросвордна тематика окреслена в праці С. Колосової "Довідник кросвордиста", яка побудована на принципі перерахування слів, що належать до різних галузей науки, культури та мистецтва [Колосова 2004]. Метою кросворду як різновиду мовної гри є перевірка загальної ерудованості, пов'язаної з об'ємом загальних для певної культури позамовних знань, наприклад, дефініцій, які базуються на апеляціях до прецедентних текстів, стереотипних ситуацій [Денисова 2008: 128-129]. При цьому основний масив знань і уявлень у кросвордах зберігається у свідомості носіїв національного ментально-лінгвального комплексу у вигляді фрейм-структур [Захарченко, Красных 1998: 100-115].

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що розвиток лінгвістики тексту привертає увагу дослідників на майже недосліджені сфери комунікації, у т. ч. кросворди. Кросворд як модифікований тип загадки вивчали такі вчені, як І. В. Абрамець, М. В. Волкова, К. О. Денисова, І. В. Захарченко, В. В. Красних, В. І. Мордань. Проте недосліджений раніше релігійний аспект кросвордів потребує аналізу з точки зору мовних способів його когнітивного та лінгвістичного моделювання. Важливою є також спроба відповісти на запитання щодо того, які саме релігійні знання і яким чином представлені в текстах кросвордів сучасної турецької мови.

Метою даної роботи є вивчення явища сакралізації в турецьких кросвордах і виокремлення найбільш поширених способів кодування об'єктів пошуку. Зазначена мета визначає завдання наукової розвідки: виявлення вербалізованих асоціативних зв'язків, які відіграють інтегруючу роль у зіставленні різних предметів; класифікація різновидів кросвордів сучасної турецької мови, характеристика основних

мовних засобів кодування об'єкту дійсності, подача образно-семантичних аспектів формування турецьких кросвордів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на турецькомовному матеріалі розглянуто явище сакралізації в кросвордах.

Матеріалом дослідження послуговували релігійні кросворди зі збірок Нуріджана Кафли "Аріфане. Книга кросвордів релігійної культури" ("Arifane. Din kültürü Bulmaca Kitabı") [Kafı 2012], Г.Озтюрка "Основні релігійні знання через кросворди та загадки" ("Bulmacalar ve Testler ile Temel dini bilgiler") [Öztürk 2010], кросворди з видання Турецького мовного товариства "Чудові кросворди турецькою мовою" ("Güzel Türkçe bulmacalar") [GTB 2011], кросвордні формулювання зі збірок-словників М. С. Чошкунтюрка "Довідник кросвордиста" ("Bulmaca rehberi") [Coşkuntürk 2003] та Бюлента Ерміша "Словник кросвордів" ("Bulmaca sözlüğü") [Ermiş 2008].

Предметом дослідження є тексти кросвордів сучасної турецької мови, а **об'єктом** – семантичні засоби турецькомовних кросвордів.

Відповідно до визначення, наведеного у "Словнику української мови", кросворд – це "гра-задача, яка полягає у вписуванні літер у перехресні рядки клітинок накресленої фігури так, щоб по горизонталі та вертикалі вийшли загадані слова" [СУМ 1973: 366].

К. О. Денисова, характеризуючи кросвордний жанр, зазначає, що кросворд є одним із самих поширених жанрів у світі розваг. Зокрема, його розгадування тренує пам'ять і розширює кругозір. Деякі типи кросвордів сприяють розвитку допитливості й асоціативного мислення. Застосування викладачами кросвордів у своїй роботі дозволяє учням засвоювати знання в ігровій формі [Денисова 2008: 118].

Історія кросворду лише за офіційними даними налічує близько ста років. Дискусійним є питання щодо першого автора кросворду. Зокрема, англійці вважають батьківщиною кросворда свою країну, а його винахідником М. Девіса, який опублікував свій перший кросворд в газеті "Тайм" в кінці XIX століття. Американці стверджують, що автором першого

кросворду був А. Уїнн, який створив кросворд і надрукував його 21 грудня 1913 р. У кросвордах А. Уїнна були закладені принципи побудови "сучасних кросвордів: симетрична сітка, написання слів по вертикалі та горизонталі, які додавалися до випуску правильних відповідей" [Волкова 2011: 36].

Всі кросворди діляться переважно за двома ознаками: оформлення (структура) і зміст (наповнення).

За оформленням виділяються такі типи кросвордів: класичні кросворди, скандинавські кросворди (сканворди), японські кросворди, філворди, лінійні кросворди, кейворди (ключворди).

За змістом кросворди поділяються на тематичні кросворди, кросворди-поліглоти, алфавітні кросворди, цитатні кросворди, гумористичні кросворди, кросворди з фрагментами, ребусні кросворди [Волкова 2011: 36].

Турецькі лексикографи для позначення невеличких текстів, які належать до кросвордного жанру, користуються терміном *bulmaca*. *Bulmaca* – це гра по знаходженню слів та перевірці знань, яка має на меті встановлення зв'язку між словами шляхом подачі натяків [Sosyal Bilimler 203]; різновид загадки, переданої літерами або малюнками [Doğan 2005: 186]; гра з різними формами вираження, яка передбачає процес пошуку [TS 1988: 228].

У перекладних словниках мовна одиниця *bulmaca* має ширше значення ніж просто кросворд: "ребус, загадка, кросворд" [Щека 1997: 63].

У даному дослідженні термін *bulmaca* використовується у вузькому значенні, тобто лише як одиниця, яка позначає різного виду кросворди.

У Туреччині кросворди видаються зазвичай окремими збірками, які можуть містити як різнопланові, так і вузькотематичні види загадок.

Явище сакралізації (набуття релігійних рис) в турецьких кросвордах є двоплановим:

– присвячені релігії статті у збірках кросвордів: релігійні промови, які виголошуються у мечетях релігійними діячами (відгадка: тур. *vaaz*) [ГТВ 2011: 23], заклик до молитви, який у мусульманській релігії голосно виголошує *муєзін* (відгадка:

тур. *ezan*) [GTB 2011: 34], місце зібрання усіх мусульман у судний день (відгадка: тур. *mahşer*) [GTB 2011: 43].

У текстах кросвордів зустрічаються і дефініції застарілих релігійних термінів, про що власне і зазначається у дужках: *пекло* (застаріле) (відгадка: тур. *tamu*) [GTB 2011: 59], *молитва-намаз* (відгадка: тур. *salavat*), *Бог, Аллах* (застаріле) (відгадка: тур. *Hu*) [GTB 2011: 112], *професія імама* (застаріле) (відгадка: *imamet*) [GTB 2011: 129], мусульманські формули: *maşallah* (тур. *Allah'ın yaratıcı ifadesi ile gerçekleşen* (18/39), що в перекладі з арабської означає 'Те, чого бажає Аллах' [GTB 2011: 47].

При цьому слід виділити, що релігійні слова можуть бути складовими частинами прецедентних висловлювань. Зокрема, у текстовій частині кросворду в таких випадках подається вираз із пропущеним словом: ... *küstürdü, Muhammed'i memnun edemedi* (букв. ... образив, а Мухаммеда не зміг задовольнити) [GTB 2011: 36]. У зазначеному фразеологічному виразі, який використовується в значенні "маючи на меті зробити добро, так і не зробити нічого хорошого", пропущеною є лексема *İsa* (укр. *Ісус*).

Деякі релігійні елементи зустрічаються в кросвордах поодинокі, інші –повторюються в різних кросвордах. Наприклад, у збірці кросвордів, виданих Турецьким мовним товариством, у багатьох кросвордах зустрічаються релігійні терміни, позначені такими перифразами, як 'найвищий поверх неба' (відгадка: *ars*) [GTB 2011: 35, 84], 'виконання повелінь Аллаха, молитва' (відгадка: *taat*) [GTB 2011: 53], 'продовгувата частина, яка надягається на передню частину вервечки (чоток)' [GTB 2011: 64, 95, 107].

У турецькомовних кросвордах зустрічаються і вирази, які характеризують непов'язані з релігією явища через посередництво дотичних до сакрального світу лексем: сильний дощ, який випав в часи пророка Нуха (укр. Ноя) і внаслідок якого під водою опинився весь світ (відгадка: тур. *tufan*) [GTB 2011: 106].

– присвячені релігії кросворди. Такі кросворди називаються тематичними, їх зазвичай досить непросто складати, проте їх легко вирішувати, якщо добре володієш тематикою. Загалом цільність тексту кросворду "зовнішньо" продиктована тим, що передбачається запис певних відповідей на наведені тексти завдань.

Чудовими зразками таких релігійних жанрів є збірки Н. Кафли "Arifane. Din Kültürü. Bulmaca kitabı" та книга Г. Озтюрка "Bulmacalar ve Testler ile Temel dini bilgiler". У передмові до свого видання Гюльсер Озтюрк зазначає, що в ХХІ столітті, у якому ми живемо, відбулися зміни в методиці викладання та матеріалах, які застосовуються в навчальному процесі. Ці зміни не обійшли і релігійну сферу, у якій почали застосовуватися різні методи передачі релігійної інформації підліткам [Öztürk 2010: 1]. Свій посібник, призначений для використання на курсах вивчення Корану й заняттях з релігії, автор і відносить до таких новаторських жанрів, зазначаючи при цьому, що поруч з релігійною інформацією подаються і запитання на загальну ерудицію.

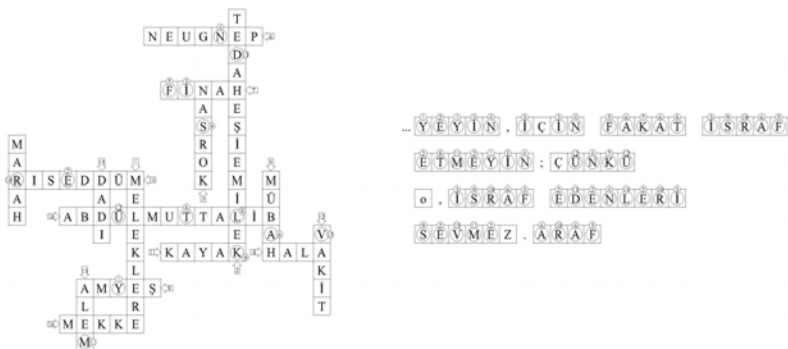
У збірці кросвордів Н. Кафли є значна кількість релігійних філфордів (видів кросвордів, у яких у вигляді групи літер подані слова у вигляді окремого списку по вертикалі та діагоналі), присвячених певній темі. Найбільш відомими є такі теми кросвордів: *sahabe* – 'імена мусульман, які жили в часи пророка Мухаммеда, бачили і знали його особисто'; *peygamberler* – 'імена мусульманських пророків'; *Esmâ'ül Hüsnâ* (Есма-уль Хусна) – '99 красивих імен пророка'; *sureler* – 'назви основних сур Корану'; *mahya* – 'освітлені надписи, які розміщують між мінаретами мечетей в місяць Рамадан'; *Ramadan* – 'місяць посту в мусульман'. Цікавими зразками філфорду є наведений нижче кросворд *Ramazân Neşesi* (укр. радість Рамадану), у якому потрібно знайти такі релігійні терміни: *teravih* – 'намаз, який виконується ввечері в місяць Рамадан', *hurma* – 'хурма', *fitre* – 'милостиня, яку передбачено роздавати бідним перед святковим намазом', *iftar* – 'вечеря під час посту в місяць Рамадан', *imsak* – 'час початку посту', *Kadir gecesı* – 'ніч, коли почалося ниспослання Корану, 27-й день місяця Рамадан'; *sahur* – 'їжа, яку споживають у місяць Рамадан з метою тримати піст у денний час'; *oruç* – 'піст'; *mukabele* – 'читання напам'ять Корану в місяць Рамадан', *zekat* – 'передача бідним 1/40 прибутку'; *bayram* – 'свято'; *sabır* – 'терпіння', *irade* – 'воля', 'бажання'.

[Kaflı 2012: 11]

При цьому з літер, які не увійшли до кросворду, складається речення: *Onbir ayın sultanı rahmet ve bereket ayı mübarek ramazan hoş geldin* – ‘Ласкаво просимо [до нас] благословенний місяць Рамадан – місяць благословення і благополуччя, султан дванадцяти місяців’.

Крім власне релігійних кросвордів, зустрічаються і змішані типи кросвордів, які все ж ставлять на меті подання саме релігійної інформації через кросворд. Наприклад, детально проаналізуємо як приклад такого кросворду один з реверсивних кросвордів з елементами кейворда (*реверсивний кросворд* – це такий різновид гри, при якій слова необхідно вписувати тільки за напрямками вказаних стрілок, тобто не лише зліва направо і зверху вниз, але і справа наліво і знизу вверх; *кейворд* – кросворд, у клітинках якого вказані числа, які замінюють літери, при цьому для однакових літер подаються однакові числа. До кейворда подається також табличка з цифрами для вписування відгаданих літер):

[Öztürk 2010: 83]

1) *relig.* Одна з вимог віри (відгадка: віра в ангелів (тур. *meleklerle*)).

2) *relig.* Одна з умов релігії (відгадка: *kelime-i şehadet*).

3) Морський пірат (відгадка: *korsan*).

4) *relig.* Заборонена релігією дія (відгадка: *haram*).

5) *relig.* Незаборонена релігією *іслам* поведінка (відгадка: *tubah*).

6) Морська пташка, яка не літає і мешкає в районах південного полюсу (відгадка: пінгвін (тур. *penguen*)).

7) *relig.* Ім'я, яке давали особам, які жили відповідно до законів релігії пророка Ібрагіма до приходу на землю пророка Мухаммеда (відгадка: *hanif*).

8) Сестра батька (відгадка: *hala*).

9) *relig.* Молочна сестра пророка (відгадка: *Şeyma*).

10) *relig.* Дідусь Пророка (відгадка: *Abdülmutallib*).

11) Зимовий вид спорту (відгадка: *kayak*).

12) Період часу поза намазом (відгадка: *vakit*).

13) Півмісяць на мінареті (відгадка: *alem*).

14) *relig.* Сура, у якій містяться аєти, які були послані Аллахом вдруге (відгадка: *müdesir*).

15) доглядальниця дітей (відгадка: *dadı*).

16) *relig.* Місто, у якому знаходиться священний мусульманських храм (відгадка: *Mekke*) [Öztürk 2010: 83].

Певні цифри, які позначені в середині клітинок кросворду, утворюють кросворд, у якому зашифровані слова з 31 сури

Корану під назвою "Араф": *Yeyin, için fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez* – 'Їжте, пийте, проте не займайтеся марнотратством, оскільки Він (Аллах) не любить марнотратства' [Öztürk 2010: 83].

При цьому слід відзначити, що деякі релігійні за своєї суттю кросворди містять у своєму складі світські назви, які є антономазійними номінаціями: *En güzel isimler* (найкращі імені – імена Аллаха), *En güzel kitap* (найкраща книга – Коран), *Gül Devri* (епоха троянд – епоха пророка Мухаммеда, якого в ісламі часто порівнюють з так званою божественною квіткою – трояндою).

Для загадування релігійних об'єктів у кросвордах живляються і не пов'язані з релігією висловлювання, з яких виокремлюється, наприклад, перша літера для відгадування релігійного об'єкту. Наприклад, для того, щоб відгадати ім'я ангела Гавриїла пропонується відповісти на сім наведених нижче запитань:

С

 Перша літера є у слові *ceza* (укр. штраф), проте немає у слові *ezan* (укр. езан – заклик до молитви)

Е

 Друга літера є у слові *elma* (укр. яблуко), проте немає у слові *alma* (укр. не бери)

В

 Третя літера є у слові *bardak* (укр. стакан), проте немає у слові *çardak* (укр. решітка для рослин, які в'ються)

R

 Четверта літера є у слові *sarı* (укр. жовтий), проте немає у слові *sayı* (укр. число)

А

 П'ята літера є у слові *araba* (укр. машина), проте немає у слові *berber* (укр. перукар)

І

 Шоста літера є у слові *kilim* (укр. килим), проте немає у слові *kalem* (укр. ручка)

L

 Сьома літера є у слові *gül* (укр. троянда), проте немає у слові *lale* (укр. тюльпан)

[Kaflı 2012: 46].

Наведені кросвордні дефініції подаються переважно в жартівливій формі і побудовані на грі слів.

Тексти кросвордів, які вивчаються в цьому дослідженні, належать переважно до "малоформатних текстів" (О. М. Месропова), основними ознаками яких є короткий об'єм, розмовна спрямованість.

Кодування в кросвордах відбувається шляхом застосування дискрипцій, перифраз, метафори, синонімів. При цьому перевага надається коротким фразам з простими синтаксичними конструкціями. "Часто малоформатний текст ... кросвордної статті стоїть вище за когнітивною активністю об'ємний багатосторінковий текст" [Волкова 2011, 145].

Взагалі цілком правомірно стверджує М. В. Волкова, що кросворд належить до особливого різновиду тексту, основною властивістю якого є "прецедентність", яка є свого роду "культурною пам'яттю народу" і яка фіксує оцінку реальності лінгвокультурною спільнотою у вигляді прецедентних феноменів [Волкова 2011, 142], яким у нашому дослідженні виступає релігія. За допомогою виражених у кросвордах знань читач отримує відповідну релігійну інформацію, а дослідник – форму сприйняття таких даних носіями турецької мови та способи її вираження. Інформація, представлена в кросворді, в значній мірі відрізняється від тої інформації, яка міститься у визначеннях тлумачних словників, у яких фактично не містяться елементи оцінки, а також асоціативні зв'язки слів і об'єктів, які за ними стоять.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі форм кодування релігійних знань у кросвордних статтях і текстах загадок, спільною рисою яких є закодування певного предмету і спонукування адресата до процесу його розгадування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Волкова М.В.* Загадка и кроссворд как типы текста: семантический и прагматический аспекты: на материале немецкого языка: дисс. на соискание степени к. филол.н.: 10.02.04. – Смоленск, 2011. – 167 с.
2. *Денисова Е.А.* Структура и функции энигматического текста на материале русских загадок и кроссвордов: дисс. на соискание степени к. филол.н.: 10.02.01 – Москва, 2008. – 224 с.
3. *Захарченко И.В., Красных В.В.* Лингвокогнитивные аспекты функционирования прецедентных высказываний // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. – М., 1997. – С. 100-115.
4. *Колосова С.*

[Щека Ю.В. Турецко-русский словарь / Ю. В. Щека. – Москва: "Цитадель", 1997. – 462 с. 5. *\(СУМ\)* Словник української мови: в 11 томах. – Том 4, 1973. – 839 с. 6. *Coşkuntürk M.S.* Bulmaca rehberi / M.S. Coşkuntürk. – İstanbul: İnkılap, 2003. – 568 s. 7. *Doğan M.* Büyük Türkçe Sözlük / M. Doğan. – İstanbul: Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s. 8. *Ermiş B.* Bulmaca Sözlüğü / B. Ermiş. – İstanbul: Omega Yayınları, 2008. – 296 s. 9. *\(GTB\)* Güzel Türkçe bulmacalar. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011. – 296 s. 10. *Kaflı N.* Arifane. Din kültürü bulmaca kitabı / K. Nurican. – İzmir: Muştu Yayınları, 2012. – 72 s. 11. *Öztürk G.* Bulmacalar ve Testler ile Temel dini bilgiler / G.Öztürk. – İstanbul: Bilgecan, 2010. – 96 s. 12. *\(TBTS\)* Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Sosyal Bilimler / \[yayın sorumluları: Dr. M. Çetin Gülovalı, A.Odabaş\]. – Ankara: TÜBA, 2011. – 1333 s. 13. *\(TS\)* Türkçe Sözlük / Başkan Prof. Dr. Hasan Eren. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi: 1988. – 745 s.](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?_Z21ID=&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEIR&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Справочник кроссвордиста / С. Колосова. – М.:)

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014

Покровская И. Л., к. филол. н., доц.
КНУ имени Т.Шевченко, Киев

САКРАЛИЗАЦИЯ ТЕКСТОВ ТУРЕЦКИХ КРОССВОРДОВ

Статья посвящена вопросу сакрализации кроссвордного жанра, в частности, созданию собственно религиозных кроссвордов и внесению знаний о религии ислам в кроссворды на определение общей эрудиции. Выделяется и анализируется основная тематика религиозных кроссвордов, а также фиксируются сакрализованные в заглавиях и текстах кроссвордов лексемы и фразы.

Ключевые слова: кроссвордный текст, сакрализация, кодирование, отгадка, религия и язык.

Pokrovska I. L., Ph.D., Associate Professor
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

SACRALIZATION OF THE TURKISH CROSSWORD TEXTS

The article is devoted to the sacralisation in the crossword genre, in particular, to the formation of the proper religious crosswords and

introducing knowledge of the religion of Islam into crosswords evaluating general knowledge. The main themes of the religious crosswords are established and analyzed. The lexemes and phrases sacralized in the titles and the texts of the crosswords are determined.

Keywords: *crossword text, sacralization, coding, answer, religion and language.*

УДК 001.4:292.11:81'253

Попович Н.М., ст.викл., асп.,
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ТРИНІТАРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СЕРЕДИНИ IV СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено жанрово-стилістичним особливостям перекладу давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття. Публікація ілюструє вибрані результати зіставного аспектного перекладознавчого аналізу перекладу форм та похідних давньогрецького дієслова 'υφίστημι як основного термінотворчого засобу гнізда тринітарних термінів у патристичній літературі IV століття. Зіставний аналіз вказує на неадекватності перекладу дієслова 'υφίστημι та ілюструє вплив літературного виду на переклад тринітарного терміна.

Ключові слова: *конфесійний переклад, конфесійний стиль, дієслово 'υφίστημι, давньогрецькі тринітарні терміни, літературні види та жанри, патристична література.*

У сучасних наукових дослідженнях дедалі актуальнішими стають дослідження перекладів творів конфесійного стилю – одного з функціональних стилів української літературної мови [Мацько 2003]. Українські наукові центри, інститути, кафедри університетів та окремі учені виконали численні переклади та продовжують працювати над перекладами творів конфесійного стилю з класичних та сучасних іноземних мов. За умов відродження богословської освіти і науки на державному рівні в Україні відроджується традиція конфесійного перекладу творів різних епох та мов [Клименко 2014, 103-110]. Як наслідок,

українські терміносистеми активно поповнюються термінами з текстів різних релігійних деномінацій. За таких обставин постала проблема номінації, систематизації та усталення української християнської богословської терміносистеми.

У різних аспектах проблематику перекладу, номінації та усталення українських релігійних термінів досліджували Г.В. Баран (віршована молитва), С. М. Білик (релігійно-філософська термінологія Григорія Богослова), С. В. Бібла (церковна термінологія), І. В. Грималовський (християнсько-релігійна термінологія), Є. Г. Жерновой (релігійна термінологія на матеріалі сучасної французької мови), Ю. В. Осінчук (богослужбово-обрядова лексика), Н. В. Пуряєва (церковно-обрядова термінологія), М. М. Скаб (богословська термінологія), Ю.О. Чернишова (сучасні італійські релігійні тексти) та інші.

Постановка проблеми. У цьому дослідженні порушено проблему перекладності та номінації давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття як складника української християнської богословської терміносистеми, запропоновано теоретичні шляхи її вирішення за допомогою зіставного аспектного перекладознавчого аналізу як ключового методологічного підходу критики конфесійного перекладу. Запропоновано нову концепцію оцінки конфесійного перекладу, що базується на поділі інформації тексту конфесійного стилю на три роди: 1) концептуально-трансцендентну; 2) іманентно-формальну (предметно-логічну); 3) суб'єктивну [Некряч-Чала 2010, 9]. За цією класифікацією тексти конфесійного стилю умовно розподіляються на дві групи: тексти, які містять інформацію першого і другого роду (апологетичний, догматичний, екзегетичний літературні види) і тексти, які містять в основному інформацію першого та третього роду (моральний, аскетичний, літургійний літературні види) [Некряч-Чала 2008, 9-10].

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що його результати становлять внесок у вивчення проблем перекладу давньогрецької тринітарної термінології в межах текстів різними – близькоспорідненими і неблизькоспорідненими – мовами (східнослов'янськими українською і російською,

германськими англійською і німецькою, романською італійською), особливостей формування їх канонічних конфесійних стилів. Аналіз лексико-семантичних полів "реальності існування" і "становлення", утворюваних похідними від давньогрецького дієслова *ὑφίστημι*, поглиблює та об'єктивує висвітлення напрямків розвитку лексичних значень цих термінів конфесійного стилю завдяки генералізації значень, збільшення ступеня їхньої абстрактності і концептуалізації.

У цій статті розглянуто один аспект зіставного аспектного перекладознавчого аналізу – жанрово-стилістичний – на матеріалі давньогрецької християнської догматичної літератури 351-362 років.

Об'єктом дослідження є давньогрецька тринітарна термінологія середини IV століття. **Предметом дослідження** є особливості відтворення давньогрецького дієслова *ὑφίστημι* як найважливішого термінотворчого елементу гнізда тринітарних термінів IV століття.

Метою дослідження є зіставлення існуючих перекладів давньогрецького дієслова *ὑφίστημι* сучасними мовами (німецькою, англійською, італійською, українською, російською), систематизація українських його відповідників з метою уникнення двозначності, виокремлення особливостей перекладу тринітарних термінів в світлі жанрової класифікації текстів патристичної літератури середини IV століття, що згодом стала каноном для наслідування у перекладній та оригінальній літературах.

Давньогрецька тринітарна термінологія середини IV століття є складником фахової мови догматичного богослов'я, яке включає такі дисципліни як фундаментальне та тринітарне богослов'я, христологія, сотеріологія, есхатологія тощо. Давньогрецька тринітарна термінологія є *ядром* термінолексики тринітарного богослов'я, а *периферією* є терміни інших галузей християнської богословської науки: морального богослов'я, гомілетики (пасторального богослов'я), екзегетики Старого та Нового Заповіту, літургії (літургійного богослов'я), історії церков та релігійних деномінацій тощо.

Давньогрецьку тринітарну термінологію середини IV століття представлено у працях християнських авторів патристичної літератури. "Золотий вік патристичної літератури" [Young 2008, 251] – саме таку назву отримала християнська література IV-V століть завдяки вагомому літературному та богословському внеску в скарбницю світової літератури. Це праці авторитетних богословів, здебільшого апологетичного та догматичного літературного виду, оформлені у жанрово-стилістичну упаковку, що була типова для античної класики.

Конфлікт релігійно-культурних традицій християнства та греко-римського надбання створив антиподи у формі літературного вираження: Богоявлення, передання і Біблія проти класичної літератури. Переслідування і заборони християнського самовираження в тогочасних школах ще більше спонукали християнських авторів створювати якісно нову літературу: класичну за звичними для тогочасного суспільства жанрами і стилем та християнську за змістом [Young 2008, 252]. Завдяки процесу змішування двох культур – християнської і поганської – патристична література IV-V століть успадкувала максимум жанрово-стильових особливостей греко-римської літератури і репрезентує унікальні жанри конфесійного стилю, що стали прикладом для наслідування іншими епохами та мовами християнського літературного надбання.

Ми дотримуємося класифікації патристичної літератури IV-V століть за такими літературними видами: апологетичний, догматичний, моральний, аскетичний, екзегетичний [Young 2008, 254]. Саме в кінці IV століття утверджується літургійний вид [Арранц 2003, 54-79]. Відповідно до цієї класифікації виникають преференції щодо можливостей і переваг збереження цілісності інформації під час перекладу. Тринітарні терміни в апологетичному або догматичному літературному виді твору конфесійного стилю є ядерними мовними засобами, носіями концептуально-трансцендентної інформації. Збереження цієї інформації тексту оригіналу в тексті перекладу повинно бути головною метою перекладача.

На матеріалі оригінальної та перекладної патристичної літератури середини IV століття, використаному у дослідженні,

виокремлюємо такі жанри апологетичного та догматичного виду: *кредо* або *символ віри* (Нікейський Символ Віри 325 року, кредо Антіохійського собору 345 року, перша та друга Сірмійські формули 351 та 357 років тощо), *томус* або *сувій* (*Томус до Антіохійців* св. Афанасія Олександрійського), *слово* (*Три слова проти Аріан* св. Афанасія), *епістола* (*Епістола Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського* 358 року, *Чотири листи до єпископа Серапіона* св. Афанасія тощо), *коментар* (екзегетичний вид) (*Тлумачення на Псалми* св. Афанасія), *виправдання/засудження* (*Засудження Діонісія* св. Афанасія), *церковна історія* ("Церковна історія" Сократа Схоластика), *проти єресей* (*Панарій* Епіфанія Кіпрського), систематичний виклад догматів віри (Трилогія "Джерело знань" Іоана Дамаскіна).

Найвиразніше тексти конфесійного стилю характеризує його лексичний склад. В цьому дослідженні звернемо увагу на спеціальний лексичний склад конфесійного стилю – тринітарні терміни. Їх часте уживання притаманне проаналізованим нами текстам.

Одним із ключових термінотворчих лексичних засобів давньогрецької тринітарної термінології як ядра фахової мови тринітарного богослов'я IV століття є дієслово *ὑφίστημι*.

В результаті кількісних підрахунків у 16 текстах, форми та похідні дієслова *ὑφίστημι* ужито 96 разів. З них похідний віддієслівний іменник *ὑπόστασις* ужито 63 рази, що майже втричі більше від уживання дієслівних та дієприкметникових форм дієслова *ὑφίστημι* (23 рази).

Із усіх випадків уживання дієслова *ὑφίστημι*, зафіксовано лише п'ять випадків нетермінологічного уживання його форм та похідних, що свідчить про майже повну термінологізацію цього дієслова в IV столітті.

Слід відзначити часті випадки трансформаційного способу відтворення дієслівних форм через відсутність еквівалентів або наявність неповних синонімів-відповідників у мові перекладу, що притаманно для перекладу дієслівних та дієприкметникових форм. Частими випадками перекладу є способи транскодування (здебільшого це транслітерація і транскрипція), які застосовано

для перекладу терміна ὑπόστασις (англ.: hypostasis; нім.: Hypostase; італ.: ipostasi; рос.: ипостась; укр.: іпостась).

У зв'язку із засвоєнням терміна ὑπόστασις способом транскодування як єдиним адекватним способом його відтворення, нами було виявлено такі неадекватності перекладу: 1) переклад терміна ὑπόστασις як "essence", "substance" та "being" англійською мовою; 2) переклад терміна ὑπόστασις як "die Person" німецькою мовою; 3) переклад терміна ὑπόστασις як "істота" українською мовою; 4) переклад терміна ὑπόστασις як "sostanza" італійською мовою.

Конфесійний стиль української літературної мови успадкував жанрово-стильову різноманітність візантійської християнської літературної традиції за посередництвом староболгарських та церковнослов'янських перекладів. Цю жанрово-стильову різноманітність було засвоєно не лише в літературі церковного та релігійного уживання, а й художньою літературою, про що свідчить історія української художньої літератури.

Переклад давньогрецьких тринітарних термінів тексту конфесійного стилю залежить від літературного виду самого тексту. Таким прикладом є переклад тринітарного терміна ὁμοούσιος (ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ) – єдиносущний/ єдино-сутнісний з Отцем (англ.: consubstantial with the Father; нім.: wesensgleich dem Vater; італ.: consostanziale al Padre; рос.: единосущный Отцу; укр.: єдиносущний Отцю/єдиносутнісний з Отцем). Так в контексті богослужбової практики (літургійний вид), рекомендовано перекладати термін ὁμοούσιος як "єдиносущний", уживаючи церковнослов'янськ. В науковій богословській літературі пропонуємо використовувати український відповідник "єдиносутнісний", що утворився в українській мові способом калькування, на зразок італійської, англійської, німецької та російської.

Наше дослідження підкреслює необхідність проведення додаткових досліджень з використанням методу зіставного аспектного перекладознавчого аналізу, які повинні бути спрямовані на перекладацький доробок святоотцівської літератури епохи Вселенських Соборів (IV- VIII століття). Ця вимога пояснюється становленням всієї системи давньогрецьких

богословських термінів східного догматичного богослов'я до VIII століття та необхідністю номінації та систематизації давньогрецьких християнських богословських термінів в українській християнській богословській терміносистемі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арранц М. S.J. Избранные сочинения по литургике. Т.І. Таинства Византийского Евхология. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2003. – 616 с. 2. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови/ Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько. – К.: "Вища школа", 2003. – 464 с. 3. Некряч Т.Є., Чала Ю.П. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів. Для студентів перекладацьких факультетів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник. – Вінниця:Нова Книга, 2010. – 195 с. 4. Неперервна філологія. Класичні, візантинологічні та неоелліністичні студії в Україні XX століття. // Клименко Н. та ін. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 269 с. 5. Young F. Classical genres and Christian guise; Christian genres in classical guise. // The Cambridge history of early Christian literature. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P. 251- 258.

Попович Н.М., ст.препод., асп.,
ГВУЗ "Ужгородский национальный университет"

ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОЙ ТРИНИТАРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ СЕРЕДИНЫ IV ВЕКА

Статья посвящена жанрово-стилистическим особенностям перевода древнегреческой тринитарной терминологии середины IV века. Публикация иллюстрирует выборочные результаты сопоставительного аспектного переводоведческого анализа перевода форм и производных древнегреческого глагола 'ϕις̑τ̑и̑ как основного терминотворческого средства гнезда тринитарных терминов в патристической литературе IV века. Сопоставительный анализ указывает на примеры неадекватного перевода глагола 'ϕις̑τ̑и̑, а также иллюстрирует влияние литературного вида на перевод тринитарного термина.

Ключевые слова: конфессиональный перевод, конфессиональный стиль, глагол 'ϕις̑τ̑и̑, древнегреческие тринитарные термины, литературные виды и жанры, патристическая литература.

Popovych N., Lecturer,
State University "Uzhhorod National University"

GENRE AND STYLISTIC FEATURES OF TRANSLATION OF ANCIENT GREEK TRINITARIAN TERMINOLOGY OF THE MID-4TH CENTURY

The article deals with the main features of Ancient Greek Trinitarian terminology translation. The investigation demonstrates a strong influence of classical literature genres on patristic literature of the 4th century.

The comparative aspect of translation applied to verb "ὁφίστημι" specifies a number of translation inadequacies and errors in the modern translations of Greek patristic literature of the 4th century.

Key words: *confessional translation, confessional style, verb 'ὁφίστημι, Greek Trinitarian terms, genres and forms of patristic literature.*

УДК 81'255.4

Радчук В. Д.,
доцент Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЯК ПЕРЕКЛАСТИ ПОЕТИЧНЕ "ЛЕДЬ-ЛЕДЬ"?

Студію присвячено з'ясуванню меж перекладності тонкощів поезії, зокрема з позицій неогумбольдтіанства. Пошук можливостей перекладу ілюструється практичними спробами-дослідами. Всупереч поширеній думці автор наводить докази того, що В. фон Гумбольдт і О. Потебня, вивчаючи самобутність етномов, не були затягнутими скептиками щодо їхньої (і своєї творчої) здатності перевирозити будь-яку ідею.

Ключові слова: *переклад, поезія, ледь-ледь, перекладність, Гумбольдт, Потебня.*

Кожна мова здатна описувати саму себе або привертати увагу до своїх особливостей, щоб виразити щось інше. На цій її метамовній властивості будуються цілі твори чи ключові художні ефекти – детективні, драматичні, сміхові тощо. Робиться це іноді так тонко, що вперу застосувати тут літературознавчепоняття "лед-ледь". В. Шекспір грає омонімами

свого імені у 135-му і 136-му сонетах. Л. Керол на всі лади повсякчас каламбурить в "Алісі". Дж. Орвел в антиутопії "1984" майстерно як художник-соціолінгвіст виводить образ "новомови". Віршують загадку-акrostих, таємні листи і присвяти, де ключі треба шукати. На глибині й різноликоності слова заквашенігра контекстів, багат шарова образність, езопова мова натяків і підтекстів.

Це поширене і розмаїте явище завжди було міцним горішком для перекладача і вимагало віртуозів-вигадників рівня таланту М. Лукаша. Але де зараз знайдеш такого генія, який би міг ділом зламати старі уявлення про мистецтво різноманітності способів вираження? А крім того, є у доланні мовних бар'єрів і об'єктивні труднощі, що їх вивчає той розділ науки про переклад, який би годилося назвати "Опірність матеріалів". Будь-який перекладач, перепробувавши в роботі розмаїття текстів, жанрів і стилів, з досвіду знає, що та опірність ступенюється за багатьма параметрами.

Тим часом теоретики справи досі з'ясовують, чи можливий взагалі переклад. Інакше кажучи, не сходяться в розумінні того, що воно значить – перекласти. Адже сумніви у можливостях перекладу закономірно виводять на загадку: в чім його суть? А її, цю загадку, можна розв'язати, лише відповівши на ще одне ключове питання: що, власне, є змістом твору? Задум автора-першотлумача, живлений особистими та історичними контекстами, його "обрії очікування"? Глибина герметичної структури тексту, переплетіння семіокодів? Жива реакція аудиторії, її захоплення, сміх, сум, піднесеність, зневага, катарсис? Усе це разом (як ланки єдиної процедури осягнення), щоб помирити три школи: біографіста Ш. де Сент-Бева (до якої слід віднести і І. Кашкіна з його "проривом до первісної свіжості авторського сприйняття дійсності" [4, с. 469]), структураліста Р. Барта – в купі з формалістами та "неокритиками" – і рецептівістів Г. Р. Яуса та В. Ізера, яким важить сприйняття, враження від тексту-збудника[11]? Чи ще щось?

І. Малкович у "Напучуванні сільського вчителя" закликає оберігати "крихітну свічку букви "і"" і "місячний серпик букви "є"". Ці букви можна цитатно зберегти в перекладі іншою мовою,

хоча доведеться пояснювати у примітці або в тексті перекладу, чим вони дорогі українцеві. Та чи може читач, якщо він іншомовний, розділити любов І. Малковича до мови свого громадянства, якщо у поета на батьківщині не всі його розуміють ділом? Якби всі розуміли, чи писав би він того вірша?

Сфера перекладу настільки широка, що в ній панує розмаїття творчих засад, уживаються і протилежні методи праці. Подумати тільки – тлумачення по-тутешньому з японської і білоруської мов називається одним терміном, що охоплює зусилля синхроніста на форумі фізиків і вміння перевіршовувати ніжних ліриків! Засади тлумачів так чи інакше сходяться в турнірах і на одному оригіналі, проте матеріал завжди керує майстром. Якби міжнародні угоди допускали різночитання, вони не діяли б адекватно в жодній з мов, у жодній з автентичних текстів-паралелей. Якби національний гімн був сповна перекладний у прагматичному сенсі, тобто викликав ті самі патріотичні почуття в іномовлян, він би втратив своє пряме призначення – об'єднувати народ, плекати волю й почуття в самобутню окремішність, – і народові довелося бтворювати новий гімн, щоб захистити свій мовний та духовний суверенітет від перекладу, який посягає насакральну монополію мови у тонкій царині національних асоціацій і почуттів.

Треба бути неабияким життєлюбом, щоб уміти перший-ліпший сумний привід обертати на вишукані веселощі. М. Фішбейн якось прислав автору цих рядківдитячого вірша "Няв!" – з присвятою "Пам'яті Макса":

Киця-чорнявка
нявка і нявка,
нявкать раденька
киця руденька,
десь від самотності та гіркоти
сумно понявкують сірі коти,
пахне котові у сні смакота,
чути зі сніва нявчання kota,
діти розвісили широко там
вуха й піднявкують милим котам,
я і котів, і дітей обійняв:
"Няв!"

Варто було показати вірша студентам, як з'явилося кількаспробйого викласти різними мовами. Ось одна з них, що належить Ю. Ковальовій:

Kätzchen, das Schwärzchen,
fröhlichsomiaut.
AnderesSchätzchen
miautsolaut.
GrauesKätzchen, soeinsamm, vomKummer
miautesirgendwobitterausHunger.
Träumt es nach Sahne, Fleisch riecht so gut,
hören die Kinder sogar wie es schnurrt.
HörenmitoffenemMundezuLiebem,
schnurrenundmiauenauchmitdiesem.
SchmiegeichmichanLiebenmein'an
Miau'n!

Залишмо німцям та австрійцям судити цей експромт на предмет імпресії. Але перекладом, принаймні студійним, його назвати можна. Це при тому, що він, як і першотвір, – лише шпаринка, крізь яку можна зазирнути в кашкінський"затекст" (позамовну ситуацію), вгадати реалії життя і знайти "об'єктивний" баланс співпереживань в унісон поетовим, де важать сам привід і шарм щемноїлюдяності, а не алюзії чиінтертекстуальність(дитячі віршоспіви про котика-мурчика, "Чорна кішка" Рільке, що його М. Фішбейн завзято перекладав, "Коти" Бодлера, "Кішка й місяць" Єйтса, "Кішці" Свінберна тощо) і непороди та вдача котів, зокрема й Макса, про цноти якого знає лише близьке оточення автора.

А от інший подібний твір, на наш погляд,не вдалося осилити нікому, навіть тертим майстрам, – попри те, що спроб перекласти його за чимало років назбиралося десятки. Це вірш Т. Гуда, де поет використовує інтригу нагнітання заперечень для кінцевої розрядки:

Nosun – nomoon!
Nomorn – nonoon –
Nodawn – nodusk – no proper time of day –
No sky – no earthly view –
No distance looking blue –

No road – no street – no ‘t’other side the way’.
 No end to any Row –
 No indications where the Crescents go –
 No top to any steeple –
 No recognition of familiar people!
 No warmth, no cheerfulness, no healthful ease,
 No comfortable feel in any member –
 No shade, no shine, no butterflies, no bees,
 No fruits, no flowers, no leaves, no birds –
 November!

Чого тільки не придумували перекладачі, щоб зберегти художній ефект! Гралися словами, що починалися на "лист" – і підводила невідповідність їх значень. Відлунювали анафорою чи епіфорою голосну "а" у "падолисті" та "листопаді" – і зраджувала ще й музика. Замінювали "но" на "ось", щоб отримати в кінці "осінь", – і програвала ще й тема. Вибудовували суцільний єдинопочаток зі слів "ні", "пора", "не", "без", з вигуку "о!" тощо – але нічого схожого на першотвір у кінці не виходило. Монополія мови? А втім, турнір триває.

Грішним ділом, щоб проілюструвати границі перекладності, пропоную студентам і таку підступну вправу – даю перекласти жартівливу містифікацію "Euro-English", що її варіантів чимало гуляє в Інтернеті:

The European Commission has just announced an agreement whereby English will be the official language of the European Union. As part of the negotiations, Her Majesty's Government conceded that English spelling had some room for improvement and has accepted a 5-year phase-in plan that would become known as "Euro-English". In the first year, "s" will replace the soft "c". Certainly, this will make the sivil servants jump with joy. The hard "c" will be dropped in favour of the "k". This should klear up konfusion, and keyboards kan have one less letter. There will be growing publik enthusiasm in the sekond year when the troublesome "ph" will be replaced with "f". This will make words like fotograf 20% shorter. In the third year, publikakseptanse of the new spelling kan be expekted to reach the stage where more komplikated changes are possible. Governments willenkourage the removal of

double letters which have always ben a deterrent to akuratespeling. Also, al wilagre that the horiblmes of the silent "e" in the language is disgrasful and it should go away. By the 4th yer, peoplwil be reseptiv to steps such as replasing "th" with "z" and "w" with "v". During zefifzyer, zeunesesary" o " can be dropd from vordskontaining" ou " and after zizfifzyer, vevilhav a reilsensiblritenstyl. Zervil be no mortruubl or difikultis and evrivunvil find it ezitu understand echoza. Zedrem of a united uropvilfinalikumtru.If zis mad yusmil, pleas pas on to ozarepl.

Дехто, хоч і розуміє, що це жарт, береться грамотно переказати прямий зміст, нехтуючи поступовою зміною правопису в тексті. Передатисмішний ефект такий перекладне годен. Вочевидь, іншу мову, яка виступає предметом викладу, нереально зробити в перекладі водночас ще й засобом зображення, зв'язавшите й друге в ціле.

Щоб перекласти, іноді доводиться змінити чи не весь логічний зміст. Як у цьому зразку чорного англійського гумору (тут і далі всі безіменні спроби наші):

Therewasaman	Жив собіякось хлоп,	У одного пастушка
And he had a calf,	І мав той хлоп лоша.	Было два петушка.
Andthat'shalf.	Оце й піввірша.	Вот и половина стишка.
Hetookitoutofthestall	Хлоп, впертадуша,	А он возьмиих –
Andputitonthewall,	Витягна мур лоша.	Да и повесь.
Andthat'sall.	Оце й кінець вірша.	Вот и стишок весь.

Це ще й не весь переклад. Мабуть, тут слід римувати назву не просто невинної істоти, а осли чи *барана*, адже *теля* (calf) в англійській мові – уособлення дурості (з відтінком: розвеза, роззява, розтелепа). Отож *бовдуром* виглядає сам хлоп, проте називати його так у перекладі не годиться, адже це поезія факту, а не оцінки. Алітерація *випер на мур* – теж надтлумачення. Що хлоп *йолоп*, *тунак*, *осел*, *баран*, – ясно і з самої ситуації, але оригінал тонко загострює оцінкуналяком, чого в перекладах нема. Буквальний переказ віршавтрачас основну його суть. А пояснення (експлікація) робить гумор банальним. Проза тут – взагалі не переклад. Сюжет диктуютьрима та розмір. Вибір їх не довільний, але й неминучий – це рушійна ланка ланцюга варіацій: "*Був собі хлоп, // І мав він лоша. // Оце й піввірша. // Хлоп, дивна душа, // Пас на стіні лоша. // Тут і кінець вірша (Далі нема вірша)*".

Навіть якщо екстатичний вірш – не нонсенс, а сентенція, переконує в ньому не лише іскрометна взаємодія лексичних значень і звучання слів, а й потуга ритму. Різні ритми діють по-різному. Не так логіка, як розмір може бути вирішальним і як мнемонічний чинник. Утім, спробуймо це перевірити.

Never trouble trouble
Till trouble troubles you.
It only doubles trouble,
And troubles others too.

Морока (ямб)

Не варті клопоту турботи
Поки тобі не припечуть:
Турбота лиш подвоїть клопіт,
Від нього й інші не втечуть.

Мало клопоту (хорей)

Хто клопочеться про клопіт,
Коли клопіт спочиває,
Має той подвійний клопіт.
Інші також клопіт мають.

Ритм і в самій музиці вірша іноді набуває ваги маршу. Тоді без нього перекладу нема. Каскадні побудови у відомій англійській скоромовці "Дім, який збудував Джек" закінчуються такою спорудою:

This is the farmer sowing his corn,
That kept the cook that crowed in the morn,
That walked the priest all shaven and shorn,
That married the man all tattered and torn,
That kissed the maiden all forlorn,
That milked the cow with crumpled horn,
That tossed the dog, that worried the cat,
That killed the rat, that ate the malt,
That lay in the house that Jack built.

В. Марач [18] точно відтворив ланцюжок персонажів, а з ним і сюжет, тоді як у О. Мокровольського [19] зeszли *фермер* і *священик*, а *обідранця* замінив *пастушок*, взятий, очевидно, у С. Маршака, котрий ще й *дівичю* (maiden) обернув на *бабусю*. Такі зміни звичні для перекладу скоромовки. Проте варіант О. Мокровольського чомусь названо... "народною пісенькою".

Ось фермер, що сіє овес,
Який клює півень біля порога,
Який будить попа, де ні слова без бога
Який звінча парубка– свитку убогу,
Який цілує дівчину-небогу,
Яка доїть корівку круторогу,
Яка своїм рогом штрикає пса,
Який ганяє кішку,
Яка полює на мишку,
Яка їсть овес,
Який помістився увесь
В будинку, який збудував Джек.

Ось півень, що рано співав,
Пастушкові спать не давав
Веселенькому, що спрожогу
Поцілував небогу,
Що доїть корівоньку круторогу,
Що пса вбрикнула старого –
Того, що ляка
Котка,
Якому попавсь пацючок
Що з'їв жита мішок,
Що стояв у тім домі,
Що збудував собі Джек.

Як бачимо, обох тлумачів захопили у творі скоріше події та ритми, аніж всепроникний ритм і мелодика в цілому. Навпаки, І. Малкович та Ю. Андрухович у своїй версії "Хатка, яку збудував собі Джек" віртуозно підкорили нову фабулу ритмові і додали твору конкретної музики:

А зараз погляньмо усі на блоху,
що робить кусь-кусь пастухові-сплюху,
якого картає бабуся горбата,
яку дуже любить корова рогата,
яка щойно хвицьнула пса без хвоста,
який каже "гав!" на сміливця-кота,
який доганяє синицю,
яка викрадає пшеницю,
щоб діткам спекти О-О-ТАКУ паляницю
у хатці, яку збудував собі Джек.

Тут критик дозволив собі, не порушуючи амфібрахія, поправити на спонуку перший рядок, де був майбутній час: "А зараз *поглянемо* всі на блоху"[17, с. 8]. Зрештою, хоча сюжет та персонажів у творі змінено, *півня* замінено *блохою*, а *маршаківськусиницюзнічев'я* зроблено пекаркою, це таки переклад, а не переспів, бо художній ефект передано блискуче, і то з орієнтацією на дітей. Коли це наслідування, то почасти скоріше С. Маршака – при всій художній оригінальності тутешнього творчого тандему. Переспівами, очевидно, будуть численні "дорослі" відгілки-варіації, як-от "Дім, що його

збудував ЖЕК", "Атом, який спорудив Бор", "Баня, яку звів бомж", "Храм, що його підняв до небес дяк", "Хата, яку поставив Хам" і подібні, де запозичується лише конструктивний принцип, а тему замінено цілком. При бажанні будь-хто потрапить більш-менш вдало скласти таку скоромовку й сам. Звичайно, вигадати сюжет тут значно легше, ніж його ритмізувати і фонічно оркеструвати:

Ось корпус, який спорудив нам Беретті.

А це парк Шевченка,

Що зорить на корпус, який спорудив нам Беретті.

Це – лицар пера від Протея Петренко

Крокує береті під риму упарку Шевченка...

Д. Павличко, виступаючи 31 жовтня 2014 року в цьому корпусі і перед студентами, зауважив, що його пісня "Два кольори мої, два кольори" ніяк не дається російській мові. Чим нагадав, по суті, давню думку Данте, що чарівна музика поезії непереклада. Не співається "два цвета" – і нічого не вдієш. Цілу творчу драму зобразив І. Драчу своїй поетичній "Розмові з другом-перекладачем" [3, с. 320], сповненій скепсису та іронії щодо можливостей перекласти в поезії "фібри словошлюбів" та "інакшість чужого подиху":

Є щось святотатницьке в перекладі,

Ну переклади троянду – матіолою.

Граціозність Венери – Попелюшкою голою.

Запахів несумісність – вся в перекладі.

.....

Контрабасе, шепіт скрипки поклади мені болиголов!

А втім, поет визнає і потребу в поклику поезії до іншомовлян: "Ні!

Не буду більш переклад хижо ганити – // Сам я з тої ж словобуцегарні.

// Сам спішу до Лорки! Навіжено сам я – до Неруди!"

Схожі суперечливі почуття виразив і А. Содомора у сонеті про забобон неперекладності [12, с. 230] (поезію навіяла наша стаття з такою назвою):

Якщо неперекладність – забобон,

То я – з найзабобонніших на світі:

З Верленом затужити в унісон?..

Чи парусом так само забіліти?..

Для товмача не кара це – закон:
Цю ж саму хвилю двічі не зустріти;
Що не струна – то інший обертон,
Щомиті – інший настрій на струні тій.
І все ж, найзабобонніший товмач,
Як плив, так і пливтиму – між невдач,
Од слова путь верстаючи й до слова.
А щоб не впасти в крайнощів полон –
Над забобоном б'юся знову й знову,
Якщо неперекладність – забобон...

Р. Фрост, якому не відмовиш у таланті спостережливості, дав визначення поезії через її нездатність переходити з мови в мову: "Поезія – це те, що не піддається перекладу". Вислів став крилатим, його наслідували десятки поетів. Досить згадати рядки О. Межирова [6, с. 132], з яким, проте, можна посперечатися не в теорії (позаяк він і сам цього не робить), а переклавши його віршем:

И вновь из голубого дыма	І знову осяйна та ладна.
Встает поэзия. Она –	Встає поезія. Вона –
Вовеки непереводаима,	Навіки геть неперекладна,
Родному языку верна.	Бо мова рідна їй одна.

А втім, звернімося і до теоретичних джерел.

Якось так склалося, що В. фон Гумбольдта та О. Потебню у нас вважають ледь чи не засновниками теорії неперекладності. Песимістами щодо можливостей перекладу подає їх, зокрема, авторитетний з радянських часів посібник А. Федорова, де на підтвердження ідеалізму Гумбольдта щодо нездатності "духу" мови й народу втілюватися в "дух" іншої мови й народу автор цитує такий уривок з його листа до А. Шлегеля: "Будь-який переклад уявляється мені безумовно спробою розв'язати нездійсненне завдання. Адже кожний перекладач неминуче повинен розбитися об один із двох підводних каменів, надто точно дотримуючись або свого першотвору за рахунок смаку й мови свого народу, або своєрідності свого народу за рахунок свого першотвору. Щось середнє між тим та іншим не тільки важко досягти, але й просто неможливо". Тут само нагадується і крилата, а по суті розхожа теза Шлегеля, що переклад –

цесмертельний поєдинок, де невідворотно гине один з його учасників – або автор першотвору, або перекладач. Хибною вважає А. Федоров і таку думку О. Потебні: "Коли слово однієї мови не покриває слова іншої, то ще менше взаємно перекриваються комбінації слів, картини, почуття, що їх викликає мовлення; сіль їх зникає при перекладі; дотепи неперекладні..." Навпаки, розважає перекладознавець, крупніше ціле уможлиблює те, чого не зробиш з вирваною окремою одиницею мови, а позбавлений ритму буквальний переказ пісні, яким оперує Потебня для ілюстрації своєї теорії, – непереконаливий, бо ж можна перекласти й краще [14, с. 31, 66]. Щоправда, такого перекладу критик не наводить. А з іншого боку, кмітливі студенти запитують: "Як могли так зневірюватися в перекладі класики мовознавства, якщо вони самі охоче бралися за переклади, та ще й подавали гідні зразки перекладацької праці?" Як відомо, батько новітньої лінгвістики Гумбольдт майстерно тлумачив давніх греків і зекзотичних мов. Шлегелів Шекспір вважався взірцем перекладу свого часу, і то настільки, що з його версій перекладали іншими мовами. Потебня вправно перевірявав "Одіссею" Гомера, зберігаючи її стиль [13, с. 283]:

Стали у дверях боги, подателі всякого вжитку,

Й сміх невгауший боги підняли проміж себе блаженні.

Перекладач-бо поділяв погляд Гумбольдта на мову як неперервний **творчий процес**, а виразальну ідентичність народу, його самобутнє світосприйняття, або, як тепер кажуть, мовну картину світу, вбачав, як і його попередник, у "внутрішній формі" мови. Крім того, він перейняв від учителя високу культуру мислення, що зросла на діалектиці Гегеля й антиноміях чистого розуму Канта, у середовищі Гете й Шіллера. Це треба враховувати, тлумачачи порухи його пера. Гете, зокрема, міркував так: "Те, що я по-справжньому знаю, я знаю, власне, лише для себе". Аджеслова здатні сіяти сумніви та непорозуміння: "Як тільки висловишся, тут же тебе закидають умовами, визначеннями, запереченнями". Отож, радив поет, "все, що знаєш, намагайся перетворити в дію" [1, с. 58].

Чи сперечався О. Потебня **на ділі** з тією думкою, що її О. Кундзіч пізніше висловив ще категоричніше від А. Федорова: "Ціле перекладне навіть тоді, коли воно складається з неперекладних елементів" [5, с. 52]? Навряд. Його творча спроба того не підтверджує. А що, власне, крім перекладу, може бути кращим свідченням поглядів на переклад?

Якось дивно, що і в теоретичній спадщині В. фон Гумбольдта та О. Потебні перекладознавці досі не знайшли прозорливих думок, які б прояснювали феномен перекладу, а з ним і парадокс перекладності. А їх доволі. Відоме судження Гумбольдта про те, що з кола мови можна вийти, лише вступивши в коло іншої мови [2, с. 80], вже містить ідею перекладу. Його теза "Будь-яке розуміння є разом з тим і нерозуміння" [2, с. 84] – це, по суті, методична пам'ятка для перекладача. Нагадує, як треба перекладати, і міркування Гумбольдта про те, що мова – "засіб не так виражати готову істину, як відкривати досі невідому" [2, с. 319], а з тим і твердження Потебні, що зрозуміти іншого можна лише зрозумівши себе [7, с. 96]. До речі, Л. Фейєрбах теж вважав, що люди здатні спілкуватися завдяки однаковим відчуттям [16, с. 256]. То чим же відрізняється таке переконання від принципу функціональної відповідності (рівності) перекладу, маніфестованого віддавніх давен [9; 10] і покладеного багатьма у XX ст. в основу обґрунтування можливості перекладу?

Звичайно, оптимізму додає та обставина, що, як каже А. Федоров, "формально відмінні елементи двох мов можуть мати однакову функцію", а це вказує "на існування функціональних відповідників між мовами" [15, с. 9]. Але з іншого боку, засада рівнофункційності має межі застосування, за якими в кращому разі стоїть аналогія, далека від автентичності джерела, що їй класична логіка відмовляє в доказовості і праві на представництво. Навіть у колі однієї мови, і то навіть водночасі кожний тлумачить слово по-своєму. Когось зрозуміти, наголошує Потебня, можна "тільки через те, що зміст слова здатний рости... Слухач може значно краще мовця осягти, що стоїть за словом, а читач може краще самого поета усвідомити ідею його твору" [7, с. 129-130]. Перекладач – теж читач. Отож "переклад з мови на мову – це не передача тієї самої думки, а пробудження іншої, відмінної". Мало

того, вчений говорить про переклади "взірцеві за самобутністю та художністю мови" – зокрема й книг Святого Письма, які "за такими якостями і за впливом на самостійний розвиток літератури перевершують немало оригінальних творів" [7, с. 168-169]. 1820 р. Гумбольдт, якого цікавили стадії розвитку мов(и) і первісні, чи "примітивні" мови, наголошував: "Досвід перекладу з дуже різних мов...показує, що кожна ідею, хай навіть більш чи менш вдало, можна виразити будь-якою мовою" [2, с. 315]. Тоце песимізм чи розкриття загадки слова? І хіба не поглиблює теорії перекладності таке трактування природи мови, що знайшло й гідних продовжувачів у XX ст.?

Власне, цілісне і струнке вчення про індивідуальну самобутність кожної мови, про мову як втілення народного духу нічим не суперечить тому факту, що переклад реально існує і забезпечує потреби людей впродовж тисячоліть, що завдяки йому здійснюється рух, взаємодія і розквіт культур, вселенське порозуміння і консолідація людства. Явище ж неперекладності – а воно теж є факт, бо перекладність не абсолют, а міра, величина динамічна, залежна від багатьох чинників [8], – якраз і доводить, що людству в цілому потрібна множина мов як самобутніх і незамінних засобів пізнання та самовираження. "Розглядаючи мови як глибоко відмінні системи прийомів мислення, – застерігав Потебня, – ми можемо очікувати від передбачуваної в майбутньому заміни відмінності мов однією загальнолюдською лише зниження рівня думки" [7, с.163]. Отож перекладність цілком уживається з неперекладністю. Остання (до речі, так само, як буквализм та вольності у перекладі) є не лайкою, а змістовним науковим терміном, що позначає надзвичайно цікаве явище, яке вимагає ретельного і доскопливого вивчення.

1. Гете Й.-В. Поезія і правда: Збірник / Упоряд., пер. Б. М. Гавришкова. – Київ : Мистецтво, 1982. – 280 с.; 2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию/ Пер. с нем. яз. под ред. и с предисл. Г. В. Рамишвили. – Москва: Прогресс, 1984. – 400 с.; 3. Драч І. Вибрані твори: В 2 томах. – Т. 1. Поезії / Передмова Л. Новиченка. – Київ: Дніпро, 1986. – 351 с.; 4. Кашкин И. Для читателя-современника: Статьи и исследования. – Москва: Советский писатель, 1977. – 560 с.; 5. Кундзіч О. Творчі проблеми

перекладу. – Київ: Дніпро, 1973. – 264 с. 6. Межиров А. Стихотворения. – Москва: Художественная литература, 1969. – 255 с. 7. Потебня А. А. Мысль и язык. – Киев: Синто, 1993. – 192 с.; 8. Радчук В. Динаміка перекладності // Філологічні студії, № 1–2 (39–40). – Луцьк, 2007, с. 210–215; 9. Радчук В. Концепція функціонально-естетического равнодействия // Теорія і практика перекладу. – Вип. 1. – Київ: Вища школа, 1979, с. 42–60; 10. Радчук В. Принцип функціональної рівності перекладу // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. № 17. Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2009, с. 170–177; 11. Радчук О. Герменевтика перекладу: зміст поезії і сутність тлумачення // Донецький вісник НТШ. – Т. 34. Історія. Філософія. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – С. 262–286; 12. Содомора А. Студії одного вірша. – Львів: Літопис, ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 364 с.; 13. Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі: Антологія / Упоряд. і авт. передм. М. Н. Москаленко. – Київ: Дніпро, 1995. – 693 с.; 14. Федоров А. В. Основы общей теории перевода: Лингвистические проблемы. – Изд. 4-е, перераб и доп. – Москва: Высшая школа, 1983. – 303 с.; 15. Федоров А. Ще раз до питання про перекладність // "Хай слово мовлено інакше..." Проблеми художнього перекладу: Статті з теорії, критики та історії художнього перекладу. – Київ: Дніпро, 1982. – С. 5–18; 16. Фейербах Л. Собрание починений: В 3-х томах. – Т. 2. История философии. – Москва: Мысль, 1974. – 480 с.; 17. Хатка, яку збудував собі Джек + АВС (міні-диво). Переспів з англ. І. Малковича та Ю. Андруховича. – Київ: "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА", 2002. – 16 с. 18. Будинок, який збудував Джек / Пер. В. Марача // <http://petryk.com.ua/ua/articles/563.html>; 19. Дім, що збудував собі Джек. Народна пісенька / Пер. О. Мокровольський. // <http://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printthebookzl.php?id=272&bookid=5&sort=0>

Радчук В.Д.,

доцент Інститута філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КАК ПЕРЕВЕСТИ ПОЭТИЧЕСКОЕ "ЧУТЬ-ЧУТЬ"?

Исследование посвящено определению границ переводимости нюансов поэзии, в частности с позиций неогумбольдтианства. Поиск возможностей перевода иллюстрируется практическими попытками-опытами. Вопреки распространенному мнению автор приводит доказательства того, что В. фон Гумбольдт и А. Потебня, изучая

самобытность этноязыков, не были ярыми скептиками в отношении их (и своей творческой) способности перевыразить любую идею.

Ключевые слова: перевод, поэзия, чуть-чуть, переводимость, Гумбольдт, Потебня.

Vitaliy Radchuk,

Associate Professor,

Institute of Philology, Kyiv Shevchenko National University

HOW ARE POETIC NUANCES TO BE TRANSLATED?

The study, particularly as based on the Humboldtian tradition, reveals some boundaries for the translation of poetic effects. Some exemplifying experimental attempts are submitted to probe the practical possibilities of translation. Contrary to the widely spread belief, the author provides evidence that von Humboldt and Potebnya, students of ethnic lingual distinctions, were not persistently sceptical about the lingual (and their personal creative) ability to express anew any idea.

Key-words: translation, poetry, nuance, translatability, Humboldt, Potebnya.

УДК 811.133.45

Смуциньська І.В., д. філол. н., проф.,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СУЧАСНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ ТЕРМІН: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ І ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Статтю присвячено сучасному французькому терміну. Проаналізовано історію його походження, зокрема особливий статус латини, основні моделі і шляхи його творення. Особливу увагу приділено характеристикам французького терміна в порівнянні з іншими мовами, перш за все з українською, а також проблемам перекладу.

Ключові слова: французький термін, терміносистема, латина, словотвір.

Проблеми мовної термінології продовжують залишатися на часі, зважаючи на стрімкий розвиток науки, техніки, культури, що і призводить до появи численних новотворів. Однак визначення термінологічного статусу слова чи словосполучення, його дефініції, моделі чи шляху творення залишає ще багато питань, зокрема у порівняльному аспекті. Саме цим і визначається **актуальність** цієї статті, **об'єктом** якої виступає французький термін.

Французька мова, як будь-яка сучасна європейська мова, є багатою на терміни, вона має розвинену терміносистему, яка формувалася протягом багатьох століть, **починаючи з XVI ст.**, яке і вважається датою зародження французької термінології.

Як відомо, **в основі французької термінології лежала медична**, яка почала формуватися ще у XIV-XV ст., коли з'явилися, наприклад, такі слова як *anatomie, médecin, virus, membrane* тощо (медицина на той момент вважалася " *reine des sciences* ", " королевою наук "). Медичні терміни часто були певним **переосмисленням загальноживаних слів** типу: *symptôme* (знак → ознака хвороби), *bruit* (шум → патологічний шум) тощо, що **залишається одним із основних шляхів формування французького терміна** і у наш час. Первинне значення слова зберігається іноді лише у фразеологічних сполученнях: наприклад, *grippe*, що мало у XIV ст. значення "сварка", до того як стало позначати хворобу, зберегло своє етимологічне значення лише у виразі *prendre qn en grippe* – **не злюбити когось**. Пізніше, на основі медичних термінів створилася значна кількість термінів політичних:

faire l'autopsie (de la situation politique), crise (économique), psychose (de la guerre), dislocation (du pays), etc.

Більшість сучасних французьких термінів є **складними багатоскладовими словами**, наприклад: *anthropocentrisme, mémorisation, synesthésie, diphtongaison, radiochimie, scifomeduse* тощо, що, в принципі, суперечить самій структурі французької мови, яка надає перевагу коротким словам : С.Ульман [Ullmann 1952, p. 130] назвав це явище " смак простого слова " (" *le goût du mot simple* "). Як зазначає О.Соважо [Sauvageot 1984, p. 46],

існує мало мов, багатих на короткі слова, за його даними (це на середину ХХ століття):

у французькій мові було 1700 односкладових слів,

в угорській – 800,

у фінській – всього 80.

За даними Ж.Гугнейма, **одно- і двоскладові слова складають 46 % французького словника**, отже, слова із дев'яти складів на кшталт *anticonstitutionnellement* є рідкісним явищем. Формування такої кількості коротких слів є результатом довгого історичного розвитку (згадаємо фонетичний закон Б.Тен-Брінка й інші), як наслідок, **французьке слово стає більш абстрактним**.

Як свідчать наведені вище приклади, французькі терміни часто є **запозиченнями**:

- у давні часи, як правило, запозичувалося з давньогрецької чи латини, як-от лінгвістичні терміни типу *métaphore, syntagme, syntaxe, synonyme, syncope, synecdoque, zeugme, épannage, épanode, épanalepse*,

- у сучасні періоди більше з англійської чи англо-американської типу: *téflon, site, skype, scooter, design, lising, i-phone, cash and carry, higt-tech, hi-fi* тощо (хоча численні термінологічні англіцизми також часто мають латинську чи грецьку основу, наприклад, *vitamine* вважається запозиченням з англійської, однак очевидно є його латинська основа *vita*).

Латина як мова-основа романських мов відіграє особливу роль і у формуванні французької термінології, оскільки численні **суфіксоїди і префіксоїди** сформували і у наш час багато нових сучасних термінів:

- серед наукових префіксів і префіксоїдів можна назвати, наприклад: *anti-, eu-, hyper-, mono-, sub-, néo-, pro-, supra-, etc. (antidépresseur, euphémisme, hypertrophie, monogramme, provitamine, supraconducteur, néoclassicisme, néologisme)*,

- серед наукових суфіксів/суфіксоїдів: *-vore, -grade, -fère, -forme, -cide, -logie, -type, -tomie, -urie, -scope, etc. (carnivore, plantigrade, mammifère, infanticide, psychologie, trachéotomie, télescope)*.

Додамо, що деякі з афіксів, запозичені з класичних мов, стали специфічною ознакою певної термінологічної галузі: наприклад,

суфікс *-yle* (типу *allyle*), який походить від грець. *hulê* ("субстанція"), визнаний словником Робер "хімічним" суфіксом.

При цьому спостерігається певний "симбіоз" (термін П'єра Гіро) двох систем – класичної (латинської чи грецької) і французької:

- французький корінь + латинський/грецький афікс (*histochimie, cryoalterateur, archicoupeur*),

- латинський чи грецький корінь (чи такий, що прийшов через ці мови) + французький афікс (*anthropomorphisme, assassinat*),

хоча, безумовно, велика кількість термінів утворені від класичних основ і афіксів: *astrologue, histologie, leucocyte, myopathie, etc.* :

gr. histiôn ("toile") + *gr. -cyte* = *biolog. histiocyte* (1917).

Розвиток від латинської основи призводить як до появи численних **етимологічних дублетів**, коли одне слово є народним, а друге – науковим типу:

	<i>populaire :</i>	<i>savant :</i>
--	--------------------	-----------------

<i>causa</i>	- chose	- cause,
--------------	---------	----------

<i>rationem</i>	- raison	- ration,
-----------------	----------	-----------

так і численних **суплетивних форм**:

eau, але *aqueux* (< *aqua*),

peau, але *cutané* (< *cutis*),

foie, але *hépatique* (< *hepaticus*),

étoile, але *stellaire* (< *stella*),

nord, але *septentrional* (< *septentrionalis*),

де прикметники не є загальноновживаними словами, а належать до хімічної, анатомічної, медичної, астрономічної, дидактичної підсистем.

Вкажемо ще на одну особливість французької мови – часто латинське слово чи вираз **запозичується у їх латинській формі без змін**. Можна назвати численні терміни риторики, стилістики, фонетики, наприклад:

éthos, pathos, logos, argument ad hominem, argument a contrario, corax, métaphore in absentia, métaphore in praesentia, muta cum liquida, in medias res, ab ovo, etc.,

однак перш за все наявність таких форм є однією з основних характеристик **французького юридичного стилю**:

mea culpa, honoris causa, ipso facto, ante factum, appel à maxima, etc.

Численні старі терміни такого типу актуальні і сьогодні, вони часто використовуються у французьких медійних текстах, де функціонують як своєрідні "іншомовні вкраплення", наприклад, останнє речення у статті про поїздку до Європи держсекретаря США:

"Si les récentes révélations étonnent peu les spécialistes européens des services de renseignement, elles ont suscité un grand émoi qui a poussé divers Etats membres de l'Union européenne et la Commission européenne à réclamer des explications. Mme Rice les donnera-t-elle ? Il ne faut pas s'attendre à un mea culpa " (d'après Le Monde).

Оскільки французька мова завжди прагнула до **ясності, чіткості і прозорості** (тут можна пригадати мовні теорії Малерба, Вожла чи граматистів Пор-Рояля XVII ст.), численні французькі терміни (і такі, що залишилися без змін в тому числі), часто не мають відповідників в інших мовах, що, безумовно, утруднює процес перекладу:

pretium doloris – (юр.) відшкодування моральних збитків,

fortage – (юр.) компенсація власнику ділянки за експлуатацію кам'яного кар'єру,

reincarcération – (юр.) ув'язнення після умовно-дострокового звільнення,

désistement – зняття своєї кандидатури на виборах,

rapachage – дозвіл виборцю голосувати за кандидатів з різних списків,

superfruit – (косметолог.) активні рослинні екстракти тощо.

Як відомо, однією з ознак терміна вважається його **моносемічний характер**. У французькій мові ця термінологічна вимога часто порушується, зважаючи, як вже зазначалося вище, на її абстрактний характер. Численні **полісемічні слова** утворюють багато термінів, що належать різним галузям, наприклад:

fraction (f) – (мат.) дріб,

(політ.) фракція,

(військ.) підрозділ,

voix (f) – голос,

(муз.) партія,

(грам.) стан,

однак досить часто спостерігається відсутність чіткості найменування і в межах однієї галузі, наприклад:

reine (f) – 1) нирка (анат.),

2) попереk, поясниця,

rejet (m) – 1) відросток, пагін, поросль,

2) молодий рій бджіл,

3) відторгнення (трансплантата) тощо.

Багато французьких термінів, наприклад, географічних чи технічних, створено на основі **соматизмів** як-от *langue de mer*, *bouche d'une rivière*, *dent d'une scie* тощо, які можуть розвивати надзвичайно широку **полісемію**, у той час коли інші мови надають перевагу зокрема зменшувальним формам:

зуб → зубчик (часнику), зубець (механізму),

вічко (дверей), головка (цвяха), спинка (язика) тощо.

Численні переосмислення відбуваються через **метафори́зацію**, наприклад, в медичній термінології (і не тільки):

cou → *cou d'un pied*,

tête → *tête du cœur*,

lèvres → *lèvres d'une plaie*,

chemise (рубашка) → обшивка тощо.

За даними В.Г.Гака, російська мова у такому випадку надає перевагу слову у прямому значенні. Тому французька термінологія вважається більш "**образною**" і "**яскравою**", наприклад: *bras de mer*, *homme-grenouille*, *palmes* (ласти аквалангіста), *économie de l'ombre*, etc.

Як наслідок, численними є випадки не створення спеціального терміна, а **появи термінологічного значення** у загальновживаного слова, наприклад:

patiner – 1) кататися на ковзанах,

2) (розм.) пестити,

3) (техн.) патинувати, чорнити сталь.

Історичний розвиток слів визначив ще одну характеристику французької мови – вона є мовою **омонімічною**. Формування великої кількості омонімів, що спостерігається і у термінологічних слів, відбувалося як через розходження

полісемії, так і через зближення формальних ознак різних слів, наприклад:

baie (штатив) – *baie* (ягода) – *baie* (бухта, затока),
ріс (кирка, загострений молоток у каменярів) – *ріс*
(шипяста гірська вершина) – *ріс* (мор. пік гафеля) – *ріс* (дятел).

Хоча, як вже зазначалося раніше, **іноді досить важко розмежувати, до якого лексичного прошарку належить слово чи вираз** – до терміносистеми чи до загальноновживаної лексики, зважаючи на факт формування терміна на основі загальноновживаного слова. Наприклад, не всі науковці погоджуються з тим, що *tué* і *mort* у значенні " вбитий " відрізняються приналежністю першого до загальноновживаного прошарку, а другого – до військової термінології.

Багато французьких термінів є **складними словами**, утворених від двох чи декількох загальноновживаних слів, що в поєднанні формують термін; часто такий процес супроводжується метафоризацією, наприклад:

presse-fruit, famille de mots, champ lexical, boulon à vis, etc.

Численні французькі терміни сформовані через **епонімію** на основі імені власного. Загальновідомими є, наприклад, такі терміни як:

épicurisme, sadisme, zoroastrisme, hindouisme, balkanisation, etc.

Багато термінів було утворено від імен видатних науковців як-от:
pasteurisation, curie, nobelium, ampère, bel, faraday, newton, pascal, zatt, code Morse, de Röntgen, binôme de Newton, degré Celsius, demi-volte, four Martin, maladie de Parkinson, table de Mendeleïev, table de Pythagore, etc.

Однак деякі назви залишили в історії імена не найвизначніших людей, наприклад, назви рослин:

bégonia – від імені інтенданта Сан-Домінго Бегона (*Bégon*),

séquoia – від імені індіанського вождя *See-Quayah* тощо.

Відтворення у перекладі французьких власних назв, зокрема географічних, викликає іноді певні труднощі, оскільки для позначення береться близька, але дещо інша ознака:

péninsule Ibérique – Піренейський півострів,

mer d'Oman – Аравійське море,

baie de Gascogne – Біскайська затока.

Сучасні французькі терміни творяться за *різними моделями*. Вважається, що лише чотири французькі слова побудовані без моделі, це:

gaz, rococo, félibre, kodak (щодо останнього є думка про використання ономапоєї).

Найпоширенішими сучасними моделями як науково-технічної сфери, так і суспільно-політичної, медійної, можна вважати, перш за все:

– **афіксацію** (*sarkozisme, mitterandisme, anticorps*).

Деякі суфікси виступають чіткими показниками певної наукової сфери, наприклад, творення назв сімей тварин чи рослин у біології:

chat → *félidés* (кішки, котячі),

écrevisse → *crustacés* (ракоподібні),

carpe → *cyprinidés* (карпові),

araignée → *aranéides* (пауки), etc.

Чи фізичні терміни на *-on(e)*: *neurone, betatron, proton, etc.*

Важливе місце, як вже зазначалося раніше, належить **словоскладанню**. Відзначимо тут певну особливість – останнім часом спостерігається творення терміна із двох іменників без зв'язки (*S + S*), що не є властивістю французького словотворення, а швидше наслідуванням англійської моделі:

substance mère, pouau père, rayons gamma.

Використання термінів спорідненості, а також загальноновживаних слів у якості означення ще раз підкреслює образність і "живописність" наукових термінів, зокрема фізичних:

neutron vagabond, électron célibataire, sciences humaines, médecin-conseil, zone franche, zone tampon, etc.

Певний час досить поширеним, зокрема у пресі та художній літературі, був **телескопаж** (**телескопія**), назвемо і деякі терміноодиниці, створені таким шляхом:

para + (syn)taxe = parataxe,

syn + (diast)ase = synase,

phero-hormone = phéromone,

courrier électronique = courriel,

japanglais = jap(onais) + anglais,

nylon = N(ew) Y(ork) + Lon(don).

Активно використовується **аббревіація** і різні види скорочення, серед яких чільне місце належить акронімам:

PC (персональний комп'ютер),

DCA (défense contre avions),

DCO (demande chimique en oxygène),

DVD, dévédé,

CDROM, cédérome, etc.

Характерною французькою термінологічною моделлю залишається **elіncіs**, творення терміна, наприклад, назви машини чи механізму, через скорочення словосполучення:

(lat.) parum affinis (" qui a peu d'affinité ") > paraffine (1832),

variola vaccina > vaccine,

(machine) imprimante, (machine) photocopieuse, (machine) bourreuse – машина для забивання шурупів, *(machine) surfaceuse* – шліфувальний верстат тощо.

Іноді термін є результатом **індивідуального словотвору**:

gaz (Van Helmont), oxygène (A.Lavoisier), sociologie (A.Compte), socialisme (P.Leroux), acétylène (H.Davy), cinématographe (frères Lumière), anode (M.Faraday), mēmeté (P.Ricœur), mot-valise (L.Carroll), polysémie (M.Bréal), franglais (Etiemble), etc.

Як свідчить багато прикладів, наведених вище, часто термін **інтернаціоналізується** і починається активно використовуватися в багатьох мовах, наприклад: *axiome, axiologie, cybernétique, syntagme, virus, personne VIP, etc.*

У такому випадку особливих проблем з його відтворенням в перекладі не виникає, хоча можуть спостерігатися випадки міжмовної омонімії і "хибного друга" перекладача: *benzine/бензин, малярія – paludisme (malaria) тощо.*

Останнім часом процеси інтернаціоналізації стосуються здебільшого англо-американізмів, що, в принципі, полегшує розуміння наукового чи технічного тексту. Однак, щоб якось протистояти навалі англо-американських запозичень, французька мова намагається, на противагу ним, створити свої власні терміни (закон Тубона від 4 серпня 1994 року):

computer – ordinateur,

xerox – photocopieuse,

e-mail – courriel,

fax – télécopie,

*manager – manageur,
off side – hors jeu, etc.*

Наукова новизна і перспективи дослідження. Таким чином, зроблений нами невеликий аналіз проблем, пов'язаних з сучасним французьким терміном, показав, що він потребує ще свого ретельного вивчення як в плані синхронії, так і діакронії. Результати такої праці сприятимуть глибшому розумінню французької та української мов, розвитку порівняльного мовознавства, в тому числі когнітивного, лінгвокультурології, а також виробленню конкретних перекладацьких тактик і стратегій, застосованих при перекладі термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ :

1. *Sauvageot A.* Portrait du vocabulaire français / A.Sauvageot. – P. : Larousse, 1964. 2. *Ullmann S.* Précis de sémantique française / S.Ullmann. – Berne : A.Francke AG Verlag, 1952.

Стаття надійшла до редакції 20.10.14.

Смушчинская И.В., д.филол.н., проф.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

СОВРЕМЕННЫЙ ФРАНЦУЗСКИЙ ТЕРМИН: ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕДАЧИ НА УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена современному французскому термину. Анализируются история его происхождения, в частности, особый статус латинского языка, основные модели и пути его образования. Особенное внимание уделяется характеристикам французского термина в его сравнении с другими языками, прежде всего с украинским, а также проблемам перевода.

Ключевые слова: *французский термин, терминосистема, латинский язык, словообразование.*

Smuschynska Iryna V., D. Litt., Full Prof.,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kiev

THE MODERN FRENCH TERM: THE PRINCIPAL CHARACTERISTICS AND PROBLEMS OF TRANSLATION INTO UKRAINIAN

The article deals with the phenomena of modern French term and its formal and semantic characteristics, the patterns of its formation. Different approaches are highlighted, in particular historical, comparative and that

of translation. The article also deals with the process of appearance of the term and the role of Latin in its formation.

Key words : *French term, terminological system, Latin, word-building.*

Соколова С.О., д.філол. н.,
Інститут української мови НАН України

ПОЛІЛІНГВАЛЬНИЙ МОВНИЙ ЛАНДШАФТ МІСТА В СПРИЙНЯТТІ КИЯН

У статті проаналізовано відповіді респондентів, які постійно мешкають в м. Києві і вільно володіють українською та російською мовами. Найактивнішою стосовно екології мовного ландшафту міста є позиція молоді, яка вважає рідною українську мову, комфортно нею спілкується і навчалася нею в середній школі. Позиція людей старшого віку і тих, для кого російська мова рідна, хто нею навчався, частіше не визначена або спрямована на підтримку російської мови. Брендів назви нерідко не сприймають як чужорідний елемент у мовному просторі українського міста. Ставлення людей до мовного ландшафту міста є одним з маркерів їх власної мовної поведінки.

Ключові слова: *мовний ландшафт, мовна особистість, білінгвізм, мова комфортного спілкування, глобалізація.*

Сучасне місто важко собі уявити повністю одномовним, передусім якщо йдеться про його графічний простір, так званий мовний ландшафт (пейзаж), до якого, згідно з першим формулюванням тлумачення цього поняття у праці Р. Лендрі і Р. Борхеса 1997 р., зараховують "дорожні знаки, вивіски, оголошення, рекламні плакати, назви вулиць, ресторанів, магазинів та інших міських підприємств і установ" [Ривлина 2014, 110], які відображають і реальне мовлення містян, і ті реалії, які їх оточують або які пропонують їм як товар. Останніми роками "щільність" письмового тексту в міському просторі надзвичайно зросла. До названих вище можна додати рекламні щити, рекламу на "перетяжках", міські плакати нерекламного характеру, графіті, які "формують те зовнішнє мовне середовище, в якому, хоче він того чи ні, існує містянин"

[Китайгородская 2010, 65]. У київському міському просторі представлені написи переважно українською і російською мовами, але ситуація ускладнюється ознаками глобалізації – вкрапленнями іншими мовами, передусім англійською й іншими європейськими (найчастіше – брендові назви в рекламі, але не лише вони), а зрідка – й іншими мовами світу. Трапляються й поодинокі написи без залучення української та російської мов (так буває передусім виконана реклама центрів навчання іноземних мов). З'ясування пропорцій у використанні державної та інших мов, вивчення динаміки їх функціонування в мовному ландшафті – окремі наукові завдання, реалізації яких присвячені спеціальні наукові розвідки [Белей 2012]. "Деякі дослідники навіть визначають опис лінгвального ландшафту як новий міждисциплінарний метод дослідження мови в епоху глобалізації", – зауважує російська дослідниця О. Рівліна [Ривлина 2014, 110]. Але адресатом усіх цих написів є людина, мовець, який має власні соціальні (вік, стать, освіта, статус і розташування населеного пункту, де він живе, особливості поведінки та ін.) й мовні характеристики (рідна мова, мова освіти, звична мова спілкування, мова спілкування в різних комунікативних ситуаціях, ступінь володіння мовою або мовами і под.). Саме ці характеристики можуть впливати на те, як людина сприймає вуличні тексти, виконані різними мовами. У цьому сприйнятті відбиваються певні властивості людини як мовної особистості, якщо під мовною особистістю розуміти "сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів (текстів)" [Караулов 1989, 3]. Отже, характеризуючи мовну особистість, можна спиратися не лише на її власний дискурс (сукупність текстів, що вона продукує в різних комунікативних ситуаціях), а й на сприйняття й оцінку сукупності текстів, що її оточують.

У дослідженні проаналізовані відповіді респондентів, які постійно мешкають в м. Києві з дитинства і позиціонують себе як гармонійних білінгвів [Соколова 2013], на питання про ставлення інформантів до вивісок і вуличних оголошень, виконаних різними мовами. Ми намагалися співвіднести ці відповіді з певними соціальними і власне мовними

характеристиками самих інформантів, передусім віком, рідною мовою, мовою комфортного спілкування, мовою середньої освіти, частотою відвідування інших країн тощо.

Зі 159 респондентів 62,89 % мають вік від 17 до 36 років, решта – старші за 35 років. Так само 62,89 % назвали рідною українську мову, 33,33 % – російську, ще 3,77 % – українську та російську мови одночасно. 62,26 % інформантів здобували середню освіту українською мовою, 18,87 % – російською, 8,81 % вчилися обома мовами і 10,0 % не дали відповіді на питання про мови навчання. Натомість усі опитані зазначили, якою мовою (мовами) їм комфортніше спілкуватися: 13,84 % почуваються комфортніше, розмовляючи українською, 32,7 % – російською і 53,46 % без проблем спілкуються обома мовами. Третина опитаних ніколи не виїжджають за кордон, виїжджають рідко – 38,99 %, часто – 27,67 %.

Загалом 74,84 % представників аналізованої групи мовців висловили позитивне ставлення до вивісок і вуличних оголошень, виконаних тільки українською мовою (табл. 1), 22,24 % байдужі до них і лише 1,26 % (двоє респондентів) ставляться до них негативно, тобто більшість відповідей розподілилася між позитивною оцінкою і байдужістю до цього питання. Врахування такого параметру особистості, як вік, показало його певну кореляцію з оцінкою суто українськомовних вивісок: більше позитивних оцінок дали молоді люди віком до 35 років, порівняно зі старшою віковою групою (77,0 % проти 71,19 %), вони ж менш байдужі до цього питання (20,0 % проти 27 %).

Таблиця 1.

**Сприйняття вивісок і вуличних оголошень, виконаних
тільки українською мовою
(розподіл за віком та рідною мовою)**

Відповідь	Параметри аналізу					Загалом (%)
	Вік		Рідна мова			
	17-35 років (%)	Старше 35 років (%)	Укр. (%)	Рос. (%)	Обидві (абс.)	
Позитивно	77,0	71,19	86,0	54,72	4	74,84
Негативно	1.0	1.70	0	1.89	1	1.26

Байдуже	20,0	27,12	12,0	43,40	1	22,24
Без відповіді	2,0	0	2,0	0	0	1,26
Кількість інформантів (абс./%)	100 62,89 %	59 37,11 %	100 62,89 %	53 33,33 %	66,77 %	159

Значно більше впливає на ставлення до суто українськомовних висновків рідна мова інформантів: ті, для кого українська мова рідна, давали позитивну відповідь на це запитання значно частіше (86,0 %), ніж інформанти з рідною російською мовою (54,72 %), які в багатьох випадках (43,40 %) байдужі до цього питання. Серед інформантів з рідною українською мовою зовсім немає таких, що не схвалюють українськомовні висновки, мало і байдужих до цього питання (12,0 %). Четверо з шести інформантів, що визнали рідними дві мови, схвалюють українськомовні висновки, по одному ставляться до них негативно і нейтрально.

Мова середньої освіти також певним чином впливає на сприйняття висновків і вуличних оголошень українською мовою, хоча відсоток позитивних відповідей найвищий серед тих, хто навчався обома мовами (85,71 %) або не відповів на запитання про мову освіти (97,75 %), ніхто з них також не висловився проти українськомовних висновків. Українська мова навчання у середній школі корелює з позитивною оцінкою українськомовних висновків у 77,78 %, а байдужими до цього питання залишаються 19,19 %. Серед тих, хто навчався російською мовою, голоси розподілилися майже навпіл між позитивною оцінкою і байдужістю. Комфортність власного спілкування українською мовою спричинила стовідсоткове схвалення українськомовних висновків, тоді як ті, у кого в зоні комфорту перебувають обидві мови, в 18,82 % випадків байдужі до цього питання. Найбільше байдужих серед тих, для кого комфортно є російська мова (38,46 %), проте більше половини з них (55,77 %) також схвалюють українськомовні висновки.

Висновки, виконані тільки російською мовою, на загал позитивно оцінюють лише 18,24 % опитаних, серед яких дещо частіше – представники старшого покоління (22,03 %) та ті, для кого російська мова рідна (32,08 %). Негативне ставлення до російськомовних висновків висловили близько третини

інформантів (32,70 %), частіше це молодь (36,0 %) і ті, для кого рідною є українська мова (42,0 %).

Кількість байдужих сягає третини, збільшуючись у старшій віковій групі (38, %) і в групі тих, для кого рідною є російська мова (39,62 %). Якщо врахувати, що багато інформантів взагалі не відповіли на це питання (15,72 %), то кількість байдужих до російськомовних вивісок серед двомовних постійних мешканців м. Києва зростає до близько половини опитаних (48-55 %).

Диференціацію ставлення інформантів до вивісок і вуличних оголошень, виконаних російською мовою, залежно від мови середньої освіти та власної мови комфортного спілкування ілюструє таблиця 2.

Таблиця 2.

Сприйняття вивісок і вуличних оголошень, виконаних тільки російською мовою (розподіл за мовою середньої освіти та мовою комфортного спілкування)

Відповідь	Параметри аналізу						
	Мова середньої освіти				Мова комфорту		
	Укр.	Рос.	Обидві	Без відповіді	Укр.	Рос.	Обидві
Позитивно	16,16	23,33	35,71	6,25	0	30,77	15,29
Негативно	36,36	26,67	21,43	31,25	59,09	11,54	38,82
Байдуже	29,29	43,33	35,71	37,5	13,64	34,62	37,65
Без відповіді	18,18	6,66	7,14	25,0	27,27	23,08	8,24
Загалом не визначилися з відповіддю	47,47	49,99	42,85	62,5	40,91	57,7	45,89

Позитивна оцінка притаманна частіше тим, хто навчався обома мовами (35,71 %) і комфортніше почувається, розмовляючи російською (30,77 %), жоден з тих, кому комфортно говорити лише українською, не оцінив російськомовні вивіски позитивно. Негативне ставлення відповідно трапляється частіше в осіб з українською зоною комфортності мовлення (59,09 %) і насправді гармонійно двомовних (38,82 %), а також у тих, хто в середній школі навчався українською мовою (36,36 %). Звертає на себе увагу велика кількість байдужих до цього питання в усіх аналізованих групах (передусім серед тих, для кого комфортна російська мова

– 57,7 %), як за рахунок відверто висловленої позиції, так і за рахунок ігнорування цього питання.

Брендові назви іншими мовами становлять невід'ємну частину реклами, зокрема й зовнішньої, їх використовують в назвах магазинів та інших закладів, тому їх нерідко не сприймають як чужорідний елемент у мовному просторі українського міста (табл. 3), про що свідчать позитивні (на загал 40,25 %) або нейтральні оцінки (відповідь "байдуже" – 38,37 %, без відповіді – 5,66 %). З цими даними корелює твердження російської дослідниці про те, що англійська мова вже стає "частиною повсякденного "мовного існування" звичайного середнього носія російської мови" [Ривлина 2014, с. 114].

Негативне ставлення до іншомовних вкраплень притаманне лише 15,72 % інформантів, причому якщо рідна мова майже не впливає на ставлення до брендівих назв (розбіжність між групами становить 2-3 %), то вік є досить суттєвим чинником: відповіді молоді розподілені майже порівну між "позитивно" і "байдуже" за 7,0 % негативних, а представників старшого покоління – на три майже рівновеликі групи за 11,86 % таких, що зігнорували це питання.

Дуже велика кількість українців, зокрема й киян, ніколи не була за кордоном, тобто не спостерігала мовного ландшафту великого зарубіжного міста, тому ми врахували також вплив такого чинника, як виїзди за кордон, на оцінку іншомовних написів у вуличному просторі м. Києва. Серед наших респондентів третина ніколи не виїздила за кордон, 38,99 % виїздить рідко і лише 27,67 % – часто. Серед респондентів, які часто бувають за кордоном, відсоток тих, що позитивно сприймають іншомовні брендові назви в українському тексті, збільшується до 56,85 %, а серед тих, хто зовсім не виїздить, зменшується до 28,3 %, змінюється також і частота негативних оцінок (11,35 % і 20,75 % відповідно).

Отже, найактивнішою стосовно екології мовного ландшафту міста є позиція молоді, яка вважає рідною українську мову, комфортно нею спілкується і навчалася нею в середній школі, хоча для підтримки української мови визначальною є саме ознака її присутності в освіті і спілкуванні респондентів, а не відсутності російської.

Таблиця 3

**Сприйняття вивісок і вуличних оголошень, виконаних українською мовою
із залученням брендів назв іншими мовами**

Відповідь	Параметри аналізу								Загалом (%)
	Вік		Рідна мова			Поїздки за кордон			
	17-35 років (%)	Старше 35 років (%)	Укр. (%)	Рос. (%)	Обидві (абс.)	Часто	Рідко	Ні	
Позитивно	47,0	28,81	40,0	43,40	1	56,85	38,71	28,30	40,25
Негативно	7,0	30,51	15,0	13,21	3	11,35	14,52	20,75	15,72
Байдуже	44,0	28,81	40,0	37,74	1	27,27	40,32	45,28	38,37
Без відповіді	2,0	11,86	5,0	5,66	1	4,55	6,45	5,66	5,66

Брендові назви нерідко не сприймають як чужорідний елемент у мовному просторі українського міста, про що свідчать позитивні або нейтральні оцінки, притаманні більшою мірою молоді і людям, які часто бувають за кордоном, тоді як рідна мова майже не впливає на ставлення до брендів назв (крім російських, ставлення до яких в інформантів з рідною українською мовою критичніше, ніж до назв іншими мовами).

Прагнення респондентів з рідною українською мовою до захисту свого мовного середовища виявилось й в їх активно критичнішому ставленні до повністю іншомовних вивісок порівняно з тими, чия рідна мова російська, хоча ступінь схвалення таких вивісок невисокий в усіх групах інформантів.

Позиція людей старшого віку і тих, для кого російська мова рідна, хто нею навчався, частіше не визначена або спрямована на підтримку російської мови, але частота такої підтримки навіть у таких інформантів не перевищує 36 %. Ці ж респонденти не виділяють окремо російські брендові назви, оцінюючи їх на тому самому рівні, що й інші, і виявляють більшу байдужість до повністю іншомовних написів.

Ставлення людей до мовного ландшафту міста є одним з маркерів їх власної мовної поведінки, зарахування їх до певного типу мовної поведінки, а нестандартні, непередбачувані на перший погляд реакції спонукають до пошуку їх причин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белей Л.Л. Мовний ландшафт Закарпатської області України початку ХХІ ст. : автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л.Л.Белей. – Київ, 2012. – 19 с.
2. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю.Н.Караулов // Язык и личность. – М., 1989. – С.3-8.
3. Китайгородская М.В. Языковое существование современного горожанина: На материале языка Москвы / М.В. Китайгородская, Н.Н. Розанова. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 496 с.
4. Ривлина А.А. Взаимодействие английского и русского языков в лингвистическом пейзаже современного российского города / А.А.Ривлина // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2014. – № 2(42). – С. 110-115.
5. Соколова С.О. Основні типи мовної поведінки киян (за даними анкетування) / С.О.Соколова // Українська мова. – 2013. – № 2. – С.38 – 55.

ПОЛИЛИНГВАЛЬНЫЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛАНДШАФТ ГОРОДА В ВОСПРИЯТИИ КИЕВЛЯН

В статье проанализированы ответы респондентов, постоянно проживающих в г. Киеве и свободно владеющих украинским и русским языками. Наиболее активной в отношении экологии языкового ландшафта города является позиция молодежи, которая считает родным украинский язык, комфортно общается и училась на нем в средней школе. Позиция людей старшего возраста и тех, для кого русский язык родной, кто на нем учился, чаще не определена или направлена на поддержку русского языка. Брендовые названия нередко не воспринимаются как чужеродный элемент в языковом пространстве украинского города. Отношение людей к языковому ландшафту города является одним из маркеров их собственного речевого поведения.

Ключевые слова: языковой ландшафт, языковая личность, билингвизм, язык комфортного общения, глобализация.

Sokolova S.O., PhD
Institute of the Ukrainian Language of NAS of Ukraine

MULTI-LINGUAL LANDSCAPE OF THE CITY AS VIEWED BY KYIVITES

The article analyzes the answers of respondents who are permanent residents of Kiev and are fluent in Ukrainian and Russian languages. The most active in linguistic landscape ecology of the city is the attitude of the youth who consider the Ukrainian language as native, communicate comfortably in this language and used it during their studies at school. The attitude of older people and those whose native language is Russian, who used it at school is often not defined or aimed at supporting the Russian language. Brand names are often not perceived as a foreign element in the linguistic landscape of the Ukrainian city. People's attitude to linguistic landscape of the city is one of the markers of their own verbal behavior.

Keywords: linguistic landscape, language personality, bilingualism, language of comfortable communication, globalization.

Старко В.Ф., к. філол. н., доц.,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ФОРМУВАННЯ БРАУНСЬКОГО КОРПУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті викладено принципи побудови й завдання Браунського корпусу української мови (БрУК) та розглянуто проблеми його текстового наповнення. Пояснено застосування програми LanguageTool для оцінки якості текстів.

Ключові слова: *корпус, побудова корпусу, БрУК, українська мова, корпусна лінгвістика, LanguageTool, перевірка тексту.*

Браунський корпус (Standard Corpus of Present-Day Edited American English, або скорочено Brown Corpus), що його створили В. Нельсон Френсис та Генрі Кучера в Браунському університеті в 1960-х роках, досі слугує взірцем для створення подібних корпусів-мільйонників, зокрема й для інших мов. Переваги створення "родини" таких корпусів полягають у збалансованості, можливості порівняльних досліджень, їх використанні в курсах із корпусної лінгвістики тощо [Старко 2012], [Cheilytko 2013]. З цих міркувань Браунський корпус було взято за модель для корпусу української мови. Наші корпусні дослідження на українському матеріалі [Starko 2013], [Старко 2014] засвідчили плідність застосування корпусних методів у вивченні української мови й водночас засигналізували потребу у використанні якомога збалансованішого й репрезентативнішого корпусу. Важливість репрезентативності, збалансованості, докладної параметризації корпусу ми обґрунтували в окремій праці [Старко 2013], а в проєкті БрУК їх було взято за методологічні засади. В роботі над БрУК ми активно користуємося працями Ніни Федорівни Клименко, Євгенії Анатоліївни Карпіловської та інших працівників відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ [Активні 2013], [Граматичний 2011], [Клименко 2008]. Серед них особливе місце посідає "Граматичний словник української літературної мови" – настільна книга кожного, хто береться за автоматизований морфологічний аналіз української мови.

На початку розроблення БрУКу ми сформулювали такі вимоги до текстів:

1. Оригінальні (тобто неперекладні) твори.
2. Твори, створені й опубліковані за відносно короткий проміжок часу.
3. Тексти мають бути зредаговані.
4. Тексти слід підібрати згідно з класифікацією за категоризаційною матрицею первісного Браунського корпусу, що має 15 категорій, поділених на різну кількість підкатегорій [Francis 1979].
5. Корпус має складатися з 500 фрагментів довжиною 2000 слів.
6. Фрагмент корпусу повинен бути взятий із одного тексту, окрім випадків, коли тексти дуже короткі, як-от новини.

Первісно нам ішлося про те, щоб максимально відтворити структуру американського корпусу, але водночас врахувати українську специфіку. Кількість та розмір категорій текстів, що складають Brown Corpus, його творці визначили шляхом усереднення даних опитування учасників конференції [Francis 1979], а докладніше розбиття на підкатегорії відбивало пропорційні співвідношення друкованих видань у США за 1961 рік. Як виявилось пізніше, такий мовний зріз важко відтворити на матеріалі британського варіанта англійської мови й перенести його на інші часові відтинки. Суперечність між дотриманням пропорцій Brown Corpus та прагненням репрезентативно представити стан англійської мови в іншій країні чи в інший час неодмінно змушувала розробників до компромісів і відступів. Стосовно інших мов ця суперечність ще більше загострюється. Наприклад, у первісному корпусі фігурує жанр "вестерн", якого годі знайти в слов'янських мовах.

У процесі роботи над проектом БрУК еволюціонувало наше бачення завдань корпусу та його структури. За мету було покладено створення "взірцевого корпусу" – взірцевого в сенсі якості текстів. До такого рішення нас спонукала мовно-соціальна ситуація в Україні. З одного боку, впав загальний мовний рівень творів, чимало текстів, особливо, онлайн-ових, публікують без належного редагування та з численними помилками. І в електронному, і в друкованому форматах

поширені неявні переклади з російської мови (інколи з помітними ознаками машинного перекладу) – цим грішать навіть великі видавництва й потужні ЗМІ. З другого боку, чимало мовців прагнуть підвищувати свою культуру мовлення, шукають взірців добірної української мови, прагнуть орієнтуватися на найкращі в мовному плані твори. Застосування суто статистичного й описативного підходу без жодного контролю за якістю й походженням тестів може призвести до захащення корпусу третьосортними текстами. З цих міркувань ми поклали добирати тексти щонайвищої якості.

Визнаючи потребу адекватно відбити в корпусі особливості функціонування саме української, а не англійської, мови та передбачаючи можливість порівняльних досліджень із іншими, віддаленими часовими зрізами, ми вирішили укрупнити категорії Браунського корпусу, але не виходити за межі загальної його структури. Загалом тексти в корпусі поділяються на два види – інформаційні (призначені поінформувати читача) та художні (описують вигаданих персонажів і події). У БрУК інформаційний вид охоплює категорії А-Н, художній – лише І. Таким чином, із 15 категорій Brown Corpus було отримано 9. Обсяги кожної з них було визначено шляхом усереднення індивідуальних оцінок, що їх дали учасники проекту:

А. Преса – 25%.

В. Релігійна література – 3%.

С. Професійно-популярна література ("сад і город", ремонт, ремесла, хобі, робочі професії тощо) – 7%.

Д. Інформаційні тексти (що не потрапляють в інші категорії, зокрема біографії, мемуари, есеї тощо) – 7%.

Е. Адміністративні документи (закони, урядові акти, звіти організацій тощо) – 3%.

Ф. Науково-популярна література – 5% .

Г. Наукова література – 10%.

Н. Навчальна література – 15%.

І. Художні тексти – 25%.

В межах кожної категорії забезпечується тематичне, жанрове, географічне й авторське розмаїття, а порівнювати корпуси можна буде за категоріями.

Щоб збільшити гнучкість у підбиранні текстів, ми відмовилися від ідеї формування фрагментів корпусу у вигляді суцільних витягів строго довжиною 2000 слововживань. Натомість уривки текстів можуть бути й коротші, аби лише в сумі набрався згаданий обсяг із одного джерела.

Наразі ми формуємо БрУК-2013, тобто основний масив текстів датовано 2013 роком, але для невеликої кількості текстів допускаємо відхил на два (у виняткових випадках – три) роки. Основним критерієм служить дата першої публікації твору, а другорядним – дата написання. Наприклад, не розглядаємо твір, вперше виданий 1990 року й перевиданий 2013 року, і текст, створений 1975 року, але вперше опублікований у 2012 році. Натомість якщо автор писав свій твір упродовж кількох років і видав його 2013 року, він задовольняє часовий критерій.

Услід за Brown Corpus БрУК не містить віршів (за винятком коротких уривків, цитованих у прозових творах), драм (на тій підставі, що це насправді не письмовий дискурс, а художнє відтворення розмовного дискурсу) й уривків із прозових творів, що на понад 50% складаються з діалогів. Мова української діаспори становить окремий важливий об'єкт дослідження й до БрУКу не входить.

Повищі вимоги достатньо формалізовані й надаються до адекватного контролю. Виняток становить хіба що вимога оригінальності (неперекладності) твору. Річ у тім, що деякі українські видавництва видають ту саму книжкову продукцію (наприклад, збірки рецептів, навчальну літературу) одночасно українською й російською мовами без зазначення вихідної мови твору. Низка українських ЗМІ мають паралельні українську й російську версії, через що буває важко встановити первісну мову тієї чи тієї публікації. У випадках, коли є обґрунтований сумнів щодо первісної мови твору, він не потрапляє до корпусу.

Значно важче формалізувати вимогу щодо високої якості текстів. Укладачі намагаються добирати тексти яскраві, нешаблонні, розкуті, багаті лексикою тощо. виправляємо лише абсолютно очевидні, суто друкарські помилки (наприклад, **мадуть* замість *мабуть*). Інші помилки документуємо в спеціальній зоні метаопису фрагмента корпусу. Контролювати

якість матеріалу допомагає спеціальна програма перевірки українських текстів [LanguageTool 2014], що її розробив один із учасників проекту. Цей програмний засіб провадить граматичну й стильову перевірку текстів і має ширший функціонал проти стандартних програм перевірки орфографії. Ним можна скористатися у формі додатку до офісних програм, окремої програми й веб-служби (за адресою r2u.org.ua/check). Програма оперує низкою граматичних та стильових правил і повідомляє про орфографічні й граматичні помилки, порушення правил сполучуваності, варваризми, а також пропонує правильний чи доречніший спосіб висловлювання. В окремому файлі зібрано правила перевірки пунктуації, узгодження, милозвучності тощо. Наприклад, ці правила виловлюють такі хибні вживання, як **згідно статуту, три вулика, 20 байт*, невинновдані кальки (**в деякій мірі, приймати участь, в міру необхідності, піти за хлібом, вести себе* тощо), порушення милозвучності (**в вівторок*), невиділення комами вставних слів а також менш очевидні огріхи на кшталт поєднання пасивного предиката з орудним відмінком діяча (**Справу порушено прокурором*). Кілька сот помилок охоплено простими правилами заміни за шаблоном "неправильний вираз=пропоновані варіанти", наприклад:

багатообіцяючий=багатонадійний|багатообіцяльний

всерйоз=серйозно|навсправжки

енергозбереження=енергоощадження

недомогання=нездужання|недугування|легка недуга|легка неміч
обнуління=занулення|занулювання.

Коли спрацьовує правило, програма пропонує заміну й інколи відсилає користувача до джерела зі стилістики мови, наприклад:

More info: <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/porivnyannya-u-porivnyanni-porivnyano-yak-porivnyaty-proty>

Message: Краще: 'коштом', 'шляхом', 'користуючись з', 'ким/чим', 'внаслідок'

... Механічне розширення складу партії за рахунок сателітів

Засіб LanguageTool та його правила перевірки перебувають на етапі дальшого розширення й вдосконалення, проте вже зараз

наявний функціонал дає змогу швидко оцінити якість тексту в електронному форматі.

Отже, будова Браунського корпусу української мови в загальних рисах спирається на модель первісного Браунського корпусу. Критерії, висунуті до текстів, відбивають прагнення авторів створити взірцевий у мовному плані корпус сучасної української мови з дотриманням принципів репрезентативності, збалансованості й порівняльності. У роботі над корпусом укладачам стали в пригоді праці Н.Ф. Клименко та її колег, а також програма-коректор LanguageTool.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / [Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф. та ін.]; відп. ред. Є.А. Карпіловська. – К.: ТОВ "КММ", 2013. – 416 с.
2. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна: Близько 140 000 слів / [Критська В.І., Недозим Т.І., Орлова Л.В. та ін.]; відп. ред. Н.Ф. Клименко. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.
3. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
4. Старко В. Концепція створення Браунського корпусу української мови / Старко В., Чейлитко Н. // "Комп'ютерна лінгвістика: сучасне та майбутнє". Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції – К.: КНЛУ, 2012. – С. 45-46.
5. Старко В. Корпусні дані в дослідженні українських колоративів / Старко В. // Українська мова. – 2014. – Вип. 1. – С. 51-60.
6. Старко В. Параметризація корпусу як спосіб підвищити його репрезентативність та збалансованість / Старко В., Чейлитко Н. // Українське мовознавство. – Вип. 43. – Київ, 2013. – С. 87-94.
7. Cheilytko N. The Ukrainian Brown Corpus and Dependency Tree Modeling / Cheilytko N., Starko V., Galkin A. // Досвід розробки та застосування приладо-технологічних САПР в мікроелектроніці: Матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції CADSM 2013. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2013. – С. 58-60.
8. Francis W.N. Brown Corpus Manual / Francis W.N., Kucera H. – Providence, Rhode Island: Brown University, 1979. – <http://icame.uib.no/brown/bcm.html> – режим доступу: 24.09.2014 р.
9. LanguageTool – r2u.org.ua/language/tool/about – режим доступу: 24.09.2014р.
10. Starko V. Ukrainian Colour Concepts for Blue / Vasyl Starko // Slovo. Journal of Slavic Languages and Literatures, 2013. – No. 54. – Pp. 150-163.

Старко В.Ф., к. філол. н., доц.,
Всхідноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ФОРМИРОВАНИЕ БРАУНОВСКОГО КОРПУСА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье излагаются принципы построения и задания Браунского корпуса украинского языка (БрУК) и рассматриваются проблемы его текстового наполнения. Объясняется использование программы LanguageTool для оценки качества текстов.

Ключевые слова: корпус, построение корпуса, БрУК, украинский язык, корпусная лингвистика, LanguageTool, проверка текста.

Starko V., PhD., Assistant Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

DEVELOPMENT OF BROWN CORPUS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

*The article sets forth the design principles and the goal of the Brown Corpus of the Ukrainian language (BCU) and discusses problems of text selection for the corpus. The use of the Language Tool **software in evaluating the quality of texts is specified.***

Keywords: corpus, corpus design, BCU, the Ukrainian language, corpus linguistics, Language Tool, spellchecker.

УДК 811(112.2+113.6)

Стасюк О.С., к.філол.н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ДИСКРЕДИТАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ОПОНЕНТІВ (на матеріалі парламентської комунікації ФРН і Швеції)

У статті визначено прагматичні особливості використання інтертекстуальних включень у парламентській комунікації ФРН і Швеції з метою дискредитації політичних опонентів. Виокремлено типи інтертекстуальних включень, які використовуються для дискредитації політичних опонентів у парламентській комунікації,

за критерієм їхнього авторства. Виявлено прагматичні моделі побудови висловлювань, що містять інтертекст.

Ключові слова: дискредитація, інтертекстуальність, парламентська комунікація, прагматика, цитування.

Інтерес сучасної лінгвістики до вивчення особливостей спілкування в різноманітних інституційних умовах, прагнення з'ясувати, у який спосіб учасники інституційної комунікації реалізують власні комунікативні інтенції, змушує дослідників звертатися до пошуку й аналізу окремих мовних засобів і явищ, наділених прагматичним потенціалом. Одним із таких мовних явищ, що широко використовується для досягнення комунікативних цілей, є інтертекстуальність.

Вивчення інтертексту останнім часом викликає значний інтерес лінгвістів [2-6]. Усе більшого значення набуває дослідження інтертекстуальності в окремих галузях інституційного спілкування, зокрема політичній [1]. Водночас потребує подальшого осмислення прагматичний потенціал інтертекстуальності для реалізації комунікативних інтенцій учасників інституційного спілкування.

Метою цієї статті є з'ясувати особливості використання інтертекстуальності з метою дискредитації політичних опонентів у парламентській комунікації ФРН і Швеції.

Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання:

1. Виокремити фрагменти політичних промов, які містять інтертекстуальні включення й спрямовані на дискредитацію політичних опонентів.

2. Типологізувати інтертекстуальні включення залежно від їхнього автора та взаємозв'язку з автором політичної промови.

3. Для кожного виокремленого типу інтертекстуальних включень (за критерієм автора інтертексту) виявити типові моделі побудови висловлювань, які спрямовані на дискредитацію політичних опонентів і містять інтертекст.

4. З'ясувати особливості використання інтертекстуальності для дискредитації політичних опонентів у парламентській комунікації ФРН і Швеції.

Матеріалом дослідження є тексти політичних промов, виголошених учасниками парламентської комунікації

(депутатами; міністрами, що звітують у парламенті) на пленарних засіданнях бундестагу ФРН і риксдагу Швеції.

Виконаний аналіз свідчить про те, що учасники парламентської комунікації найчастіше використовують висловлювання політичних опонентів з метою їхньої дискредитації. Такі висловлювання можуть бути зроблені задовго до їхнього вживання як інтертексту або ж безпосередньо в попередній промові на тому самому пленарному засіданні парламенту.

Зокрема спостерігається звернення до слів політичних опонентів з метою їхнього заперечення:

Gregor Gysi (Die Linke): Nun haben Sie aber festgelegt: Wenn die Peschmerga Waffen bekommen, dürfen sie nicht an die PKK und die PYD weitergegeben werden. Abgesehen davon, dass das überhaupt nicht kontrollierbar ist, ist es auch nicht nachvollziehbar [7, 18/4422].

Депутат парламенту цитує слова свого політичного опонента, наводячи після цього аргументи, які свідчать про помилковість його висловлювання.

Структурно таке висловлювання складається з трьох компонентів. Спочатку робиться вказівка на автора висловлювання (*Nun haben Sie aber festgelegt*). Потім наводиться саме висловлювання політичного опонента, тобто безпосередньо інтертекстуальне включення (*Wenn die Peschmerga Waffen bekommen, dürfen sie nicht an die PKK und die PYD weitergegeben werden.*). І насамкінець відбувається заперечення цього висловлювання, вказівка на його помилковість (*Abgesehen davon, dass das überhaupt nicht kontrollierbar ist, ist es auch nicht nachvollziehbar*).

Приклади такого використання інтертекстуальності є численними й спостерігаються як у парламентській комунікації ФРН, так і в парламентській комунікації Швеції:

Lennart Axelsson (S): Herr talman! Maria Larsson säger att det är tillräckligt många inblandade. Ja, det är väl det som är problemet [8, 2012/13:132].

Тут депутат шведського парламенту так само спочатку вказує на автора слів, які є інтертекстуальним включенням (*Maria Larsson säger*), потім наведено слова політичного опонента

(інтертекст) (*det är tillräckligt många inblandade*). Після цього здійснюється критика висловлювання політика з протилежного політичного табору (*Ja, det är väl det som är problemet.*).

Учасники парламентської комунікації використовують слова політичних опонентів з метою вказівки на їхню невідповідність діям. При цьому політик погоджується зі сказаним політичним опонентом, але потім обов'язково вказує на те, що той змінив власну думку або не став виконувати сказане:

Thomas Oppermann (SPD): Herr Gysi, Sie haben gesagt: Mit Protestbriefen wird man ISIS nicht stoppen. – Als ich das gelesen habe, habe ich gedacht, der Mann hat recht. Heute vertreten Sie eine andere Position.

Was Sie da vorhin vorgetragen haben, war für mich so durcheinander, dass ich feststellen kann: Eine klare Linie haben Sie in dieser Frage nicht.

In dieser Situation für einen Kurdenstaat zu plädieren und gleichzeitig zu sagen, dass die Anwendung der Waffen in anderen Konflikten eine nicht auszuschließende Gefahr ist, das ist – ich will es einmal vorsichtig sagen – mindestens ein Widerspruch [7, 18/4426].

Політик може також погодитися зі словами свого опонента, вказати на їхню правильність, але потім заявити про те, що політичний опонент дотримується подвійних стандартів, діючи в аналогічній ситуації зовсім інакше:

Gregor Gysi (Die Linke): Nun befürchten Sie, dass die Waffen – auch die deutschen – später für einen Unabhängigkeitskampf der Kurden im Nordirak genutzt werden könnten. Sie sagen aber, es gehe um heute und nicht um später. (...) Aber Sie haben völlig recht, Herr Steinmeier: Wenn sich der Nordirak ohne Zustimmung der Zentralregierung und des Zentralparlaments vom Irak löst, ist das völkerrechtswidrig. Das war genauso bei der Krim und dem Kosovo, wo Sie es allerdings nicht einsehen wollten [7, 18/4423].

Спостерігається зіставлення двох різних висловлювань політичних опонентів з метою вказати на те, що вони суперечать одне одному:

Lennart Axelsson (S): Nu har det visat sig att man inte tänker genomföra det här försöket, vilket man i det läget sade att man skulle göra. Jag ställde en skriftlig fråga till Maria Larsson om detta för ungefär ett år sedan. Då svarade hon att det är en prioriterad fråga

och att man skulle ge i uppdrag till Socialstyrelsen att föreslå en prövoperiod. Frågan var inte om man skulle genomföra det, utan när.

Jag tycker att man har lurat de föräldrar som tyckte sig se en ljusning i frågan. Men man har också lurat riksdagen genom att inte fortsätta med det som man sade att man skulle göra. Det är beklämmande att läsa i svaret att det inte kommer att bli någon försöksverksamhet, om jag förstått det rätt. Det vore intressant att få ett väldigt tydligt klarläggande av om det är det som är tanken [8, 2012/13:132].

Вказавши на суперечливий характер двох висловлювань, політик також підкреслює власну невдоволеність цим і закликає політичного опонента чітко визначитися з власною позицією.

Поряд із запереченням і критикою висловлювань політичних опонентів, для їхньої дискредитації у парламентській комунікації використовуються інтертекстуальні включення, авторами яких є незаангажовані особи, чиї висловлювання викликають довіру й можуть слугувати підтвердженням слів політика. До таких незаангажованих і авторитетних осіб можуть належати громадські діячі, письменники, журналісти провідних видань, люди, які викликають повагу в суспільстві. Розгляньмо такий приклад використання інтертекстуальності в парламентській комунікації ФРН:

Thomas Oppermann (SPD): Weil die Grünen eben nicht mitgeklatscht haben: Auch der deutsch-iranische Schriftsteller Navid Kermani, dem Sie, liebe Kolleginnen und Kollegen, auch Sie von den Linken, vor wenigen Wochen hier im Hause noch begeistert applaudiert haben, fordert, dass wir uns einmischen. Er veröffentlichte vor kurzem in der Berliner Zeitung einen Artikel mit der Überschrift "Stoppt den Islamischen Staat!". Er beschreibt darin ISIS als "Pol-Pot-Version des Islam" und appelliert an die Weltgemeinschaft – das sind auch wir –, sich nicht damit abzufinden, dass eine Terrorgruppe wie ISIS brutale ethnische und religiöse Säuberungen durchführt. Ich finde, meine Damen und Herren, Navid Kermani hat recht [7, 18/4425-4426].

Тут цитуються слова письменника. Висловлювання побудоване таким чином: вказівка на те, проти кого спрямоване висловлювання – вказівка на автора висловлювання – докази

авторитетності (і/або незаангажованості) автора висловлювання – інтертекст – згода промовця з висловлюванням.

У разі цитування уривків із газетних статей або газетних заголовків, які містять критику політичних опонентів, важливою є вказівка на те, що це видання є незалежним або навіть прихильним до політичних опонентів.

Використання інтертекстуальності з метою дискредитації політичних опонентів є виявом вербальної агресії. Політики, щодо яких здійснюється ця агресія, вдаються до самозахисту, заперечуючи своє авторство або навіть заявляючи, що ці слова були вжиті самими політичними опонентами. У парламентській комунікації ФРН для цього використовуються переважно нерегламентовані репліки з місця:

Thomas Oppermann (SPD): Ich finde, dass das fahrlässige und oberflächliche Gerede vom Tabubruch aufhören sollte, weil es uns bei dieser Frage nicht hilft, eine verantwortliche Entscheidung gut zu begründen.

(Beifall bei Abgeordneten der SPD – Katrin Göring-Eckardt (Bündnis 90/Die Grünen): Das hat Ihre Verteidigungsministerin gesagt! – Britta Haßelmann (Bündnis 90/Die Grünen): Das müssen Sie Frau von der Leyen sagen!) [7, 18/4426-4427].

Досить поширеним є звернення безпосередньо до політичного опонента. Таке звернення є одночасно вказівкою на можливого автора слів, що використовуються як інтертекстуальне включення:

Volker Kauder (CDU/CSU): Herr Gysi, man kann zu unterschiedlichen Einschätzungen hinsichtlich der Ereignisse im Jahr 2003 im Irak kommen; das will ich gar nicht bestreiten. Aber der ISIS – damals hat er noch so geheißen – ist nicht im Irak entstanden, sondern in Syrien. (...)

Ich habe schon damals gesagt, Amerika müsse sich der Sache annehmen, doch alle haben geschrien: Keine Einmischung! – Der ISIS ist dann zum "Islamischen Staat" geworden, als er, ermutigt durch die Erfolge in Syrien, in den Irak eingefallen ist. Das ist die Verbindung. Die These, weil die Amerikaner den Irak angegriffen haben, sei der ISIS entstanden, ist grottenfalsch. Der ISIS ist in Syrien entstanden [7, 18/4430].

У парламентській комунікації спостерігається цитування листів, звернень або слів громадян із наміром вказати на те, що вони перебувають у скрутному становищі, на яке влада не реагує належним чином:

Lennart Axelsson (s): när jag hade lämnat in interpellationen fick jag ett brev från en kvinna. Det är säkert samma som varit i kontakt med Maria Larsson vid olika tillfällen och berättat om sin situation.

Hon skriver så här: Jag är mamma till två grabbar med Asperger och adhd. Den kamp jag fick föra mot samhället är helt sjuk för att få rätt hjälp och förståelse kring dem. (...)

Det är den här typen av berättelser som gör att man ändå måste känna ett väldigt stort ansvar som politiker för att vi som samhälle på ett bättre sätt än vad vi gör i dag borde ställa upp för de föräldrarna.

Jag kände i svaret och i hanteringen av detta med samordnare tidigare att det inte riktigt visats från regeringens sida att man tar den här frågan på allvar [8, 2012/13:132].

До такого прийому вдається опозиція з метою критики дій влади, вказуючи на її бездіяльність. При цьому опозиціонери протиставляють себе владі, стаючи на бік громадян і закликаючи владу змінити їхнє становище.

Отже, учасники парламентської комунікації ФРН і Швеції вдаються до використання інтертекстуальних включень з метою дискредитації політичних опонентів. При цьому найчастіше спостерігається цитування або передача непрямою мовою слів політичних опонентів і їхнє подальше заперечення та критика. Використовуються також критичні висловлювання політично незаангажованих і авторитетних осіб з метою дискредитації влади, таких як письменники або журналісти, а також висловлювання звичайних громадян.

Як свідчить виконане дослідження, для вивчення прагматичних характеристик інтертекстуальності необхідним є розгляд інтертексту в контексті, тобто цілого висловлювання, одним із елементів якого є інтертекст. Таке висловлювання, як правило, охоплює вказівку на автора інтертексту, безпосередньо інтертекст, а також заперечення інтертексту або його критику.

Вживання інтертексту в парламентській комунікації значною мірою зумовлене особливостями парламентської культури

конкретної країни, а також регламентних особливостей перебігу комунікації в парламенті. З огляду на це, між використанням інтертекстуальності з метою дискредитації політичних опонентів у парламенті ФРН і Швеції існують певні відмінності. Зокрема в парламентській комунікації Швеції частіше здійснюється критика слів політичних опонентів, сказаних ними в попередньому виступі. Це зумовлено особливостями перебігу дебатів у риксдагу Швеції (замість виголошення довгих промов відбувається низка коротких виступів).

Вивчення прагматичного потенціалу інтертексту в різних галузях політичної комунікації потребує подальшого розгляду. Цікавим може бути зокрема з'ясування особливостей використання інтертексту в діяхронії, а також проведення порівняльних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Славова Л.Л.* Прецедентні феномени в мовленні політиків / Людмила Леонардівна Славова // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 42. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2012. – С. 168-180.
2. *Allen G.* Intertextuality / Graham Allen. – London ; New York : Routledge, 2006. – 238 p.
3. *Herrmann K.* Intertextualität : Perspektiven auf ein interdisziplinäres Arbeitsfeld / Karin Herrmann, Sandra Hübenthal (Hg.). – Aachen : Shaker Verlag. – 2007. – 228 S.
4. *Holthius S.* Intertextualität. Aspekte einer rezeptionsorientierten Konzeption / Susanne Holthius. – Tübingen : Stauffenburg, 1993. – 268 S.
5. *Klein J.* Textbeziehungen : Linguistische und literaturwissenschaftliche Beiträge zur Intertextualität / Josef Klein, Ulla Fix (Hrsg.). – Tübingen : Stauffenburg, 1997. – 402 S.
6. *Colilli P.* Texts : Semiotic Theory / P. Colilli // Encyclopedia of Language and Linguistics / ed. by Keith Brown (et al.). – Amsterdam : Elsevier, 2006. – Vol. 13. – P. 630-642.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. *Deutscher Bundestag.* Stenografischer Bericht.
8. *Sveriges riksdag.* Riksdagens protokoll.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2014.

Стасюк О.С., к.филол.н., ассист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

**ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО
ДИСКРЕДИТАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОППОНЕНТОВ (на
материале парламентской коммуникации ФРГ и Швеции)**

В статье определяются прагматические особенности использования интертекстуальных включений в парламентской коммуникации ФРГ и Швеции с целью дискредитации политических оппонентов. Выделяются типы интертекстуальных включений, которые используются для дискредитации политических оппонентов в парламентской коммуникации, по критерию авторства. Определяются прагматические модели построения высказывания, содержащие интертекст.

Ключевые слова: дискредитация, интертекстуальность, парламентская коммуникация, прагматика, цитирование.

Stasiuk O.S., PhD, Assistant Professor
Institute of Philology, National Taras Shevchenko University of Kyiv

**INTERTEXTUALITY AS A MEANS OF DISCREDITATION
OF POLITICAL OPPONENTS
(in parliamentary communication of Germany and Sweden)**

The article deals with the pragmatic characteristics of intertextuality in the parliamentary communication of Germany and Sweden used for discreditation of political opponents. The types of intertext that are used for discreditation of political opponents are defined according to the criterion of their author. The typical pragmatic models of building the utterances that include intertext are revealed.

Key words: discreditation, intertextuality, parliamentary communication, pragmatics, citation.

Строкаль О.М., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПОЕТИКА ПРИКМЕТНИКОВИХ ІНДИВІДУАЛЬНО- АВТОРСЬКИХ УТВОРЕНЬ ПАВЛА МОВЧАНА

У статті досліджено питання індивідуально-авторського словотворення ад'єктивних лексем у мові поезій Павла Мовчана. Вивчено механізми деривації прикметникових похідних та проаналізовано їх функції впоетичному ідіолекті митця.

Ключові слова: ідіостиль, ад'єктив, okazіональне слово, твірня база, словотвірний формант.

Сьогодні в лінгвістиці представлено доволі велика кількість мовознавчих студій, присвячених вивченню механізмів деривації okazіональних неолексем та особливостям їхнього функціонування у мові. Вагомий внесок у розкриття мовознавчої проблематики авторських похідних зробили такі лінгвісти, як Г. Винокур, Г. Вокальчук, В. Герман, Л. Дідківська, О. Земська, Н. Клименко, І. Козленко, О. Ликов, А. Мойсієнко, Е. Ханпіра та багато інших. Частина досліджень присвячено аналізу прикметникових одиниць як одного з найбільш динамічних класів, що, як і іменники, активно поповнюється новими словами і характеризується розвиненою системою словотвірних засобів та способів деривації. Так, афіксація як один із найпродуктивніших способів творення прикметників не лише узуальних, але й індивідуально-авторських, один із основних засобів мотивування значення слова [Арутюнова 1961, 43] заслуговує на докладне вивчення як явище, оскільки суфікси, беручи участь у створенні нового слова, здатні надавати йому іншого, порівняно з твірною лексемою, частиномовного значення, або, залишаючи його (значення) незмінним, надавати новому слову іншого смислового, емоційного забарвлення [Клименко 1973, 126].

Прикметники-композити, у свою чергу, чи не найбільш повно передають експресивно-емоційні оцінки в творі. Що ж до внутрішніх відношень у межах складних прикметникових

утворень, слід зазначити, що вони формуються на основі смислових характеристик кожного зі складників композита, які зумовлюють утворення додаткових конотативних значень неолексеми. Здебільшого один компонент виступає у відношенні до іншого як показник міри виявлення ознаки, названої іншим компонентом, або відображає сприйняття цієї другої ознаки суб'єктом [Рудь 1998, 16].

Індивідуально-авторські ад'єктиви у творчості Павла Мовчана мають високий ступінь частотності уживання з виразно стилістичною метою. З-поміж досліджених індивідуально-авторських дериватів виділяємо такі семантичні групи: номінації ознак предметів за подібністю до того, що названо твірною основою; номінації ознаки за її динамічним характером вияву; номінації з семантикою високого ступеня вияву ознаки та з семантичною вказівкою на неповноту, недостатність її вияву; номінації предметів за їхніми властивостями; номінації ознак із присвійно-відсною семантикою; номінації ознак предметів за часо-просторовим відношенням до інших предметів; номінації ознак предметів із семантичною вказівкою на їхні функцію чи призначення; номінації із вказівкою на ознаку предмета або явища за характером реалізованої, результативної дії.

Ад'єктивні неолексеми-номінації *ознак предметів за подібністю до того, що названо твірною основою*, у поетичних текстах Павла Мовчана утворено від іменникових одиниць за допомогою: суфікса **-ав-** – **безоднявий** (*І хоч кричма викрикуй свій відчай, / хоч мовчанням вимовчуй, терпи, / під тобою безоднява вічність / мерзлотою гуде з-під стопи...* [Мовчан 1989, 106]); суфікса **-ан-** – **криляний** (*Сам стаєш білим птахом, і криляний рух / переходить в круте лопотіння поволі* [Мовчан 1999, 98]); суфікса **-ч/аст-** : **нагайчастий** (*А із-під ніг рне течія – / швидко, нагайчаста, глибока...* [Мовчан 1989, 101]); суфікса **-н-** – **шаблючний** (*По щойно спорожнілій жмені / Лихі навальники летять. / У безвіч – безліч їх, поганців, / З шаблочним вимахом руки.* [Мовчан 1999, 9]).

Номінацію ознаки за *її динамічним характером вияву* в текстах Павла Мовчана репрезентовано віддіслівним

дериватом, утвореним за допомогою суфікса **-ист-**: **осяжистий** (*А ніч ішла **осяжиста**, повільна, / і проступала в літерах смола.* [Мовчан 1989, 53]).

Індивідуально-авторські похідні **із семантикою високого ступеня вияву ознаки** у мовотворчості поета утворено переважно від іменникових, прикметникових та дієслівних основ за допомогою: суфікса **-лив-**: **ярливі** (*... і струни продзвенять, що чують міць і силу, / коли їх п'ять шулік **ярливих** лютю рвуть.* [Мовчан 1989, 94]); суфікса **-уч-** – **поїдучий** (*... відбиває вогонь **поїдучий**, недремний, / віддзеркалює сміх грабунів-хижаків.* [Мовчан 1989, 52]). Зауважимо, що до цієї групи належить віддієслівний дериват **"відпочиванські"** зі словотвірним суфіксом **-ан/с'к-**, який у поетичній мові Павла Мовчана утворено за нетиповою деривативною моделлю – ... *Любові гіркота і солод полуниці, / **відпочиванські** дні і муки пристрашні...* [Мовчан 1989, 123].

Номінацію ознаки **із семантичною вказівкою на неповноту, недостатність її вияву** поодинокі репрезентовано в поетичній мові Павла Мовчана відприкметниковими похідними, утвореним за допомогою: суфікса **-ав-** – **холодкавий** (*Був день – пам'ятаєш плазучого змія? - / виткий, **холодкавий**, похитливий весь.* [Мовчан 2008, 39]); та суфікса **-аст-** – **попільнастий** (*Який **попільнастий**, не птах, а пташисько, / та ще й посміхається мудро, як сфінкс...* [Мовчан 1989, 45]).

Індивідуально-авторські неолексеми-номінації **ознак предметів за їхніми властивостями** представлено в поетичних текстах Павла Мовчана віддієслівними похідними, утвореними за допомогою: суфікса **-н-**: **осолодні** (*І нам звелить забути про суніці, / зітерши відсмак з **осолодних** губ...* [Мовчан 1999, 29]); та суфікса **-к-**: **жалький** (*І серп **жалький** чомусь увесь червоний, / і я чомусь, як пагін, - сам-один...* [Мовчан 1989, 65]), останній у відприкметниковій неолексемі **"хижкий"** бере участь у створенні номінації певних індивідуалізованих ознак – *Ім невтямки, що кров **хижкі** / ладує крила до розбою.* [Мовчан 1999, 76]. Суфікс **-л'н-** у текстах П. Мовчана надає додатково віддієслівним новотворам семантики "призначеності для виконання дій, названих мотивуючою основою" [Грамматика 1986, 215],

порівняймо: **воскресальний** (Німіння снігу, білість **воскресальна**, і час розтягнутий, мов гумовий бринить...[Мовчан 1989, 41]); **захлинальний** (... на нас-бо чекають спокуси недремні: / **пиття-забуття і життя захлинальне**...[Мовчан 1989, 129]); **хитальний** (Ні затяжні дощі, ні в'їдлива сльотися / не збудять, не сягнуть, не візьмуть за живе – / вітри гойдають сад, і солодко їй сниться – / **хить-хить та все хить-хить – хитальна хитавиця** [Мовчан 1989, 46]).

Також у поетичній мові досліджуваного автора поміж лексем означеної групи представлено відіменниковий префіксально-суфіксальний дериват (префікси **без-/од-** + **нульовий** суфікс) – "**безодголосий**" та прикметниково-іменниковий із суфіксом **-н-** "**тихошепітний**". Зазначені одиниці називають ознаки об'єктів чи явищ за їх акустичною характеристикою, пор.: "**Безодголоса** твердь, байдужа до волання, - / її не пройме крик ані новітня вість... [Мовчан 1989, 123]"; "... без дударів і без трембіт, / **тихошепітний** політ / вірла, змалілого в краплину...[Мовчан 1999, 50]".

Індивідуально-авторські композити на кшталт "**глибокорінні**" та "**тонкогорлі**", що містять у своєму складі ад'єктив на позначення просторових характеристик, створюють не лише яскравий поетичний образ, але й метафорично зображають часову характеристику тривання явищ, віку об'єктів, або ж вказують на зовнішні характеристики форми, пор.: "**На недруга – вогонь і дим!** / **Огурну шаблю і дуби / глибокорінні – по Вкраїні**... [Мовчан 1999, 41]"; "**І пішли...** Але крик ще відлунював довго / в **тонкогорлих** корчагах і бивсь об поріг... [Мовчан 1989, 125]".

Окремо репрезентовано складені okazіональні ад'єктиви типу "**відкрито-зелений**", "**гарячо-журний**", "**гірко-таємний**", які, поєднуючи різноплщинні ознаки предмета, створюють неперевершений колорит передачі почуттів, увиразнюють їхнє сприйняття читачем-реципієнтом, пор.: "**Придобно живу під листком, наче пташка: / відкрито-зелена** селитьба моя...[Мовчан 1989, 104]"; "**Муміфікую вже, так, так, / сувої споминів і втрат, / гарячо-журний** снігопад, / можливість зрад...[Мовчан 1999, 34]"; "**І важко розгадать ту пляму загадкову, / те дивне знамено, гірко-таємний** знак. / І з розначу,

в бур'ян високий, прегустющий, / де під листком щавлю
кропив'яний амур / горохові стручки так падковито луцив, / що
до зальотних справ геть байдуже йому. [Мовчан 1989, 71].
Означені авторські номінації, маючи одним зі складників
якісний, узуально нейтральний прикметник і узгоджуючи його з
іншим компонентом, який позначає стан душі чи рису
характеру, підкреслюють та увиразнюють внутрішні риси
суб'єкта, про якого йде мова. На прикладі ад'єктивів
зазначеного типу видно, що нейтральні якісні прикметники,
граматично і смислово узгоджуючись із основним компонентом,
на семантичному рівні виступають як домінантно-корегуючі.

Індивідуально-авторські номінації ознак **із присвійно-відносною семантикою** у поезії П. Мовчана утворено переважно від іменникових основ за допомогою: суфікса **-н-** – **сирічний** (*І знать всякчасно: / смерть отут, / у полотнищі криці, / в сирічнім запахові пут...*[Мовчан 1999, 102]) – тут можемо простежити семантичну вказівку на місце знаходження предмета, а неолексема "сирічний" містить чітку вказівку на відношення до матеріалу виготовлення предмета; суфіксів **-ч/ат-**, що функціонують у неолексемі "отвірчатий", яка виступає носієм значення "такий, що має те, що зазначено у твірній основі" – *Бузиновий я, отвірчатий дурноп'яний*. [Мовчан 1989, 39]; та суфікса **-ач-**, що бере участь у створенні присвійно-відносної семантики у дериваті "лопатячі" – *І напригінці йдуть поодиначі злодюги, / щоб встромити лопатячі жала у сон...*[Мовчан 1989, 52].

Окремою підгрупою можна виділити індивідуально-авторські номінації ознаки **предмета за відношенням її до часових характеристик**, утворені від іменникових основ за допомогою префіксів **серед-** і **за-** та суфіксів **-н-, -ош/н** відповідно, порівняймо: **середлітній** (*Материнське в нас – довічне, / як довічні ми у хлібі. / І зросте з рукоположин / щедра гілка середліття, / щедра пагоном відвертим, / що вербою поречеться*. [Мовчан 1999, 84]); **залітошний** (*Нам прошкувать в залітошну печаль...*[Мовчан 1999, 35]).

Номінації ознак предметів **за просторовим відношенням до інших предметів** утворено від прислівникових основ за

допомогою суфікса **-н-**, пор.: **ущертний** (... *Ти запечатав, мов стільник / **ущертну** пам'ять...* [Мовчан 1989, 70]). Деякі деривати, переважно утворені префіксально-суфіксальним способом (префікси **під-** і **за-** + суфікс **-н-**), мають своїми твірними базами іменники: **завіконний** (*І тіні кружеляються у танці / і кружлять, кружлять **завіконний** світ.* [Мовчан 1999, 39]); **підстільні** (*Коли офіра добровільно / принесла очі – на лиці, / "Бий!" - друзі крикнули **підстільні**, / і... кров завітла в кулаці.* [Мовчан 1999, 66]) – хоча поза контекстом значення цього деривата й указує на просторове відношення, однак у художньому контексті спостерігаємо переосмислення семантики на "ті, що виконують певні дії, ховаючись".

Індивідуально-авторські номінації ознак предметів **із семантичною вказівкою на їхні функцію чи призначення** представлено у поетичних текстах Павла Мовчана відіменниковими та віддієслівними похідними, утвореними за допомогою суфікса **-ан/с'к-** – **родищанські** (... *і на нитках сто червінців / порозвішують навколо, / перев'яжуть рушниками всі довколишні дерева, / щоб вони були прихильні, / **родищанські**, як і треба...* [Мовчан 1999, 83]); та суфікса **-ч-**, який не лише вказує на призначення чи функцію, але й надає семантики "такий, що чинить те, що зазначено у твірній основі", пор.: **перевтілчий**, **перереформовчий** (*Так значить це пора перехідна, не **перевтільча**, а **перереформовча**...* [Мовчан 1989, 42]).

Окремо представлено індивідуально-авторські неолексеми, що **вказують на ознаку предмета або явища за характером реалізованої, результативної дії**. Утворення цього типу в традиційній граматиці класифікують як дієприкметники, однак ми вважаємо за доцільне розглядати їх як прикметникові деривати, утворені від дієслівних основ.

Так, у поетичній мові П. Мовчана представлено поодинокі віддієслівні утворення на основі закріплених в узусі вербативів. Зокрема, це неолексеми із: суфіксом **-ен-**: **зжалений** (*О, як я вас кохав, моя маленька панно, / не виповім того, бо **зжалений** язик.* [Мовчан 1989, 7]); суфіксом **-н-** – **порушний** (*І залишилися сліди від мовчазної / боротьби. / На зміщеній, **порушній** площі.* [Мовчан

1999, 18]); суфіксом **-л-**: **розтислі** (*Вони тримають кулі снігові в губах **розтислих**, але ті не тануть...* [Мовчан 1989, 41]).

Індивідуально-авторські неолексеми, що утворені від потенційних дієслівних основ, представлено в поетичній мові митця більш яскраво. Так, зокрема, зустрічаємо, утворення із: суфіксом **-ен-**: **відлюднений** (*І так, **відлюднений**, відбитий / вишневий кружеля листок...* [Мовчан 1999, 37]); **збезважений** (*... і покотилось упівсили / на води, на гілля гінке, / **збезважене** таке, легке.* [Мовчан 1999, 107]); суфіксом **-н-** – **поточкований** (*... і голос **поточкований** струмить / не ручаєм, а пухирцями ртуті: / - Коха-на-ві-що-ден-ні-му-ки-ці-минуле-чи-достой-не-покли-кання?!...* [Мовчан 1989, 89]) – у поетичному контексті спостерігаємо додатково графічне увиразнення семантики новотвору. Також маємо похідні, утворені за допомогою суфікса **-л-**: **зачапілий** (*В таріліці оселедець п'яний / слухав, як хлюпає вино, / як гострі руки барабана кололи **зачапіле** дно.* [Мовчан 1999, 65]); та суфікса **-т-** – **відхлянуті** (*... мчать у країну **відхлянутих** весен, / де сто соловейків співа, як один.* [Мовчан 1989, 70]).

Таким чином, індивідуально-авторські ад'єктивні номінації характеристик предметів і явищ дійсності в поетичних текстах Павла Мовчана уживаються з метою художньо-образного увиразнення вияву тої чи іншої ознаки, посилення емоційно-експресивних конотацій поетичного контексту, що дозволяє реципієнту максимально повно відчувати внутрішній стан ліричного героя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Очерки по словообразованию в современном испанском языке / Арутюнова Н. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 150 с.
2. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Клименко Н. Ф. – К., 1973. – 186 с.
3. Мовчан П.М. Вибрані твори. Поезія. – К.: Просвіта, 2008. – 536 с.
4. Мовчан П.М. Сіль: Поезії / Мовчан П. М. – К.: Дніпро, 1989. – 380 с.
5. Мовчан П.М. Твори в трьох томах : в 3 т. / П. Мовчан. – К.: Просвіта, 1999. – Т. 1: Голос: [поезії]. – 1999. – 622 с.
6. Рудь О.М. Художньо-виражальні функції складних слів в українській поетичній мові ХХ ст. // Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут

української мови. – К., 1998. – 16с. 7. Украинская грамматика / [Русановский В. М., Жовтобрюх М. А., Городенская Е. Г., Грищенко А. А.]. – К. : Наукова думка, 1986. – 355 с.

Строкаль А.Н., к. филол. н., ассист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченка

ПОЭТИКА АДЪЕКТИВНЫХ ИНДИВИДУАЛЬНО- АВТОРСКИХ ОБРАЗОВАНИЙ ПАВЛА МОВЧАНА

В статье исследуется проблема индивидуально-авторского словообразования адъективных неологизмов в языке поэтических произведений Павла Мовчана. Изучаются механизмы деривации производных имен прилагательных и проводится анализ их функций в идиостиле поэта.

Ключевые слова: идиостиль, адъектив, окказиональное слово, образующая база, словообразовательный формант.

Strokal O.M., PhD, Assistant Professor,
Institute of Philology, National Taras Shevchenko University of Kyiv

THE POETICS OF INDIVIDUAL ADJECTIVAL NEOLOGISMS IN PAVLO MOVCHAN'S POETICS

The article investigates the problem of individual adjectival neologisms in Pavlo Movchan's poetry. The peculiarities of the derivation of adjectives are studied and the analysis of their functions in Pavlo Movchan's individual style is carried out.

Key words: idiadyle, adjective, the occasional word, forming base, a word-formation affix.

УДК 11.161.2'73,21'373,72

Тищенко К.М., д.філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ІСТОРИКО-ТОПОНІМІЧНОЇ ІДІОМИ (на матеріалі топонімів-реплік походу Книви 250 р.)

Стаття містить опис, аналіз і коментар до 13 топонімічних ландшафтів України та прилеглих земель з близько розміщеними

парами топонімів від основ Юськ-/ Юшк- і Берв-/ Верб- (у місцях знахідок трофейних римських монет), що імовірно відповідають прототипам *Euscia* і *Beroe* з походу Кніви 250 р.

Ключові слова: Україна, топонімічні контексти, Кніва, Еускія, Берое.

1. Застосування синтактики у дослідженнях топонімії спирається на поняття топонімічного ландшафту, топонімічного висловлення, топонімічної теми і реми, топонімічної предикації [Вісник 59]. Нове поняття історико-топонімічної ідіоми виділене за аналогією до ідіом лексичних, яскравою ознакою яких є повторюваність обох або кількох членів єдності, як-от в укр. *байдики ***, *накивати ***, *** наплакав*, рос. *** выведенного яйца*.

2. Історичні обставини походу Кніви. Влітку 250 р. король готів **Кніва** вирушив у похід проти римських провінцій на правому березі Нижнього Дунаю (Мезія і Фракія). Він поділив військо на дві частини, відрядивши кілька загонів на південь для облоги Філіппополя. Сам він з 70 тисячами воїнів пішов до **Евскії**, інакше – до м. Нови (*Novae*). На його шляху став воєначальник Галл. Тоді Кніва рушив на південь до відомого міста Нікополь біля р. **Ятра**. Коли там раптом з'явився імператор Траян Децій, Кніва відійшов до сусідніх гір **Гема** (тепер Стара Планина у Болгарії) у бік **Філіппополя**.

Бажаючи зняти облогу з **Філіппополя**, імператор Децій також перейшов через гірський хребет і розташувався з військом біля міста **Берое**. Коли він дав відпочинок втомленим коням і бійцям, Кніва зі своїми загонами раптово напав на нього і, знищивши римське військо, переслідував імператора і небагатьох утікачів. Біля Дунаю стояв на чолі легіону Галл, воєначальник прикордонних військ (*dux limitis*). Приєднавши до його війська втікачів від готів, імператор Траян Децій став готуватися до продовження війни.

Тимчасом Кніва після довгої облоги узяв Філіппополь, пограбував його і уклав союз з тамтешнім воєначальником **Пріском** проти Деція, а далі не дотримався угоди і вирізав більшість населення міста. Обтяжені здобиччю і полоненими патриціями, готи вирушили у зворотну путь шляхом першої частини війська. У битві під **Абритом** у Мезії влітку 251 р. Кніва зумів заманити римлян у болота, оточив їх і завдав їм нищівної

поразки. Імператор і спадкоємець престолу загинули, мала частка легіонерів урятувалася і проголосила новим імператором свого проводиря Требоніана Галла, який не мав сил відбити у готів полон і награване, а тому мусив погодитися на мир з готами на невідгідних для Риму умовах [Иордан, {101–103}].

3. Першим сформулював проблему і дослідив нумізматичний слід походу Кніви М.Ю.Брайчевський. У своїй книзі про римські монети на землях України він висловив таке міркування з приводу готських війн: "Цікаво від-значити неодноразові знахідки римських монет середини III ст. н.е. (від Ела-габала до Траяна Деція), карбованих у Маркіянополі й Філіппополі (Нижня Мезія і Фракія), чого не можна не поставити у зв'язок з облогою "готськими" або "скіфськими" військами цих міст у середині III ст. н.е. Такі монети були знайдені в *Гайсині* і *Крутогорбі* Вн, у *Райках* Жт, *Ківишоватій* і *Чернині* Кв, *Крилосі* ІФ, *Збаражжі* і *Коцюбинчиках* Тр, *Сатанові* Хм (рис. 5-4).

Те, що монети охоплюють дуже вузький відрізок часу – трохи більше 30 років (218-251 pp.) – і відомості про їх карбування не лишають сумнівів щодо тих подій, з якими було пов'язане їх потрапляння на східнослов'янські землі: це, безумовно, відбувалося під час воєн 248 та 250-251 pp., коли "готські" або "скіфські" війська обложили (а частково і здобули) багато придунайських і балканських міст, в тому числі Маркіянополь, Філіппополь, Анхіал, тобто саме ті міста, в яких карбовано зазначені монети" [Брайчевський, 54].

4. Чи не міг слід війни 251 р. зберегтися й у топонімічних околицях України? Природно було дослідити топонімічні околиці вказаних М.Брайчевським *місць* знахідок монет з Маркіянополя й Філіппополя. Частину вказаних назв цих місць уже можна було реалістично витлумачити: *ЗБАРАЖ* Sabaria, *КРУТОГОРБ* grutungī + граб- лит. *grabaš(č) ióti* 'заграбастати', *КІВИШОВАТА* Colchis. З просторового розподілу трофеїв 251 р. на рис. 1 видно, що у поході брали участь два великі племена – західне з Галичини і східне з Наддніпрянщини (два відповідні загушення усіх місць знахідок монет, позначені великими літерами Г і Н в колі). Позначки монет розміщені лише біля дев'яток місць знахідок римських монет, карбованих у середині III ст. в

Маркіянополі, Філіппополі й Анхіалі. Топоніми без дужок вказують на місця знахідок інших римських монет [Брайчевський, 118-219 і карта 25]. Топоніми в дужках додані при контекстуальному аналізі. Срібна рука з латинським написом (Тр) – трофейний наверхок значка римської маніпули [Відейко].

Навколо *Ківишоватої* Кв Тараща (рис. 3) зв'язки римського часу видно із знахідок римських монет (9 селищ, позначено) , а мовні зв'язки – з назв сусідніх сіл: ім'я с. *КРУТі ГОРБи* близьке до ім'я с. *КРУТоГОРБ* під Гайсином, де знайдено такі ж монети, як у *Ківишоватій* і *Чернині*, а між ними – с. *ЮШКів Різ* (від 1920-х рр. "Петрівське" [Encarta]) на р. *ЮШКів Різ*. Багатий пізньо-римський контекст наводить на думку, що основа Юшк- може продовжувати Euscia. Чи існують підтвердження такого розвитку звучання (Eusc- > Юшк-)?

З одного боку, засвідчена лише у Йордана назва Euscia (= Novae) – це не питомий латинський топонім, а транслітерація гр. εὐ-σκία 'тінява, холодкувата' від εὐ-σκιος, ον = εὐ-σκίαστος, ον, *dobrze ocieniony, cieni sty* [SGP, II, 369; Chantraine, 1017]. З іншого боку, сучасні імена укр. *Юшко*, *Юсько* – пестливі форми від *Юхим*, що походить також з гр. Εὐθύμιος [Беринда, 205; Суперанская 411; Же-лехівський; Skok], а жіноче ім'я укр. *Юхима* = *Хима* – з гр. Εὐφήμια [Желехівський; ЕСУМ, VI, 527]. Це переконливі прецеденти відображення грецького початкового Ευ- [eu-] в укр. ю- [ju-]. Звичайне і *шк-* < *sc-* (*школа*, *шкарпетка*).

Військовий похід, у якому добуто ці трофеї, водив Кніва (бл. 249–після 253). Ім'я *Сніва* виводять з герм. *knīva* 'ніж', пор. англ. *knife*. У топонімії йому відповідає *унікальна* назва смт *Гнівань*, рівновіддаленого від загушень Г і Н (двох основних племенучасників походу?): • *ГНІВАНь* *Сніва* У Вн ТИВРів: **ІСКРівка** *Искър* = *Oescus* ^*КРАСне* ; **МАРКівка**?, **ПОТУШ** *foedus/ Padus?*, **ШЕНДЕРів**, **РАХНи-ПОЛЬОВі**, **ПИЛЯВа**, **ДОВГОполівка**, **ТРОСТЯНець** *Θρακία* (Arist.) 'Фракія', **ЯРИШівка**.

Південніше розташоване с. *Стратіївка* Вн (Чечельник) від гр. στратία 'військо' або στратηγία 'область під орудою стратега' [SGP, IV, 116]. Гр. στрати-ώται означало лише професійних військових на відміну від ополчення 'ομιλος [SGP, III, 116], – можливо, Кніва оселив тут частину виведених з Фра-кії легіонерів (див. [Щукин, 160]). За 34 км на пн. захід є ще два села *Велика Стратіївка* і *Мала Стратіївка* Вн (ТРОСТЯНець Θρασ-тян!), а неподалік від с. *Стратіївка* Вн (Чечельник) розташовані села *БРИТавка* і *ВЕРБка*.

З розповіді Йордана відоме ім'я річки біля Нікополя, якою очевидно і під-німався від Дунаю Кніва, – *Ятра* (iuxta *Iatrum* fluvium). Це ім'я нагадує укр. *Ятрань*, до всього, з неохвальною оцінкою (-ань): це річка за 55 км на схід за Гайсином і Крутогорбом. Так на роль прототипу *Ятрані* на зміну абстрактному хорв. Jadran 'Адріатичне море' з історичного контексту "готських війн" приходить добре мотивована назва річки у Болгарії Άθρος, Ieterus, Iatrus, суч. болг. *Янтра* п Дунаю, у верх. течії *Етьр* [Трубачев 1968, 208].

Ім'я місця перемоги готів над римлянами *Berroe* Берое близьке до основи назви села ● *БЕРВиця* Бергоє (Кв БРОВари Bravara топонім Астур. 1258 [Cortesão]: ПоГРЕБи лит. grobis 'здобич') і до п'яти гідронімів: ● оз. *БЕРВища* Бергоє у с. ВИШЕНЬКи Кв БОРИСПіль: ГОЛОВурів *Gallo*, ДУДАРків, ЛЮБАРіці, ТАРАСівка, РЕВНе, ГОРОБіївка Бергоє, ПереГУДи, ВАСИЛЬКи; ● бол. *БЕРВище* Бергоє Жт Лугини: р. *КОНіВка*, р. *КОНЯВка* сапабає у с. Крупчатка ^ГЛУХОВА; *ВЕРБівка*, бол. *ВЕРБина* у с. РадоГОЩа, став *ВЕРБИЛЯНка* *-биян- у с. ЛЕОНівка, р. *УШИЦя*, КРАСноСТАВ, КАЛИНівка, БУДа, ПУТИЛОВичі; ● торф. *БЕРВЕНське* Бергоє Жт КОРОСТЕНЬ: ВИГів; СОКОРИки, СТАВище, УШОмир, ДЕСЯТини; ● пот. *БЕРБечів* Бергоє? у нп ЧОРний ПОТік, БІЛі ОСЛАВи ІФ НадВІРна: ВИШНівці, ВОРОНенко, ПОСТОЯта; ● р. *BIRBicze* у с. *BIRBicze* тепер ВЕРБовець [Боплан, 47] Вн Муровані Курилівці: ВІЛЬШанка, *НИШівці* (Naissus, тепер Ниш у Сербії, місце перемоги Клавдія над готами у 269 р.).

Таким чином, виявлено, 1) що існують паронімічні основи гідронімів Берб-/Birb- і 2) що історичні форми назв річки і села

BIRBicze тепер відомі як р. і с. **ВЕРБовець** Вн [Боплан, 47]. Отже, перехід Берб-/ Birb- > Верб- міг відбутися і в інших назвах від основи Верб-. На користь цього свідчить і 3) однакова з ойконімом **ВЕРБиця** словотвірна модель паронімічних назв **ВЕРБиця** Тр2 і Лв. Після нанесення їх на картосхему з'ясувалося, що львівська **Вербиця** Лв (Жидачів) розташована неподалік від Дністра в оточенні місць знахідок тро-фейних монет, а тернопільська **Вербиця** (тут мешкає 2 особи!) Тр (Шумськ) приберегла сюрприз. За 16 км на схід від неї лежить село, де були знайдені інші римські монети, і ім'я цього села – **ЮСЬКівці** (див. рис. 2)! Крім того, в околицях **Вербиці** є ще **сім** місць із знахідками монет, а **Юськівці** й **Вербицю** з'єднує *та сама* річка Горинка. Це **перше поєднання основ** Верб- і вже відомої **Юськ-** (пор. вище **Юшків Різ** Кв Тараща) спонукало до висновків: по-перше, основу **Юськ-** справді можна ставити у зв'язок з прототипом Euscia = Novae; по-друге, припущення Берв- > Верб- теж може відповідати дійсності.

5. Так було помічено існування **просторового сусідства основ** "**Берв-** > **Верб-** Berroe ~ **Юськ-/ Юшк-** Euscia". Близькість назв від основ "**Берв-** ~ **Юшк-**" < Berroe ~ Euscia пояснима лише історично, з обставин походу Кнів. Її стабільність стала видною з околиць того ж с. **ЮСЬКівці** Тр Ланівці, де знайшлося ще одне село **ВЕРБовець**: • **ЮСЬКівці** Тр Ланівці: **ГРИБова** Rhip- (16 км!) **ВЕРБовець!**, **ГРИНьки** Rhin-, **МОЛОТків** "герм. *muldan- "земля", сюди ж назва країни *Молдова* у різних формах" [Трубачев 1968, 80], КОЗачки, **КУТИСКа** gothisc-; • **ВЕРБиця** Тр Шумське: **КУД.ЛАЇ**вка λαοί; КУТи, КУТянка, ОДЕРАДівка, **МАТВІ**вці Ματόας, **ВАСЬКівці**, **БАШКівці**, **ОНИШківці**, **ГРИНьківці** Rhin-, НовоСТАВ staua.

Після цього перевірка околиць згаданого с. **Вербиці** Лв (Жидачів) виявила за 17 км на пн. захід від нього "своє" с. **ЮШКівці** (!). З'ясувалося, що **вдруге повторена пара** "Верб- ~ Юшк-" за ознакою рекурентності схожа на своєрідну "історико-топонімічну ідіому" (аналог до фразеологізму): • **ЮШКівці** Лв Жидачів: **ПриБІЛ**ля; **ВЕРБ**иця; (+ **ВЕРБ**илівці, Дусанів, Подусільна (ІФ), **ДУНАЄ**ць, **ЗА-ГУР**щина Ст. Загора, Лучани, **МОЛОТ**ів герм. *muldan- "земля", Бортники, **КРЕХ**ів krekas, **ДРОХ**о-вичі, **ГОЛД**о-, **ОТИ**не-, **РОМА**нівка, КНІ.село *Cniva?, **ГОЛЕШ**ів Gallus?

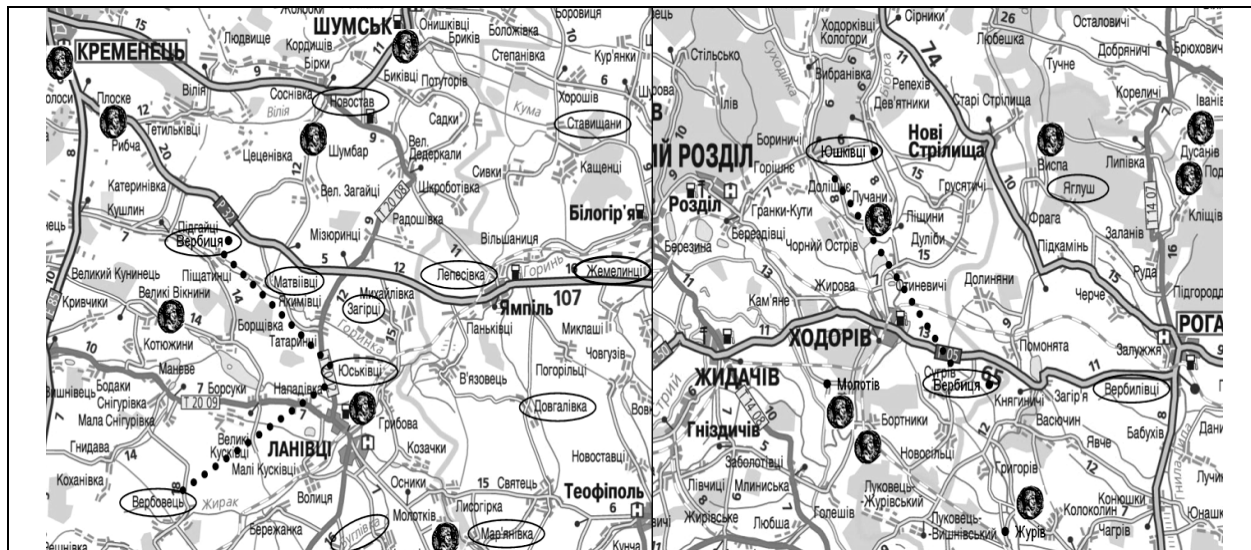

Рис. 2. Повторення історико-топонімічної ідіоми "Юськ-/ Юшк- ~ Верб-" Тр, Лв

Утретє ця ідіома сплила у контексті • ур. *ЮсьКи*⁺ Льв Яворів: (16 км!) **ВЕРБ**-Ляни ^ДАЦьки, **ШКЛО** Стьклен, **БОРИ**Си (*7*), Великополе 🇸🇰, Вороців 🇸🇰, Брюховичі 🇸🇰, Біла Гора 🇸🇰, В. **ГРИБ**овичі Rhip 🇸🇰. **Учетверте** вона трапилася в околицях • р. *ЮШКа* у с. *ЮШКівці* Вн Іллінці: (21 км!) **ВЕРБ**івка, **БОРИС**івка (*7*), РОМАНово-Хутір, САБАРівка, СОЛО.ГУБівка, СИНАРна, Підвисоке 🇸🇰, Кальник 🇸🇰.

Уп'яте ідіома "Верб- ~ Юшк-" повторена у варіанті "Берб- ~ Юск-" на Полтавщині: • *ЮСКівці* Пл Лохвиця: ^ГІРЯВі ІСКівці (чи не тут осіла решта легонерів?), **БРИС**і! (*7*), ІСКівці, ВЕСЕЛа ДІБРОВА; **БЕРБ**єниці (23 км), БезСАЛи, РОМАНиха, БОДАКВА boot- ahwa, ЗаБОДАКВА boot- ahwa, БУДАКІВка, ДРЮКівщина, КРЯЧкове ОЗЕРО; КРИНИЦя, ВИШНеве, Яхники 🇸🇰 (+ Глинськ 🇸🇰, ЮЩєнківка См).

(Далі це кількаразове повторення в топонімічних околицях назв від основ Брис-, Борис(к)- отримало опору у прозорій основі Пріцьк- і було розпізнано як ім'я Пріска (Priscus, Prisci), римського командувача залоги у Філіппополі, що пішов на угоду з готами проти імператора Траяна Деція.)

Ушосте ідіома "Берб- ~ Юшк-" повторена під Києвом: • *ЮШКи* Кв Кагарлик: ^ГРЕБєні! лит. grobis 'здобич'; ГЕРМАНівка, ТАРАСівка, б. БУДигівщина у с. Великі **ПРІЦЬК**и [СГУ, 73] (2! *Priscus*; отже, попередні назви, позначені (*7*), можуть бути деформаціями цього незвичного для місцевих слов'ян ім'я), ЛЕОНівка, МИРівка, ОНАЦь-ки, ВЕРЕМ'я 🇸🇰 *Berm-ius*, СТАВи staua, б. ЄМцева Naetus? у с. СТАЙки 🇸🇰, р. **БАРВІН**-Ків Яр Berroe + ing = 1854 Барвинкая у с. ЧЕРНЯХів 🇸🇰 (тому самому: місце розкопок В.Хвойки) + за Дніпром (30 км) бол. **БЕРВ**ища біля с. Вишеньки Кв **БОРИС**піль *Priscus*.

Усьоме: • ур. *ЮсьКові ГРОБ*и у с. КУЛЬЧіївці [Сіцинський, 354; тут є переказ про за-гиблих від чуми] Хм Кам-Под 🇸🇰: ^КАЛИНя 🇸🇰, ДЕРЕВ'Яна ВЕРБка (!) terving, ДЕРЕВ'Я-Не (!), ГРИНчук Rhin, ЦВІКлівці 🇸🇰, ДУМАНів 🇸🇰, БАКОТа 🇸🇰, Ст. УШИЦя 🇸🇰, БАРВІНКове.

Увосьме: ⑦ *ЮсьКове-ГРЕБля* Чг Остер ③: ^ЖУКовщина; Виповзів ③ **ОТРОХи**, **БЕРЕМ**ицьке **Berm-ius**, **ОДИНці**, **КРЕХ**аїв, **Семиполки** ③, **Войтів** ③ ("Зоря") + **БЕРВ**иця.

Прототипом лит. grobis 'здобич' пояснима ця інша історико-топонімічна ідіома – *тричі повторене пряме* сусідство: 1) "*ЮШКи* Кв ^*ГРЕБ*ені", 2) *ЮсьКове-ГРЕБля* Чг", 3) "ур. *ЮсьКові ГРОБи* Вн". Виявлення таких пар назв (ідіом) сприяло перегляду околиць інших схожих топонімів (див. на загальній схемі, рис. 4):

Удев'яте: • б. *ЮсьЧина* п *ВИШНевецької НАГОЛЬної* 'Αρχιάλη (див. нижче) Міусу Дц *Шахтарськ*: б. **ВЕРБ**ки, **НАГОЛЬне**, **ШИШК**івка, **Верх. КУТ**, **ВЕСЕЛе**, **НовоПЕЛАГІ**ївка. **Удесяте:** • р. *ЮсьКівська*, рук. Дніпра між рук. Білобородчиха і Розкопанка Дп **НИКОПОЛЬ** (за яких обставин дано назву?): **КИСЛичУВАТе**, **КРУТий Берег**, **Кичкас** ③ + б. **ВЕРБ**ова (у гирлі р. Кінської). **Водинадцятьте:** • р. *ЮшКів Ріг* Кв **СТАВище**: бол. **ВЕРВ**ихвіст у с. **САВАР**ка; **КІВШОВАТа** ③, **ЛЮБ**ча, **ВЕСЕЛе**, **БРИЛ**івка, **ГОСТРа** **Могила** + ур. **ВЕРБ**ички під с. М.Березянка (повідомила Н.О.Галич).

Така ідіома трапилася і у Польщі (**12°**: JUSZCZyn ~ (33 км) WIERZBanowa (рис. 4), – між ними Trzebunia Требоніан?) і в Росії (**13°**: Юшково ~ Ивки – це смуга оскольських говірок [Жилко, карта], і попередником могло бути Верб-).

У кількох контекстах в Україні не знайдено реми Верб-, але є інші ознаки походу Кніви і близьких у часі подій: • став *ЮсьКів СТАВок у с. БОРИСК*овичі Priscus Вл **Горохів** ③: ^**БРА**ни (③, медальйон II ст.), **БОРОЧ**иче (③, медальйон імп. Йовіана), **ГУБИН**, **НовоСТАВ** staua, **ЗБОРИШ**ів Priscus, **ЛЕМЕШ**ів limes, **ШКЛИНЬ** (але ж римське місто Евскія **Euscia** = Novae – це і є теперішній *Стъклен* біля Свиштова!); • *Юш-Ки* Пл **ШИШАК**и (тобто, слід майбутньої виправи до Сіскії Siscia вже як федератів Ри-му): ^**ЯРОШ**і, **КОВЕРД**ина Балка гот. gawairthi мир; **ВИШНеве**, **ЛЕГЕЙД**и Lekeitio, **ВОС-Кобійники** Vascos, **ВЕЛИЧ**кове Vellica, **ХОДОС**иха Theodosius, **ГОНЧАР**і, **КИСЕЛ**иха Cisilu, **ПЕЛАГЕ**ївка (⑦ ^ур. **СВИЩ**і Свиштов ^ур. **НАЗАР**енки), **ЯРЕС**ьки Ares, **РОМА-сі**, **КОЛЯД**и. ⑦ *ЮЩ*енківка См Лип.Долина: ^**ДОВГ**а Лука; **ДОВЖ**ок, **ЙОВИН** Йовіан.

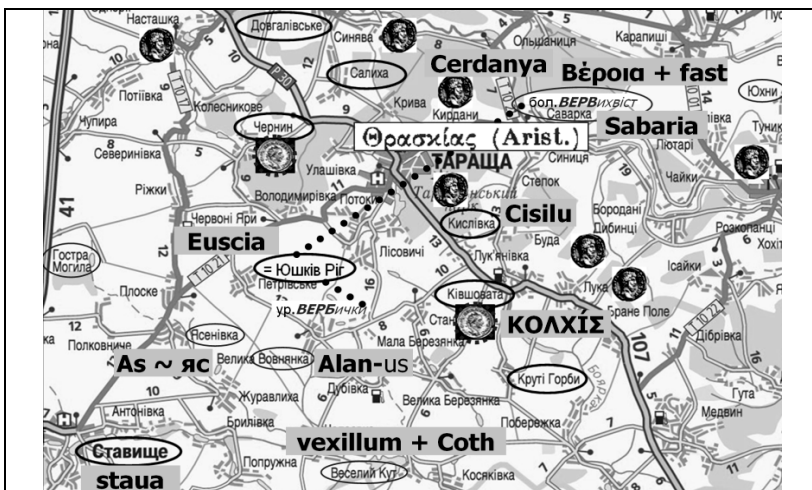

Рис. 3. Перший ключовий контекст під Таращею Кв: близькість назв від основ Юшк- і Верб-/Верв-

Незавершена калька у наз-ві болота **ВЕРВихвіст* в минулому також була історико-топонімічною ідіомою. Перш ніж стати рекурентним топо-німом (6 назв річок), основа *ВЕРВихвіст* функціонувала як звичайна ідіома: **Верое + fast* "швидкі верейці": напад на римлян під Берое був справді раптовим.

Ця типово германська сло-вотвірна модель здавна відома в нашій історії. Так, у до-говорі Олега з греками 911 р. є ім'я *Ульфост*. Ще О.Партицький пояснив його з імені **днор**. *Ulfast* (*ulf + fast*), як і імена інших "руських послів" з договору: *Фарлоф* *far* 'перед' + *lof* 'слава', *Фрелав* *fred* 'мир' + *lof* 'слава', *Вермуд* *ver* 'боронити' + *mund* 'добро, дар', *Груалд* *hród* 'слава' + *vald* 'влада' [Партицький, 45-54]. Літописне ім'я *Вовчий Хвіст* – така ж незавершена калька, як і *Вервихвіст*.

6. Поза контекстом основа Брит(ан, -ай) досі не знаходила пояснення: "Не-ясне *Британ* (тричі на Нижньому Дніпрі і на Горині)" [Трубачев 1968, 208].

● р. *БРИТАВка* *Abrittus + ahwa* п САВРАНки п Пд Бугу у с. ДЕМівка Вн Чечельник: с. *БРИТАвка*; **ВЕРЬ**ка; **ВАСИЛ**івка, **СТРАТІЙ**івка див. вище (1650: *Sawran, Vrwizrodka*); ● р. *БРИТАй* *Abritus = БРИТан* (1771 "у Британь") пор. с. *БРИТАй* Хк ЛЮзова:

СВІТЛовщина, ДОВГо́ве, КАТЕРИНівка, СВЯТ.УШине, МИРОНівка, МОВЧАНове, ПОДи, КомишУВАСьке, ГЕРСЕВАНівка, ВИШНеве, ЗЕЛЕНий ГАЙ; ● р. *БРИТа́й* *Abrittus* п ОРЕЛі Дп Павлоград: **ВЕРЬ**ське, **ВЕРЬ**.УВАТівка!, **ВЕРЬ**ки, ВАСИЛІВка ^СТОВБине! *Stobi*, КАТЕРИНівка, **ВЕРЬ**ове!, ЧЕРНЯВщина, ШАНДРівка.

Назв з коротшою основою Брит- помітно більше, тому відрізок -ан- може бути не частиною основи з імовірним прототипом *Britania, а одним з місце-вих формантів (поряд з -ай, -ав, -ка, -ун; пор. і синонім р. *БРИТа́й* = *БРИТа́н* Хк): ● р. *БРИТа́н* *Abrittus* (рукав Дніпра біля р. ГНИЛ.УШа) і с. *БРИТа́ни* Хс Цюрупинськ: БРИ-Лівка, ПОДо-КАЛИНівка, ПОДи; ● р. *БРИТа́н* *Abrittus* (л рук. Дніпра; 1697 р. Величко) Зп Кам-Дн: ур. *БРИТа́н*, ліс *БРИТа́ник*; Велика ЗНАМ'ЯНка, ПОДове; ● р. *БРИТа́н* *Abrittus* п ЦЕРему Жт БАРАНівка: КАМ'яний Брід, ВИШНівка, БУДИСьКо, ТАБОри, **ГРИНЬ**ки, **СТОВПи** *Stobi*; ● р. *БРИТа́нівка* *Abrittus* п Убеді Чг Сосниця: СтароБУТівка, ВІЛЬШане, КОЗляничі, МАТВІ́вка, ФІЛОНівка; ● пот. *БРИТка* *Abrittus* Зк у с. Карачин Зк Виноградів: ДРОТинці, **ВЕРЬ**овець, Велика ПАЛАДь ^ЗаБОЛОТтя, ОНок, ОЛЕШник, МАТІЄве ^**ВЕР**-Бове, ТРОСник, ГЕТИня; ● *БРИТівка* *Abrittus* Од Білгород-Дн: РОМАНівка, **КРУТ**оярівка, БИКОЗа, ГОНЧАРівка, СтароКОЗаче; ● *БРИЦьке* Вн Липовець: ПИЛИПЕНКове, КОЗинці, КОСАКівка; ● *БРИЧківка* Пл Пл: ^КРОТЕНКИ!, **ГРИН**івка; ВАСьКи, ДУДНикове, СУДІ́вка, КРУТий Берег, СТУПки *Stobi*, ПАСКівка, РУНівщина, ГОЛОВки, ГОНТАРі, ВІЛЬШани 2, ТРОСТЯНець, СУПРУНенки **Sopron**, **ВЕРЬ**ове!, ВІЛЬХівщина.

Рис. 4. Що додав контекстуальний аналіз топонімії до знань про долю трофейних римських монет? Виявлено дальші шляхи розселення учасників походу 250 р.

Прототип з одним -t- мав дати основу Брид-: ● *БРИДУН*и *Abritus* Пл Нові САН-ЖАРИ: ^СУДівка; СТОВБина Долина, МОВЧАНівка, ЄМцева Долина Хем, ГОРОБці, КРУ-Та Балка, ДУДкин ГАЙ, КУНцеве, КЛЮСівка, ПОЛОГи-НИЗ, КАНАВИ сапабае.

7. Битва під Абриттом сталася насправді на болоті біля римського селища *Forum Terebronii* за 1 км від Абритта. Репліки цього прототипу можуть утриматися як периферійні архаїзми: назва ● **бол.** *ТАРАБОР*ика біля с. Сільце Вл Ковель (**ВЕР**ька, **МАР'ЯН**івка, ДОРОТище, КРИЧевичі, ДОВГоноси, КОЗлиничі); ● р. *ТРАБАР*ка л КОДенки ГУЙви Жт Жт (Троянів, **Граб**івка, **КРУ**ти, ДОВЖик); також *ТЕРЕБРЕ*но [Encarta] РФ Белг. (тут на р. Суджа знайдено готський скарб *срібних* речей [Щукин, 382]): пор. також *ТЕРЕБ*ля Зк, *ТЕРЕБ*овля Тр і пристосування як *СЕРЕБРЕ*Н-.

8. З Дунаєм пов'язані тисячоліття наддніпрянської історії, включно з черняхівським часом і походами готів. Тому в Україні стільки реплік ім'я цієї річки: р. *Дунай*ка Кв, стр. *Дунай*ко Кв, оз. *Дунай* Кв, селища *Дунаєць* Лв, См, *Дунай*в Лв, Тр, *Дунай*вці Хм 2, *Дунай*ка Зп 2.

9. Греки називали Дунай Істром, а скіфи мали для Нижнього Дунаю окрему географічну назву – *Ματοάς* [СГУ, 188]. Готи ходили у свої походи дорогами, второваними ще скіфами: тому назви-репліки *Ματοάς* звичайні навколо топонімічних ознак присутності готів – *МАТУС*ів Чк Шпола, *МАТЯС*ове Мк Березанка, *МАТЯШ*і Пл Зіньків, *МОТАШ*івка Вл Луцьк, *МАТЯШ*івка Кв Обухів і Пл Вел. Багачка, Пл Лубни, *МАТЕУШ*івка Тр Бучач та ін.

10. Реалії походу Кніви на Рим стали прототипами для сотні реплік у топонімії України і суміжних земель. Трофейні монети й місцеві назви склали тут вторинний пізньоримський історичний контекст. Багатократне повторення історико-топонімічних ідіом неможливо пояснити випадком. Натомість подійна пов'язаність у минулому певних прототипів добре пояснює нинішню просторову близькість топонімів-реплік, які їх продовжують, – та ще й у незмінному сусідстві місць знахідок римських монет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беринда – Лексикон словенороський Памви Беринди/ Памво Беринда. – К., 1961. – 272 с.; Боплан – Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року/ Гійом Левассер де Боплан. – Київ–Львів, 2000. – Карта на 8 арк. і пояснювальний текст 72 с.; *Брайчевський М.Ю.* Римська монета на території України/ Брайчевський Михайло Юліанович. – К., 1959. – 215 с.; *Відейко М.* Енциклопедія історії України/ Відейко М. E-product; Вісник 59 – Вісник Львівського ун-ту. Серія філол. Вип. 59 [Конф. "Топоніміка і контекст. метод К.М.Тищенка"]. – Львів, 2013. – 184 с.; ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982–2006...; Желехівський, Недільський – *Желеховський Є., Недільський С.* Малоруско-німецький словар/ Желехівський Євген, Недільський Софрон. – Т. 2. – Львів, 1886. – 1117 с.; *Жилко Ф.Т.* Нариси з діалектології української мови. – К., 1966. – 280 с.; *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов. Getica/ Иордан. – М., 1960; *Партицький О.* Скандинавщина в давній Руси/ Партицький Омелян. – Львів, 1887. – с.; СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979. – 783 с.; Сіцінський – Приходы и церкви Подольской Епархии/ Под ред. Е.Сецинского. – Біла Церква, 2009. – XII + 996 с.; Суперанская – Справочник личных имен народов РСФСР/ Под ред. А.В.Суперанской, Ю.М.Гусева. – М., 1979. – 574 с.; *Трубачев О.Н.* Названия рек Правобережной Украины/ Трубачев Олег Николаевич. – М., 1968. – 290 с.; *Щукин М.Б.* Готский путь/ Щукин Марк Борисович. – СПб., 2005. – 576 с.; *Chantraine P.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque: En 4 vols / Chantraine Pierre. – Paris, 1968-1980; *Cortêsão A.A.* Onomástico Medieval Português/ Cortêsão A.A.// O Archeologo Português, VIII y sigs. – Lisboa, 1912. – 422 p.; Encarta – Microsoft Encarta Premium 2009. Interactive World Atlas, E-product; SGP – Słownik grecko-polski/ Pod red. Z.Abramowiczówny: W 4 t. – Warszawa, 1958-1965; *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: V 4 kn. – Zagreb, 1971.

Тищенко К.Н., д.филол. н., проф.,

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ПОНЯТИЕ ИСТОРИКО-ТОПОНИМИЧЕСКОЙ ИДИОМЫ

(на матеріалі топонимов-реплік походу Книвы 250 г.)

Статья содержит описание, анализ и комментарии к 13 топонимическим ландшафтам Украины и смежных земель с близко расположенными парами топонимов от основ Юськ-/ Юшк- и Бerv-/ Bерб- (в местах находок трофейных римских монет), которые вероятно соответствуют прототипам Euscia и Beroe из похода Книвы в 250 г.

Ключевые слова: Украина, топонимические контексты, Книва, Эуския, Бероэ.

Tyshchenko K., PhD, Full Professor
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**THE NOTION OF THE HISTORICAL-TOPONYMICAL IDIOM
(on the Cniva's campaign of 250 AD as reflected in the place names)**

The article contains description, analysis and comments on 13 toponymical landscapes in Ukraine and adjacent lands with the repeated pair of place names derived from the stems Yus'k-/ Yushk- and Berv-/ Verb- (on the background of find sites of Roman trophy coins) which hypothetically continue the prototypes Euscia and Beroe from the Cniva's campaign of 250 AD.

Key words: Ukraine, toponymical contexts, Cniva, Euscia, Beroe.

УДК 811.133.1'42'37:82-2Ван Лерберг

Чистяк Д.О., к.філол.н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕКСТОВИХ КОНЦЕПТІВ У
ПОЕМИ "ЄВИНА ПІСНЯ" ШАРЛЯ ВАН ЛЕРБЕРГА**

У статті проаналізовано особливості функціонування текстових концептів у поемі "Євина пісня" бельгійського символіста Ш. Ван Лерберга, виділено елементи традиції та новаторства авторської концептосфери.

Ключові слова: текстовий концепт, авторська картина світу, метаобраз, інтертекст, міфопоетична картина світу.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження авторської картини світу в текстах знакових європейських письменників полягає у включеності процесів концептуалізації у широкі культурні семіотичні контексти, що генерують структурно-семантичне ядро художнього тексту. Метою статті є моделювання авторської картини світу у поемі "Євина пісня" класика бельгійської літератури Ш. Ван Леберга [15], у лінгвокогнітивному річищі згідно з положеннями

лінгвопоетичної теорії, закладених у працях В. Бурбело [1], В.Віноградова [2], О. Кагановської [3], Ю. Лотмана [4], В. Ніконової [5] та ін. і розвинутих нами у лінгвоміфопоетичному ключі [6]. *Предметом* дослідження виступає авторська концептуалізація в текстах Ш. Ван Лерберга, а *об'єктом дослідження* – вербалізоване структурно-семантичне ядро авторської картини світу Ш. Ван Лерберга. *Наукова новизна* доповіді полягає у першому комплексному аналізі елементів авторської концептуалізації у поемі "Євина пісня" Ш. Ван Лерберга, хоча розпорошені елементи такого аналізу простежуються у працях Ж. Гійома [9], Л. Крістофа [7], П. Лауде [10], Х.-Й. Лопе [11], Х. Зіпмана [13] та Р. Труссона [14; 15].

Виклад основного матеріалу. Поема "Євина пісня" вийшла друком у паризькому видавництві "Меркюр де Франс" у 1904 р. і неодноразово перевидавався (востаннє у 1980 р. у брюссельському видавництві Жака Антуана). Надзвичайна музичність поезій надихнула кількох талановитих композиторів: 10 мелодій за поезіями "Євиної пісні" створив Габріель Форе (опус 95). Шість поезій інструментував француз Поль Лакомб, низку творів поклав на музику бельгійець Роберт Херберігс. В Україні окремі поезії зі збірки перекладали М. Рильський, В. Ткаченко та Д. Чистяк.

Поема викликала схвальну рецепцію відомих письменників і критиків. Е. Верхарн вітав "великого вільного поета", К. Лемоньє охрестив Ш. Ван Лерберга "одним із найбільших поетів нашого часу" А. Мокель назвав поему "шедевром символізму", а "Молода Бельгія" вустами А. Жіро кваліфікувала її автора "золотоперим поетом" [2, с. 357]. Відзначила твір і німецькомовна еліта: Р.М. Рільке, Г. фон Гофманшталь та С. Георге.

Такий резонанс слушно пов'язати не так із новаторськими композиційними характеристиками поеми (застосування вільного вірша, багате музичне інструментування, градуйоване розгортання символізму), як із її образно-ідейним навантаженням. Сучасник автора, літературний критик Ж. Рансі слушно зауважив, що "Євина пісня" привертала увагу читача саме як "філософська поема пантеїзму" [2, с.358]. Нам варто додати, що саме пантеїстично-вітаїстичний пафос твору (в якому

відчуваються філософські впливи А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Г. Тібергієна, Л. Бюхнера) становив його принципове новаторство, тож слушно вважати поему предтечею у французькій поезії модерністського натуризму, що його уособлювали такі різні літератори, як А. Жід, Р. Гіль, Ф. В'еле-Гріффен чи Ф. Жамм.

Натуристичний пафос поеми досягається шляхом медіації двох полярних систем – християнської та міфологічної (давньогрецької), на яких вибудовується авторська міфопоетична картина світу. Тож редукованою здається інтерпретація конфлікту "Євиної пісні", подана Ж. Гійомом як "прогресивне проникнення у Єву Сатани, який деформує божественні поривання й порухи", прогресію спокушання Нечистим як "утілення чуттєвої, а згодом і інтелектуальної гордині" [8, с.290]. У тексті функції "Сатани" перебирають античні божества, щоправда, позбавлені негативного маркування.

Зачин поеми представляє "одснилу Богом Єву" [2, с.53], яка відділяється від божественного начала для сотворіння-називання речей Едему, водночас зауважуючи, що вона – "людська дитина" [2, с.54]. Ця дихотомія між божественним і земним-природним уже запрограмувала конфлікт: між моноцентризмом християнського Бога та античним пантеїзмом. Прокидання Єви у Господі пов'язане, вочевидь, зі сповідуваною друзями Ш. Ван Лерберга М. Метерлінком та Марією Башкирцевою ідеєю "всесвітньої душі", у межах якої існує монада картезіанської *res cogitans* (у поемі Єва "мислить душею" [2, с.57]). Концепт ДУША інтерпретується у Ш. Ван Лерберга як органічна частка платонівської ідеологемі "Всесвітня Душа", перекодованої у неоплатонічній і згодом – у патристичній традиціях.

Таке спостереження передбачає акцію взаємопроникнення одиничної та всезагальної ДУШ через еманацию внутрішніх мисленнєвих і чуттєвих сил. Контакт оспівувачки Едему із довкіллям – обопільний. Речі, суцї в райському саду, постають не пасивним началом, підвладним Богові-Логосу. У цьому відмінність агенса Єви від групи актантів Янголи, що перебувають під беззаперечним диктатом міфологемі Бог-Отець, а також слугують прямою проекцією його ДУШІ без

урахування картезіанської *res cogitans*. Слушно відзначити, що в першому циклі поеми відбувається поступова прогресія головної героїні від прямої еманції божественної енергії (функціонування у межах семантики топосу Едем як прямої проекції ідеологеми Душа Світу) до становлення осмисленого розуміння того факту, що патристична тріада "Добро – Краса – Світло", уособлена в топосі Саду, через свою іманентність передбачає відсутність динаміки. Саме через концептуалізацію агенса Єви як приналежної до мезоконцепту ЛЮДИНА Ш. Ван Лерберг розкриває позитивістську модель її ініціального шляху – через розкриття динаміки *res cogitans* як рушія до самовдосконалення.

Таке розкриття динаміки процесів творчого осмислення і перетворення буття окреслюється через виведення в тексті архаїчної картини світу. Справді, окрім актантної групи Янголи у топосі Едем функціонують і групи античної семантики – персонажі давньогрецької міфології, а також німецької фольклорної традиції, що виступають носіями опозитивної до Янголів семантики. Таким чином в Едемі мешкають оманливі русалки, темні феї-тіні, непокірні стихії, німфи, Венера, змій-спокусник і юний бог Ерот, до якого Єва проймається по-античному чуттєвим коханням, що стає апофеозом циклу "Спокуса". Слушно відзначити, що іманентність теоцентричної моделі буття, виведена у першому циклі поеми, дезінкарнується в подальших розділах. Мезоконцепт КОХАННЯ розкривається через функціонування у тексті низки архаїчних семантичних опозицій, що маркуються як позитивно (приміром акція цвітіння, метаобраз ВЕСНА, міфопоетичний концепт ЖИТТЯ), так і негативно (приміром акція сну, метаобраз ТЕМНЕ, міфопоетичний концепт СМЕРТЬ).

Водночас контакт із цими божествами, а також оприявлення акції кохання переконає героїню в неунікненності вічних метаморфоз матерії у структурі стихій (вода для русалок, вогонь для фей), у яких Життя і Смерть постають лише фазами різних ланок еволюції. Таке перекодування архаїчної семантики у гераклітівському ключі (ідеологема "вічного плину") можна ототожнити і з подальшими семантичними нашаруваннями (еволюціоністська теорія О. Конта,

концепт ДУША в інтерпретації Г.Тібєргієна, діонісійська концептосфера у Ф. Ніцше), що передбачають розуміння Своєю відносності моноцентричної моделі світу й право кожної монади на вибір циклів життя-смерті замість іманентності вічного безконфліктного буття у лоні Господньої енергії.

Героїня обирає екзистенційний, глибинний контакт зі смертним довкіллям, апофеозом якого стає вакхічний екстатичний танець із блискавками, янголицями-хвилями, янголицями-вогневицями тощо з подальшим згасанням у повечірньому співі. Слушно зауважити, що діонісійська семантика (вочевидь, просякнута ніцшеанськими впливами) тут функціонує поряд із уже окресленою нами платоністичною ідеологією Світової Душі, адже релевантним постає взаєне проникнення енергетичних імпульсів між агенсом Своєю та її рослинними, тваринними, мінеральними корелятами, а також стихіями.

Акція згасання героїні не постає негативно маркованою. Вона передбачає возз'єднання у "божому подиху весни" [2, с.116], що імплікує наступне народження співу на початку нового природного циклу. Єва перейшла з іманентного сну в божественній вірі у вічне буття у метемпсихозі розмаїтих кіл одухотвореної матерії. При цьому у творі відсутня категорична аксіологічна установка на Добро та Зло, Гріх та Істину, зате присутній вітаїстичний пафос потреби глибшого контакту з природними силами, у хаотично-космічному поєднанні яких об'являється Буття.

Висновки та перспективи дослідження.

Функціонування образу героїні слушно інтерпретувати як контамінацію декількох міфопоетичних парадигм. У першому розділі відбувається ідеологізація концепту ДУША через сполучуваність енергетичних імпульсів агенса Єви та топосу Едем як проєкції міфологеми Бога-Отця. У другому розділі відбувається поступове руйнування цієї лінгвокогнітивної моделі через внутрішню динаміку образу Єви як проєкції божественного начала — замість прямої проєкції героїня намагається перетворити довколишній світ у плані інсталяції у ньому міфопоетичних моделей античного світовідчуття. Третій та четвертий розділи імплікують зміну топосу Едем у плані

проекції у ньому метаморфоз, що постають модуляцією внутрішніх станів героїні з подальшим розчиненням у стихіях, котрі стають структуротворчими первнями буття.

Аналіз авторської концептуалізації в оповіданнях Ш. Ван Лерберга засвідчив функціонування оригінальної картини світу автора, побудованої на контамінації різноманітних лінгвоментальних міфопоетичних моделей. Перспективним вважаємо глибше дослідження функціонування авторської концептосфери у текстах Ш. Ван Лерберга в його інших творах (поеми "Соляна" і "Пісня Єви", драма "Наслухачі", комедія "Пан", інші оповідання та есеї), з подальшим компаративним аналізом із картинами світу інших представників бельгійського символізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурбело В. Б. Лінгвопоетика французької словесності IX–XVIII ст. [Монографія] / Валентина Броніславівна Бурбело. – К.: Київський університет, 1999. – 251 с. 2. Ван Лерберг Ш. Вибрані твори / пер. з франц., передм., післям. та прим. Д.О. Чистяка / Шарль Ван Лерберг. – К.: Журнал "Радуга", 2013. – 416 с. 3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 3–201. 4. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя): Монографія / Олена Марківна Кагановська. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с. 4. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с. 5. Ніконова В.Г. Художній концепт: поетико-когнітивний підхід / В.Г. Ніконова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2006. – Т. 9. – № 2. – С. 51–59. 6. Чистяк Д.О. Засади лінгвопоетичного аналізу символу й міфу в ранній творчості Моріса Метерлінка / Д.О. Чистяк // Мовні і концептуальні картини світу / відп. ред. О.І. Чередниченко. – 2010. – Вип. 31. – С. 185–190. 7. Christophe L. Charles Van Lerberghe / Lucien Christophe. – Bruxelles: Office de la publicité, 1943. – 80 p. 8. Guillaume J. Essai sur la valeur exégétique du substantif dans les *Entrevues* et *La chanson d'Eve* de Van Lerberghe / Jean Guillaume. – Bruxelles: Palais des Académies, 1956. – 304 p. 9. Laude P. Lecture de *La Chanson d'Eve* de Charles Van Lerberghe / Patrick Laude. – New York: Peter Lang Inc., 1994. – 150 p. 10. Lope H.-J. Marges d'un poème philosophique-panthéiste et enthousiasme lyrique dans *La chanson d'Eve* (1904) de Charles Van Lerberghe / Hans-Joachim Lope. // Charles Van Lerberghe et le Symbolisme / éd. par H. Siepmann et R. Trousson. – Dme-Verlag, 1988. – P. 27–62. 11. Mallarmé S.

Œuvres complètes / éd. par H. Mondor et G. Jean-Aubry / Stéphane Mallarmé. – Paris : Gallimard, 1945. – 1660 p. 12. Mockel A. Esthétique du Symbolisme / Albert Mockel. / Choix et présentation de Michel Otten. – Bruxelles: Palais des Académies, 1962. – 256 p. 13. Trousson R. Charles Van Lerberghe. Le poète au crayon d'or : Biographie. / Raymond Trousson. – Bruxelles : AML Editions, Labor, 2001. – 448 p. 14. Van Lerberghe Ch. Contes hors du temps / Préf. de Ph. Lekeuche, lecture de Paul Aron / Charles Van Lerberghe. – Bruxelles: Paul Lacomblez éd., 1992. – 150 p. 15. *Van Lerberghe Ch. La Chanson d'Eve* / Charles Van Lerberghe. – Bruxelles: La Renaissance du Livre, 1924. – 215 p. 16. *Vanwelkenhuyzen G. Soliane* de Charles Van Lerberghe / Gustave Vanwelkenhuyzen. – Bulletin de l'Académie Royale de Langue et Littérature Françaises. – 1967. – Tome XLVI. – P. 285–337.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014.

Чистяк Д. А., к. филол. н., асист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ТЕКСТОВЫХ КОНЦЕПТОВ В ПОЭМЕ Ш. ВАН ЛЕРБЕРГА "ПЕСНЯ ЕВЫ"

В статье анализируются особенности функционирования текстовых концептов в поэме "Песня Евы" бельгийского символиста Ш. Ван Лерберга, выделяются элементы традиции и новаторства авторской концептосферы в контексте других франкоязычных символистских авторских картин мира.

Ключевые слова: текстовый концепт, авторская картина мира, метаобраз, интертекст, мифопоэтическая картина мира.

Chystiak D., Ph.D, Assistant Professor
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE FUNCTIONING OF TEXTUAL CONCEPTS IN THE POEM "EVE'S SONG" BY CHARLES VAN LERBERGHE

The article is devoted to the analysis of functioning of textual concepts in the poem "Eve's Song" by the Belgian symbolist Charles Van Lerberghe. The most important aspects of traditional and original elements in the author's conceptosphere are shown in their connection with worldviews of other French-speaking symbolist authors.

Key words: textual concept, author's worldview, metaimage, intertext, mythopoetic worldview.

ЗМІСТ

Клименко Н.Ф.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – ВИРАЗНИКИ ОЗНАК МОВЛЕННЄВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА
НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ4

Карпіловська Є. А.

МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ ТА ЗАКОНИ В ПРАЦЯХ Н.Ф.КЛИМЕНКО13

Андрієнко Т.П.

ІНФОРМАЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТУ ЯК ФАКТОР
РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ25

Арібжанова І.М.

КРИТЕРІЇ ПАРАДИГМОТВОРЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ36

Бабире О.В.

ЕКОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ
ПРОСТОРІ50

Бардукова Г. О.

РОЛЬ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ В ОНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ
ФРАЗЕОЛОГІЇ63

С.Є. Чорнобай,

Жорж Батішута,

КОМПАРАТИВНА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ДІЕСЛІВНИХ ІДІОМ
КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ "СМЕРТЬ" У РОСІЙСЬКІЙ
ТА ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ МОВАХ71

Бистров Я.В.

ФРАКТАЛЬНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В
АНГЛОМОВНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ НАРАТИВІ80

Бобкова Т.В.

ЕТАПИ РОЗРОБКИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО КОРПУСУ
УКРАЇНСЬКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ДОКУМЕНТІВ89

Булкіна А.В.

ДІАЛОГІЧНИЙ ЛЮБОВНИЙ ДИСКУРС: РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ
ВВІЧЛИВОСТІ В МОВЛЕННЄВОМУ ЖАНРІ "ЗНАЙОМСТВО" (на
матеріалі творчості Т.Гарді)104

Бурбело В.Б.

АКТ ДОВІРИ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ (ДО
ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)114

Головач У.В.

БІЛЯ ВИТОКІВ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ: ЄРОНІМ
СТРІДОНСЬКИЙ ПРО НАЙКРАЩИЙ СПОСІБ ПЕРЕКЛАДУ127

Дарчук Н.П. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ІДЕОГРАФІЧНОГО ТЕЗАУРУСА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	138
Жданович О. АВАРИ ТА ЇХ ВЗАЄМИНИ З ВІЗАНТІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ У ПРАЦІ МЕНАНДРА ПРОТЕКТОРА.....	149
Зубань О.М. СТИЛЕМЕТРИЧНІ ОЗНАКИ МОРФЕМНИХ СТРУКТУР СЛІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ Т. ШЕВЧЕНКА (на матеріалі Корпусу української мови).....	165
Гладі О. І. СЛОВ'ЯНО-ІРАНСЬКІ СЛОВОТВІРНІ ПАРАЛЕЛІ: ІМЕНА- КОМПОЗИТИ	179
Ісаєв С. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЇ "ГНІВ" У КИТАЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ(на матеріалі соматичної лексики).....	187
Кам'янець А. Б. ПЕРЕКЛАД ІРОНІЇ В МЕДІЙНОМУ ТЕКСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ РЕЛЕВАНТНОСТІ	197
Кислюк Л.П. ЯВИЩЕ АНАЛІТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СЛОВОТВІРНІЙ НОМІНАЦІЇ.....	209
Колесник О.С. КОНЦЕПТ <i>ВІЙНА</i> В АСПЕКТІ ЛІНГВОСЕМІОТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ	216
Коломієць Л.В. ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДИСКУРСАХ ГРИГОРІЯ КОЧУРА	230
Критська В. І. КРИТЕРІЇ УНОРМУВАННЯ ТА КОДИФІКАЦІЇ ІННОВАЦІЙ (ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ).....	243
Крушинська О.Г. СИМВОЛІСТСЬКИЙ ДИСКУРС ПОЕЗІЇ АРТЮРА РЕМБО ТА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	252
Лучканин С.М. ГРЕЦИЗМИ В СУЧАСНІЙ РУМУНСЬКІЙ МОВІ: ЕТАПИ І ШЛЯХИ ПРОНИКНЕННЯ, КІЛЬКІСТЬ.....	261
Мазепова О.В. ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ "МОВНА ОСОБИСТІСТЬ" У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	274

Материнська О.В.

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА МЕРОНІМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ
ЧАСТИН СУКУПНОСТЕЙ286

Некряч Т., Довганчина Р.

ІНТЕРСЕМІОТИЧНИЙ ТА ІНТЕРЛІНГВІСТИЧНИЙ ПЕРЕКЛАДИ:
ГРАНІ СУМІЖНОСТІ ТА ТОЧКИ РОЗБІЖНОСТЕЙ.....302

Охріменко В.І.

МОДАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОЖЛИВОСТІ (на
матеріалі італійської мови)310

Палатовская Е.В.

О СТАТУСЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В УСТНОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ:
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ321

Пермінова А.В.

МЕТОДИКА РЕВЕРСИВНО-ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ
МНОЖИННИХ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ333

Петров О.В.

РОЗВИТОК СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА З ВЕРШИНОЮ "АРОМАТ"
У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ345

Поворознюк Р.В.

ПРИРОДА Й ХАРАКТЕР ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ В
МЕДИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....354

Покровська І. Л.

САКРАЛІЗАЦІЯ ТЕКСТІВ ТУРЕЦЬКИХ КРОСВОРДІВ364

Попович Н.М.

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ
ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ТРИНІТАРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СЕРЕДИНИ
ІV СТОЛІТТЯ375

Радчук В. Д.,

ЯК ПЕРЕКЛАСТИ ПОЕТИЧНЕ "ЛЕДЬ-ЛЕДЬ"?.....382

Смуцинська І.В.

СУЧАСНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ ТЕРМІН: ОСНОВНІ
ХАРАКТЕРИСТИКИ І ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ
МОВОЮ396

Соколова С.О.

ПОЛІЛІНГВАЛЬНИЙ МОВНИЙ ЛАНДШАФТ МІСТА В
СПРИЙНЯТТІ КИЯН406

Старко В.Ф.

ФОРМУВАННЯ БРАУНСЬКОГО КОРПУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....415

Стасюк О.С.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ДИСКРЕДИТАЦІЇ
ПОЛІТИЧНИХ ОПОНЕНТІВ (на матеріалі парламентської комунікації
ФРН і Швеції)421

Строкаль О.М.

ПОЕТИКА ПРИКМЕТНИКОВИХ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ
УТВОРЕНЬ ПАВЛА МОВЧАНА430

Тищенко К.М.

ПОНЯТТЯ ІСТОРИКО-ТОПОНІМІЧНОЇ ІДІОМИ (на матеріалі
топонімів-реплік походу Кніви 250 р.)437

Чистяк Д.О.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕКСТОВИХ КОНЦЕПТІВ У ПОЕМІ "ЄВИНА
ПІСНЯ" ШАРЛЯ ВАН ЛЕРБЕРГА452

Наукове видання

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Випуск 48

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Підписано до друку 29.12.14. Формат 60х84/16. Вид. № 1ф 8. Гарнітура Times.

Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 300.

Ум. друк. арк. 26,93. Зам. № 215-7306

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

01601, Київ, б-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43

(38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28

Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02